

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KURAN'DA ALLAH'IN KRALLIĞI

Doktora Tezi

Halil HACİMÜFTÜOĞLU

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KURAN'DA ALLAH'IN KRALLIĞI

Doktora Tezi

Halil HACİMÜFTÜOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KURAN’DA ALLAH’IN KRALLIĞI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

ÖNSÖZ

Müslüman ilahiyatçıların en temel sorunu ‘Kuran’ın anlaşılması/ anlaşılmaması’ sorunudur. Klasik veya modern herhangi bir tefsir kitabındaki ihtilaf konuları ta Kuran’ın ilk suresi (Fatiha)nin ilk harfi olan ‘bâ’’ harfinin işlevini tespit sürecinde başlamaktadır. Keza ardından gelen ‘ism’ kelimesinin, ‘ism’ kelimesi ile ‘bâ’’ harfinin birleşiminden oluşan ‘bi’smi’ terkininin, daha sonra gelen ‘er-rahmân’ ve ‘er-rahîm’ sıfatlarının anlamı ve yorumu ile ilgili bir yığın ihtilaftan söz etmek mümkündür. Kuran’ın ikinci suresi Bakara suresi için de durum pek farklı değildir. Surenin başında bulunan ‘Elif lâm mîm’ vb. ‘el-hurûfu’l-mugatta‘ah’ın mahiyeti ve hemen ardından gelen ‘el-kitâb’ kavramının, daha sonra gelen ‘yu’minûne bi’l-ğayb.’ cümlesindeki kavramların (îmân, ğayb) anlamı ve yorumu konusunda birçok ihtilafla karşılaşmaktadır. Bunların da haricinde aralardaki küçük ihtilaflar bir yana Kuran genelinde ‘muhkem, muteşâbih, nesh, agsâm, seb‘an min’el-mesânî, kufr, dîn, ummu’l-kitâb, âyeh, sûrah, gur’ân, furqân, mîzân, hikmeh, er-rûh/ er-rûhu’l-emîn/ er-rûh’ul-gudus, tenzîl (nezzelnâ), inzâl (enzelnâ), teysîr (yessernâ), tafsîl (fassalnâ), tebyîn (beyân), te’vîl, levh, suhuf, zebûr, vahy, kelâm, tilâveh, hadîs...’ gibi en hayatî kavramlar ve konular hakkında çok değişik anlamlara ve yorumlara rastlanmaktadır.

Türkçe Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu adlı yüksek lisans tezime çalışırken, yukarıda bir kısmına temas ettiğim kavramlar ve konular üzerinde araştırma yapma gereği hissettim. Zira bir bakıma Kuran’ın mahiyetini ortaya koyan bu kavramları ve konuları/ meseleleri çözmeden, en azından kendimce yeterli düzeyde bir çözüme kavuşturmadan sunacağım tezin sağlam bir zemini olamazdı.

Araştırmalarım sonucunda mevcut geleneksel algılamayla/ algılamalarla bu kavramların ve konuların çözümünün mümkün olmadığını fark ettim. Bu yüzden her şeyi tek tek ve bir bütün halinde baştan ele alarak metodik denecek bir şüphe ile sorgulamak gerektiğine karar verdim. Uzun ve yoğun denebilecek araştırmalarım esnasında kendimce onlarca, yüzlerce... teori ürettim ve tabi ki bir çoğundan vazgeçmek zorunda kaldım. Bu arada farklı görüşleri de araştırdım ve test ettim. Yüksek lisans tezimi uzun denebilecek bir sürede teslim etmenin asıl sebebi buydu.

Kuran ile Allah arasında temel denebilecek karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Kuran'ı anlamak için Allah'ı iyi tanımak, Allah'ı iyi tanımak için ise Kuran'ı iyi anlamak gerekir. Yukarıda sözünü ettiğim araştırmaları yaptığım sıralar Kitabı Mukaddes'te olduğu gibi Kuran'da da Allah'tan bir kral olarak bahsedildiğine dair bir tebliğde rastladığım bilgiler dikkatimi çekmişti. Bu tebliğde Arapça '*melik, mulk..*' gibi kelimeler tercüme yapılmadan '*melik, mülk..*' şeklinde ödünçlenerek aktarılıyor ve onun melik olduğu, tahtının ve görevlilerinin bulunduğu gibi birkaç detaya yer veriliyordu.¹ Sonraları kısmen farklı detaylara yer veren başka çalışmalara da rastladım.² Bu vb. çalışmalarda özetle Kuran'da Allah'ın bir krala benzetildiği dolayısıyla bununla alakalı kelimelerin ve ifadelerin mecaz/ temsîl olduğu açıkça belirtiliyor veya ima ediliyordu. Öte yandan benzer betimlemelerin İslam öncesi Hanifler'de bulunduğunu İzutsu'nun *Kur'an'da Allah ve İnsan* adlı çalışmasını

¹ Bkz. Özsoy, Ömer, "Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı İfade Özellikleri", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 183.

² Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004, s.123.

okurken öğrendim.³ Ben öncelikle Kuran’da sözü edilen bu betimlemenin sadece anılan detaylarla sınırlı olup olmadığını başka bir deyişle bütün Kuran kavramlarını kapsayıp kapsamadığını araştırdım. Yıllarca Kuran’daki kelimelerin etimolojileri, sonradan aldıkları veya kaybettikleri anlamlar ve aralarındaki muhtemel bütünlükler üzerinde incelemeler yaptım. Bundan da öte daha önce pek yapılmamış bir şeyi; bu kelimelerin ve kavramların çevirilerini yapmaya çalıştım. Belli bir süre sonra bu kavramların doğrudan veya dolaylı olarak bir bütünlük/ tablo oluşturduklarını dolayısıyla krallığın kısmen değil, tamamen Kuran’daki kavram sistemini izah ettiğini gördüm. Diğer taraftan bu kelimelerin ve ifadelerin tamamen mecaz anlamda kullanılıp kullanılmadığını da araştırdım. İddia edilenin aksine birkaç istisna dışında çoğunun gerçek anlamda kullanıldığı sonucuna vardım.⁴ Bu araştırma elime bir ana formül yanında teorilerimi test edebileceğim sağlam bir zemin sağlamıştı.

Sonuç olarak ‘Allah’ın Krallığı’ kavramının Kuran’ın anlaşılmasına önemli katkıları olduğunu ve biz araştırmacıların eline net denebilecek bir vizyon sunduğunu gördüm. Bu kavram baz alınarak diğer kavramlar yerli yerine uyumlu bir şekilde oturabilmekte ve Kuran ile alakalı bütün temel problemler bir bir çözülebilmektedir. Buna dair örnekleri kısmen yüksek lisans tezimde⁵ ve kısmen de bu tezimde sunduğumu düşünüyorum.

³ Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, t.siz, s.108.

⁴ Bu arada eski Araplar’ın zihin yapılarını klasik Arapça’nın kuruluşunu ve mantığını inceleyerek tespit etmeye çalıştım.

⁵ Yukarıda adı geçen yüksek lisans tezim, İz Yayıncılık tarafından 2008 yılında basılmıştır. Bkz. Hacımuftuoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 2008.

Bildiğimiz kadarıyla bu ana kadar ‘Allah’ın Krallığı’ konusunda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın adını ‘Kuran’da Allah’ın Krallığı’ yerine ‘Kuran’da Allah’ın Padişahlığı/ Sultanlığı’ olarak da koyabilirdik. O takdirde Allah’tan ‘kral’ yerine yoğun olarak ‘padişah/ sultan’ olarak bahsedecektik. Fakat biz çalışmamızın adını anılan şekilde koymayı günümüzde ‘krallık’ ve ‘kral’ kavramlarının diğer monarşik isimlendirmelere nazaran hem doğu ve hem de batı dünyasında daha genel kullanılıyor olmasını dikkate alarak tercih etmiş bulunuyoruz.⁶ Hangi adı kullanırsak kullanalım, çalışmamız için asıl önemli olan Kuran’da ve rivayetlerde ortaya konulan monarşik yapıyı tanımlamaktır. Bu yüzden değişik kültürlerde farklı adlarla anılan monarşilerin yapılarını ve kabullerini anlamak konusunda özellikle es-Seâlibî’nin *Âdâbu’l-Mulûk* adlı eserinin çevirisi olan *Hükümdarlık Sanatı*’ndan⁷ başka Sadi’nin *Gülistan*’ından⁸, *Bostan*’ından⁹ ve Unan’ın son anda ulaşabildiğimiz *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*¹⁰ adlı eserinden istifade etme imkânımız oldu. Bu vesileyle bu ve diğer eserlerin yazarlarına karşı beslediğimiz şükran ve minnet duygularını anmak isteriz.

Şüphesiz çalışmamızı çok daha geniş ve detaylı olarak da işleyebilirdik. Ancak bu kadarının bile konuyu yeterince izaha ve ispata kâfi geldiğini düşünüyoruz. Çalışmamızda gerek Kuran’dan ve gerekse diğer Arapça kaynaklardan yaptığımız alıntıların çevirileri birer turnak içinde gösterilmiştir.

⁶ ‘Hükümdar’ ve ‘hükümdarlık’ kavramlarının da genel bir kullanımı olduğu söylenebilir.

⁷ es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Hükümdarlık Sanatı* (çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

⁸ Sadi, *Gülistan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1946.

⁹ Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2001.

¹⁰ Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yay., Ankara, 2004.

Bu önsöz vesilesiyle başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. Halis Albayrak olmak üzere Tez İzleme Komitesi olarak çalışmamı okuma ve değerlendirme zahmetine katlanan diğer hocalarım Sayın Prof. Dr. Nedim Serinsu'ya ve Sayın Prof. Dr. Nahide Bozkurt'a teşekkürlerimi arz etmek isterim. Ayrıca yazım aşamasında noktalama ve imla ile ilgili gerekli düzeltmeleri yapan meslektaşım Sayın Orhan Altunkaynak'a da teşekkür ederim.

Halil Hacımüftüoğlu

Ankara-2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	vi

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B) ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
C) ARAŞTIRMANIN METODU.....	3

I. BÖLÜM

KRAL TANRI (ALLAH)NIN KİMLİĞİ

A) KRAL TANRININ ÖZEL ADI.....	8
B) KRAL TANRININ BELLİ BAŞLI SANLARI (UNVANLARI) NAMLARI VE SIFATLARI	10
1. Gerçek Efendi/ Sahip Kral Tanrı	11
2. Hâkim (Yargıç) Kral Tanrı	84
3. Hami (Koruyucu) Kral Tanrı	87
4. Faal Kral Tanrı	90
5. Ölümsüz Kral Tanrı	92
6. Hayat Verici Kral Tanrı	94
7. Kılavuz ve Lider Kral Tanrı.....	95
8. Sanatkâr Kral Tanrı.....	97
9. Mehabet (Korku ile Karışık Saygı) Uyandıran Sevgili Kral Tanrı.....	100
10. Bilge Kral Tanrı	104
11. ‘Işık’ Kral Tanrı	106
12. Kutlu/ Kutsal Kral Tanrı	107
13. Şifa Verici/ Şifacı Kral Tanrı.....	109
C) KRAL TANRININ HASLETLERİ	111
1. ‘Asil’ ve Cömert Kral Tanrı.....	112
2. Lütüfkâr Kral Tanrı.....	114

3. Velinimet Kral Tanrı	118
4. Kadirşinas Kral Tanrı.....	120
5. Müşfik (Sevecen) Kral Tanrı	122
6. Gururlu ve Övüngen Kral Tanrı.....	124
D) KRALLIĞIN TEMEL ÖZELLİKLERİ	128
1. Görünmez Kral Tanrı	128
2. Töre Koyucu Kral Tanrı.....	133
3. Sorgulanmayan Kral Tanrı.....	136
4. İnsanî Özellikleri Olan Kral Tanrı	138
5. Mükemmel Kral Tanrı	147
6. Ketum (Sır Saklamasını Bilen) Kral Tanrı	148
7. İstişare Yapan Kral Tanrı.....	150
8. Mutlak Güç ve Kudret (İktidar) Sahibi Kral Tanrı	152
9. Sorumlulukları Ödevleri ve İlkeleri Olan Kral Tanrı.....	154
10. Plan ve Program Yapan Kral Tanrı.....	156
11. Gerçeği Söylemekten ve Gereğini Yapmaktan Çekinmeyen Kral Tanrı	157
12. Kurtarıcı Kral Tanrı	159
13. Anlaşmalar/ Antlaşmalar ve Sözleşmeler Yapan Kral Tanrı	161
14. Siyaset Yapan Kral Tanrı	167
15. Savaş ve Barış İlan Eden Kral Tanrı	168
16. Zamanın Kendisi Kral Tanrı	170

II. BÖLÜM

KRALLIĞIN HARİTASI VE YÖNETİM YAPISI

A) KRALLIĞIN SINIRLARI	173
1. Göğün Kaleleri/ Burçları Kapıları ve Muhafızları	175
2. Göğün Merdivenleri ve Halatları	176
B) KRALLIĞIN YÖNETİM MERKEZİ (BAŞKENTİ)	178
1. Kral Tanrının Ev (Sarayı)i ve Tahtı	178
2. Kral Tanrının Bağları Bahçeleri ve Has Bahçeleri	179
3. Kral Tanrının Erzak Ambarları Su Sarnıçları ve Arşiv Depoları	180
4. Kral Tanrının Zindanı	184

C) KRALLIĞIN HİYERARŞİK YAPISI VE KURUMLARI	187
1. Krallıkta Sınıflar (Zümreler) ve İmtiyazlar	187
2. Krallıkta Unvanlar ve Payeler	194
3. Krallık Teşkilatının Ana Unsurları ve Görevleri	198
3.1. Kral Tanrının Yüksek Konseyi	198
3.2. Kral Tanrının Yüksek Bürokrasisi (Kalem Kâtipleri)	210
3.3. Kral Tanrının Vergileri	213
3.4. Kral Tanrının Yargısı	217
3.5. Kral Tanrının Kolluk Kuvvetleri ve Orduları	220
3.6. Kral Tanrının Taraftarları ve Muhalifleri	223
D) KRALLIKTA İLETİŞİM	224
1. Kral Tanrının Elçileri Habercileri ve Ulakları	224
2. Kral Tanrının Fermanları ve Adaletnameleri	225
3. Kral Tanrının İstihbaratı	228
E) KRALLIKTA TÖRENLER	232
1. Kut Tören/ Kutsama Töreni	233
2. Ziyaret Töreni	244
SONUÇ	252
KAYNAKÇA	257
ÖZET	
ABSTRACT	

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu özellikle Kuran’da ve rivayetler (*ahâdîs*)de¹¹ değişik yönleri ile ortaya konulan ‘Allah’ın Krallığı’ algılamasıdır. Çoğu ilahiyatçı ve dindar kimse ‘Tanrı’nın Krallığı’ algılamasının sadece Hristiyanlık’ta ve Yahudilik’te var olduğunu düşünür. Hâlbuki İslam’da da en azından Hristiyanlık’ta ve Yahudilik’te olduğu kadar ‘Tanrı’nın/ Allah’ın Krallığı (*mulk/ melekût*)’ algılaması vardır ve de önemlidir. Çünkü tarih boyunca ‘Tanrı/ Allah’ kendisini her zaman bir ‘kral’ olarak tanıtmıştır. Hatta denebilir ki, Kuran’da ve İslam’da doğrudan veya dolaylı olarak bu algılama ile ilişkisi olmayan hiçbir kavram yoktur. Ne var ki ‘Allah’ın Krallığı’ algılaması özellikle son yüzyıllarda büyük ölçüde gözden kaçırıldığından ve günümüze kadar da bunun farkına pek varılamadığından dolayı gereği gibi araştırılmamış ve işlenmemiştir.

¹¹ Bize göre ‘*ahad*’ haberler de dâhil olmak üzere bütün sağlam (*sahîh*) rivayetler, Kuran gibi temel yazılı kaynaklar olarak kabul edilmelidir. Nitekim Sezgin, Goldziher’in ‘hadislerin tedvininin ve tasnifinin aynı zamana denk geldiği’ şeklindeki fikrini çürütmüş; ‘*hadîs*’ gibi İslamî bir kaynağın aslında ta başından beri yazılı kaynaklara/ belgelere dayandığını başta oryantalistler olmak üzere herkese ispat etmiştir (Bkz. Sezgin, M. Fuad, *Buhârî’nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000). Çalışmamızda kullandığımız rivayetler ise en muteber hadis kitaplarından alınmıştır. Araştırdığımız kadarıyla aralarında ‘mevzu hadis’ bulunmamaktadır.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmayı yapmamızdaki temel amaç özellikle 610-632 yılları arasında diğer bir deyişle Allah Elçisi Muhammet'in -Allah onu kutsasın, ona huzur ve esenlik versin!- 'habercilik (*en-nubuvveh*)' ve 'elçilik (*er-risâleh*)' görevlerini ifa ettiği zaman dilimi içinde Kuran'da ve rivayetlerde yoğun bir şekilde ortaya konulduğunu düşündüğümüz 'Allah'ın Krallığı' algılamasını bilimsel yöntemlerle bir bütün halinde tasvir etmek ve yeniden ortaya koymaktır. Esasen bu dâhil o devirde ortaya konulan diğer algılamaları tasvir etmek ve ortaya koymak Kuran yorumbilim (tefsir)inin birincil amacı olmalıdır diye düşünüyoruz.

Bizim kültürümüzde daha çok Allah'ın tanrılığına, yoktan yaratıcılığına, cezalandırıcılığına ve affediciliğine vurgu yapılır. Bunlar önemlidir. Ancak kanaatimize göre 'Allah'ın Krallığı', sadece bir detay olarak geçirilecek türden daha az önemli bir konu değildir. Açık konuşmak gerekirse, Kuran'da 'Allah'ın Krallığı'nı betimleyen '*mulk/ melekût*' vb. kavramlar gerek Allah ve gerekse Kuran'la ilgili birçok karanlık hususu aydınlatmak ve problemi çözmek konusunda bizlere yeni ufuklar açmakta ve önümüze alemşümül bir tablo koymaktadır. Eğer yeterince ve cesurca araştırılırsa görülecektir ki, günümüzde çözilemeyen birçok anlaşılma problemi 'Allah'ın Krallığı' algılamasıyla büyük ölçüde aşılmaktadır. Bu algılama biçimi elimize bir ana formül yanında onu tamamlayan tali formüller vermekte, dolayısıyla Allah ve Kuran ile ilgili iddiaların test edilebileceği sağlam bir zemin sunmaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi günümüze kadar bunun farkına pek varılamadığından dolayı anılan konu gereği gibi araştırılmamış ve işlenmemiştir.

C) ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamızda kullandığımız metodun, geçmiş herhangi bir medeniyeti mesela Sümerler'i veya Asurlular'ı araştıran bir arkeoloğun veya tarihçinin kullandığı bilimsel metottan pek bir farkı yoktur. Çünkü bize göre, 610-632 tarihleri arasında Arabistan yarımadasında oluşan Allah/ 'Allah'ın Krallığı' algılamasını araştırmada ve tespit etmede kullanılacak metodun, binlerce yıl önce Mezopotamya'da oluşan herhangi bir 'tanrı' algılamasını araştırmada ve tespit etmede kullanılan bilimsel metottan bir farkı olmamalıdır. Bu tür araştırmalarda her şey olduğu gibi görülmeli ve gösterilmelidir. Elde edilen bulgular kendi bütünlüğü içinde izah edilmeye çalışılabilir. Ancak bu asla zorlamalara başvurulmadan ve bir avukat gibi hareket edilmeden yapılmalıdır. Kaldı ki bize göre objektif hareket eden bir bilim adamı tespit ettiği bir algılamanın/ olgunun muhtemel neticelerinin hesabını vermek; onu yerleşik inançlarıyla irtibatlandırarak savunmak ya da reddetmek zorunda değildir. Bu nedenle, araştırma sürecinde yerleşik inançlar ve kabuller –buna bilimsel olduğu farzedilen kabuller de dâhildir- ile olan bütün irtibatlar olabildiğince kesilmeli daha doğrusu bunlar zihninin bir köşesinde yedekte tutulmalıdır. Eğer yerleşik inançlarla ve kabullerle olan irtibatlar kesilmezse 'Dinim ve imanım elden gidiyor? Ben ne yapıyorum?' gibi bazı vehimler ve endişeler araştırmacıyı yanlış yönlendirebilir; farkında olmaksızın onu şartlandırabilir. Durum böyle olunca da araştırmacı ne kadar çabalarsa çabalasın yerinde saymaktan ve miras aldığı fikirleri tekrar etmekten öteye gidemez. Dolayısıyla bize göre bilimsel bir araştırma, bir takım vehimlerle, endişelerle ya da bazı şeyleri ispat etmek adına yapılmaz. Çünkü gerçek bilim adamı bir siyasetçi, fanatik bir dindar veya bir avukat gibi hareket edemez. Onun birinci görevi olması ya da ispatlanması gerekeni değil, kendisinin ya

da başkasının hoşuna gitmese bile gayet soğukkanlı bir şekilde ‘algılanan’ı/ olan’ı olduğu gibi görmek ve ortaya koymak, başka bir deyişle ‘objektifi/ objektivitesi’ ile ‘algılanan’ın/ ‘olan’ın resmini çekmektir.

Kuran’ı anlama teşebbüsünde farkında olmaksızın yapılan büyük hatalardan biri, onu modern kavramlarla ve modern zihniyetle ele alarak algılamaya çalışmaktır. Bu, aslında eski doğu kültürlerini veya onların kutsal metinlerini inceleyen bilim adamlarının genellikle düştüğü bir hatadır. Hâlbuki yapılacak en doğru şey Kuran’ı kendi dünyası ve zamanı içinde algılamak ve açıklamak olmalıdır. Öte yandan Kuran’da ve rivayetlerde kullanılan ‘Allah’ın Krallığı (*Melekût*)’ ile ilgili sözcükler/ şifreler ilahiyat geleneğimizde genellikle bilinçli veya bilinçsiz olarak ve bazı endişelerle hiç çevrilmemiş/ deşifre edilmemiş yani olduğu gibi bırakılarak bir yerde konuyu izah etmeye vesile olacak kanıtlar karartılmıştır. Biz ise buna mahal vermemek için, çalışmamızda ele aldığımız sözcükleri ve kavramları, bir bütünlük ve insicam içinde; birbirlerini tamamlayacak tarzda Türkçe’ye çevirmeye çalıştık. Ayrıca konunun önemsiz zannedilen veya daha önce fark edilmeyen bağlantılarını ortaya koymaya gayret gösterdik.

Bu çalışmayı yapmamızın temel amacı Allah Elçisi Muhammet devrindeki ‘Allah’ın Krallığı’ algılamasını bilimsel yöntemlerle bir bütün halinde tasvir etmek ve ortaya koymak olduğundan, önce Kuran’dan ve rivayetlerden sonra da günümüze kadar yazılmış yerli ve yabancı kitap ve makalelerden taramak suretiyle gerekli bilgiler devşirilmiştir. Ayrıca başta Kitabı Mukaddes olmak üzere ‘Tanrı’nın Krallığı’ ile ilgili bazı Yahudi ve Hristiyan kaynakları gözden geçirilmiştir. Son olarak geçmişteki ilkel toplumlardan günümüzdeki modern toplumlara kadar değişik milletlerde ve kültürlerde oluşan ‘tanrı kral’ ve ‘beşer kral’larla ilgili algılamalar

araştırılarak ‘Allah’ın Krallığı’ ile bunlar arasındaki paralellikler ve bağlantılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız dil ve tarih ağırlıklı bir araştırmadır. Bu sebeple araştırma boyunca incelenen dilsel ve tarihsel kaynaklara yazım sürecinde yeri geldikçe atıflar yapılmış ve yine yeri geldikçe onlardan bazı alıntılarda da bulunulmuştur. Ancak atıflar yapılırken veya alıntılarda bulunulurken gerekli yerlerde gerekçeleri açıklanmak suretiyle tenkitler de yapılmıştır. Ayrıca ulaşılan sonuçların mantıklı, tutarlı ve olabildiğince nesnel olmasına özen gösterilmiştir.

Araştırmamızın planında bölümlerin, başlıkların ve alt başlıkların tertibine, bölümler ile başlıklar arası konu ve anlam bütünlüğüne ve mantıki silsileye dikkat edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın bölümlerini ve alt başlıklarını anlamak için gerekli kavramsal açıklamalara ve konuyu anlamayı kolaylaştıracak bilgilere yer verilmiştir. Araştırmamızda özelde ‘Allah’ın Krallığı’, genelde ise Kitabı Mukaddes’te ve diğer kültürlerde var olan ‘Tanrı Krallığı’ algılamaları işlenmiştir. Kitabı Mukaddes’teki ve diğer kültürlerdeki ‘Tanrı Krallığı’ algılamaları için ayrıca özel bölümler açılmamıştır. Fakat ‘Allah’ın Krallığı’ algılamasının değişik yönleri ortaya konulurken bunlara da yeri geldikçe temas edilmiş, aralarındaki paralellikler ve farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız kelimelerin yazımı konusunda genel olarak Türk Dil Kurumu’nun imla kılavuzu esas alınmıştır. Ancak belli nedenlerden ötürü bazı özel uygulamalarımız da olmuştur.

1- Arapça’dan Türkçe’ye geçen kelimeler kaynak dildeki değil, Türkçe’deki anlamları ile kullanılmaya çalışılmıştır. Transkripsiyon yapılmadığı durumlarda ‘Kur’an’ veya ‘Kur’ân’ yerine ‘Kuran’ şeklinde yazmak daha doğru bir yazım şekli

olarak görülmüştür. Nitekim çoğu günümüz Türkçe'sinde az kullanılan 'resen, resülmal, mesuliyet, tesir, temin, memur, elan' vb. Arapça'dan ödünçlenen (Arapça'dan çevirisi yapılmadan hazır alınan)¹² sözcükler bile kısmen veya tam transkripsiyon yapılarak 're'sen, re'sul-mâl, mes'ûliyyet, te'sir, te'mîn, me'mûr ve el'ân' diye yazılmazken çokça kullanılan 'Kuran' kelimesinin 'Kur'an' veya 'Kur'ân' şeklinde yazılmasına gerek görülmemiştir.¹³ Arapça kelimelerin transkripsiyonu, telaffuzu kaynak dildeki telaffuzla aynı veya yakın olan Türkçe harfler kullanılarak yapılmıştır. Aynı zamanda bunlar italik olarak belirtilmiştir. Transkripsiyon yapılırken Türkçe'deki yanlış telaffuz biçimlerinden olabildiğince kaçınılmıştır.¹⁴ Ayrıca Türkçe'deki ödünçlenmiş sözcüklerden daha belirgin olarak ayrılmaları için Arapça '*mufred muzekker/ muennes* (tekil eril/ dişil)' isimlerin başına bazen '*el*' takısı, '*mufred muennes* (tekil dişil)' isimlerin sonuna ise bir iki istisna dışında daima '*tâ'u'l-muennes* (dişilik alameti olan *tâ*)'in '*vagf* (durma)' halindeki telaffuzu yazılmıştır.¹⁵ Mesela '*mufred muennes*' olan Arapça '*el-hikmetu*'

¹² 'Ödünçleme' için bkz. Boztaş, İsmail; Okyavuz, Yener, *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s.83.

¹³ Çalışmamızda Türkçe'deki 'Kuran (Kur'an)' kelimesi tamamen atılmamış ama bu kelime ile orijinal '*el-Gur'ân*' sözcüğü ayrı olarak kullanılmıştır. Diğer bir deyişle; 'Kuran' kelimesi Mushaf, yani buyurum (*vahy*) koleksiyonları ve belgeleri anlamında kullanılmıştır.

¹⁴ Mesela çoğu transkripsiyon çalışmasında, uzatılarak veya uzatılmayarak okunabilen 'u' sesini karşılamak amacıyla Arapça'da bulunmamasına rağmen 'ü' sesi yazılmaktadır. Yine Arap alfabesinin yirmi birinci harfi olan '*gâf*' harfi Türkçe 'g' harfi ile oldukça karşılanabilirken, yerleşik uygulamaların etkisiyle 'k' harfi yazılarak veya bu harfin altına bir nokta konularak karşılanmaya çalışılmaktadır.

¹⁵ Bize göre Arapça'dan dilimize geçen (ödünçlenmiş) sözcükler ile bunların asılları belirgin olarak ayrı tutulmalıdır. Zira bu kelimelerin çoğu Türkçe'ye geçerken asıl anlamlarını kaybetmiştir.

sözcüğünün transkripsiyonu ‘*vagf*’ halinde, Fars yazımında olduğu gibi ‘*hikmet*’ şeklinde değil de, ‘*el-hikmeh*’ biçiminde yapılmıştır.

2-‘Aramîce’ ve ‘İbranîce’ yazımları yerine ‘Aramca’ ve ‘İbranca’ şeklinde yazımlar tercih edilmiştir.¹⁶

3-Bazı Arapça özel isimlerde şöyle bir uygulama yapılmıştır. Mesela ‘Ömer b. Hattab’ ismi Türkçeleştirilerek ‘Hattap oğlu Ömer’ şeklinde yazılmıştır. Zira bin yılı aşkın süredir kullanılan ve artık bizim olan bu vb. isimlerin kısmî veya tam olarak transkripsiyonlarının yapılmasının çok da uygun bir uygulama olmayacağı düşünülmüştür. Bütün bu uygulamalara yalnızca değişik kaynaklardan alıntı yapıldığı durumlarda riayet edilmemiştir. Dolayısıyla kaynaklarda nasıl yazılmışsa o şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

Dolayısıyla kaynak metinlerdeki kelimeler ya çevirileri yapılarak veya transkripsiyon şeklinde yazılarak belirtilmelidir.

¹⁶ ‘Türkçe’ yerine ‘Türkîce’ demek ne kadar yanlışsa ‘Aramca’ yerine ‘Aramîce’ ve ‘İbranca’ yerine ‘İbranîce’ demek o kadar yanlıştır.

I. BÖLÜM

KRAL TANRI (ALLAH)NIN KİMLİĞİ

A) KRAL TANRININ ÖZEL ADI

Birçok eski Mezopotamya kültüründe olduğu gibi¹⁷ eski Sam kültüründe de isim (*el-ism*) ile isimlendirilen (*el-musemmâ*) arasında derin bir alakanın var olduğu kabul edilirdi. Mesela Yahudi geleneğine göre bütün hayvanlara ve kuşlara adlarını bizzat veren Âdem, eşine de belli bir alakadan dolayı Havva adını vermiştir.¹⁸ Çünkü bir kişinin adı aynı zamanda onun tabiatını ortaya koymaktadır. Kişinin hayatında önemli bir değişiklik olduğunda adının değişmesi söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı Saray'ın, Avram'ın ve Yaakov'un adları sonraları değişik vesilelerle Sara, Avraam ve Yisrael olarak değiştirilmiştir.¹⁹ Aşağıda 'Allâh' kelimesinin kökeni ile ilgili verilen anlamlar yanında Allah Elçisi Muhammet'in -Allah onu kutsasın, ona huzur ve esenlik versin!- çocuklara ad verirken gösterdiği hassasiyet ve bazı kimselerin ve yerlerin isimlerini değiştirmesi de bu fikri desteklemektedir.²⁰

¹⁷ Bkz. Bottero, Jean, *Mezopotamya* (çev. Ayten Er; Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003, s.60.

¹⁸ Bkz. Yaratılış, (2.19, 23; 3.20).

¹⁹ Bkz. "İsimler" mad., Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 2002, c.1, s.235.

²⁰ Bu konuda bkz. Akpınar, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara, 2002, s.29-36.

Her insanın olduğu gibi²¹ Kuran'daki 'kral tanrı'nın da bir 'özel ad'ı vardır. O da '*Allâh*'tır. '*Allâh*' kelimesinin kökeni hakkında üç temel görüşten söz edilebilir. Birinci görüşe göre '*Allâh*' kelimesi, '*ilâh*' kelimesinden türetilmiştir. '*Îlâh*' kelimesi, dile kolaylık sağlanması amacıyla başındaki hemze kaldırıldıktan ve önüne eklenen '*harfu't-ta'rîf*' ile ortasındaki '*lâm*' birleştirildikten sonra azamet bildiren kalın bir sesle '*Allâh*' şeklinde telaffuz edilmiştir. İkinci görüşe göre 'gizlenen, duyu idrakinin üstünde olan' anlamındaki '*lâh*' kelimesinin başına '*harfu't-ta'rîf*' getirilerek '*Allâh*' lafzı oluşturulmuştur. Daha çok yabancı yazarların kabul ettiği üçüncü görüşe göre ise eski Araplar'ın putlarından biri olan '*el-Lât*' veya Aramca '*elâhâ*' kelimesinden türetilmiştir.²²

Öte yandan birinci görüş olarak belirttiğimiz '*ilâh*' kelimesinin kökeni ile alakalı sözlüklerde ilginç anlamlara rastlamak mümkündür. 'Birisine alışmak, aşırı sevgisinden dolayı ona yönelmek, kulluk etmek, gönülden bağlanıp sığınmak' anlamlarının yanında 'birisinin hayret ve şaşkınlık içinde kalması, korunması, kurtarılması' veya 'örtünmesi, gizlenmesi'²³ gibi anlamlar da aslında Kuran'da tarif edilen '*Allâh*' ile oldukça ilgili ve uyumludur.²⁴

²¹ Genellikle her insanın tek bir özel adı olur. Halil İbrahim -ki aslı '*İbrâhîm el-Halîl*' dir- vb. bazı özel isimler ise esasen bir özel isim (*İbrâhîm*) ve sıfat/ nam (*Halîl*)dan oluşur.

²² Bkz. "Allah" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, c.2, s.471.

²³ Bu vb. anlamlar için bkz. "Allah" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.2, s.471; Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s.99-101; Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim* (çev. İsmail Kaya; Osman Cilacı), Beyan Yay., İstanbul, t.siz, s.15.

²⁴ '*Hel ta'le mu lehû semiyyâ* (19.65).' 'Hiç onun adaşı olabilecek birini tanırsın sen?'

B) KRAL TANRININ BELLİ BAŞLI SANLARI (UNVANLARI) NAMLARI VE SIFATLARI

Özellikle büyük krallar ve yöneticiler sadece özel adlarıyla anılmazlar. Onlar kendi özel adları dışında zamanla edindikleri bazı unvanlarla, meşhur oldukları birtakım namlarla²⁵ veya sıfatlarla²⁶ anılırlar. Mesela batıda ‘Muhteşem (*The Magnificent*)’ namıyla meşhur Kanuni Sultan Süleyman’a, doğduğu vakit babası Yavuz Sultan Selim tarafından ‘Süleyman’ adı verilmişti. Ancak o, babası öldükten sonra tahta çıktığında ‘sultan’ unvanıyla, kanun tedvinine ve düzenlemesine verdiği önemden dolayı da daha sonraları ‘kanuni’ namıyla anılır olmuştu.²⁷ Allah da bir kral olduğuna göre –ki bu olgu çalışmamızın ilerleyen aşamalarında daha net bir şekilde ortaya konulacaktır- onun kendi özel adı (*Allâh*) dışındaki ‘*el-esmâu’l-husnâ*’ ‘en mükemmel/ güzel sanlar (unvanlar), namlar ve sıfatlar’²⁸ olarak anlaşılmalıdır.²⁹ Zira biraz incelendiğinde görülecektir ki, Allah’ın kendi özel adı haricindeki ‘*el-esmâu’l-*

²⁵ Bulunan eski tabletlerde Babil’in meşhur kralı Hammurabi’den ‘Ülkenin Atası’ ve ‘Çoban’ gibi namlarla bahsedilmiştir. Bkz. Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (çev. Nesrin Oral), Telos Yay., İstanbul, 2001, s.122, 123.

²⁶ Mesela Osmanlı padişahları için birçok sıfat içinde özellikle ‘Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (*Zıllu’llâhi fi’l-ard*)’ sıfatı çokça kullanılmıştır. Bkz. Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yay.’ Ankara, 2004, s.319.

²⁷ Krş. ‘Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kral Arslan Yürekli Richard...’ Osmanlı hükümdarları ‘sultan’ ve ‘padişah’ gibi unvanların yanında sonraları ‘halife’ ve ‘hâdimu’l-harameyni’ş-şerîfeyn’ gibi unvanlar da kullanmışlardır. Bkz. Unan, a.g.e., s.48.

²⁸ Kuran’daki ‘*el-ism* (çoğ. *el-esmâ*)’ kelimesi, ‘isim, özel isim’ yanında ‘sıfat, nam, şan, unvan’ gibi anlamlara da gelmektedir. Bu anlamlar, kelimenin geçtiği bir kaç Kuran pasajından da rahatlıkla çıkarılabilir. Bkz. Kuran, (2.31; 3.45; 53.23; 87.1).

²⁹ Krş. “Tanrı’nın İsimleri” mad., Besalel, a.g.e., c.3, s.718.

husnâ’ birtakım sanlarından, namlarından ve sıfatlarından oluşmaktadır. Fakat bazılarının sadece bir unvan mı yahut nam mı olduğunu ayırt etmek zordur.

Biz burada Allah’ın sanlarının ve namlarının hepsini değil³⁰, daha çok kültürümüzde pek bilinmeyen ve öne çıkarılmayan ama hakikatte asıl olduğunu düşündüğümüz sanlarını, namlarını ve sıfatlarını zikretmekle yetineceğiz. Bunu yaparken de olabildiğince doğru ve açık çeviriler yapmaya gayret göstereceğiz.

1. Gerçek Efendi/ Sahip Kral Tanrı

Tarih boyunca değişik kültürlerde ve geleneklerde Tanrı veya tanrılar genellikle birer efendi/ sahip (İng. *lord*) ve kral olarak nitelendirilmiştir. Aslında ‘Tanrı’yı nitelemek için bunlardan daha uygun sıfatlar ve unvanlar bulmak da imkânsızdı. Çünkü Tanrı, ancak gücün, kudretin, iktidarın, ihtişamın, asaletin ve mükemmeliyetin timsali olan bir efendi/ sahip ve kral olabilirdi. Öte yandan ‘efendi/ sahip’ veya ‘kral’ –ki bir kral aynı zamanda en büyük efendi/ sahip sayılır-³¹ ancak monarşilerde bulunur. ‘Monarşi’ ise, siyasi iktidarın tek bir kişinin iradesine bağlı olduğu bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde, gerek insanları idare etme ve gerekse devletin devamı ve düzeni için kanunlar koyma yetkisi tek bir kişinin elindedir. Bu kişiye yönettiği toplumun tarihi, geleneği, inancı, soyu ve hüküm

³⁰ Gerçekte Allah’ın namları, unvanları ve sıfatları sayılamayacak kadar çoktur. Kuran’da ve 99 adetten oluşan ‘*el-esmâu’l-husnâ*’ içinde zikredilenler ise sadece bize bildirilenlerdir.

³¹ *Bostan* ve *Gülistan* adlı iki klasik eserin sahibi Sadi (Şirazî) zamanının sultanı Ebubekir oğlu Sad’ı övmek ve uyarmak amacıyla şunları söylemektedir: “Böyle, Tanrı’nın hakkını eda eden bir kul, kullar için ne güzel bir efendidir [Sadi, *Gülistan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1946, s.255].” “Senden büyük bir Efendi var! Ey Arslan’ın ve Âğûş’un efendisi, kendi Efendini de unutma!” Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2001, s.19.

sürdüğü ülkenin genişliğine göre farklı dillerde ‘kral, imparator, şah, padişah, han, hakan, hükümdar, emir ve bey’ gibi değişik unvanlar verilmektedir. Bir monark, insanları yönetme hakkını bizzat kendinden alır; ona bu hakkı yönettiği insanlar bahşetmez. Monarşiler bilinen insanlık tarihinin hem en eski ve hem de en fazla uygulanan yönetim biçimidir. Monarşinin karşıtı sayılabilecek yönetim biçimi ise cumhuriyettir. Eski Yunan siteleri, kısmen Roma İmparatorluğu ve yakın çağlarda İtalya’da kurulan bazı şehir devletleri istisna edilirse son bir iki asra kadar devletler genellikle monark bir yöneticinin idaresi altında olmuştur. Öte yandan Allah Elçisi Muhammet’in ve dört ardıl (*halîfeh*)ının hüküm sürdüğü dönem de monarşik uygulamaların istisnalarından kabul edilir. Aristo’ya göre siyasal iktidarı tek başına elinde tutan monark, ailede babanın otoriter ve efendi olması gibi yönettiği bütün fertlerin de efendisidir. Onun yasalara uygun olarak çıkardığı emirlere ve kararlara mutlaka uyulmalıdır. Aksi takdirde devletin düzeni ve toplumun huzuru bozulur.³²

Dilimize *Hükümdarlık Sanatı* adıyla çevrilen *Âdâbu’l-Mulûk* kitabının yazarı es-Seâlibî, “Yaygın olan bir söz de şudur.” der. “Kim hükümdar olursa sahiplenme hissi artar.’ Hükümdar tüm güzelliklerin kendinde olmasını ister. Nerede nefis bir parça, az bulunur eşsiz bir güzellik görse hemen onu arzular, sahiplenir... Dostlarına veya yönettiği kimselere bırakmaz onu...”³³ Esasen Kuran’da Allah için en sık kullanılan sıfat olan ‘*rabb*’ kelimesi de ‘efendi; sahip’³⁴ manasında anlaşılmalıdır.³⁵

³² Bkz. “Monarşi” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul, 1990, c.3, s.49.

³³ es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Hükümdarlık Sanatı* (çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul, 1997, s.52.

³⁴ ‘*Ellezîne izâ esâbethum musîbetun gâlû innâ li’llâhi ve innâ ileyhi râci’ûn* (2.156).’ ‘Onlar başlarına bir şey geldiğinde, ‘Biz Allah’a aitiz ve ona geri döneceğiz.’ derler.’

Dolayısıyla bu kelimeye değişik sözlüklerde ve tefsirlerde verilen ‘efendi; sahip, rab, eğitici ve terbiye edici’ gibi anlamlar içinde ilk ikisi hariç diğer anlamların doğru olmadığını söylemek durumundayız. Zira Arapça’dan ödünçlenen ‘rab’³⁶ kelimesi dilimizdeki kullanışıyla orijinal anlamı yansıtmadığı gibi, orijinal ‘*rabb*’ kelimesine sonradan yamayan ‘eğitici’ ve ‘terbiye edici (*murabbî*)’ gibi anlamların da gerçekte bu kelime ile bir alakası bulunmamaktadır. Bunu en basit olarak Arapça ‘*rabb*’ ve ‘*murabbî*’ kelimelerinin farklı kök harflere sahip oluşuyla ve herhangi bir Arapça sözlükte bambaşka yerlerde bulunuyor olmasıyla izah edebiliriz.

Kuran’a göre Allah, her şeyin; göklerin, yerin, bunların arasında bulunanların, bütün ulusların ve insanların gerçek ‘sahibi’ ve ‘efendisi’dir. Kuran’da bununla ilgili birçok ifadeye rastlamak mümkündür. Bazıları şunlardır:

‘*Fe zâlikumu’llâhu rabbukumu’l-hagg* (10.35).’

‘İşte size gerçek efendiniz olan Allah!’

‘*Gul e ğayra’llâhi ebğî rabben ve huve rabbu kulli şey*’(6.164).’

‘Şöyle söyle: ‘Allah her şeyin sahibi ve efendisi olduğuna göre ben nasıl ondan başka bir efendi isterim ki?’

‘*Rabbu’s-semâvâti ve’l-ardi ve mâ beynehumâ* (19.65).’

‘O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların efendisi ve sahibidir.’

‘*el-Hamdu li’llâhi rabbi’l-âlemîne’r-rahmâni’r-râhîmi mâliki yevmi’d-dîn* (1.2-4).’

³⁵ ‘*Subhâne rabbike rabbi’l-‘izzeti ‘ammâ yesıfûn* (37.180).’ ifadesinde iki kez geçen ‘*rabb*’ kelimesi önce ‘efendi’ ve daha sonra ‘sahip’ anlamında kullanılmıştır.

³⁶ “Rab, -bbi öz. İs, Ar. *Rabb* Tanrı. Rabbim Tanrım.” Parlatur, İsmail vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998, c.2, s.1837.

‘Ulusların efendisi, mutlak insafli, şefkatli³⁷ ve yargılanma gününün tek hâkimi olan Allah bütün övünceleri haizdir!’

‘*Rabbu’l-meşrıgı ve’l-mağrib* (73.9).’

‘O, güneşin doğduğu ve battığı yerlerin sahibi ve efendisidir.’

‘*Ve ennehû huve rabbu’ş-şi’râ* (53.49).’

‘Çulpan yıldızının sahibi ve efendisi de odur.’

Kuran’da Allah için sadece bir kez kullanılan ‘*es-samed*’ kelimesini birçok dilci ve müfessir, ‘kendisinden daha üstün olmayan kimse; bir kavmin, kendisine ihtiyaç durumunda başvurduğu ve onsuz karar almadığı efendi’,³⁸ vb. şekilde

³⁷ Bu şekilde çeviri, kaynaklarda zikredilen ‘*er-rahmân*’ kelimesinin ‘*er-rahîm*’ kelimesine göre daha kapsamlı olduğu; birincisinin bütün insanlar için; ikincisinin sadece Allah’a sadık kullar için kullanıldığı yolundaki yorum dikkate alınarak yapılmıştır (Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.347, 348). Allah’ın, kendisine sadık olmayan kullara şefkatle davranması düşünülemeyeceğinden ‘*er-rahmân*’ kelimesinin ‘şefkatli/ müşfik/ sevecen’ anlamında olması mümkün gözükmemektedir; ‘*er-rahîm*’ kelimesi anılan anlamı daha iyi vermektedir. Dolayısıyla ‘*er-rahmân*’ kelimesinin, Allah’ın merhametini de tamamen dışarıda bırakmayan ve adalet özelliğini nispeten vurgulayan ‘mutlak insafli (acıyarak, hakkını vererek davranan, merhametli, vicdanlı, adil)’ veya ‘mutlak insaf sahibi’ biçiminde bir çevirisi düşünülebilir. Zira değişik kültürlerde, bir kralın sahip olması gereken iki temel özellik sıkça vurgulanır. Birincisi, onun sadık tebaasına bir baba/ ana gibi şefkatle davranması; ikincisi ise, nankör davranışlar dahi onlara karşı ‘adil’ olması. Bu nedenle Britanya Krallığı kraliçesi II. Elisabeth’e taç giyme töreninde ‘Adaletli ve merhametli olacağına...’ dair yemin ettirilmişti. Öte yandan Yahudilik’te ve Hıristiyanlık’ta Tanrı’nın ‘adalet’ ve ‘merhamet’ diye iki (temel) makamı bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Guénon, René, *Âlemin Hükümdarı-Dinlerde Merkez Sembolizmi* (çev. İsmail Taşpınar), İnsan Yay., İstanbul, 2004, s.24, dipnot: 6, 7.

³⁸ Bkz. el-Halîlu’bnu Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn* (tahgîg: ‘Abdu’l-Hamîd Hendâviyy), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2003, c.2, s.412; İbnu Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (tahgîg: ‘Abdu’lîlâh ‘Aliyyu’l-Kebîr

manalandırmıştır. Nitekim Allah'ın hiç kimseye ve hiç bir şeye ihtiyacı yoktur (*ğaniyy*). Ama herkes ona muhtaçtır.

‘*Gul huve -Allâhu- ahad. Allâhu’s-samed* (111.1, 2).’

‘Şunu söyle: ‘O -Allah- tektir.’³⁹ Evet, Allah mutlak saltık efendidir.’⁴⁰

‘*Fe inne’llâhe ğaniyyun ‘ani’l-‘âlemîn* (3.97).’

‘Allah’ın uluslara ihtiyacı yoktur.’

‘*Yâ eyyuhe’n-nâsu entumu’l-fugarâu ile’llâh* (35.15).’

‘Ey insanlar, sizler Allah’a muhtaçsınız.’

Kuran’daki ‘*rabb*’ ve ‘*es-samed*’ kelimeleri dışında elçisi Muhammet’in efendisi Allah için kullandığı bir kelime daha vardır: ‘*es-Seyyid* (efendi; şef).’⁴¹ Hatta

vd.), Dâru’l-Ma‘ârif, el-Gâhirah, t.siz, c.4, s.2495; et-Taberiyy, Ebû Ca‘fer Muhammedu’bnu Cerîr, *Tefsîru’t-Taberiyy (Câmi‘u’l-Beyânî fî Te’vîli’l-Gur’ân)*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyyeh, Beyrût, 1991, c.12, s.744; el-Beydâviyy, Nâsıru’d-dîn Ebû Sa‘îd ‘Abdu’llâhi’bnu ‘Umara’bni Muhammed, *Tefsîru’l-Beydâviyy (Envâru’t-Tenzîli ve Esrâru’t-Te’vîl)*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.siz, c.2, s.631. es-Suyûtîyy, ‘*es-samed*’ kelimesini ‘şan, şeref ve azameti mükemmel olan efendi’ olarak açıklar. Bkz. es-Suyûtîyy, Celâlu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahmân, *el-İtgânu fî ‘Ulûmi’l-Gur’ân* (ta’lîg: Mustafâ Dîbu’l-Buğâ), Dâru İbni Kesîr, Dimeşg, 2006, c.1, s.376.

³⁹ Kanaatimize göre burada ‘*ahad*’ denilirken Allah’ın bir tane tanrı olduğundan çok onun eşsizliği ve yegâneliği ifade edilmektedir.

⁴⁰ “Saltık...fel. 1. Kendi başına var olan, hiçbir şeye bağlı olmayan, bağımsız, mutlak. 2. sos. Bağımsız, görelî olmayan ve kendi başına tam sayılan (bir olgunun niteliği).” Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1900.

⁴¹ Kuran’daki ‘*rabb*’ ve ‘*es-samed*’ kelimeleri dışında daha sonra ele alacağımız ‘*el-mevlâ*’ kelimesi de ‘efendi’ anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Yıldırım, Suad, *Kur’an’ da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997, s. 188.

o, bir defasında anılan kelimenin bu dünyada kendisi için kullanılmasını dahi doğru bulmadığını ifade etmişti. Konu ile ilgili rivayet şöyledir:

‘Mutarrif oğlu Abdullah babasından nakleder:

‘Amiroğulları heyetiyle Allah elçisinin yanına gitmiştik. Ona, ‘Sen bizim efendimizsin (*Ente seyyidunâ*).’ diye hitap ettik. Kendisi ise, ‘Efendi, kutlu ve yüce olan Allah’tır (*es-Seyyidu’llâhu tebârake ve te‘âlâ*).’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine biz, ‘En çok lütfa ve en büyük iyiliğe mazhar olanımız.’ dedik. O da bize, ‘Söyleyecekleriniz hepsi bu veya buna benzer bir söz olsun...’ dedi.’⁴²

Kuran’da geçen ‘*el-melik*’ kelimesine gelince, bu sözcük kültürümüzde, bazı kaygılar sebebiyle olsa gerek, birtakım istisnalar haricinde⁴³ genellikle ya

⁴² Ebû Dâvûd, Suleymânu’bnu’l-Eş‘as, *Sunenu Ebî Dâvûd* (tergîm: Heysemu’bnu Nizâr Temîm), Şeriketu Dâri’l-Ergami’bni Ebi’l-Ergam, Beyrût, 1999, el-Edeb/ 10. Ayrıca bkz. el-‘Aclûniyy, İsmâ’îlu’bnu Muhammed, *Keşfu’l-Hafâi ve Muzîlu’l-İlbâs* (tashîh: Muhammed ‘Abdu’l-‘Azîzi’l-Hâlidîyy), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2002, no:1512, c.1, s.409.

⁴³ Haşır suresinde geçen ‘*el-melik* (59.23)’ kelimesinin ‘padişah’ ve ‘hükümdar’ şeklinde çevirisi için bkz. Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.siz, s.547; Koçyiğit, Talat, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Nükte Yay., Konya, 2005, s.285. Bazı kültürlerde, monark yönetici geleneğe has unvanlarla adlandırılmıştır. Almanlar’da kayser; Ruslar’da çar; Romalılar’da imparator; Persler’de kisra ve sonra şah, Avrupalılar’da kral, Yemenliler’de tubba; Habeşler’de necaşi, özellikle eski Türkler’de han/ hakan, kağan; Osmanlılar’da padişah ve sultan... gibi. Günümüzde ise ‘kral’ unvanı diğer unvanlara göre daha çok kullanılmaktadır. Mesela batı dışında doğudaki bazı monarklar (Kral Hüseyin, Kral Abdullah, Kral Fahd...)a da ‘kral’ denmektedir.

ödünçlenerek yani hiç çevrilmeden kullanılmış⁴⁴; ya da ‘(mutlak) egemen/ hâkim’⁴⁵ vb. şekilde tercüme edilmiştir. Evet, ister ‘kral’ ister ‘cumhurbaşkanı’ vb. başka bir devlet başkanlığı unvanı olsun, nihayetinde bu unvanların her biri bir tür ‘egemen’lik belirtir. Ancak birincisinin diğerlerinden farkı ‘mutlak egemen’lik ifade etmesidir. İşte İslam dâhil birçok kültürde ‘Tanrı’ ‘mutlak egemen/ hükümler’ olan bir ‘kral/ sultan/ padişah/ hükümdar’ olarak tanımlanmıştır.⁴⁶

Babil Yaratılış Destanı (*Enuma Eliş*)na göre, Babil’in ünlü tanrısı Marduk tanrılar panteonunun başı olan bir kraldı. Marduk başlangıçta sadece Babil şehrinin tanrısı iken sonraları bütün Babil’in en önemli tanrısı olarak kabul görmüştü. ‘Babil’in Kralı’, ‘Yerin Göğün ve Bütün Tanrılarının Kralı’ unvanlarını alan Marduk’un krallık tahtına oturma süreci Ortadoğu’daki siyasal çekişmelerle aynı özellikleri taşır. Zira o da birbirini bertaraf eden Ortadoğu kralları gibi diğer tanrılarla mücadele ederek ve savaşarak krallık tahtına oturmuştu. Suriye’nin kuzeyindeki antik Ugarit şehrinde çıkarılan ve M.Ö. 1400’lere tarihlenen Ras Shamra metinlerine göre tanrı Baal da bir kraldı. ‘Bizim kralımız, yargıcımız’ şeklinde tanımlanan Baal doğaya hükmeden güçlü bir kral tanrı olarak kabul edilmişti. O da tıpkı Marduk gibi bu konumunu mücadele ederek ve savaşarak elde

⁴⁴ Bkz. Öztürk, Y. Nuri, *Kur’an’ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997, s.549; Yıldırım, Suad, *Kur’ân-ı Hakîm’in Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İstanbul, 2005, s.547; Hizmetli, Mustafa, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Anlamı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, s.400.

⁴⁵ Bkz. Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s.547; Atay, Hüseyin, *Kur’an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002, s.547; Yüksel, Edip, *Mesaj Kuran Çevirisi*, Ozan Yay., İstanbul, 2003, s.480.

⁴⁶ Bu konuda bkz. Özsoy, Ömer, “Dinsel Bir Metin Olarak Kur’an’ın Bazı İfade Özellikleri”, *I. Kur’an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994, s.183.

etmişti. Onun krallığı elde edişini anlatan mitos her yıl kutlanan sonbahar yeni yıl festivalinde okunmaktaydı.

Eski İran kültüründeki Mecusilik'in yüce tanrısı olan Ahura-Mazda, hemen hemen bütün tarihi tasvirlerde kral kostümleri giymiş olarak, başında tacı ve iki yanında kartal kanatları ile betimlenmişti. O yüzden kabartmalarda Ahura-Mazda ile kral figürlerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur.

Sümerler'in iki ünlü tanrısı Enlil ve Enki'nin de birer kral olarak betimlendiğini görüyoruz. Enlil, 'Tüm Tanrıların Babası', 'Gökyüzünün ve Yeryüzünün Efendisi' ve 'Tüm Ülkelerin Kralı' gibi unvanlarla anılmıştı. Herşeyi yöneten Enlil'in kraliyet tahtı, 'Gökyüzünün ve Yeryüzünün Kemiği' diye nitelenen kutsal kent Nippur'daki tapınakta bulunuyordu. Bu tapınağa efendiler ile prensler duacılar getirtirler ve kurbanlar sunarlardı. Ayrıca bütün yabancı ülkeler oraya ağır vergiler öderdi. Enlil olmaksızın insan, hayvan veya bitki olsun hiçbir canlı üreyemezdi. Aynı zamanda o, insanlara karşı lütufkâr, onlara bolluk ve bereket getiren bir tanrıydı. Enki'ye gelince o da çok akıllı, herşeyi bilen, bilge bir önder tanrıdır; cömert bir velinimetdir. Herşeyin adını bilen Enki, değiştirilemez 'me'lerin yani evrensel yasaların ve kuralların idarecisi, dağıtıcısı, ülkelerin efendisi ve bütün ülkelerin babasıdır. Onun emirleri sorgulanmaz. Enlil ve Enki'den başka göklerin tanrısı diye kabul edilen An da bir kral olarak nitelendirilmiş; onun bir kürsüde oturarak işleri idare ettiğine inanılmıştı.

Eski Mısır mitolojisinde baş tanrı olarak kabul edilen Horus, bir kral olarak algılandığı için Mısır kraliyet sembolü sayılan bir şahin ile tasvir edilmişti. Firavunların bile meşruiyetlerini ondan aldıklarına inanılırdı. Zira Mısırlılar'a göre tanrılar insanlara siyaseti öğreten ve örnek olan ideal krallardı. Görülmektedir ki,

Ortadoğu tanrı-kral kültüründe tanrılar, siyaseti ve idareciliği en iyi yapanlar olarak kabul edildiklerinden dolayı ideal krallar olarak sayılıyorlardı. Başlangıçta yeryüzünde krallık bizzat tanrılar tarafından yapılırken daha sonraları bu görev onların seçtikleri ve tayin ettikleri naiplere yani yarı insan yarı tanrı olduğu düşünülen varlıklara devredilmişti.⁴⁷ Ancak yukarıda da zikredildiği gibi bazı kültürlerde ya gökteki tanrı bir kral addedilmiş ya da Roma ve Japon imparatorları örneğinde olduğu gibi yerdeki kral/ imparator ‘tanrı’laştırılmıştır.⁴⁸ Dolayısıyla her halükarda kral ile tanrı’lık veya tanrı ile kral’lık arasında bir tür ayrılmaz ilişki olduğu kabul edilmiştir.⁴⁹

Yahudilik ve Hristiyanlık’ta da ‘Tanrı’ bir kral olarak kabul edilmiştir. Birçok Kitabı Mukaddes (Kutsal Kitap) ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bir kaç örnek verelim.

⁴⁷ Bkz. Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yay., İstanbul, 2003, s.156-159.

⁴⁸ Eski Japonya imparatoru Hirohito, tanrısallık iddiasından Amerikan askeri kuvvetlerinin II. Dünya Savaşı’ndaki Japonya işgaline kadar feragat etmemişti. Öte yandan bu feragat, imparatorun bazı taraftarları tarafından yok sayılmıştı [Bkz. Price, S.R.F., *Ritüel ve İktidar* (çev. Taylan Esin), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2004, s.59]. Bazı monarklar ta hayatta iken, bazıları ise ölümlemlerinden sonra tanrılaştırılmışlardır. Bu yüzden yaşamları boyunca tanrılaştırılmayan Hitit kralları için öldükleri zaman ‘Tanrı oldu.’ ifadesi kullanılırdı (Bkz. Özbudun, Sibel, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 1997, s.101). Bir Roma imparatoru olan Vespasianus’un ölmek üzereyken ‘Zannedersem bir tanrı oluyorum (*Ut puta, Deus fio*).’ dediği aktarılır. Bkz. Yavuz, Hilmi vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul, t.siz, c.3, s.595.

⁴⁹ Krş. “Krallar Tanrıdır, Kahraman Değil”; “Nedir bir tanrı? Hükmetme (*to krauton*). / Nedir bir kral? Bir tanrı benzeri (*isôtheos*).” Price, a.g.e., s.76, 381.

Rab kutsal tapınağındadır, onun tahtı göklerde, Bütün insanları görür,
Herkesi sınar.⁵⁰

Ne müthıştır yüce Rab, Bütün dünyanın ulu Kralı... Çünkü Tanrı bütün
dünyanın kralıdır.⁵¹

Rab egemenlik sürüyor, titresin halklar! Keruvlar arasında tahtına oturmuş,
sarsılsın yeryüzü!... Ey adaleti seven güçlü kral...⁵²

Ey Tanrım, ey Kral, seni yücelteceğim, Adını sonsuza dek öveceğim... Sadık
kulların sana övgüler sunar. Krallığının yüceliğini anlatır, kudretini konuşur;
Herkes senin gücünü, krallığının yüce görkemini bilsin diye. Senin krallığın
ebedi krallıktır, Egemenliğin kuşaklar boyunca sürer.⁵³

⁵⁰ Mezmurlar, (11.4). Bu dâhil bundan sonraki çeviriler bir komisyon tarafından hazırlanan Kitabı Mukaddes çevirisi (*Kutsal Kitap-Yeni Çeviri*-, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003)nden, ‘ayet numaraları’ kaynak metinde olduğu gibi metin içinde değil, dipnotta gösterilerek alıntılanmıştır. Alıntılanan çevirilerdeki ‘rab’ kelimesi de aslında ‘efendi (Yun. *kîrios*; İbr. *adonay*)’ anlamına gelmektedir. Öyle görünüyor ki, Kitabı Mukaddes çevirmenleri kelimenin bu anlamını açıkça vermek yerine görüldüğü şekilde tercüme(!) etmeyi anlamı çarpıtmak pahasına yeğlemişlerdir. Çünkü Türkçe’deki ‘rab’ kelimesinin anlamı (tanrı) ile yukarıda verdiğimiz kaynak metindeki kelimelerin anlamı (efendi) aynı değildir. ‘Efendi’ unvanı hem insan ve hem de Tanrı için kullanılırken Türkçe’deki ‘rab’ sözcüğü anlamından da çıkarılabileceği gibi sadece Tanrı için kullanılır. Çevirmenlerin bunun farkında olmaması mümkün değildir. Nitekim muhtemelen kendileri tarafından daha önce yapılmış İncil çevirisinin sadece ‘Sözlük’ kısmında bu anlam belirtilmiştir: “Rab ‘efendi’ ya da ‘egemen’ anlamına gelen Baba Tanrı’ya, İsa Mesih’e ve Kutsal Ruh’a verilen bir unvan.” (Komisyon), *İncil-Müjde*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 1991, s.559.

⁵¹ Mezmurlar, (47.2, 7).

⁵² Mezmurlar, (99.1, 4).

⁵³ Mezmurlar, (145.1, 10-13).

Kutsalınız, İsrail'in Yaratıcısı, Krallınız Rab benim.⁵⁴

Mübarek ve tek Hükümdar, kralların Kralı, rablerin Rabbi, ölümsüzlüğün tek sahibi, yaklaşılmaz ışıktaki yaşayan, hiç bir insanın görmediği ve göremeyeceği Tanrı, Mesih'i belirlenen zamanda ortaya çıkaracaktır. Onur ve kudret sonsuza dek O'nun olsun. Âmin.⁵⁵

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: 'Kitabı Mukaddes'teki 'Tanrı'nın Krallığı' kavramı gerçek anlamda mı kullanılmıştır?' Meşhur *Leviathan* yazarı Hobbes bu konuda şunları söyler: "Tanrı'nın Krallığı", din adamları tarafından mecazî olarak alınır, fakat Kutsal Kitaplar'da gerçek anlamıyla. 'Tanrı'nın Krallığı', din adamlarının yazılarında ve özellikle vaazlarda ve risalelerde, genellikle, bu hayattan sonra en yüksek cennetteki ebedi mutluluk olarak anlaşılır ve bu nedenle 'saadet diyarı' olarak da adlandırılır ve bazen de, 'lütuf âlemi' dedikleri, o en büyük mutluluk, takdis olarak anlaşılır; fakat asla monarşi, yani krallık kelimesinin asıl anlamı olan Tanrı'nın uyruklarının kendi rızasıyla onlar üzerinde sahip olduğu egemenlik olarak anlaşılmaz. Bense, aksine 'Tanrı'nın Krallığı' ifadesinin, Kutsal Kitap'ın pek çok yerinde, özel olarak İsrail kavminin oylarıyla kurulmuş 'tam anlamıyla bir krallık' anlamında kullanıldığını düşünüyorum; İsrail kavmi, Tanrı'nın onlara Kenan ülkesini verme vaadi üzerine, onunla yaptıkları ahitle Tanrı'yı kralları olarak seçmiştir ve bu ifadenin pek nadiren mecazî olarak kullanıldığı kanısındayım ve mecaz olarak kullanıldığı zaman da 'günah üzerinde hâkimiyet' anlamında kullanılır; (ve sadece Yeni Ahit'te) çünkü Tanrı'nın krallığında her uyruk, egemene

⁵⁴ Yeşaya, (43.15).

⁵⁵ I. Timoteyus, (6.16).

halel getirmeksizin, böyle bir hâkimiyete sahip olacaktır. Yaradılıştan beri, Tanrı gücüyle bütün insanlar üzerinde ‘doğal olarak’ hüküm sürmekle kalmamış; ayrıca, bir kimsenin başka birine konuşması gibi, bir sesle emir verdiği özel uyruklara da sahip olmuştur.”⁵⁶ *Görünmez Kral Tanrı* kitabının yazarı Wells de gelecekte kurulması için öngörülerde bulunduğu ‘Tanrı Krallığı’ndan ne anlaşılması gerektiği ile ilgili benzer görüşler belirtir. Ona göre yeryüzündeki ‘Tanrı Krallığı’, bir metafor, bir ruhanî durum, bir rüya ya da belirsiz bir proje olarak görülmemelidir. O, geçmişten günümüze süregelen insanlığın yakın ve kaçınılmaz yazgısıdır.⁵⁷ Kitabı Mukaddes’teki ‘Tanrı Krallığı’ ile ilgili diğer bilgileri yeri geldikçe araştırmamızın ilerleyen aşamalarında vermeye çalışacağız.

Öte yandan Allah’ın bir ‘kral’ olduğu olgusunun Cahillik Çağı (*el-Câhiliyyeh*)’nda yaşayan ‘Hanifler’de⁵⁸ de var olduğunu ‘hanif’ şair Ebu’s-Salt oğlu Umeyye’nin şiirlerinden öğreniyoruz. İzutsu, Umeyye’nin şiirlerinin ana temasını şöyle açıklamaktadır: “Bu dünyanın merkezinde yalnız bir tanrı vardır. Bu tanrı, var olan her şeyi idare eder. Onun Allah dediği bu tanrı kavramının etrafında, onun mülkü ve saltanatı hakkında Kitabı Mukaddes’in düşüncesini görmekteyiz. Tanrı göz

⁵⁶ Hobbes, Thomas, *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.286.

⁵⁷ Bkz. Wells, H. G., *Görünmez Kral Tanrı* (çev. Hatice Çoban), İzdüşüm Yay., İstanbul, 2000, s.102.

⁵⁸ Unutmayalım ki, Allah Elçisi Muhammet’in takipçileri kendilerini ataları İbrahim’in öğretisi olan (*dînen giyemen millete İbrâhîme hanîfâ*) ‘*el-Hanîfiyyeh*’ töre (*dîn*)sine mensup sayıyorlar, ‘İslâm’ sözcüğünü ‘*el-Hanîfiyyeh*’ olarak açıklıyorlardı. Çünkü Allah elçisi, öğrettiği törenin Yahudilik veya Hıristiyanlık töresi değil, müsamahakâr ‘*el-Hanîfiyyeh*’ töresi (*el-Hanîfiyyetu’s-samhah*) olduğunu ifade etmişti. Bu konuda bkz. Kuran, (2.135; 3.19; 3.95; 4.125; 6.161; 16.123); el-Buhârîyy, Ebû ‘Abdi’llâh Muhammedu’bnu İsmâ’îl, *Sahîhu’l-Buhârîyy* (tahgîg: Halîl Me’mûn Şeyhâ), Dâru’l-Ma’rifeh, Beyrût, 2004, Bed’u’l-İmân/ 29.

kamaştırıcı bir nur perdesi içinde ‘yalnız ve tek olarak’ tahtında oturuyor. İnsan gözü, tanrıyı kuşatan bir nur perdesini geçip ulûhiyet varlığını göremez. Işık perdesi, mukaddes gök melekleriyle kuşatılmıştır. O bunlara ‘desteklenmiş yaratıklar’ diyor. Yani Allah’ın yardımıyla kuvvetlenmiş yaratıklar. Bunlar ‘saf saf dizilmişler’, kimi arşı taşıyor, kimi sessizce ilahî vahyi dinliyor. Bunlar arasında Cebrail, Mikail ve diğer bazıları en yüksek mevkii işgal ederler.”⁵⁹

Gerek Kuran’a ve gerekse rivayetler (*ahâdîs*)e göre Allah, ‘gerçek bir efendi/sahip’ olduğu gibi aynı zamanda ‘gerçek bir kral’dır.’⁶⁰

‘*Fe te’âle’llâhu’l-meliku’l-haggu lâ ilâhe illâ huve rabbu’l-‘arşi’l-kerîm* (23.116).’

‘Gerçek kral yücedir. Ondan başka hiçbir tanrı yoktur. Yüce tahtın sahibidir.’

‘*Ve huve rabbu’l-‘arşi’l-‘azîm* (9.129).’

‘O, görkemli tahtın sahibidir.’

‘*Huve’llâhu’llezî lâ ilâhe illâ huve’l-meliku’l-guddûsu’s-selâmu’l-mu’minu’l-muheyminu’l-‘azîzu’l-cebbâru’l-mutekebbir* (59.23).’

‘Ondan başka tanrı yoktur. O kutsal, esenlik verici, güven duyulan, otorite sahibi, güçlü ve her şeye sözü geçen gururlu kraldır.’

‘*Gul e’ûzu bi rabbi’n-nâsi meliki’n-nâsi ilâhi’n-nâs* (114.1-3).’

⁵⁹ İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, t.siz, s.108.

⁶⁰ İlkel insanlara has bir korkuyla –Çünkü ilkel insanlar, başlarına bir bela geleceği endişesiyle, korktukları varlıkların adlarını telaffuz etmekten çekinirler- bazı kelimelerden ve onları telaffuz etmekten korkmamak gerekir. Ayrıca bazı kelimeleri sembolleştirmenin ve onlar üzerinden niyet okumanın da bilimsel bir dayanağı yoktur. Bilimde istisnasız her şey, bir rahatsızlık veya endişe duymaksızın tartışılabilir; en emin olunan konular üzerinde bile yeniden düşünülebilir.

‘Şöyle söyle: ‘İnsanların efendisine, kralına ve tanrısına sığınırım.’

‘*Guli’llâhumme mâlike’l-mulk* (3.26).’

‘Şöyle söyle: ‘Ey krallığın sahibi tanrım!’

‘*Ve li’llâhi mulku’s-semâvâti ve’l-ard* (3.189).’

‘Gökler-yer krallığı Allah’ındır.’

‘*Yevme hum bârizûne lâ yehfâ ‘ale’llâhi minhum şey’*. *Limeni’l-mulku’l-yevme li’llâhi’l-vâhidi’l-gahhâr* (40.16).’

‘O gün insanlar meydana çıkarlar. Hiçbir şeyleri Allah’a gizli kalmaz. O gün krallık kimindir? Bir ve hükümrân olan Allah’ındır.’

‘*Ve kezâlike nurî İbrâhîme melekûte’-s-semâvâti ve’l-ardi ve liyekûne mine’l-mûgînîn* (6.75).’

‘İşte kesin bilgi sahibi bir kimse olması için İbrahim’e gökler-yer krallığını böyle gösteriyorduk.’

‘Ebuhureyre, Allah elçisinden şunları işittiğini rivayet eder:

‘Yüce Allah yeri toplar ve sağ eliyle gökleri durer. Sonra, ‘Kral benim! Yeryüzünün kralları nerede?’ diye sorar.’⁶¹

‘Ebuhureyre’nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

‘Yüce Allah’ın duruşma günü (*yevme’l-gıyâme*)⁶² en fazla öfkeleneyeceği

⁶¹ el-Buhârîyy, et-Tefsîr-ez-Zümer/ 2; ed-Dârimîyy, Ebû Muhammed ‘Abdu’llâhi’bni ‘Abdi’r-Râhmânî’bni’l-Fadlî’bni Behrâm, *Sunenu’d-Dârimîyy*, Dâru İhyâi’s-Sunneti’n-Nebeviyyeh, t.siz, er-Rigâg/ 80.

⁶² Bu şekilde çevirmemizin asıl nedeni Muttaffin suresinde bu büyük günden ‘*Yevme yegûmu’n-nâsu li rabbi’l-âlemîn* (83.6)’ yani ‘İnsanların, ulusların efendisi için ayağa kalktığı gün’ diye

kimse unvanı ‘krallıkların kralı’ olan kimselerdir. Zira Yüce Allah’tan başka kral yoktur.’⁶³

Tacı, tahtı, ordusu, askeri, memuru... olmayan birisi için ‘Falan kişi bu yerin kralıdır.’ diye bir ifade kullanıldığında bu ifadenin o kimsenin gücünü, nüfuzunu, otoritesini veya zenginliğini anlatmak için yapılmış bir istiare olduğu dolayısıyla mecazen kullanıldığı hemen anlaşılır. Asla o kimsenin gerçek bir kral olduğu aklımıza gelmez. Ancak bir kimsenin çalışmamızın sonunda açıkça görüleceği gibi bir kralın sahip olması gereken sanları (unvanları), sıfatları, krallığı, başkenti, evi (sarayı), tahtı, bağları, bahçeleri, has bahçeleri, erzak ambarları, su sarnıçları, arşiv

bahsedilmesidir. Zira insanlar o gün hâkim olan Allah’ın divanında birer sanık gibi ayakta durarak yargılanacaklardır.

⁶³ el-Buhâriyy, el-Edeb/ 114. Ayrıca bkz. el-Beyhagıyy, Ebû Bekr Ahmedu’bnu’l-Huseyni’bni ‘Aliyy, *el-Esmâu ve’s-Sıfât* (tahgîg: eş-Şeyh ‘Îmâdu’d-dîn Ahmed Haydar), Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 2002, c.1, s.65. *el-Lu’lu’u ve’l-Mercân*’da el-Buhâriyy rivayeti “*Bâbu Tahrîmi’l-Musemmâ bi Meliki’l-Emlâki ve bi Meliki’l-Mulûk* (Krallıkların Kralı ve Kralların Kralı Şeklinde Unvan Koymanın Yasaklanması ile İlgili Bölüm)” başlığı altında verilir (Bkz. ‘Abdu’l-Bâgî, Muhammed Fuâd, *el-Lu’luu ve’l-Mercân*, Dâru Temel li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, İstanbûl, 1985, c.2, s.178). Rivayette geçen ‘*meliku’l-emplâk*’ tamlaması şöyle açıklanmaktadır: “*Meliku’l-emplâk* ne demektir? ‘*Emlâk*’, ‘*milk*’in cem’i olduğuna göre, memleketlerin kıt’aların sahibi ve hükümrânı demektir. Bu cihetle bu hadisin ravilerinden Süfyan İbn-i ‘Uyeyne ‘*meliku’l-emplâk*’i birçok zevatın ‘Şâhinşâh’ diye terceme ettiklerini bildirmiştir ki, ‘pâdişahların pâdişâhı’ demektir [ez-Zebîdî, Zeynü’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (tercüme ve şerh: Ahmed Naîm), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, c.12. s.163].” Öte yandan Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme* adlı eserinde sultanı Melikşah’dan ‘Şâhinşâh-ı A’zam [En Büyük Şahlar Şahı]’ ve ‘Hüdavend [Efendi; Sahip]’ olarak söz eder. Bkz. Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (yayına haz. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.6, 7, 84.

depoları, zindanı; kulları, köleleri/ halayıkları⁶⁴, işçileri, memurları, hizmetçileri, kâtipleri, yüksek konseyi, elçileri, habercileri, ulakları, kolluk kuvvetleri, askerleri/ orduları, hafiyeleri, tebaası; vergileri, yargısı, töresi/ kanunları, fermanları⁶⁵, adaletnameleri, törenleri... varsa ve üstelik de o kimse kendisinden ‘gerçek kral/ efendi’ diye söz ediyor; ‘Kral benim! Yeryüzünün kralları nerede?’ diye diğer krallara meydan okuyor; kendisi varken başka kralların esamisinin okunmayacağını dile getiriyor ve en fazla ‘krallıkların/ kralların kralı’ unvanına sahip krallara/ sultanlara/ şahlara öfke duyuyorsa demek ki o kimse (Allah) hakiki kraldır. Dikkat edilirse bir kral olarak Allah, yukarıdaki ‘Kral benim! Yeryüzünün kralları nerede?’ sözleriyle kendisi ile yerdeki kralları mukayese etmektedir. Bu da aynı şeyden (kral olmaktan) bahsettiğini gösterir.⁶⁶ Çünkü aynı şeyler/ cinsler arasında kıyas yapmak

⁶⁴ et-Telemsâniyy der ki: ‘Allah ‘İleti (*el-Gur’ân*)’ içinde Meryem dışında hiçbir kadını kendi adıyla anmamıştır. Meryem’i ise yaklaşık otuz yerde anmıştır. Bunun hikmeti şudur: Krallar veya eşraftan kimseler hür eşlerini kendi adlarıyla anmazlar; bunun yerine onları aileye nispet ederek [ya da ailedeki konumlarında göre] künyelerlerdi. Halayıklara/ cariyeler (*imâ*)’e gelince onlara künye takmazlar; onların adlarını açıkça söylemekten çekinmezlerdi. Bu yüzden ‘İleti’de Meryem’in ve oğlu İsa’nın adları, Allah’ın halayıklarından (*imâu’llâh*) ve kölelerinden olduklarına işaret etmek amacıyla açıkça anılmıştır...’ el-Hafâciyy, *Şerhu’ş-Şifâ*, c.1, s.136, nakleden:el-İsfehâniyy, a.g.e., s.766, dipnot:1.

⁶⁵ Biz Kuran’da, Allah’a nispet edilerek kullanılan ‘*kitâb* (çoğ. *kutub*)’ sözcüğünü ‘ferman/ buyruk’ olarak çeviriyoruz. Bu şekilde çevirimiz ve Kuran algımız için bkz. Hacımüftüoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 2008, s.139, 140, 147-155.

⁶⁶ Allah elçisinin, ‘*Elâ ve inne li kulli melikin himâ. Elâ ve inne hime’llâhi mehârimuh...*’ yani ‘Dikkatinizi çekerim! Her kralın bir koruluğu olur. Allah’ın koruluğu da yasak ettiği alanlardan ibarettir... [Muslim, Ebu’l-Huseyn, *Sahîhu Muslim* (tahgîg: Ahmed Zehveh; Ahmed ‘Înâyeh), Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 2008, el-Musâgât/ 20. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Îmân/ 39].’ diye

daha makuldür. Dolayısıyla onlardan bahsederken kullandığı ‘*melik* (çoğ. *mulûk*)’ kelimesi hangi anlama geliyorsa kendisi için kullandığı ‘*melik*’ kelimesi de aynı anlama gelir. Eğer Allah kendisi için sadece ‘*mâlik*’ kelimesini kullansaydı o takdirde onun bir ‘kral’ olmadığını iddia edebilirdik. Ancak ‘*mâlik*’ kelimesini kullandığı gib ‘*melik*’ kelimesini de kullanmaktadır. Bu da gösteriyor ki, ‘*mâlik*’den kasıt ‘*melik* (kral)’tır. Zira özel olan geneli açıklar. Buna paralel olarak ‘*mulk*’ ve ‘*melekût*’ten kasıt da ‘krallık’tır. Sonuç olarak ‘*melik*’i ‘kral’ yerine ‘hükümrân’, ‘*mulk/ melekût*’u ‘krallık’ yerine ‘hükümrânlık’ şeklinde tercüme etmek ya da hiç tercüme etmemek yani ‘*melik*’ ve ‘*mülk/ melekût*’ diye geçiştirmek doğru değildir. Bu şu anlama da gelmektedir. İddia edildiği gibi yukarıda sözünü ettiğimiz lafızlar Kuran’da ve rivayetlerde istiare yapılarak değil, gerçek anlamda kullanılmıştır. Çünkü istiarede bir şey eğreti alınır; her şey alınmaz.

Şunu da belirtmek gerekir: Kitabı Mukaddes’te geçen ‘Tanrı’nın Krallığı’ algılamasına Allah ve elçisi tarafından hiçbir itirazda bulunulmamıştır. Hatta kaynaklarda ‘Şöyle veya böyle anlaşılmalıydı.’ türünden bir itiraza dahi rastlanmamaktadır. İtiraz bir yana Allah Elçisi Muhammet’in ‘Allah’ın Krallığı’ndan söz eden Yahudi bir hahamı tasdik ettiğine dair rivayetlere bile tesadüf etmek mümkündür. Bir rivayet şöyledir:

‘Mesut oğlu Abdullah’ın şöyle dediği rivayet edilir:

‘Yahudi bilginlerden biri Allah elçisine gelerek: ‘Muhammet! Biz, Allah’ın gökleri bir pamağına, yerleri bir parmağına, ağaçları bir parmağına, su ve toprağı bir parmağına ve nihayet diğer yaratıkları da başka bir parmağına

bahsettiği ‘*melik* (kral)’ hangi anlama geliyorsa, Allah için bahsettiği ‘*melik* (kral)’ de aynı anlama gelmektedir.

koyduktan sonra ‘Ben kralım.’ diyeceğini okuruz.’ dedi. Allah elçisi, Yahudi bilginin söylediğini tasdik anlamında ön dişleri görünürcesine güldü. Sonra şunu okudu: ‘Onlar Allah’ı gereği gibi tanıyamadılar. Bütün yeryüzü duruşma günü onun avucundadır. Gökler onun sağ eliyle dürülmüş olacaktır... (39.67)’⁶⁷

Yukarıda zikredilen ‘sağ el (*yemîn*)’ vb. ‘insanbiçimsel (İng. *anthropomorphic*)’ kelimeler ve ifadeler üzerinde kısaca durulabilir. Aslında Kuran’da ve sağlam (*sahîh*) rivayetlerde bu tür kelimelere ve ifadelere sık rastlanır. Nitekim Kuran’da ve rivayetlerde Allah’ın⁶⁸ yüz (*vech*)ünden, göz (*basar/ ‘ayn*)ünden, el (*yed*)inden/ iki el (*yedeyy*)inden, parmak (*ısbâ*)larından, avuc (*gabdah*)undan/ avuç içi (*keffeh*)nden, ayak (*ricl*)larından, baldır (*sâg*)ından, suret (*sûrah*)inden, gölge (*zill*)sinden, bir yerde ve taraf (*cânib*)ta bulunmasından veya yan (*cenb/ ‘inde*)ından ve sağ (*yemîn*)ından başka onun gelmesinden, yönelmesinden, tahtına kurulmasından/ oturmasından, inmesinden... de bahsedilmektedir.⁶⁹ Burada akla

⁶⁷ el-Buhârîyy, et-Tefsîr-ez-Zümer/ 2. “Bir gün [Yahudi asıllı bilgin] Ka’bü’l-Ahbâr: ‘*Veylun li meliki’l-ardi min meliki’s-semâ*’= Arz melikinin semâ meliki elinden hâli yamandır.’ demiş. Hazret-i Fârûk-ı A‘zam derhal: ‘*İllâ men hâsebe nefseh.*’= Meğerki nefsi ile hesaplaşmış ola.’ kaydını ilave buyurmuş. Ka’bü’l-Ahbâr: ‘Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a kasem ederim ki, Tevrat’ta da böyledir. Sen ona tâbi’ olmuş oldun.’ demiş ve Hazret-i Ömer hemen secde-i şükrâna kapanmış.” ez-Zebîdî, a.g.e., c.2, s.348-353, dipnot:1.

⁶⁸ Kuran’daki Allah’ın her şeyden önce bir ‘*nefs* (ben, kişi, şahsiyet)’i vardır. Bu konuda bkz. Kuran, (5.116).

⁶⁹ Ayrıca ‘hayret etmesinden, tereddüt etmesinden, hoşlanmasından, sevmesinden, sevinmesinden, gülmesinden, nefret etmesinden, kızmasından/ öfkelenmesinden, intikam almasından, yardım ve borç istemesinden... de bahsedilmektedir. Bkz. ‘İnsanî Özellikleri Olan Kral Tanrı’ konusu.

şöyle bir soru daha gelebilir: ‘Acaba bu kelimeler ve ifadeler gerçek anlamlarıyla mı, yoksa mecaz anlamlarıyla mı kullanılmıştır?’ Söz konusu insanbiçimsel kelimelerin veya ifadelerin günümüz İslam dünyasında genellikle mecaz olarak algılandığı –ki biz bunu özellikle felsefenin yoğun tesirine bağlıyoruz- herkesin malumudur.⁷⁰ Ancak bizim kanaatimiz odur ki, birkaç istisna dışında genellikle bu kelimeler ve ifadeler gerçek anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla selef bilginlerinin bu meselede takındığı tavrın tamamen olmasa bile oldukça makul bir tavır olduğu kabul edilmeli ve bugüne kadar yapılmış tutarsız teviller bir tarafa bırakılmalıdır. Diğer taraftan bu kadar bir açıklamanın da meseleyi yeteri kadar izah etmeyeceğinin farkındayız. Bu nedenle maksadı anlatmaya kâfi gelecek derecede bir izaha başlamadan önce Kuran’ın oluştuğu dünyanın küçük bir panoramasını çizmek; o dünyadaki insanların zihin yapısını modern dünyadaki insanların zihin yapısıyla kısaca mukayese ederek

⁷⁰ “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh unsurlarından oluşan Hristiyanlar’ın teslis inancı antropomorfist bir mahiyet ve nitelik taşır. Orta Çağ Skolâstik felsefesinde teslisin açıklanması hususunda ortaya çıkan yoğun felsefi tartışmalar ‘üçleme’nin yanında, bunun açıklanmasında başvurulmuş ‘tecessüd (incarnation)’ görüşü de Tanrı’nın insan biçiminde veya niteliklerinde kavranıldığı sonucuna götürür [“Antropomorfizm” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.1, s.78)].” Eski Yahudilik’te, Tevrat’ta ve diğer kutsal metinlerde geçen Tanrı ile ilgili antropomorfik ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığına dair bir kabul vardı. Nitekim eş-Şehristâniyy Yahudiler’in teşbihe inandıklarını, zira Tevrat’ın Tanrı’nın sureti, karşılıklı olarak açıktan Musa ile konuştuğu, Sina dağına inişi suretiyle intikal ettiği, tahtına kurulduğu, yukarıdan gördüğü vs. teşbih ile ilgili bilgilerle dolu olduğunu nakleder [Bkz. eş-Şehristâniyy, Muhammed ‘Abdu’l-Kerîmi’bni Ebî Bekr Ahmed, *el-Milelu ve’n Nihal* (tahgîg: Emîr ‘Aliyy Mehnâ; ‘Aliyy Hasan Fâ’ûr), Dâru’l-Ma’rifeh, Beyrût, 1996, c.1, s.252]. Ancak günümüzde, muhtemelen felsefenin yoğun tesirinden ötürü, insanbiçimsel ifadelerin mecaz olduğu yolunda genel bir temayülün varlığından söz edilebilir. İnsanbiçimsel ifadelerle ilgili Yahudi telakkisi için bkz. Besalel, a.g.e., c.1, s.67.

irdelemek yerinde olur diye düşünüyoruz.⁷¹

Allah Elçisi Muhammet'in dünyaya geldiği toplum günümüze kıyasla yazılı kültüre sahip bir kanun toplumu ve medenî toplum değildi; sözlü kültüre sahip bir töre toplumuydu. Böyle bir toplumda evren ve toplum düzeni ile ilgili bilimsel bir inceleme, araştırma, sorma, soruşturma ve sorgulama ürünü olabilecek farklı ve yeni fikirler bulmak imkânsızdı.⁷² Dolayısıyla söz konusu toplumda bilim ve felsefe var olmadığı gibi bunların üretildiği okullar, akademiler ve yazıldığı kitaplar da bulunmuyordu.⁷³ Kelimeler ve kavramlar ise ister istemez bu mevcut toplumsal ve kültürel yapıyı yansıtacak nitelikleri haizdi. Başka bir deyişle, kelimeler ve kavramlar günümüzde olduğu gibi somut-soyut; maddî- manevî ve dinî-dindışı gibi ayrılmamış⁷⁴ ya da tamamen parçalanmamıştı.⁷⁵ Çünkü günümüzde somut-soyut;

⁷¹ Bu konuda bkz. Hacımüftüoğlu, a.g.e., s.83-102.

⁷² Sözlü kültüre sahip töre toplumları yeni fikirlere ve uygulamalara kolay kolay hoşgörü göstermezler. Türkçe'deki 'eski köye yeni adet getirmek' deyimini bunun bir göstergesidir.

⁷³ eş-Şâfi'îyy, aslında insanların Araplar'ın dilini terketmeleri ve Aristoteles'in diline meyletmeleri sebebiyle (*dîn* konusunda) cahil kaldıklarını ve ihtilaflara düştüklerini söyler. es-Suyûtiyy de gerek Kuran'ın ve gerekse Allah elçisinin teamüller (*sunneh*)inin Yunanlılar'ın terimleriyle değil, Araplar'ın kullandığı terimlerle ve onların dialog, konuşma, tartışma ve delillendirme tarzıyla geldiğini beyan eder. Buna delil olarak da Kuran'daki 'Her elçiye açıklamalarda bulunması için kavminin diliyle gönderdik (14.4).' ifadesini örnek verir. Bkz. el-Isfehâniyy, er-Râğıb, *Mufredâtu Elfâzı'l-Gur'ân* (tahgîg: Safvân 'Adnân Dâvûdiyy), Dâru'l-Galem, Dimeşg, 1992, a.g.e., s.34.

⁷⁴ Elimizdeki en eski tefsir çalışmalarından biri kabul edilen Mugâtilu'bnü Suleymân'ın tefsiri (*Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr*) üzerinde incelemeler yapan Koç, çalışmasının bir yerinde "Son olarak, Mukâtil'in fizik-metafizik alem ya da dinî-ğayr dinî ayrımı yapmaksızın 'somutlaştırma' faaliyetini çok fazla abarttığını açıkça gösteren şu ifadelerini zikretmek istiyoruz:... (Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2005, s.43)" dedikten sonra bazı örnekler verir.

maddî-manevî, dinî-dünyevî (dindışı) diye ayırdığımız; ikişer kelimeyle veya ikiden çok kelimeyle ifade ettiğimiz benzer kavramlar o zamanlar bir bütün halinde olduğu için tek kelime ile karşılanıyordu. Mesela Allah'ın veya herhangi bir insanının önünde saygıyla yere kapanmak için tek kelime (*secdeh*) kullanıldığı gibi Allah'a veya herhangi bir insana teşekkür etmek için de tek kelime (*şukr*) kullanılıyordu.⁷⁶ Ayrıca günümüzde bolca kullanılan 'hukuk, ahlak, etik, din, yasa/ kanun, gelenek, kültür, töre, kural/ norm, inanç, düzen/ nizam, değer yargısı, öğreti...' gibi kavram ve değerler o çağda bir bütün halinde '*ed-dîn*' kelimesi ile ifade edilebiliyordu. Hakikatte onların dillerinde, günümüzde aşına olduğumuz 'evren, medeniyet, ahlak, kanun, ilke, soyut, somut, bilim, kültür, sanat...' vb. birçok kavram henüz mevcut değildi. Bu nedenle, daha sonraları, kısmen, var olan bazı kelimelere yeni anlamlar yüklenerek, kısmen de kelime türetilerek veya ödünçleme yapılarak bu vb. kavramlar Arapça'ya kazandırılmıştır.

Kanaatimize göre, Koç tarafından anormal olarak kabul edilen bu durum kendi şartları içinde oldukça normal kabul edilmelidir.

⁷⁵ Modern zihniyet daima parçalar, böler ve ayırır. Modern zihniyet 'ideal'leştirmeye ve soyutlamaya yatkındır.

⁷⁶ Yine mesela ister Allah, ister insan yapıyor olsun, 'kılavuzluk (rehberlik) yapmak' anlamında tek kelime; '*hudâ/ hidâyeh*' kelimesi kullanılıyor; günümüz Türkçe'sinde olduğu gibi Allah'a özel 'hidayet etmek' şeklinde bir fiil kullanılmıyordu. Günümüz Türkçe'sinde çokça kullanılan 'azap-ceza, peygamber-haberci, hoca-öğretmen, hutbe-konuşma, günah-hata, dua-çağrı, ayin-tören...' gibi ayrımlar o zamanın Arapça'sında yoktu. Neredeyse en küçük bir mana değişikliği için farklı bir kelimenin var olduğu Arapça'da, Allah ve insan için kullanılan krallık (*mulk/ melekût*) ile ilgili kavramların dahi aynı olması maddî-manevî; dinî-dünyevî (dindışı) gibi ayrımların Kuran'da bulunmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Eski Araplar ‘İsim (*el-ism*) ile isimlendirilen (*el-musemmâ*) aynı mıdır; gayrı mıdır?’ gibi derin denebilecek konular⁷⁷ üzerinde düşünmezlerdi, zaten isteseler de düşünemezlerdi. Çünkü zihniyetleri o şekilde çalışmaya programlanmamıştı. Onların fizik-metafizik ya da cevher-araz şeklinde ayrımları da yoktu. Sanki her şey değişik buutlarıyla da olsa fizikti/ fizikseldi. Dikkat edilirse bütün bu ayrımlar ister istemez bir soyutlamayı ve ortak/ genel özelliklere inmeyi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla onlarda soyutlama/ varlıkları soyut-somut şeklinde ayırma veya ‘ilke’ler çıkarma faaliyeti de neredeyse yoktu.

Günümüz dünyasıyla o dünya arasındaki iletişimi zayıflatan ve bazen tamamen ortadan kaldıran şu üç dilsel durumdan/ sorundan da söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Kuran’ın olduğu devirdeki Arapça’nın gramer ve kullanım bakımından zamanla kısmen değişmiş ve kaybolmuş olmasıdır. İkincisi, hemen hemen hepsi ödünçleme yoluyla dilimize giren Kuran kelimelerinin, hem mevcut

⁷⁷ Vâfiyy, Araplar dâhil Samî halkların derin düşünceden yoksun oluşunu farklı tabiat tezahürlerinin az görüldüğü ve hava durumunun pek değişmediği çöl ikliminde yaşamalarına bağlar. Ona göre Eski Samî düşüncesinin/ zihniyetinin esası soyut ve muhayyel varlıklar değil, beş duyu ile algılanabilen ve şahit olunan varlıklardır. Bu düşünce biçimi sığ bir hayal gücüne ve derinlikten uzak bir muhakeme kuvvetine sahiptir. Neredeyse fizik ötesine küçük, basit ve sınırlı bir çerçeve dışında hiç temas etmemektedir. Külli olgular, soyut olaylar ve psikolojik tezahürlerle ilgili birçok Samî kelimenin aslı algılar dünyasıyla ilintili olan maddî olaylardır. Mesela İbranca’da ‘öfke’ bildiren bütün kelime ve cümleler esasen maddî olaylara delalet etmektedir. ‘Öfke’ bazen ona genellikle eşlik eden seri ve kuvvetli bir nefes almayı anlatan bir kelime ile bazen de titreme, ateşin yükselmesi ya da kızgınlık anlatan bir kelime ile ifade edilmektedir. Keza ‘korku’ böbreklerin büzülüşünü; ‘kibir’, başı ya da boyu postu dikleştirmeyi... ‘af’ ise –Arapça’da da olduğu gibi- yok etmeyi ve silmeyi anlatan bir kelime ile ifade edilmektedir. Bkz. Vâfiyy, ‘Aliyy ‘Abdu’l-Vâhid, *Fiḡhu’l-Luḡah*, Dâru Nahdati Mısra li’t-Tab‘i ve’n-Neşr, el-Gâhirah, t.siz, s.13,14.

anlamalarını kaybederek ve hem de yeni anlamlar kazanarak aktarılmış olmasıdır. Üçüncüsü ise, geçmişten günümüze Arapça ve Türkçe de dâhil olmak üzere bütün dünya dillerinde bazı önemli eski kavramların parçalanmış, eski değerlerini ve önemlerini yitirmiş olmasıdır. Dolayısıyla araştırmacıların bu olguların farkında olarak kelime ve kavramları araştırması ve kullanması gerekmektedir. Kavram dünyamız için önemli sayılan birtakım İslamî sözcükler Allah elçisi devrindeki insanların telaffuzlarıyla aynen kullanılıyor olabilir, ama farkında olunsun veya olunmasın genellikle farklı anlaşılmaktadır. Çoğu insanımız –buna büyük oranda akademisyenlerimiz de dâhildir- o sözcükleri asırların biriktirdiği bazı yanlış yorumlarla ve kabullerle anlamaktadır ya da anladığını zannetmektedir. Konumuz itibarıyla söylemek gerekirse, günümüz ilahiyatçılarının pek farkında olmadığı şey Allah’ın, felsefenin İslam dünyasına girmesinden sonra felsefi bir tarzda algılanmaya başlandığıdır. Allah, lâfzen olmasa bile manen, başka bir deyişle tamamen Kuran’da ve sağlam rivayetlerde sunulan kendi idealitesi ve realitesi içinde değil, büyük ölçüde onu felsefi bir tarzda algılamaya çalışan düşünürlerin çeşitli idealleştirmeleriyle sunulmaya çalışılmıştır.

Allah Elçisi Muhammet devrindeki insanlar neredeyse bir çocuk gibi doğal ve saf düşünen insanlardı; felsefe ve bilimle tanışmadıkları için soyut ve felsefi düşünmeyi bilmiyorlardı. Doğrusu buna ihtiyaçları da yoktu. Zira Kuran ve rivayetler (*ahâdîs*) Allah elçisinin yaşadığı devrin saf ve bozulmamış aklıyla çelişmeyecek tarzda bir bütün halinde kolaylıkla anlaşılabilirdi.⁷⁸ Bizlerin de

⁷⁸ Krş. “O sırada bazıları küçük çocukları İsa’nın yana getirdiler; ellerini onların üzerine koyup dua etmesini istediler. Öğrenciler onları azarlayınca İsa, ‘Bırakın çocukları.’ dedi. ‘Bana gelmelerine engel olmayın! Çünkü Göklerin Egemenliği böylelerininindir.” Matta, (19. 13, 14).

Kuran'ı ve rivayetleri geçmişin veya günümüzün felsefî aklıyla değil, o devir insanlarıyla bir nevi empati kurarak; onların aklıyla, mantığıyla ve kabulleriyle anlamamız en doğru yöntem olarak görülmelidir.⁷⁹ Zira bir çocukla iletişim kurmak isteyen bir yetişkinin ya da bir bilim adamının onun diliyle yani onun aklıyla, mantığıyla ve oldukça somut kavramlarıyla konuşması kadar doğal bir yöntem olamaz. Bundan asla o devir insanlarını ve onların algılarını küçümsediğimiz; onları çocuk yerine koyduğumuz anlamı çıkarılmamalıdır.

Eğer Allah insanlarda felsefî bir bakış açısı oluşturmak isteseydi onlara felsefe öğretirdi; meseleleri felsefî bir tarzda açıklardı.⁸⁰ Ancak ne Kuran'da ve ne de rivayetlerde felsefenin izine rastlamak mümkündür.⁸¹ Kaldı ki felsefe o devre kadar

⁷⁹ Sonradan türeyen fikrî akımlar hakkında düşüncesini soran bir adama beşinci ardıl (*el-halîfeh*) Abdulaziz oğlu Ömer'in verdiği cevap ilginçtir: “‘*Aleyke bi dîni'l-a'rabiyyi ve'l-ğulâmi fi'l-kuttâb. Ve'lhe 'ammâ sivâ zâlik* (ed-Dârimiyy, el-Mugaddimeh/ 29. Ayrıca bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.35).” ‘Bedevi köylülerin ve mahalle mektebindeki çocukların ‘dîn’ine sarıl. Bunun dışındakilerinkini ise terk et!’ Çünkü geçmişte bizde olduğu gibi Abdulaziz oğlu Ömer devrinde de köylüler ve çocuklar şehirlilere ve yaşça büyük kimselere kıyasla yabancı kültürlerden ve nazarî tartışmalardan uzak idiler.

⁸⁰ Günümüzdeki birçok Kuranî mesele özellikle ilk Müslüman felsefecilerin ve kelamcılarının Kuranî kavramları felsefî kavramlara uyarlamaya çalışmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu süreç önce felsefî kavramların Kuranî kavramlar arasına sokulmasıyla başladı. Kuran'a tamamen yabancı olan bu kavramlar ister istemez sistemde bir rahatsızlık oluşturunca da dışarı atılacaklarına bütün sistem birtakım zorlamalarla o kavramlara uydurulmaya çalışıldı. Bir benzetme yapmak gerekirse, sağlam bir beden üzerinde hiç gereği yok iken hem estetik ve hem de organ nakli düzeyinde birtakım ameliyatlar yapılmış, yer yer buna tepki veren bünye, direnci kıracak ilaçlarla ve müdahalelerle tolere edilmeye çalışılmıştır. Gerçi ilk Müslüman felsefeciler ve kelamcılar o kadar felsefenin büyüsü ve etkisi altında idilerdi ki, isteseler bile aksini yapamazlardı.

⁸¹ Bu açıdan İbnu Ruşd'un *Faslu'l-Magâl* kitabında yapmaya çalıştığı gibi Kuran'dan delil getirmek suretiyle din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmanın sağlam bir zemini bulunmamaktadır (Bkz. İbnu

dünyada hiç bilinmeyen ve tanınmayan bir ilim de değildi. Kuran'ın oluşumundan en az on asır önce oluşmuştu. Başta Yunanlılar olmak üzere Arap yarımadası civarında yaşayan Persler'in, Suriyeliler'in, Mısırlılar'ın ve hatta kendileri gibi bir Samî halk olan Yahudiler'in yüzyıllar öncesinden felsefe ile tanışıklıkları vardı.⁸²

Allah Elçisi Muhammet'in dünyaya geldiği toplumda kanun yerine töre kavramı hâkimdi. Toplum, töreye uymayan kişilere karşı, söz ve hareketlerle kınama dışında bazı durumlarda kenara itme (krş. *la'neh*), görüşmeme, hakaret etme, dövme⁸³ ve hatta öldürme gibi günümüzde kaba ve gayri medenî olarak görülebilecek tepkiler ve cezalar vermeyi gayet tabii ve hatta gerekli görebiliyordu. Böylesi bir toplumda asıl önemli olan güce⁸⁴ ve gücün bir göstergesi olan büyük bir servete ve olabildiğince çok adama sahip olmaktı.⁸⁵

Ruşd, Muhammedu'bnu Ahmed, *Faslu'l-Mağâl*, Dâru's-Sâviyyi li't-Tab'ı ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.siz). Çünkü sadece birtakım kavramların benzerliği ile iki kavram dünyasının aynı olduğu veya uyduğu söylenemez. Bu kavramların içinin nasıl doldurulduğu önemlidir.

⁸² Mesela M.Ö. 20 ile M.S. 20 dolaylarında yaşamış Filo, Platonik dünya görüşü ile Eski Ahit'in ilkelerini barışık kılmaya çalışmış; Yunan felsefesi ile Yahudilik arasında bir sentez kurmaya öncülük etmiş bir Yahudi filozofudur. Bkz. Besalel, a.g.e., c.1, s.174, 175.

⁸³ 'Töre' kavramı için bkz. "Töre" mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.4, s.145.

⁸⁴ Vahşi doğada büyük ve güçlü olan hayvanlar hemcinslerine göre daha baskındır. O yüzden cüssesi ve yelesi büyük olan aslan sürünün başı olur. Ayrıca bazı hayvanlar düşmanlarını veya rakiplerini korkutmak için kendilerini büyük göstermeye çalışırlar. Eski savaşçı sözlü kültürlerde de iktidar sahipleri daha güçlü ve büyük gösterilmeye çalışılırdı. Mesela eski minyatürlerde padişahlar gerçekte öyle olmasalar bile yanındakilere nazaran daha büyük olarak resmedilirlerdi.

⁸⁵ 'Ene ekseru minke mâlen ve a'azzu neferâ (18.34).' 'Benim senden daha çok servetim ve daha güçlü adamlarım var.'/ 'Ben, senden daha çok servete ve daha güçlü adamlara sahibim.'

Allah Elçisi Muhammet'in yaşadığı toplumda rüyalara büyük önem verilirdi. Sadık olmaları koşuluyla görülen rüyalar birer hayal değil, yaşanmış gerçek tecrübeler olarak sayılırdı. Rüyalarda yaşanan olaylar uyanırken yaşanan olaylardan çok daha az değerli değildi.⁸⁶ Bu şekilde bir kabulün İslam'da da var olduğuna şahit oluyoruz. Kuran'da geçen Allah habercisi İbrahim'in ve Allah Elçisi Muhammet'in gördüğü rüyalar⁸⁷ onlar tarafından birer emir (*vahy*) olarak telakki edilmişti.⁸⁸ Nitekim Allah Elçisi Muhammet'in ilk emr (*İgra*)'i aldığı Cebrail ile olan birinci karşılaşması da rüyada gerçekleşmişti.⁸⁹ Yusuf suresi ise adeta baştan sona Allah habercisi Yusuf'un küçük yaşta gördüğü bir rüyanın⁹⁰ ve Mısır kralı ile iki hizmetkârı tarafından görülen dört rüyanın⁹¹ gerçekleşmesini anlatır. Öte yandan Allah Elçisi Muhammet'in 'Allah'a bağlılık duyan bir kimsenin rüyası, haberciliğin

⁸⁶ Bu konudaki Cahillik Çağı (*el-Câhiliyyeh*) telakkisi için bkz. Cundioğlu, Düccane, "Vahiy Dili Kur'an Dili", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1996, s.118-123.

⁸⁷ Bkz. Kuran, (37.102-105; 48.27, 28).

⁸⁸ 'Habercilerin rüyası '*vahy*'dir (*Ru'ye'l-enbiyâi vahy*). el-Buhâriyy, el-Vudû'/ 5; el-'Aclûniyy, a.g.e., no:1383, c.1, s.380.

⁸⁹ Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-Vahy/ 3, et-Tefsîr-el-'Alag/ 1, 2, 3; Muslim, el-Îmân/ 73; İbnu Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Melik, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Mustafâ es-Sigâ vd.), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1936, c.1, s.252, 253; İbnu İshâg, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Ahmed Ferîdu'l-Mezîdiyy), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2004, s.168; İbnu Kesîr, *el-Bidâyetu ve'n-Nihâyetu*, Matba'atu's-Sa'âdeh, Mısır, 1932, c.3, s.4.

⁹⁰ Bkz. Kuran, (12.4-6, 100).

⁹¹ Gerek Tevrat'ta ve gerekse Kuran'da Allah habercisi Yusuf'un iki hapis arkadaşının ve kralın rüyalarını tabir ettiği anlatılır. İlginçtir Yusuf, Tevrat'a göre kralın, Kuran'a göre ise hapis arkadaşlarının rüyalarını tabir ettikten sonra bunun Allah tarafından kesinleşmiş bir karar (*gudiye'l-emr*) olduğunu belirtmişti. Bkz. Yaratılış, (41.25-32); Kuran, (12.36, 41, 43, 47-49).

kırk altı parçasından bir parçadır.’⁹² şeklindeki sözleri ve yine onun kut tören (*salât*)⁹³ için yapılacak ‘duyuru (*ezân*)’nun tespiti sürecinde birçok yoldaşı (*sahâbeh*) tarafından görülen bir rüyayı⁹⁴ esas alması sadece habercilerin ve elçilerin değil, herhangi bir kulun gördüğü sadık bir rüyanın bile itibara alınması gerektiğini göstermektedir.

Özellikle Kuran’ın betimlediği dünya/ âlem ile ilgili bir iki önemli hususa değinmek de faydalı olur. Bu dünyada her şey yukarıdan yani o devir için bir türlü ulaşılamayan, uçsuz bucaksız, alabildiğince geniş ve yüksek olan gökten gelir. Her şeyin kaynağı orasıdır.⁹⁵ Çünkü evrenin sahibi olan Allah’ın makamı oradadır; evreni oradan idare etmektedir. Yağmurların ve maddî-manevî rızıkların/ nasiplerin hâsılı bütün nimetlerin aslı ve kaynağı da orasıdır.⁹⁶

‘*Kullemâ ruzigû minhâ min semeratin rizgan gâlû hâza’llezî ruzignâ min gablu ve utû bihî muteşâbihâ* (2.25).’

⁹² el-Buhâriyy, et-Ta‘bîr/ 4; Muslim, er-Ru’yâ/ 1. Krş. Yahudilik’te ise rüya peygamberliğin altmışta biri ve olgunlaşmamış hali olarak algılanmaktadır. Bkz. Aslan, Abdülgaḥḥar, *Kur’an’da Vahiy*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s.15.

⁹³ Bkz. ‘Kut Tören/ Kutsama Töreni’ konusu.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, es-Salât/ 27, 28; İbnu Mâceh, Ebû ‘Abdi’llâh Muhammedu’bnu Yezîd, *Sunenu İbni Mâceh* (zabt: Ahmed Şemsu’d-Dîn), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2004, el-Ezânü ve’s-Sunnetu fihâ/ 1.

⁹⁵ Gökler yüksek, aydınlık, latif ve etken her şeye işaret ettiği halde; yer alçak, karanlık, yoğun ve edilgen her şeye işaret eder. Bkz. Chittick, William C.; Murata, Sachiko, *İslam’ın Vizyonu* (çev. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 2000, s.219.

⁹⁶ Krş. “Eski Mezopotamya’lılara göre evren, bir krallıktı. Bu krallığın hâkimi ve sorumlusu Gökyüzü idi. Bütün doğa olayları da gökyüzünün emrindeydi.” Yavuz vd., c.3, s.547.

‘Has bahçe sakinlerine yiyecek olarak her meyve ikram edildiğinde onlar, ‘Bu tür meyveler daha önce dünyada da bize yiyecek olarak ikram edilmişti.’ derler. Zira orada onlara benzer meyveler sunulur.’

‘*Ve fi’s-semâi rizgukum ve mâ tû‘adûn* (51.22).’

‘Nasipleriniz ve size söz verilen şeyler göktedir.’

‘*Emmen hâze’llezî yerzugukum in emseke rizgah* (67.21).’

‘O, nasiplendirmese ondan başka sizi kim nasiplendirebilir ki?’

Bu kabule paralel olarak dilin ve isimlendirmenin/ nitelemenin kaynağı da göktür. Tevrat’taki aktarımın⁹⁷ aksine Kuran’a göre eşyanın adlarını bizzat koyan Âdem değil, Allah’tır. Âdem sadece kendisine öğretilen adları erkler (*el-melâikeh*)⁹⁸ haber vermiştir.⁹⁹

⁹⁷ “Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem’e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabani hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu.” Yaratılış, (2.19, 20).

⁹⁸ Kaynaklarda ‘*melek*’ kelimesi için genellikle ‘elçi, haberci’ ve ‘kuvvet’ gibi anlamlar verilir (Bu anlamlar için bkz. Ünal, Ali, *Kuran’da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999, s.214, 215). Ancak biz anılan kelimeyi benzer anlamlarda olan ‘*rasûl* (elçi)’ ve ‘*nebiyy* (haberci)’ kelimelerinden ayırmak amacıyla, bazen ‘ulak’, ama çoğunlukla, kelimenin baskın ve kapsayıcı olduğunu düşündüğümüz diğer anlamından yola çıkarak ‘erk (güç, kuvvet)’ şeklinde çevirdik.

⁹⁹ Kuran’a göre Âdem, efendisi Allah’tan af dilemek için söylemesi gereken sözler (*kelimât*)i bile yine ondan öğrenmişti. Bkz. ve krş. Kuran, (2.37; 27.19; 46.15).

‘Ve ‘alleme Âdeme’l-esmâe kullehâ summe ‘aradahum ‘ale’l-melâiketi fe gâle enbiûnî bi esmâi hâulâi in kuntum sâdıgîn... Gâle yâ Âdemu enbi’hum bi esmâihim (2.31-33).’¹⁰⁰

‘Allah Âdem’e bütün her şeyin adını öğretti. Sonra adını öğrettiği bu şeyleri erklerin önüne koydu ve ‘Madem doğru söylüyorsunuz, bana bu şeylerin adını haber verin de göreyim!’ dedi... Bunun üzerine Allah Âdem’e, ‘Onların adlarını erklerle sen haber ver.’ dedi.’

Krallık dâhil bütün hâkimiyetlerin kaynağı göktür; sevgi ve şefkati bile aslında Allah bahşeder.

E lem tera ile’llezî hâcce İbrâhîme fî rabbihî en âtâhu’llâhu’l-mulk (2.258).’

‘Allah kendisine krallık lütfetti diye efendisi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye ne demeli?’¹⁰¹

‘Ve âtâhu’llâhu’l-mulke ve’l-hikmete ve ‘allemehû min mâ yeşâ’ (2.251).’

‘Allah Davut’a krallık ve bilgelik verdi; ona dilediğini öğretti.’

‘Ebuhureyre, ‘Allah elçisini şöyle derken duymuştum.’ diye rivayet eder:

‘Allah şefkatini yüz parçaya böldükten sonra doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu. Geri kalan bir parçayı ise yeryüzüne indirdi. Bütün yaratıklar

¹⁰⁰ Dikkat edilirse burada Allah Âdem’e, ‘*Semmihim* (Onları adlandır).’ yerine ‘*Enbi’hum bi esmâihim* (Adlarını haber ver).’ demektedir.

¹⁰¹ Krş. “... Krallık yetkisi Zeus’tan gelir; akıllı Zeus kralları sever.” Homeros, *İlyada* (çev. Azra Erhat; A. Kadir), Can Yay., İstanbul, 1993, s.94.

işte bu bir parça şefkatten dolayı birbirlerine şefkat göstermektedir. Bir kısırağın bile, yavrusuna basmamak için ayağını kaldırması bundandır.’¹⁰²

Kuran’a göre bu dünyadaki hayat, ‘*el-hayâtü’ d-dunyâ*’; ‘ilk hayat’ olabilir, ancak asıl hayat değildir. Asıl hayat (*lehiye’ l-hayavân*)¹⁰³ öteki dünyadaki has bahçelerde yaşanacak olan hayattır.¹⁰⁴ Çünkü asıl yurt ‘*ed-dâru’ l-âhirah/ ‘ugbe’ d-dâr*’ yani ‘son yurt’ olan öteki dünyadır. Bu dünya ise ‘yurt (*ed-dâr*)’ bile değildir.¹⁰⁵ Nitekim geçici kalınacak bir yer yurt olarak tutulmaz. İnsan bu dünyaya, asıl olan öteki yurttan sınanmak için getirilmiştir. Sınavı başarı ile bitirsin veya bitirmesin o dünyaya iade edilecek ancak başarı ile bitirebilirse sonsuz bir şekilde sürecek mutlu bir hayatı yaşamaya namzet olacaktır. Ölüm ebedî olan öteki yurt için değil, geçici olan bu dünya için var edilmiştir.

‘*Ellezî halaga’ l-mevte ve’ l-hayâte liyebluvekum eyyukum ahsenu ‘amelâ*
(67.2).’

¹⁰² el-Buhâriyy, el-Edeb/ 19. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâğ/ 69.

¹⁰³ Kuran, (29.64).

¹⁰⁴ Allah elçisinin Hendek savaşı esnasında ‘Allah’ım, öteki yurttaki yaşamdan başka yaşam yok. Sığınmacıları ve destekçileri bağışla (*Lâ ‘ayşe illâ ‘ayşu’ l-âhirah. Fe’ğfir li’ l-muhâcirîne ve’ l-ensâr*).’ şeklinde Allah’a seslendiği ile ilgili rivayetler için bkz. el-Buhâriyy, Menâğıbu’ l-Ensâr/ 9; el-Meğâzî/ 29.

¹⁰⁵ Bir Arap şairinin şu mısraları bu gerçeğe işaret eder: “*İnne li’ llâhi ‘ibâden futanâ- Tallegu’ d-dunyâ ve hâfu’ l-fitenâ/ Nazarû fihâ fe lemmâ ‘alimû- Ennehâ leysset li hayyin vatanâ* (Allah’ın birtakım zeki kulları vardır-Dünyayı boşamış ve imtihanlardan korkmuş/ Bu dünyaya o nazarla bakmış-Onun bir canlı için vatan olamayacağını öğrendiğinde).” es-Sâlih, Subhî, *Menhelu’ l-Vâridîne Şerhu Riyâdî’s-Sâlihîn*, Dâru’ l-‘İlmi li’ l-Melâyîn, Beyrût, 1977, s.35.

‘O, hanginizin daha iyi işler çıkaracağını sınamak için ölümü ve hayatı var edendir.’¹⁰⁶

Özellikle Müslüman filozofların ve kelmacıların Allah’ı nitelerken esas aldıkları iki ilke¹⁰⁷ birçok kelmâ sorunun temelini oluşturmaktadır. Bu ilkelerden birincisi, Allah’ın bir benzerinin olmadığı/ olamayacağı; Allah’ın hiçbir şeye benzemediği/ benzetilemeyeceği ve buna bağlı olarak bir insanda olduğu gibi onda da birtakım organların olamayacağı ilkesidir. Aslında filozoflar ve kelmacılar Allah’ın benzemezliği şeklindeki bu ilkeyi oluşturarak daha önce mevcut olmayan bir sorunu bizzat kendileri yaratmış oldular.¹⁰⁸ Zira gerek Kuran’da ve gerekse rivayetlerde onun birine veya bir şeye benzediği hiçbir zaman ifade edilmemiş; onun şekli ve tipi hakkında ‘ke’ vb. edat kullanılarak dahi olsa ‘...gibidir.’ denilmemiştir. Allah hakkında direkt şöyledir veya böyledir türünden ifadeler kullanılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla selef bilginlerinden de Allah’ın neye veya kime benzediğine dair bir beyan sadır olmamıştır.¹⁰⁹ Kuran’daki ‘*Leyse kemislihî şey*’ (42.11).’ yani

¹⁰⁶ Bu konuda bkz. Ken‘ân, Muhammed, *Gurratu’l-‘Ayneyni ‘Alâ Tefsîri’l-Celâleyn*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, 1993, s.754.

¹⁰⁷ Atay, *İslam’ın İnanç Esasları* adlı çalışmasında bu ilkeleri biraz daha farklı bir şekilde sınıflandırarak açıklar. Bkz. Atay, Hüseyin, *İslam’ın İnanç Esasları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992, s.117-152.

¹⁰⁸ Doğrusu kelmacılar oluşturdukları bu sorundan sonraları gayet iyi faydalanmışlardır.

¹⁰⁹ “İbn Teymiyye, tecsim suçlamalarına karşı genelde Buhârî’nin şeyhi Nuaym b. Hammad el-Huzâî’nin şu sözünü naklederdi: ‘Kim Allah’ı mahlûkatına benzetirse kâfir olur, kim de Allah Teâlâ’nın kendisini vafsettiği bir sıfatını inkâr ederse kâfir olur. Allah’ın ve Resulünün Allah’ı

‘Onun gibisi yoktur.’ ifadesi ise tamamen edebî anlamda söylenen bir ifade olup, Allah’ın, özellikle kusursuz nitelikleri bakımından bir benzerinin olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır.¹¹⁰ Yani o, ‘(gerçek) tanrı’ olması itibarıyla mükemmeldir; eşsizdir. Sonra biri için ‘Falan kimse eşsiz bir insandır; onun bir benzeri yoktur.’ ya da ‘Falan kimse gibisi yoktur...’ denildiğinde onun hiç bir şeye benzemediği; elinin, ayağının, yüzünün bulunmadığı veya bir insan olmadığı asla kast edilmez.¹¹¹ Anılan Kuran

vasfetmek için bildirdiği bir sözü kabul etmek teşbih değildir.” “İbn Teymiyye” mad. (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 1990, c.3, s.64.

¹¹⁰ Zaten bu ifadenin geçtiği bağlama (42.11, 12) dikkat edilirse Allah’ın, gökleri ve yeri yoktan inşa ettiği; insanları ve bütün dört ayaklı evcil hayvanları (*el-en‘âm*) erkek ve dişi cinsiyetler olarak yarattığı; ... kendisinin mutlak olarak işittiği, gördüğü; gökler ile yerin anahtarlarının elinde olduğu ve her şeyi bildiği anlatılmaktadır. Bütün bu özellikler gerçek tanrı olan Allah’ın mutlak gücünü, kudretini ve bilgisini anlatan kusursuz özelliklerdir. Bu anlamda o tektir/ biriciktir; onun bir eşi yoktur. İhlâs suresinde de benzer özellikler anlatılmaktadır. Nitekim Ka‘b oğlu Ubey’in aktardığına göre ortaksayanlar Allah habercisine, ‘Efendinin nesebi hakkında bize bilgi ver.’ dedikten hemen sonra ‘Şunu söyle: ‘O -Allah- tektir. Evet, Allah mutlak saltuk efendidir. Ne birini doğurmuş ve ne de birinden doğmuştur (112.1-3).’ diye İhlas suresinin başı zikredilmiştir. Kendisi bu ifadeleri şöyle açıklar: ‘Çünkü doğan her şey mutlaka ölür; ölen herkesin ardında muhakkak bir mirasçısı kalır. Güç, şeref ve haşmet sahibi Allah ise ölmez ve onun ardından bir mirasçı kalmaz.’ ‘Hiç kimse onun dengi değildir.’ (112.4).’ hakkında ise, ‘[Bu manada] onun ne bir benzeri ve ne de dengi vardır; onun gibisi yoktur.’ demektedir (Bkz. et-Tirmiziyy, Ebû ‘Îsâ Muhammedu’bnu ‘Îsâ, *Sunenu’t-Tirmiziyy*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz, Tefsîru’l-Gur’ân-el-İhlâs/ 92). Dolayısıyla gerek yukarıdaki ifadede ve gerekse İhlâs suresinde Allah’ın şekil ve tip olarak hiçbir özelliğinden söz edilmemektedir.

¹¹¹ Birçok kültürde de kusursuz oldukları düşünülen tanrılar çoğunlukla insan suretindeki resimlerle ve heykellerle temsil edilmiştir. Ksenophanes’in dediği gibi; ‘Eğer atların ve öküzlerin elleri olsaydı ve insanlar gibi elleri ile sanat eserleri yapabilselerdi, atlar tanrıyı simgeleyen atlar, öküzler de tanrıyı simgeleyen öküzler yapardı.’ Her ne kadar o şekilde temsil etmeleri yasak olsa bile Allah elçisi devri

ifadesinin tek başına değil, ileride kısaca açıklanacak olan diğer Kuran ifadeleriyle ve rivayetlerle¹¹² ele alınarak izah edilmesi gerekir. Mesela Allah'ın, elçisi tarafından rivayet edilen 'Liyakat sahibi (*sâlih*)¹¹³ kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir

insanlarının Allah'ın insan suretinde olmaması gerektiğini düşünmeleri mümkün değildi. Allah tabi ki insan suretinde olacaktı. Daha doğrusu, 'vekil (*halîfeh*)'i olan insan müvekkili olan Allah'ın suretinde yaratılmıştı (Bkz. Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/ 32). Allah vekilini kendi suretinde yarattığına göre asıl suret kendisindir. İleride bu konuya daha açık olarak değinilecektir.

¹¹² Çalışmamızın girişinde de belirttiğimiz gibi, biz 'ahad' haberler de dâhil olmak üzere Kuran dışındaki rivayetleri, 'hadîs' uzmanlarınca sahih kabul edilmiş olmaları şartıyla temel kaynak olarak kabul ediyoruz. Çünkü bize göre delil, delil oluşunu öncelikle çokluğundan değil, bizzat ağırlığından veya belli bir sistem içinde başka delillerle desteklenmesinden kazanır. Mesela, eski insanlar binlerce yıl boyunca güneşin dünya etrafında döndüğüne inanıyorlardı Fakat biri çıkıp da bunun böyle olmadığını makul ve bilimsel bir şekilde ispat edince diğer bütün insanların kanıtları geçersiz olmuştur. Çünkü 'Bilimde demokrasi olmaz.'; bir şeyin gerçekliğine oylama ve çoğunluk ile karar verilmez. Oylama veya çoğunluk ile mevcut durumda bir işin nasıl yapılacağına karar verilir. Çünkü oylama siyasetin gereğidir, bilimselliğin değil. 'Hadîsun âhâdiyy' veya 'haberun vâhid' olarak gelen hususlar ortaya konan bir tablo ile uyuyorsa ya da o tabloyu tamamlıyorsa, diğer bir deyişle Kuran'a ve Allah elçisinin sabit beyanlarına muhalif değilse, bunları delil kabul etmemek doğru olmasa gerekir. Ya 'âhâdiyy/ vâhid' olanları da dâhil bütün sahih rivayetler oldukları gibi kabul edilmeli ya da tamamen reddedilmelidir. Bu bağlamda bize göre kelimcilerin yaklaşımı pek doğru kabul edilecek bir yaklaşım olarak gözükmese bile nispeten, 'âhâd' rivayetleri kabul edip tevil edenlerin yaklaşımından daha tutarlıdır. Çünkü kelimciler bu rivayetlerle kendi hedeflerine ulaşamayacaklarını önceden fark ettikleri için onları itikadî konularda delil kabul etmeyerek işi baştan kestirip atmışlardır. Buna mukabil rivayetleri kabul edenler sözüm ona birtakım tevillerle onların anlamlarını çarpıtmışlardır.

¹¹³ Nizâmü'l-Mülk, kitabında "Layık Hizmetkârların ve Kölelerin Haklarının Teslim Edilmesine Dair" bir 'fasıl' açar. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s.91.

kulağın işitmediği ve hiçbir insanın kalbinden geçirmediği şeyler hazırladım.’¹¹⁴ sözü lafzî olarak anlaşılamaz. Çünkü yukarıda da değindiğimiz Kuran ifadesinde ‘Has bahçe sakinlerine yiyecek olarak her meyve ikram edildiğinde onlar, ‘Bu tür meyveler daha önce dünyada da bize yiyecek olarak ikram edilmişti.’ derler. Zira orada onlara benzer meyveler sunulur.’ denilmektedir. Kuran’daki antropomorfik ifadeleri ve öte dünyaya ait betimlemeleri ‘ödünç imajlar’¹¹⁵ olarak kabul eden Esed bile, yukarıda geçen rivayeti anılan Kuran ifadesi ile açıklama gereğini hissetmiştir.¹¹⁶ Şu da var ki, sözünü ettiğimiz ilkeleri savunan filozoflar ile onların görüşlerini paylaşan kelimciler bir taraftan ‘*Leyse ke mislihî şey*’ (42.11).’ ifadesini literal anlamda ‘Allah’ın hiçbir şeye benzemediği’ şeklinde yorumlarken diğer taraftan ‘*muteşâbihât*’ kavramını ‘anthropomorfik (insanbiçimsel) ifadeler’ veya “benzeşen mana ifade eden sıfatlar”; “müteşâbih (benzeşme) ifade eden sıfatlar”; “benzeşme ifade eden sözler”¹¹⁷ olarak açıklamakta bir beis görmemişlerdir.¹¹⁸ Bu bir çelişkidir.

Filozofların ve kelimcilerin ‘Allah’ın zamandan ve mekândan münezzehtir’ olduğu şeklindeki kabulleri onların ikinci ilkesi olarak zikredilebilir. Esasen onlar bu ilkeyi birinci ilke bağlamında ele almakta ve açıklamaktadırlar. Bu ilkenin de bir

¹¹⁴ el-Buhârîyy, et-Tefsîr-es-Secdeh/ 32; et-Tirmiziyy, Tefsîru’l-Gur’ân-es-Secdeh / 33.

¹¹⁵ Bkz. Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir* (çev. Ahmet Ertürk,; Cahit Koytak), İşaret Yay., İstanbul, 1996, c.3, s.1330.

¹¹⁶ Bkz. Esed, a.g.e., c.3, s.1331.

¹¹⁷ Bkz. Atay, a.g.e., s.121, 123. Ayrıca bkz. Macit, Nadim, *Kur’an’ın İnsan-Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s.56, 74.

¹¹⁸ Aslında Kuran’daki ‘*muteşâbihât*’ kelimesinde bahsedilen benzeşim Allah ile insan arasında değil, ‘âyet’ arasındadır (*âyâtun muteşâbihât*: benzeşen ‘âyet’).

esası yoktur. Bir defa Allah'ın zamandan ve mekândan münezzehe olduğu ile ilgili gerek Kuran'da ve gerekse rivayetlerde sarih veya işarî hiç bir ifade bulunmamaktadır.¹¹⁹ Aksine belli zamanda belli bir yerde bulunduğuna dair birçok Kuran ifadesine ve rivayete rastlanabilir.¹²⁰ Kaldı ki o devrin insanlarına, velev ki Allah olsun, bir varlığın zamandan ve mekândan münezzehe olduğu söylenemezdi. Böyle söyleyen birini muhtemelen ya alaya alırlar ya da yanlarından kovarlardı.

'Ve hel etâke hadîsu Mûsâ. İz reâ nâran fe gâle li ehlihi'mkusû innî ânestu nâran le'allî âtîkum minhâ bi gabesin ev ecidu 'ale'n-nâri hudâ. Fe lemmâ etâhâ nûdiye yâ Mûsâ. Innî ene rabbuke fe'hle' na'leyke inneke bi'l-vâdi'l-mugaddesi tuvâ (20.10).'

'Musa'nın başından geçen şu olay sana anlatılmış mıydı acaba? O bir ateş görmüş ve ailesine, 'Burada durun, ben bir ateş gördüm. Umarım size ondan bir kor getiririm ya da başında bir kılavuz bulurum.' demişti. Ancak ateşin başına varınca kendisine şöyle seslenilmişti. 'Musa! Benim ben; senin

¹¹⁹ 'Tevhîd' bağlamında Allah'ın zamandan ve mekândan münezzehe olduğunu (*tenzîh*'i) savunan İbn Sina bile "Eğer göçebe Araplar'a veya İbraniler'e veya kaba insanlara hakikat bu üslûpla bildirilseydi derhal inada davranırlar ve kendilerinin davet edildikleri imanın, esasen 'olmayan' bir şey olduğunu söylemekte ittifak ederlerdi. İşte bundan dolayı 'tevhîd', tamamen 'teşbîh' suretinde gelmiştir. Bu önemli konudan (az önce bildirdiği 'tenzîh' konusunu kastediyor), Kur'an'da bir şey varid olmamıştır." diyerek Kuran'da bununla alakalı bir delil olmadığını itiraf etmektedir. Bkz. Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997, s.26.

¹²⁰ Allah'ın katındaki bir mekânla ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: '... Kurbanlık hayvandan akan kanın damlası yere düşmeden önce Allah'ın katındaki bir mekâna düşer (*Ve enne'd-deme leyega'u mine'llâhi bi mekânin gable en yega'a fi'l-ard*).' et-Tirmiziyy, el-Edâhî/ 1; İbnu Mâceh, el-Edâhî/ 3.

efendin. Sandaletlerini çıkar. Çünkü sen iki kez¹²¹ kutsanmış vadide bulunuyorsun.’¹²²

‘*E emintum men fi’s-semâi en yahsife bikumu’l-arda fe izâ hiye temûr. Em emintum men fi’s-semâi en yursile ‘aleykum hâsibâ (67.17, 18).*’

‘Göktekinin sizi yerin dibine geçirmeyeceğine dair bir garantiniz mi var? Öyle bir anda bir bakarsın yer sarsılır. Ayrıca göktekinin size bir kasırga göndermeyeceğine dair de bir garantiniz mi var?’¹²³

‘*Hel yenzurûne illâ en ye’tiyehumu’llâhu fî zulelin mine’l-ğamâmi ve’l-melâiketu ve gudiye’l-emr (2.210).*’

‘Yoksa onlar Allah’ın erklerle birlikte bulut gölgeleri arasında kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?’¹²⁴

‘*İnne rabbeke lebi’l-mırsâd (89.14).*’

‘Efendin gözetleme yerindedir.’

‘Ebuhureyre şöyle bir rivayette bulunur:

‘Adamın biri Allah habercisine siyah bir cariyeye getirmişti... Allah habercisi

¹²¹ Buradaki ‘*tuvâ*’ sözcüğünün ‘iki kez (kutsamak)’ anlamına gelmesinin muhtemel nedeni Allah’ın anılan vadideki mevcudiyeti ve Musa ile konuşmuş olmasıdır.

¹²² Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap)’in ‘Mısır’dan Çıkış’, ‘Levililer’, ‘Çölde Sayım’ ve ‘Yasanın Tekrarı’ kitapları Tanrı’nın, tarihin belli bir zaman diliminde, değişik yerlerde bulunduğunu; Musa’nın ve İsrailoğulları’nın yanına bizzat geldiğini ve onlarla beraber olduğunu nakletmektedir. Kuran’da ve rivayetlerde böyle bir şeyin vuku bulmadığına ilişkin bir itiraza ise hiç rastlanmaz.

¹²³ Allah Elçisi Muhammet’in Allah’tan, ‘gökteki (*men fi’s-semâ*)’ veya ‘gökte olan (*ellezî fi’s-semâ*)’ şeklinde bahsettiği ile ilgili rivayetler için bkz. Muslim, ez-Zekât/ 47; Ebû Dâvûd, et-Tıbb/ 19.

¹²⁴ Krş. “İşte Rab hızla yol alan buluta binmiş Mısır’a geliyor!...” Yeşaya, (19.1).

cariyeye, ‘Allah nerededir?’ diye sordu. Cariye parmağıyla göğü işaret etti. Allah elçisi, ‘Ben kimim?’ diye sorduğunda ise, ‘Sen Allah’ın elçisisin.’ anlamında Allah habercisini ve göğü işaret etti. Bunun üzerine Allah elçisi, ‘Bunu azat et, zira kendisi Allah’a sadık (*mu’mineh*) bir cariyedir.’ dedi.’¹²⁵

‘Ebu Rezin anlatır:

‘Sayın Allah elçisi!’ dedim. ‘Mahlûkatını yaratmadan önce efendimiz nerede idi?’ Bana şu cevabı verdi: ‘Kara bulut içinde idi.’¹²⁶ Ne altında ne de üstünde hava vardı. Tahtını su üzerinde yarattı.’¹²⁷

‘Ebhureyre Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Allah gökte bir işin yapılmasına hükmettiği zaman erkler onun sözüne olan itaatten ötürü korku ile kanatlarını birbirine vururlar. Allah’ın sözü düz bir kaya üzerinde hareket eden zincirin sesi gibi duyulur. Erkler yüreklerindeki korku giderilince, ‘Efendimiz ne dedi?’ diye maiyet erklerine sorarlar. Onlar da, ‘Gerçeği söylemiştir. O yüce ve uludur.’ diye cevap verirler. Kulak kabartan bir Şeytan Allah’ın sözünü duyar. O ve diğerleri gökten yere kadar birbirinin üzerine dizilmiş olarak durur –Bu arada bu rivayeti en son aktaran Uyeyne oğlu Sufyan avuç içlerini dik olarak üst üste dizdikten sonra

¹²⁵ Ebû Dâvûd, el-Eymânu ve’n-Nuzûr/ 19. Başka rivayetler için bkz. Ebû Dâvud, et-Tıbb/ 19; et-Tirmiziyy, el-Birru ve’s-Sılah/ 16, ed-Da’avât/ 70.

¹²⁶ Kâbe’nin siyah örtüsü ile Allah’ın ‘bulut gölgeleri [bkz. Kuran, (2.210)]’ ve ‘siyah bulut’ içinde oluşu anlatılmak istenmiş olabilir. Krş. “Başladı yakarmaya Agamemnon, dedi ki: ‘Ey ulu Zeus, göklerde oturan, kara bulutlara sarınmış tanrı!...” Homeros, a.g.e., s.101.

¹²⁷ et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Hûd/ 12.

parmaklarını açtı-. Üstteki sözü duyar altındakine verir; altındaki de kendi altındakine verir. Böylece söz gele gele büyücü veya kâhinlere ulaşır...'¹²⁸

Bir mekânda/ yerde bulunabilen Allah'ın bir taraf (*cânib*)ta/ yönde bulunmasından ya da yan (*'inde*)ından, sağ (*yemîn*)ından; gelmesinden, yönelmesinden, tahtına kurulmasından/ oturmasından, inmesinden... bahsedilmesi de gayet tabî'dir.

'Fe lemmâ etâhâ nûdiye min şâtî'l-vâdi'l-eymeni fî'l-bug'ati'l-mubâarakati mine's-şecerati en yâ Mûsâ innî ene'llâhu rabbu'l-'âlemîn (28.30).'

'Musa oraya gelince, o kutsal yerde, vadinin sağ yamacındaki ağacın yönünden kendisine şöyle seslenildi: 'Musa! Benim ben; bütün ulusların efendisi olan Allah!'

'Ve nâdeynâhu min cânibi't-tûri'l-eymeni ve garrebnâhu neciyyâ (19.52).'

'Ona dağın sağ tarafından seslenmiş, ayrıca onu baş başa konuşacak kadar kendimize yaklaştırmıştık.'

'Înne'l-muttegîne fî cennâtin ve neher. Fî mag'adi sıdgın 'inde melîkin mugtedir (54.55).'

'Efendilerinden sakınanlar has bahçeler¹²⁹ ile ırmakların içinde ve muktedir bir kralın huzurundaki hakikat meclisinde olacaklardır.'

'Ve câe rabbuke ve'l-meleku saffen saffâ (89.22).'

¹²⁸ el-Buhâriyy, et-Tefsîr-Sebe'/ 1. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-Sebe'/ 35; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/ 13.

¹²⁹ "Has bahçe: 1. Osmanlı sarayında sadece padişaha ve yakınlarına ayrılmış bahçe. 2. Sultanlara lâynık, güzel, bakımlı bahçe." Akyüz, Zeki vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, a.g.e., c.2, s.1163.

‘Efendin sıra sıra dizilmiş erklerle beraber gelir.’

‘*Summe’stevâ ile’s-semâi fe sevvâhunne seb’a semâvât* (2.29).’

‘Sonra ise göğe yönelip onu yedi gök olarak düzenledi.’

‘*Summe’stevâ ‘ale’l-‘arş* (7.45).’

‘Sonra tahta kuruldu.’

‘Amr oğlu Abdullah Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Adaletli davrananlar duruşma günü Allah’ın yanında; Mutlak İnsaflı’nın sağındaki ışıktan platformlar üzerinde yerlerini alacaklardır...’¹³⁰

‘Ebhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Allah her gecenin ilk üçte biri geçince birinci kat göğe iner ve şafak sökünçeye kadar, ‘Kral benim! Kral benim! Beni çağıran kimseye cevap veririm; benden bir şey isteyen istediğini veririm; benden bağışlanma dileyeni bağışlarım.’ der.’¹³¹

Görülüyor ki, Kuran’ın anlaşılmasında sorun çıkaran bu iki ilkeye Kuran’dan veya rivayetlerden destek olabilecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Haddizatında filozoflar ile kelimacılar önce kendi akıllarına göre ‘akl’ı temel alarak bu ilkeleri çıkarmaktadırlar. Sonrasında ise anılan ilkelere uymayan ifadeleri birtakım akıl oyunları ile ya ayıklamaktadırlar veya ayıklamıyorlarsa da zamanla icat

¹³⁰ Muslim, el-İmârah/ 5. Allah Elçisi Muhammet’in duruşma günü Allah Dostu İbrahim’den sonra giydirileceği, Allah’ın sağında yerini alacağı ve makamına geçmiş-gelecek bütün insanların imreneceği ile ilgili bir rivayet için bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâğ/ 80. Allah’ın her iki eliyle iki defa sağına ve soluna saçtığı ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtîyy, *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, no:4608, s.283.

¹³¹ Muslim, Salâtu’l-Musâfirîne ve Gasruhâ/ 132.

ettikleri ‘tevil’ terimi aracılığıyla çarpıtmaktadırlar.¹³² Gerçekte onların bu ‘akl’ı ortak bir akıl; herkesin üzerinde uzlaştığı bir akıl/ muhakeme değildir. O nedenle herkesi ikna etmemektedir.¹³³ Unutmayalım ki, her bilimsel gerçeğin makul bir açıklaması muhakkak vardır ama her makul gelen şeyin zihnimizin dışında (belimsel) bir gerçekliği olmayabilir. Bilindiği gibi, bilimde mesela bir maddenin yapısını veya evrendeki bir olayın işleyişini çözmek için başlangıçta gayet makul gelebilen onlarca, yüzlerce... teori üretilir. Fakat deneyler ve gözlemler sadece bir tanesinin -ki bu genellikle sonuncu teori olur- gerçek olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle bilim tarihi, adı sayılamayacak kadar çok ortaya atılmış ve çürütülmüş teorilerden oluşur.¹³⁴ Öte yandan bazı kelimcilerin iddia ettiği gibi Kuran ve rivayetlerin anlaşılmasında ‘akıl’ temel alınsaydı bununla ilgili açık Kuran

¹³² el-Cevziyyeh, Allah elçisinin yoldaşlarının ahkâm ile ilgili konularda ihtilafa düşmelerine rağmen Allah’ın isimleri; sıfatları veya fiilleri konusunda herhangi bir ihtilafa düşmediklerini, aksine baştan sona hepsinin Kuran’ı ve elçisinin takrirlerini tasdik ettiğini; bunları tevil veya bağlamlarından koparmak suretiyle tahrif ve tebdil etmediklerini... belirtmektedir. el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *İ’lâmu’l-Muvagğı’îne ‘an Rabbi’l-Âlemîn* (ta’lîg: Tâhâ ‘Abdu’r-Raûf Sa’d) Dâru’l-Ceyl, Beyrût, 1973, c.1, s.49.

¹³³ İbn Rüşd, ‘havas’ olarak gördüğü burhan ehlinin dinin birtakım meselelerini te’vîl etmelerini şart gördüğü halde burhan ehli olmayan ‘avam’ın dinî nasları zahirî şekliyle kabul etmeleri gerektiğini söyler. Kendisi, *el-Keşf* adlı eserinde avam diliyle konuşurken Allah’a bir nevi cisim demekten ve cihet nispet etmekten çekinmez. “Mutezile’ye ve öbür sünni mütekellimlere, te’vilcilere şiddetle hücum eder ve der ki: ‘Kaldı ki, te’vilcilerin delillerine bakarsan, o delillerin ‘burhanî’ olmadığını görürsün. Hatta şeriatın zahirleri, onlardan daha ikna edicidir, yani onları tasdik edenler daha çoktur.’ İbn Rüşd’e göre, Tanrı’nın gökte olduğu kabul edilmezse, din iptal edilmiş olur.” Yıldırım, a.g.e., s.27.

¹³⁴ Kelamcılar anılan ilkeleri ortaya atarak ileride mecazı ve tevili kullanabilecekleri bir zemin oluşturmaya çalıştılar. Tevili, mecaza daha da yer açmak için kullanıldılar.

ifadelerine ve rivayetlere rastlanırdı.¹³⁵ Bunu söylerken aklın devre dışı bırakılmasını tabi ki kastetmiyor fakat felsefede ve kelimada Tanrı hakkında, Allah veya elçisinden gelen herhangi bir delil bulunmamasına, aksine birçok delil bulunmasına rağmen ‘aklî’ diye yapılan ve temel alınan bazı yorumların birtakım felsefî spekülasyonlardan ibaret olduğunu ifade etmek istiyoruz.

Hatırlarsak, Allah elçisinin yaşadığı devirde insanların günümüzde anladığımız manada maddî-manevî; somut-soyut, dinî-dindışı şeklinde ayrımlara girmediklerini söylemiştik. Muhtemelen onlar varlıkları basit bir tasnifle mesela ilk tahlilde gerçek-sahte veya var olan-var olmayan şeklinde ayırıyorlardı. Var olanları da görülen/ hissedilen ve görülmeyen/ hissedilmeyen diye bilinçli-bilinçsiz ayırmış olmalıdırlar. Onlarda günümüzde olduğu gibi ‘gaybî varlıklar’a inanıp inanmama diye bir sorun yoktu. Çünkü İslam’dan önce de Araplar Allah’ın, ‘*melek*’lerin ve ‘*cinn*’lerin varlıklarını kabul ediyorlar, yanı başlarında bulunsalar bile normal şartlarda görülemeyeceklerini çok iyi biliyorlardı.¹³⁶ Beri taraftan onlar şahit

¹³⁵ Akıl temel olarak Kuran’ın anlaşılabilmesi ile ilgili Kuran ifadeleri ve sahih rivayetler bulunmamaktadır. ‘Akıl’ ile ilgili bazı rivayetlerin küçük birer tahlili için bkz. el-İsfahâniyy, a.g.e., s.578, dipnot:2, 3; Yardım, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, Damla Yay., İstanbul, 2008, s.205. Şurası da muhakkak ki, eski Arapça’daki ‘*agl*’ sözcüğü ile felsefede kullanılan ya da günümüzde bizim kullandığımız ‘akıl’ sözcüğü aynı şeyler değildir. ‘*Agl*’ın kavramlaşma süreci oldukça sonra gerçekleşmiştir. Bu konuda İzutsu şöyle der: “Akıl’ kelimesi, İslam felsefesinde de bir anahtar terim olarak geçer. Fakat kelimenin ifade ettiği düşünce aynı değildir. Çünkü geleneksel Arap düşüncesine tamamen yabancı bir sistemde, ayrı bir dünya görüşü düzeninde yer almıştır... Bu mana değişikliği, Arapça ‘akıl’ kelimesinin doğal evrimi neticesi meydana gelmiş değildir, biraz sunî olarak hiç değilse başlangıçta sunî olarak meydana gelmiştir.” İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.62.

¹³⁶ Onlar bu varlıkları görmeye engel bir ‘perde (*hicâb*)’ olduğunu düşünüyorlardı. Nasıl ki bir perde ardında olanı görmeye engel oluyorsa, bir tür (ışık)tan perde veya perdeler de bazı varlıkları görmeye

olmadıkları âlem için ‘mana âlemi’ veya ‘akıl âlemi’ gibi tabirler de kullanmıyorlardı. Doğrusu bu vb. tabirleri kullanmak Kuran’ın muhataplarına sunduğu âlem ile pek ilgili gözükmemektedir. Çünkü bu vb. tabirler sanki her şeyin zihinde/ beyinde var olduğunu ve gerçekleştiğini dolayısıyla dışarıda bir gerçekliğinin olmadığını düşündürmektedir. Oysaki somut bir varlığın/ nesnenin zihinde bir kavram veya imge olarak var olması onun dışarıda bir varlık olarak mevcut olmadığını göstermez.

Allah Elçisi Muhammet devrindeki insanlar bir bütün halinde ‘var olan (Yun. *ontos*)’ ile ilgilenmiyorlardı. ‘Evren (Yun. *kôsmos*)’ kavramı onların zihinlerinde mevcut değildi. Arapça ‘*mevcûd*’ ve ‘*mevcûdât/ kâinât*’ kelimeleri ise oldukça sonra;

engel olmaktadır. Allah’ın yeryüzünde bizzat konuştuğu elçi Musa (*Kelîmu’llâh*), efendisini aradaki perde (*hicâb*) yüzünden görememişti [Bkz. Kuran, (42.51)]. Ayrıca Yükseliş (*Mî’râc*) gecesi Allah’ın makamına kadar çıkan elçi Muhammet, efendisinin yüzünü aradaki bir ışık perdesi yüzünden görememişti (Bkz. Muslim, el-Îmân/ 78, 79). Yedinci gök ile ayak taburesi (*kursiyy*) arasında yedi bin ışık perdesi, Allah’ın ışıktan ve karanlıktan yetmiş ya da yetmiş bin perdesi olduğuna dair rivayetler için bkz. es-Suyûtîyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:3345, s.201; el-Fahru’r-Râziyy, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyyeh, Tehrân, t.siz, c.1, s.276; el-Îmâmu’l-Ğazâliyy, *Mecmû’atu Resâili’l-Îmâmi’l-Ğazâliyy* [*Mişkâtü’l-Envâr*] (tahgîg: İbrâhîm Emîn Muhammed), el-Mektebetu’t-Tevfîgiyyeh, el-Gâhirah, t.siz, s.286. Ancak Allah, öte dünyada yüzündeki bu perdeyi kaldırmak suretiyle kendisini has bahçe sakinlerine gösterecektir (Bkz. Muslim, el-Îmân/ 80). Öte yandan dünyada yaşarken genellikle kapalı olan bazı perdeler ölüm esnasında veya öldükten sonra sıradan insanlara açılır [(Bkz. Kuran, (50.20); Muslim, el-Cenâiz/ 5; en-Nesâiyy, Ahmedu’bnu Şu’ayb, *Sunenu’n-Nesâiyy* (tahgîg: eş-Şeyh Halîlu’bnu Me’mûn Şeyhâ), Dâru’l-Ma’rifeh, Beyrût, 2007, el-Cenâiz/ 9)]. Allah habercilerine ve elçilerine ise dünyada bu perdelerin bir kısmı zaten açıktır. Allah Elçisi Muhammet’in, etrafındaki kimselerin göremediği varlıkları (*Cehennem, cenneh...*) gördüğüne dair iki rivayet ile Sabit oğlu Hassan’ın bir şiiri için bkz. el-Buhâriyy, el-İsti’zân/16, ed-Da’avât/ 34, el-Fiten/ 15; Muslim, el-Fedâil/ 37; ed-Dârimiyy, el-İsti’zân/ 10; et-Taberiyy, a.g.e., c.1, s.493.

felsefe ile karşılaşıldıktan sonra türetilmişti.¹³⁷ Türkçe ‘Evde bir adam var (Ar. *Fi’l-beyti racul*).’ cümlesindeki ‘var’ kelimesine Arapça’da karşılık olabilecek bir kelime dahi bulunmuyordu. Karşılık olabilecek kelime (*mevcûd*) sonra türetilmiş olmasına rağmen Arap gramerine göre bu kelimenin varlığı bile halen ‘*takdîren*’dir.

Burada konunun daha bir vuzuha kavuşması için ‘mecaz’ kavramından ne anladığımızı belirtmek durumundayız. “Bir belağat terimi olarak mecaz, bir kelimenin, dilde vazedilen aslî anlamında kullanılmasına engel teşkil eden bir karinenin yanı sıra [iki farklı anlam arasındaki] bir ilgiden ötürü başka bir anlamda kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, mecaz bir lafzın, toplumsal oydaşım ile vazedilmiş [ilk ve aslî] anlamı dışında kullanılmasıdır.”¹³⁸ Kuran’da ‘mecaz’ bulunup bulunmadığı meselesi tefsir tarihinde yoğun bir şekilde tartışılmış bir konudur. Ebû İshâk el-İsferâyînî ve marjinal sayılan bir grubun haricinde ekseriyetle Kuran’da mecazın mevcudiyeti kabul edilmiştir.¹³⁹ Esasen mecazın varlığına karşı çıkışın temelinde ‘mecaz’ kavramının karşıtı olarak ‘hakikat’ kavramının kullanılması yatmaktadır. Buna göre ‘mecaz’ bir çeşit yalanı ima etmektedir.¹⁴⁰ Dolayısıyla asıl sorun bu kavram çifti (mecaz-hakikat)nin isimlendirilişinden kaynaklanmaktadır. el-İsferâyînî ile onun fikirlerini paylaşanlar ‘yalan’ imasından kaçınmak için külliye mecazı inkar yolunu seçmişlerdir. Hâlbuki hakikatler -terim anlamlarıyla konuşmak gerekirse- hem ‘hakikat’ ve hem de ‘mecaz’ olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan ‘mecaz’ı ‘hakikat’ın mefhumu muhalif’i olarak ‘yalan’ diye algılamak doğru

¹³⁷ Bu konuda bkz. İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.64-67.

¹³⁸ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğâ*, s.290, nakleden: Öztürk, Mustafa, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002, s.126.

¹³⁹ Bkz. Öztürk, a.g.e., s.126.

¹⁴⁰ Bkz. Öztürk, a.g.e., s.137.

değildir. Mecazı, bir hakikatın doğrudan değil, dolaylı biçimde ifade edilmesi olarak da anlayabiliriz. Öte yandan mecaza karşı çıkanların, bu terimin Allah elçisi ile onu takip eden bir iki neslin dilinde kelime olarak var olmadığını söylemeleri de bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü adı konulmasa bile ‘mecaz’ sanatı, hemen her dilde olduğu gibi eski Arapça’da da yapıldı. Belki ‘hakikat’ kelimesi yerine ‘ilk/ birinci anlam’ vb. başka bir tamlama kullanılsaydı daha isabetli olurdu. Nitekim kelimelerin genellikle bir tane aslî, birden çok ferî anlamları olabilmektedir; bir kelime birden çok anlamda kullanıldığı gibi birden çok kelime de bir (ortak; eş) anlamda kullanılabilmektedir.¹⁴¹ Doğrusunu söylemek gerekirse, konu ile ilgili Kuran ifadeleri ve rivayetler yorumlanırken bir kesim tarafından birtakım hususlar gözden kaçırılmakta; bazı mecaz kelime veya ifadeler esas alınıp diğer bazı gerçek anlamlı kelime ve ifadeler mecaz sayılmaya çalışılmaktadır. Gerçeği bir yönüyle gösterip diğer yönüyle göstermemek bilimsel bir tutum değildir. Bu bir bakıma yalanla gerçeği harmanlayarak yalana gerçek süsü vermeye benzemektedir. Çünkü hiçbir kaliteli yalan tamamen yalandan ibaret olmaz; onda bazı gerçekler de bulunmalı ki, insanlar o yalana inanmış olsunlar. Nasıl ki bir konuşma veya metin içinde gerçek ya da mecaz anlamlarıyla kelimeler ve cümleler kullanılıyorsa, Kuran’da da Allah ve diğer varlıklar için gerçek ve mecaz anlamlarıyla kelimeler ve cümleler kullanılmıştır. Kuran’daki deyimler mecazın varlığına en somut delillerden biri olarak kabul edilmelidir.

Konu ile ilgili Kuran ifadelerini ve rivayetleri tahlil etmeden önce önemli bir hususa daha değinme gereği bulunmaktadır. Çünkü söz konusu husus aşağıda

¹⁴¹ Bilindiği gibi tefsirde bu konuya ‘*el-Vucûhu ve’n-Nezâir*’ denir. Ayrıca bkz. ‘yan anlam’, ‘çokanlamlılık.’ Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., Ankara, 1998, s.58, 70.

açıklanacak Kuran ifadelerinin ve rivayetlerin daha doğru anlaşılmasını oldukça kolaylaştıracaktır. Artık günümüzde telaffuz edilmesi neredeyse ‘küfür’ gibi algılanan bir hakikati teslim etmenin hem Allah’a karşı mesuliyetin ve hem de bilimsel sorumluluğun icabından sayılması gerekir. O da şudur ki, tespitimize göre yerleşik algılamamanın aksine Allah, ister insanların yanbaşı, ister göklerin zirvesinde olsun, görünmeyen bir insan suretinde algıladığı zaman Kuran’daki ve rivayetlerdeki söz konusu temel anlaşılma problemleri büyük oranda aşılmış olmaktadır. Nitekim Allah Elçisi Muhammet, Allah’ın insanı kendi suretinde yarattığını; dahası bir defasında en güzel bir surette/ insan suretinde yanı başına kadar geldiğini haber vermişti.

‘Ebhureyre Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Sizden biri kardeşiyle dövüşünce yüze vurmaktan sakınsın. Zira Allah Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır.’¹⁴²

¹⁴² Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb / 32. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-İsti’zân/ 1. Duruşma günü Allah’ın kendisine sadık olan kulların karşısına farklı suretlerde çıkacağına dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, er-Rigâğ/ 52. Krş. “Tanrı, ‘İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım.’ dedi... Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı [Yaratılış, (1.26; 9.6)]”. Anılan rivayete ve Kitabı Mukaddes ifadesine bakılırsa aslında Tanrı’nın insanbiçimsel (*anthropomorphic*) değil, insanın tanrıbiçimsel (*theomorphic*) sayılması gerekir. Nitekim tanrıbiçimselcilik (*theomorfism*) insanın ‘tanrı suretinde’ olduğunu savunur [Bkz. “Antropomorfizm” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.1, s.78]. Ayrıca krş. İnsanın ‘deniz dibindeki kilden’ yaratılışı ile ilgili bir Sümer mitinde şu cümlelere rastlanır: “Tanrıların hizmetkârlarını şekillendir, benzerlerini (?) üretsinler... Onun üzerine tanrıların imgesini (?) yerleştir... Ninmah onun üzerine tanrıların kalıbını (?) yerleştirecek. Bu insandır...” Kramer, Samuel Noah, *Sümerler* (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yay., İstanbul, 2002, s.198, 199.

‘Abbas oğlu Abdullah’tan rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demiştir: ‘Bu gece kutlu ve yüce efendim en güzel surette bana geldi – Bu sırada rivayette bulunan kimse, ‘Zannedersem uykuda.’ demişti-. Bana, ‘Muhammet, yüksek konsey (*el-meleu’l-a’lâ*)in hangi hususta tartıştığını bilir misin?’ diye sordu. Ben, ‘Hayır efendim.’ dedim. Bunun üzerine elini iki kürek kemiğimin arasına koydu. Soğukluğunu memelerim arasında hissettim...’¹⁴³

Açıkladığımız rivayetler hâlihazırda birer dogma halini almış kabullerin tesiriyle garip karşılanabilir. Ancak tahayyül edilmeyecek kadar büyük olan Cebrail’in bile ufukları kaplayan aslî suretinden sıyrılarak insan suretinde Allah elçisinin ve yoldaşlar (*es-sahâbeh*)ının yanına geldiği¹⁴⁴ gerçeği kabul ediliyorsa her şeye kadir olan Allah’ın bunu yapabileceği olgusu niçin kabul edilmesin ki?

İnsan suretinde olan Allah’ın –daha doğrusu insanın Allah’ın suretinde olduğudur- bir yüzünün, gözlerinin, ellerinin, avucunun, parmaklarının, ayağının, baldırının ve gölgesinin olması da garip karşılanmamalıdır.¹⁴⁵ Aslında bu kadar ayrıntı bile aşağıda zikredilen Kuran ifadelerinin ve rivayetlerin son derece açık,

¹⁴³ et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Sâd/ 39. Benzer bir rivayet için bkz. ed-Dârimiyy, er-Ru’yâ/ 12; et-Taberiyy, a.g.e., c.11, s.510. Farklı bir rivayet için bkz. Ahmedu’bnu Hanbel, *Musnedu’l-Îmâmi Ahmede’bni Hanbel* (işrâf: İbrâhîm ez-Zeybeg vd.), Muessesetu’r-Risâleh, Beyrût, 2001, no:2580, 2634, c.4, s.350, 351, 386. Çevirisini yaptığımız rivayette belirtilen Allah’ın elinin ya da parmaklarının soğukluğu somut bir şeye işaret etmektedir. Allah elçisinin ‘Efendimi sakalı bitmemiş bir genç suretinde gördüm...’ diye başlayan sözleri ilgili bir rivayet için bkz. el-‘Aclûniyy, a.g.e., c.1, s.385; el-Beyhagîyy, a.g.e., c.2, s.190, 191.

¹⁴⁴ Bkz. el-Buhârîyy, Bed’u’l-Îmân/ 37, Bed’u’l-Halg/ 7.

¹⁴⁵ Somut varlıkların gölgesi olur.

somut ve hakiki anlamda kullanıldığını gösterir. Çünkü mecaz kullanımlarda o kadar çok ayrıntıya girilmez. Mesela bir ‘işe el atmak’ deyimini kullanan veya duyan kimse mecaz bir kullanım olduğu için sözü edilen elin bir avucunun ya da parmağının olduğunu düşünmez. Ezcümle, gerek Kuran’da ve gerekse rivayetlerde, yeri geldikçe bir insan için gerçek veya mecaz anlamlarıyla rahatlıkla kullanılabilen ‘*vech* (yüz; varlık)’ ve ‘‘*ayn* (göz; himaye)’ gibi kelimeler yeri geldikçe Allah için de gerçek veya mecaz olarak kullanılmıştır.

‘*Gâle yâ İblîsu mâ mene‘ake en tescude li mâ halegtu bi yedeyy* (38.75).’

‘Allah, ‘İblis! İki elimle¹⁴⁶ yarattığım varlığın önünde yere kapanmana engel olan nedir ki?’ diye sordu.’

‘*Yedu’llâhi fevga eydîhim* (48.10).’

‘Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.’

‘Ebu Musa anlatır:

‘... Onun perdesi ışıktan ibarettir... Eğer o perdeyi açacak olsa, yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.’¹⁴⁷

‘Ebuhureyre şöyle rivayet eder:

‘Allah elçisini, Yüce Allah’ın ‘Allah emanetleri ehline tevdi etmenizi ve insanlar arasında hüküm verirken adil bir şekilde hüküm vermenizi emreder...

(4.58)’ sözünü ‘O işitir ve görür.’e kadar okurken dinlemiştim. Allah elçisinin bu esnada başparmağını kulağının ve onu takip eden işaret parmağını da gözünün üzerine koyduğunu gördüm...’¹⁴⁸

¹⁴⁶ Buradaki ‘iki el’ aynı zamanda Allah’ın bizzat yaratmasını anlatıyor olmalıdır.

¹⁴⁷ Muslim, el-Îmân/ 79.

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, es-Sunneh/ 19.

‘Ömer oğlu Abdullah’tan rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demişti:
‘Kutlu ve yüce olan Allah’ın bir gözü kör (*a‘ver*) değildir. Ancak dikkatiniz
çekerim! Yalancı Kurtarıcı (*el-Mesîhu’d-Deccâl*)’nın sağ gözü kördür...’¹⁴⁹

‘Ömer oğlu Abdullah rivayet eder:

‘Bir gün Allah elçisi konuşma platformu (*minber*) üzerinde şu işaret
buyurularını okumuştı: ‘Onlar Allah’ı gereği gibi tanıyamadılar. Bütün
yeryüzü duruşma günü onun avucundadır. Gökler onun sağ eliyle dürülmüş
olacaktır... (39.67)’¹⁵⁰ Kendisi okurken elini bir şöyle bir böyle çevirerek ‘İşte
şu şekilde!’ diye gösteriyor ve diyordu ki: ‘O esnada efendi kendini şu şekilde
ulular: ‘Her şeye sözü geçen benim; gururlu olan benim; kral benim; güçlü
benim; asil ve cömert benim.’ Allah elçisiyle beraber konuşma platformu
öylesine yerinden sarsılıyordu ki biz, ‘Konuşma platformu devrilecek!’
dedik.’¹⁵¹

¹⁴⁹ Muslim, el-Îmân/ 75.

¹⁵⁰ ‘Allah’ın kolu (*sâ‘idu’llâh*)’ndan bahseden bir rivayet için bkz. Ahmedu’bnu Hanbel, a.g.e.,
no:15888, 15891, c.25, s.223, 226, 227.

¹⁵¹ İbnu Kesîr, a.g.e., c.7, s.105. Ayrıca bkz. İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/ 13.

‘Amr oğlu Abdullah Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘... Allah’ın her iki eli de ‘kudretli (*yemîn*)’dir.’¹⁵²

‘Ebu Uname rivayet eder:

‘Allah elçisini şöyle derken duydum: ‘Efendim bana, ümmetinden yetmiş bin kişiyi hesaba çekmeksizin ve cezalandırmaksızın has bahçe (*el-cenneh*)ye koymayı vaat etti. Her bin kişi ile birlikte yetmiş bin kişi; efendimin avucuyla üç avuç daha.’¹⁵³

‘Malik oğlu Enes anlatır:

‘Allah elçisi çoğu zaman Allah’a şöyle seslenirdi: ‘Ey gönülleri değiştiren Allah’ım, gönlümü tören üzere sabit kıl!’ Bir defasında dedim ki: ‘Sayın Allah elçisi, biz seni ve getirdiklerini tanıdık. Yoksa bizimle ilgili bir takım endişelerin mi var?’ Bana şöyle cevap verdi: ‘Evet, gönüller Mutlak İnsaflı (*er-Rahmân*)’nın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi değiştirir.’¹⁵⁴

‘Malik oğlu Enes anlatır:

¹⁵² Muslim, el-İmârah/ 5. Allah’ın her iki eliyle iki defa sağına ve soluna ‘saçtı (*hasâ*)’ğı ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtîyy, *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, no:4608, s.283. Allah’ın iki elini açıp yayması (*yebsutu yedeyh*) ile ilgili bir rivayet için bkz. Muslim, *Salâtu’l-Musâfirîne ve Gasruhâ*/ 24; (Komisyon), *el-Ahâdîsu’l-Gudsiyyeh*, Şeriketu Dâri’l-Ergami’bni Ebi’l-Ergam, Beyrût, t.siz, no:68, s.69. ‘*Yemîn*’ kelimesi ‘kut; bereket’ yanında aslen gücün ve kudretin sembolü olan ‘sağ el’ anlamına da gelir. Krş. “Antik Mezopotamyalılar ‘sağ ve sol’dan söz ederken, değişmez bir biçimde aynı sırayı kullanırlardı. Sağ el selamlaşmanın, yardımın, saflığın eliydi, yemek yemek için kullanılan eldi.” Black, Jeremy; Green, Antony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (yayına haz. Necdet Hasgöl), Aram Yay., İstanbul, 2003, s.184.

¹⁵³ et-Tirmiziyy, *Sıfatu’l-Gıyâmeti ve’r-Regâigı ve’l-Vera’*/ 12; ; İbnu Mâceh, *ez-Zühâd*/ 34.

¹⁵⁴ et-Tirmiziyy, *el-Gader*/ 7.

‘Cehennem, güç ve şeref sahibi efendin ayağını üzerine koyuncaya dek ‘Daha başka atılacak yok mu?’ diye sorar. Allah, ayağını üzerine koyunca, ‘Güç ve şerefın aşkına yeter, yeter!’ der...’¹⁵⁵

‘Ebu Saîd anlatır:

‘Allah elçisini dinlemiştim, [‘Baldırların açılacağı, kendilerinin onun önünde yere kapanmaya davet edileceği gün... (68.42)’ ile ilgili olarak] şöyle diyordu: ‘Efendimiz baldırını açar, ona bağlı her erkek ve kadın önünde yere kapanır. Dünyada iken desinler diye ve gösteriş için yere kapananlar geri kalırlar. Onlar da yere kapanmaya çalışırlar, ancak sırtları, bükülemeyen tek parça bir tabakaya dönüşür.’¹⁵⁶

‘Ebuhureyre’den rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

‘Allah, kendi gölgesi dışında hiçbir gölgenin bulunmadığı duruşma günü şu yedi kişiyi gölgeler: Adil önder, Allah’a kulluk yaparak büyüyen genç...’¹⁵⁷

‘Ebuhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Allah duruşma günü şöyle der: ‘Haşmetim aşkına birbirini sevenler nerede? Ben gölgemden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bugün onları gölgelendireceğim.’¹⁵⁸

¹⁵⁵ et-Tirmiziyy, Tefsîru’l-Gur’ân-Gâf / 50. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/ 122.

¹⁵⁶ el-Buhâriyy, et-Tefsîr-el-Galem/ 2. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/ 83.

¹⁵⁷ el-Buhâriyy, el-Ezân; Muslim, ez-Zekât/ 29; et-Tirmiziyy, ez-Zuhd/ 53; en-Nesâiyy, Âdâbu’l-Gudât/ 2.

¹⁵⁸ Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 12. Çünkü o gün güneş yaklaşacak ve hararetinden insanlar kan ter içinde kalacaklardır. Bir rivayet bundan şöyle söz eder: ‘... Allah o gün, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükte toplar. Çağırın onlara sesini duyurur; bakan onları görür. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye

Allah elçisinin gerek Allah'ın görme ve işitme özelliklerini ifade ederken baş ve işaret parmaklarını gözünün ve kulağının üzerine koyarak göstermesi, gerekse Allah'ın tek gözü kör biri olmadığını tek gözü kör bir insan olarak nitelediği 'Sahte Kurtarıcı' ile mukayese ederek vermesi –Çünkü öncelikle benzer şeyler mukayese edilir- bu ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığını göstermektedir. Öte yandan Allah elçisinin, Allah'ın gökleri dürüşünü 'İşte şu şekilde!' diyerek ve elini bir öyle bir böyle çevirerek bizzat göstermesi; olayı canlandırırken üzerinde bulunduğu platformun neredeyse onunla beraber yıkılacak olması da anılan ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığını göstermektedir. Eğer bu ifadeler mecazî veya sembolik olsaydı Allah Elçisi Muhammet bu hareketleri yapmazdı. Zira bir deymi, mesela 'etekleri zil çalmak' deyimini kullanan bir kimse deymi kullanırken elini eteklerine götürmez ya da 'küplere binmek' deyimini kullanan bir kimse bu deymi kullanırken yanında küpler olsa bile üstüne atlamaz. Yine 'masanın gözü' tamlamasını kullanan bir kimse ne kast ettiğini anlatmak amacıyla işaret parmağı ile kendi gözünü göstermez.

Şunu da hatırlatalım ki, küçük veya büyük herhangi bir konu birtakım vehim, endişe veya korkularla bilimsel olarak araştırılmaz. Bir bilimsel araştırma, oldukça soğukkanlı bir şekilde ve sadece bilimsel yöntemlerin uygulanması ile yürütülmesi gereken bir süreçtir. Aksi takdirde araştırma yapmanın bir anlamı olmaz. Araştırmanın veri toplama aşamasında, daha her şey olduğu gibi ortaya konulmadan

varır...' et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/ 10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 36; Muslim, el-Îmân/ 84.

birtakım dogmaların veya ‘değerler’in avukatlığına ve kurtarıcılığına soyunmak bilimsel bir araştırma yöntemi olarak benimsenemez.¹⁵⁹

Şimdi de konu ile ilgili olarak en çok tartışılan Kuran ifadelerini irdeleyelim. Şunu da belirtelim ki, hâlihazırdaki sorun sadece Kuran ifadelerini yanlış yorumlamak ile sınırlı değildir. Bu ifadeleri gerektiği gibi çevirmemek/ tercüme etmemek¹⁶⁰ suretiyle bir nevi gizlemek ve ‘muattal’ bırakmak da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶¹ Bir tür şark kurnazlığını andıran bu tavrı benzer antropomorfik Kitabı Mukaddes ifadelerini mecaz olarak yorumlayan Yahudi ve Hristiyan bilginler bile sergilememiştir.¹⁶² Mesela hepsi değilse de bir kısmı Kitabı Mukaddes’te geçen ‘Tanrı’nın Krallığı’ ifadesini bir mecaz olarak yorumlamışsa

¹⁵⁹ Meselenin bu çalışmada izah edildiği şekilde olduğuna karşı çıkanlar, muhtemelen ‘iman’larını kaybetmekten, İslam’ın güç yitireceğinden ya da felsefe karşısında zor bir duruma düşeceğinden korkmaktadırlar. Ancak şunu bilmelidirler ki, eğer Allah’a tam olarak güvenirlirse ve tamamen bilimsel bir metot uygularlarsa bu gibi vehimlerin büyük ölçüde yersiz olduğunu bizzat kendileri göreceklerdir.

¹⁶⁰ Gazzâlî antropomorfik lafızların çevrilmesine karşıdır. Bkz. Yıldırım, a.g.e., s.31.

¹⁶¹ Bu nedenle çalışmamızda kullandığımız Kuran ifadelerini ve rivayetleri çoğunlukla atıf yaparak değil, çevirerek belirtmeye çalıştık.

¹⁶² Metinlerde iki türlü tahrif olur. Birincisi bizzat metni kısmen veya tam, kelimelerinin ve cümlelerinin yerlerini değiştirerek, silerek ya da yerlerine yeni kelimeler ve cümleler koyarak tahrif etmek. Artık meşhur kitaplar ve kutsal metinler için bu çeşit tahrif pek mümkün gözükmemektedir. İkincisi ise, metni muhafaza ederek ama kelimeleri ve cümleleri bağlamlarından kopararak ya da anlamlarını sözüm ona yorumlayarak tahrif etmek. İşte bu ikincisi en sinsi olanıdır. Bu çeşit tahrifte insanlar, metnin hem dilinin ve hem de bağlamının izin vermediği anlamlara şartlandırılır. Tabi ki bu da büyük oranda tercüme(!) marifetiyle gerçekleştirilir ve ister istemez bir İtalyan atasözünü akla getirir: ‘*Traduttore, traditore* (Mütercim= hain).’

dahi onun krallığına hiçbir itirazda bulunmamış, çeviri yaparken kaynak metinde olduğu gibi Tanrı'yı bir 'kral' ve 'efendi' olarak belirtmiştir.

1- '*Ve yebgâ vechu rabbike zu'l-celâli ve'l-ikrâm* (55.27).'

'Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı kalır.'

Anılan ifadedeki '*vech*' kelimesi, 'Babamız bize kalır.' -lâfzen 'Babamızın varlığı bize kalır.' veya 'Babamızın kendisi bize kalır'- biçiminde çevrilebilecek '*Yahlu lekum vechu ebîkum* (12.9).'

ifadesindeki '*vech*' sözcüğü gibi mecazen; 'varlık/ kendi (zat)' anlamında kullanılmıştır.¹⁶³ Diğer bir deyişle burada bir hakikatın daha edebî olarak ifade edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla 'Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı kalır.' veya 'Görkem ve ikram sahibi efendinin kendisi kalır.' şeklinde çevrilebilir. Bu sözcük Kuran'da Allah için ilk anlamıyla hiç kullanılmamıştır. Ama bundan da Allah'ın bir yüzünün olmadığı sonucu çıkarılamaz. Çünkü başka kanıtlar onun ellerinin ve ayaklarının haricinde bir yüzünün de bulunduğunu göstermektedir. Unutmayalım ki, Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır. Nasıl ki Kuran'da '*vech*' kelimesi Allah habercisi Yakup için mecaz olarak kullanıldığında gerçekte onun bir yüzünün¹⁶⁴ bulunmadığı düşünülemiyorsa Allah için kullanıldığında da Allah'ın bir 'yüz'ünün bulunmadığı düşünülmemelidir.

¹⁶³ "Lâfzen 'yüzü' yahut 'siması'. Klasik Arapça'da bir kişinin 'benliği'ni yahut 'tüm varlığı'nı mecazî olarak ifade etmek için kullanılan bir terim-Bu örnekte Allah'ın aslî varlığı veya gerçekliği anlamına gelmektedir..." Esed, a.g.e., c.3, s.1098, dipnot:11.

¹⁶⁴ '*İzhebû bi gamîsî hâzâ fe elgûhu 'alâ vechi ebî ye'ti basîra* (12.93).'

'Bu gömleğimi alın götürün; babamın yüzüne sürün; kendisi tekrar görmeye başlayacaktır.'

2- ‘*Ve’llezîne saberu’btiğâe vechi rabbihim... (13.22)’*

‘Efendilerinin teveccühünü arzuladıkları için metanet gösterenler...’

Bu ifadedeki ‘*vech*’ kelimesi de mecaz anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ifade ‘Efendilerinin teveccühünü arzuladıkları için metanet gösterenler...’ veya ‘Efendilerinin rızasını arzuladıkları¹⁶⁵ için metanet gösterenler...’¹⁶⁶ şeklinde çevrilebilir. Zaten buradaki ‘*vech*’ sözcüğü ‘yüz’ kelimesi ile karşılanmaya çalışıldığında anlamlı bir cümle ortaya çıkmamaktadır.

3- ‘*Ve litusna‘a ‘alâ ‘aynî (20.39).’*

‘Himayem altında yetiştirilesin diye...’

Anılan ifadedeki ‘‘*ayn*’ kelimesi de bağlam gereği ‘himaye/ koruma’ anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁷ Çünkü zaten her şey Allah’ın gözünün önünde cereyan etmektedir. Dalayısıyla ‘Himayem altında yetiştirilesin diye...’ çevrilebilir. ‘‘*Ayn*’ kelimesi de Kuran’da Allah için ilk anlamı (göz) ile hiç kullanılmamıştır.¹⁶⁸

4- ‘*İnne’llezîne yubâyi‘ûneke innemâ yubâyi‘ûne’llâh. Yedu’llâhi fevga eydîhim (48.10).’*

¹⁶⁵ Bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-‘Azîm*, c.4, s.372.

¹⁶⁶ Krş. Kuran, (30.38).

¹⁶⁷ “*Ey bi kelâetî ve hıfzî. Ve minhu: ‘Aynu’llâhi ‘aleyk. Ey kunte fî hıfzî’llâhi ve ri‘âyetih.*” ‘Yani gözetimim ve korumam altında. Şu ifade de bu anlama gelmektedir: ‘*Aynu’llâhi ‘aleyk.*’ Yani Allah’ın himayesi ve gözetimi altında olası!’ el-Isfehâniyy, a.g.e., s.599. Ayrıca bkz. Esed, a.g.e., c.2, s.628.

¹⁶⁸ ‘*A‘yun*’ çoğul formunun bizzat Allah için değil, öncelikle erkler için kullanıldığını kabul ettiğimiz için sözü konusu kelimelerin geçtiği Kuran ifadelerini zikretme gereği duymadık.

‘Sana biat edenler aslında Allah’a biat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.’¹⁶⁹

Söz konusu iki cümleyi de beraber ele alarak anlamak gerekir. İkinci cümle birinci cümlelerin bir çıkarsaması olarak kabul edilebilir ve mecaz olarak algılanmalıdır. Çünkü gerçekte Allah değil, elçisi Muhammet biat almak için elini yoldaşlar (*sahâbeh*)ının ellerinin üzerine koyuyordu. Elçisi olması ve dolayısıyla Allah adına hareket etmesi¹⁷⁰ itibarıyla kendisinin biat alması aslında Allah’ın biat alması demektir.¹⁷¹ Ancak bundan da Allah’ın elinin olmadığı sonucu çıkarılamaz. Zira yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz başka Kuran ifadeleri ve rivayetler onun elinin/ ellerinin, avucunun... olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Allah bu olayın gerçekleştiği yere (Hudeybiye) gelseydi, elçisi bunu muhakkak yoldaşlarına haber verirdi. Zira yerine göre Cebrail’in, diğer erklerin ve yukarıda sözünü ettiğimiz değişik rivayetlerle de Allah’ın gelişini haber vermişti.

5- ‘*er-Rahmânu ‘ale’l-‘arşi’stevâ* (20.5).’¹⁷²

‘Mutlak İnsaflı tahta kuruldu.’

¹⁶⁹ Allah Elçisi Muhammet devrinde biat yapılırken biat eden ile edilenin eli üst üste konulurdu.

¹⁷⁰ ‘Çünkü Allah elçisi bir sefirdir; Allah adına konuşur (*Lienne’r-rasûle salla’llâhu ‘aleyhi ve selleme sefirun ve mu‘abbirun ‘ani’llâh*).’ es-Sâbûniyy, Muhammed ‘Aliyy, *Safvetu’t-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.siz, c.3, s.220.

¹⁷¹ Krş. ‘*Ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinne’llâhe ramâ* (8.17).’ ‘Attığın zaman sen atmamıştın; Allah atmıştı.’ Görüldüğü gibi bu ifadede fiilen atan Allah elçisi olmasına rağmen aslında Allah’ın attığı ifade edilmektedir. Ayrıca krş. Kuran, (9.51, 52).

¹⁷² Ayrıca bkz. Kuran, (7.45).

Anılan ifade gerçek anlamda kullanılmıştır.¹⁷³ Çünkü taht (*'arş*) hakkında özellikle rivayetlerde oldukça çok ayrıntı verilmiştir. Tahtın ne kadar muazzam (*el-'azîm*) olduğu, müstemilatından sayılan ve göklerle yeri kaplayacak (*vesi'a kursiyyuhu's-semâvâti ve'l-ard*) derecede büyük olan ayak taburesi (*kursiyy*) ile kıyas edilerek anlatılır. Bundan başka tahtın nerede bulunduğundan, Allah'ın üstüne (*'ale'l-'arş/ fevga'l-'arş*) bir yazı astığından, elçisi Muhammet'in duruşma günü

¹⁷³ Arap dilinin temel kaynak kitaplarında İslam'dan önce Arapça'da *'İstevâ fulânun 'ale'l-'arş.*' vb. bir mecaz/ deyim kullanıldığına dair bilgilere rastlamak zordur. Bazı kitaplarda genellikle örnek olarak gösterilen "*Gadi'stevâ Bişrun 'ale'l-'Irâg-Min ğayri seyfin ve [lâ] demin muhrâg* (Bişr Irak'a istivâ etti-Bir kılıç ve dökülen kan olmaksızın)" şiiri (bkz. es-Sâbûniyy, Nûru'd-dîn Ahmedu'bnu Mahmûdi'bni Ebî Bekr, *el-Bidâyetu fî Usûli'd-Dîn*, Matba'atu Muhammed Hâşimu'l-Kutubiyy, Dimeşg, 1979, s.24) ise muhtemelen Allah elçisinden sonraki bir devre aittir. Çünkü şiirde bahsedilen Bişru'bnu Mervân, 694 yılında ölmüştür [Bkz. "Bişr b. Mervân" mad., (Komisyon, *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.6, s.222, 223]. Irak ülkesinin üzerine oturulamayacağı için *'istevâ'* fiili belli ki mecaz anlamda kullanılmıştır. Ama bir taht zaten üzerinde oturulmak için vardır. Anılan şiir bu yönden *'Ve nahnu fevgahum gâhirûn* (7.127).' ifadesine benzemektedir. Bu konuda eş-Şevkâniyy şunları söylemektedir: 'Bu şiirin Arapça bir şiir olduğuna dair sağlam bir rivayet tespit edilememiştir. Biri dışında dil üstatları bu şiiri inkâr etmişler ve şöyle demişlerdir: 'Bu uydurma bir şiirdir. Bunun Arap dilinde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Şayet anılan şiir için Allah elçisi devrine kadar uzanan bir rivayet delil getirilse o takdirde bu rivayetin sağlamlığına bakılır. Nasıl olur da bir beytin isnadı bilinmez? Bu konuda dil üstatlarına iftira atılmıştır. Halil hakkında, Ebu'l-Muzaffer'in de *İfsâh* kitabında zikrettiği şu konuşma zikredilir. Halil'e, 'Hiç dilde *'istevâ'* kelimesinin *'istevlâ* (hâkimiyeti ele geçirdi)' anlamında kullanıldığına rastladın mı?' diye sormuşlar. Kendisi şu cevabı vermiş: 'Bu Araplar'ın bilmediği bir anlamdır. Araplar'ın dilinde bu şekilde bir anlam geçerli değildir.' eş-Şevkâniyy, Muhammedu'bnu 'Aliyy, *el-Fethu'r-Rabbâniyy* (tahgîg: Ebû Mus'ab Muhammed Subhi'bnu Hasan Hallâviyy), Mektebetu'l-Ceyli'l-Cedîd, San'â', 2002, c.1, s.248, dipnot:1.

altına (*tahte'l-'arş*) kadar gideceğinden, elçisi Musa'nın bir ayağına (*gâimeti'l-'arş*) veya ucuna (*cânibi'l-'arş*) tutunacağından, ağırlığından dolayı ses çıkardığından, gölgesinden (*zıllı'l-'arş*), gölgesinde asılı duran altından kandiller (*ganâdîle min zehebin mu'allagatin fî zıllı'l-'arş*) bulunduğundan, etrafından (*havle'l-'arş/ercâihâ*), sağından (*yemîni'l-'arş*), Muaz oğlu Sad'ın ölümünden dolayı sarsıldığından/ yerinden oynadığından (*ihtezze'l-'arş*)... söz edilir. Bu taht, duruşma günü (*yevme'l-giyâmeh*) sekiz hizmetçi erkin omuzlarında bir tahturevan gibi 'taşınarak (*yahmilu*)' mahkeme alanına getirilecektir.¹⁷⁴ Hatta diyebiliriz ki Kuran'da ve rivayetlerde geçen 'taht ('arş) sözcüğü hiçbir zaman mecaz anlamda kullanılmamıştır.

'*Ve huve rabbu'l-'arşi'l-'azîm* (9.129).'

'O, muazzam tahtın sahibidir.'

'*Vesi'a kursiyuhu's-semâvâti ve'l-ard* (2.255).'

'Tahtının ayak taburesi gökleri ve yeri kuşatmıştır.'¹⁷⁵

'*Ve'l-meleku 'alâ ercâihâ. Ve yahmilu 'arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh* (69.17).'

'Erkler etrafındadır. O gün sekiz tanesi efendinin tahtını üzerlerinde taşır.'

¹⁷⁴ Bazı eski kültürlerde hükümdarlar, hizmetçi uşakların omuzlarında taşıdıkları üstü örtülü ve tekerleksiz bir taşıt olan 'tahturevan'a binerek gitmek istedikleri yere giderlerdi. Frazer, eski Japon imparatoru Mikado'nun, ayağının yere değmesinin saygınlığına ve kutsallığına çok aykırı bir şey olduğunu düşündüğü için, bir yere gitmek istediği zaman, insanların omuzları üzerinde taşındığını aktarır. Bkz. Frazer, a.g.e., s.112.

¹⁷⁵ Eski Mezopotamya'da güneş tanrısı olduğuna inanılan Şamaş'a sunulan bir ilahide şu sözler vardır: "Geniş tahtın evreni kaplar." Bottéro, a.g.e., s.235.

‘Mutim oğlu Cubeyir rivayet eder:

‘ ... Allah elçisi, -Parmaklarını kubbe gibi yaparak ve ‘İşte böyle!’ diye göstererek- ‘Allah, tahtının üzerinde, tahtı ise göklerin üzerindedir. Taht, Allah’tan dolayı tıpkı üstündeki süvari nedeniyle bir atın inleyip ses çıkardığı gibi ses çıkarır.’ dedi.’¹⁷⁶

‘Ebuzer’den nakledilen bir rivayete göre Allah elçisi şöyle demiştir:

‘Tahtla mukayese edilince ayak taburesi yeryüzündeki bir çölün içine atılmış bir demir yüzük halkası kadar büyük olabilir.’¹⁷⁷

‘Ebuhureyre anlatır:

‘Allah elçisi dedi ki: ‘Allah mahlûkatı yarattığı zaman -Muslim’ın bir rivayetinde, ‘Allah mahlûkatın var olmasına hükmettiği zaman’ diye geçer-

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, es-Sunneh/ 19. Halife oğlu Abdullah’dan nakledilen benzer bir rivayet şöyledir: ‘Kadının biri Allah habercisine gelmişti. Allah habercisine, ‘Allah’a seslen (dua et) de beni has bahçeye koysun.’ dedi. Bunun üzerine Allah habercisi, şanı yüce efendisini yüceltip şöyle dedi: ‘Allah’ın ayak taburesi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Kendisi üzerine oturur. Ayak taburesinin sadece dört parmak kadar kısmı ondan fazla gelmektedir –Bunu parmaklarını bir araya getirerek dedi-. Ayrıca ayak taburesinin, yeni yapılmış bir semerin üzerine binen kimsenin ağırlığından dolayı çıkan gıcırta gibi bir gıcirtısı vardır [et-Taberiyy, a.g.e., c.3, s.12. Ayrıca bkz. es-Suyûtıyy, Celâlu’d-dîn, *ed-Durru’l-Mensûru fi’t-Tefsîri’l-Me’sûr* (tahgîg: ‘Abdu’llâhi’bnu ‘Abdi’l-Muhsini’t-Turkıyy), Merkezu Hacere li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyyeh, el-Gâhirah, 2003, c.6, s.164].’ Allah elçisinin efendisine seselenirken kullandığı ‘tahtının ağırlığınca (*zinete ‘arşih*)’ ifadesi için bkz. Muslim, ez-Zikru ve’d-Du‘âu ve’t-Tevbetu ve’l-İstiğfâr/ 19; İbnu Mâceh, el-Edeb/ 56.

¹⁷⁷ Bkz. İbnu Kesîr, a.g.e., s.458.

yanındaki tahtın üzerinde bulunan bir fermana kendisi için şunu yazdı:
'Şefkatim öfkeme galebe çalar.'¹⁷⁸

'Ebuhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... İnsanlar duruşma günü Muhammet'e giderler –Muslim'in rivayetinde
'İnsanlar bana gelirler.' şeklinde geçer- ve 'Muhammet! Sen Allah'ın elçisi ve
bütün haberciler (*el-enbiyâ*)'in sonuncususun. Allah senin geçmiş ve gelecek
bütün hatalarını bağışladı. Bize efendin nezdinde aracılıkta bulun. Şu içinde
bulduğumuz hali görmüyor musun?' diyecekler. Bunun üzerine ben oradan
ayrılıp tahtın altına gideceğim. Efendimin huzurunda yere kapanacağım.
Derken Allah, daha önce hiç kimseye nasip etmediği minnet ve övgü dolu
sözleri söylemeyi bana nasip edecek...' ¹⁷⁹

'Ebuhureyre rivayet eder:

'... Allah elçisi şöyle dedi: 'Benim diğer habercilerden daha iyi biri
olduğumla ilgili bir tercihte bulunmayınız! Zira insanlar duruşma günü
bayılacaklar. Ben ise yerden ilk kalkanlardan biri olacağım. Ayıldığımda
Musa'yı tahtın ayaklarından birine tutunmuş olarak göreceğim...' ¹⁸⁰

¹⁷⁸ el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 15; Muslim, et-Tevbeh/ 4.

¹⁷⁹ et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâig ve'l-Vera'/ 10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 36; Muslim, el-Îmân/ 84. 'Ebuzer der ki: 'Allah elçisine, Allah'ın 'Güneş de duracağı yere doğru akıp gitmektedir (36.38).' sözünün anlamı hakkında soru sordum. Bana 'Güneşin duracağı yer tahtın altıdır.' dedi.'

¹⁸⁰ el-Buhâriyy, fi'l-Husûmât/ 1. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, er-Rigâg/ 43, et-Tevhîd/ 31; Muslim, el-Fedâil/ 42; Ebû Dâvûd, es-Sunneh/ 14; et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-ez-Zumer/ 40.

‘Ebu Katade der ki:

‘Ben Allah elçisinin şöyle dediğini duydum: ‘Alacağının vadesini uzatmak suretiyle borçlusunu rahatlatan ya da alacağını tamamen silen kimse duruşma günü tahtın gölgesinde olacaktır.’¹⁸¹

‘Abbas oğlu Abdullah’ın yaptığı rivayete göre Allah elçisi şöyle demişti:

‘Kardeşleriniz Uhut’ta şehit edildiklerinde Allah onların ‘ruhlar’ını, has bahçe nehirlerine giden; oranın meyvelerinden yiyen ve tahtın gölgesinde asılı duran altın kandillerde barınan yeşil kuşların içine koydu...’¹⁸²

‘Ebhureyre’nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demişti:

‘Duruşma günü yer yarılp da ilk çıkan ben olurum. Bana has bahçe elbiseleri giydirildikten sonra tahtın sağında dururum. Allah’ın yaratıkları içinde benden başka hiç kimse bu yerde durmaz.’¹⁸³

‘Abdullah oğlu Cabir, ‘Allah habercisinin şöyle dediğini duydum.’ der: ‘Taht, Muaz oğlu Sad’ın ölümüyle sarsıldı.’¹⁸⁴

Bir kelime (isim) mecaz olarak kullanıldığında onun sıfatları ve özellikleri hakkında teferruata girilmez. Kaldı ki ‘*er-Rahmânu ‘ale’l-‘arşi’stevâ* (20.5).’ ifadesi

¹⁸¹ ed-Dârimiyy, el-Buyû’/ 50.

¹⁸² Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 27. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Âlu ‘İmrân/ 4; İbnu Mâceh, el-Cihâd/ 16. Bir rivayette ise ‘tahtın iç kısımları (*butnâni’l-‘arş*)ndan söz edilir. Bkz. el-‘Aclûniyy, a.g.e., no:263, c.1, s.85.

¹⁸³ et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/ 1.

¹⁸⁴ el-Buhâriyy, Menâgıbu’l-Ensâr/ 12. Ayrıca bkz. Muslim, Fedâilu’s-Sahâbeh/ 24; et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/ 51; en-Nesâiyy, el-Cenâiz/ 113; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/ 11.

bir bütün olarak mecaz olarak kabul edilse bile¹⁸⁵ bu durum onun gerçek anlamda anlaşılmasına engel olmaz.¹⁸⁶ Dolayısıyla Allah'ın bir tahtının olmadığı ya da bir tahta oturmadiğı anlamı çıkarılamaz. Mesela 'Yavuz Sultan Selim tahta oturdu/çıktı.' dediğimizde onun hükümdar (sultan) olduğunu anladığımız gibi, bir 'taht'a oturduğunu da anlarız. Zira hükümdarlar tahta çıkma törenlerinde 'resmen' tahta otururlar. Öte yandan Allah için kullanılan 'arş' kelimesini 'hâkimiyet' vb. mecaz anlamlarda anlamak isteyenler 'Ve yahmilu 'arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh (69.17).' yani 'O gün sekiz erk efendinin tahtını üzerlerinde taşır.' ifadesini mecaz olarak izah edemezler. Çünkü sekiz erkin üzerlerinde taşıdığı şeyin ağırlığı olan fiziki bir varlık (nesne) olması gerekir. Son olarak şunu da belirtelim ki, 'er-Rahmânu 'ale'l-'arşi'stevâ (20.5).' ifadesi üzerinde yorum yapılırken, bu vb. ifadelerin geçtiğı bağlamlara pek dikkat edilmemektedir. Birçok Kuran ifadesi Allah'ın, gökler ile yeri ve bunların arasındakileri yarattıktan ve gökleri yedi katman halinde inşa ettikten sonra tahtına kurulduğunu ve evreni idare ettiğini anlatmaktadır. Nasıl ki memleketinde kargaşa olan bir kral, kargaşaya son verip düzeni sağlamadıkça işten fırsat bulup rahat bir şekilde tahtına kurulamıyorsa Allah da evrendeki kargaşayı sonlandırıp düzeni sağlamadan tahtına kurulmamıştır.

¹⁸⁵ Yukarıdaki ifadeyi mecaz olarak yorumlayanlar nedense 'Ve kâne 'arşuhû 'ale'l-mâ' (11.7).' 'Tahtı suyun üzerindeydi.' ifadesiyle hiç ilgilenmemektedirler.

¹⁸⁶ Krş. Yunus Emre'nin 'Şu karşıma göğüs geren taş bağırlı dağlar mısın?' sözündeki 'taş bağırlı dağlar' ifadesi hem mecaz ve hem de gerçek anlamda kullanılmıştır. Çünkü dağların bağıri zaten taşlardan oluşur, ama burada asıl kast edilen karşı tarafın katı yürekli oluşudur. Bilindiğı gibi edebiyatta bu sanata 'kinaye' denir.

‘Ellezî halaga’s-semâvâtî ve’l-arda ve mâ beynehumâ fî sitteti eyyâmin summe’stevâ ‘ale’l-‘arş (25.59).’¹⁸⁷

‘Gökler ile yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratıp sonra da tahtına kurulan Allah’tır.’

‘Summe’stevâ ile’s-semâî fe sevvâhunne seb‘a semâvât (2.29).’¹⁸⁸

‘Sonra göğe yöneldi ve onu yedi katman halinde düzenledi.’

‘İnne rabbekumu’llezî halaga’s-semâvâtî ve’l-arda fî sitteti eyyâmin summe’stevâ ‘ale’l-‘arşî yudebbiru’l-emr (10.3).’

‘Efendiniz, gökler ile yeri altı günde yarattıktan sonra tahtına kurulan ve planladığı işleri hâlihazırda yönetmekte olan Allah’tır.’

6- *‘Ve huve’l-gâhiru fevga ‘ibâdih (6.18).’*

‘Onun kulları üzerinde tam bir hâkimiyeti vardır.’

Bu ifade açıkça mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak ifadenin gerçek anlamda olup olmadığı üzerinde kelimciler tarafından bilinçli olarak tartışmalar yapılmıştır. Bunun nedeni, bir mecaz kullanımı esas alarak onu tüm diğer kullanımlara da teşmil etmeye çalışmak olarak görülmektedir. Hâlbuki benzer *‘Ve nahnu fevgahum gâhirûn (7.127).’* yani ‘Bizim Yahudiler üzerinde tam bir hâkimiyetimiz vardır.’ ifadesinde firavunun ve halkının fizikî olarak Yahudiler’in ‘üzerinde’ olup olmadığını tartışmak ne kadar abes ise *‘Ve huve’l-gâhiru fevga ‘ibâdih.’* ifadesinden yola çıkarak Allah’ın kulları üzerinde fizikî olarak bulunup bulunmadığını tartışmak da o kadar abestir. Yalnız *‘Yehâfûne rabbehum min*

¹⁸⁷ Ayrıca bkz. Kuran, (32.4; 57.4).

¹⁸⁸ Ayrıca bkz. Kuran, (13.2;41.11).

fevgıhim (16.50).’ yani ‘Üstlerindeki efendilerinden korkarlar.’ ifadesinde Allah’ın fiziki olarak kulları üzerinde bulunduğu anlatılmaktadır.

7- ‘*Allâhu nûru’s-semâvâti ve’l-ard...* (24.35)’

‘Allah, gökleri ve yeri ışıklandırandır. Onun yaktığı ışık, niş içinde bulunan bir kandilden yayılan ışığa benzer. Kandilin dışı cam bir fanus ile kaplıdır. Fanus ise inci parlaklığında bir yıldızdır sanki. Ayrıca bu kandilin ışığı ne doğuda ve ne de batıda bulunan; neredeyse ateş temas etmese bile etrafını aydınatabilecek kadar berrak kutlu bir zeytin ağacının yağının yakılması ile elde edilir. Pırl pırl yanan bir ışıktır o! Allah dilediği kimseyi yaktığı bu ışığa sevk eder. O, insanlara misaller verir. O, her şeyin bilgisine sahiptir.’

Buradaki ‘*nûr*’ kelimesi bizzat ‘ışık’ değil, mecaz olarak ‘ışıklandırıcı/ aydınlatan/ aydınlatıcı (*munevvir*)’¹⁸⁹ yani ‘*hâdî/ hudâ* (kılavuz)’ anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁰ Zira Arapça’da mastarlar aynı zamanda ‘*fâ’il* (etken ortaç)’

¹⁸⁹ ‘Allah, ‘ışıklandırıcı (*munevvir*)’ olduğu için kendisini ‘ışık (*nûr*)’ olarak isimlendirmiştir (el-İsfahâniyy, a.g.e., s.828).’ Ayrıca bkz. Ken’ân, a.g.e, s.463; es-Sâbûniyy, *Safvetu’t-Tefâsîr*, c.2, s.340. Buna mukabil Allah’ın bizzat ışık (*nûr*) olduğunu veya erkler (*melâikeh*) gibi ışıktan bir varlık olduğunu iddia etmek onun varlığının ham maddesini akla getirir ki böyle bir şey Kuran’da ve rivayetlerde ifade edilmediği gibi bizzat bu iddiayı ileri sürenlerin kabul ettikleri ‘Allah mahlûkatına benzemez.’ düsturu ile de çelişmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıdaki ifadede geçen ‘ışık (*nûr*)’ın daha önce sözünü ettiğimiz ‘ışık perdesi’ ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

¹⁹⁰ ‘Şanı yüce Allah, ‘*Allahu nûru’s-semâvâti ve’l-ard.*’ sözüyle göklerde ve yeryüzünde bulunanların kılavuzu olduğu kastediyor. Onun ışığı/ ışıklandırışı sayesinde onlar gerçek yolu bulmaktadır... (et-Taberiyy, a.g.e, c.9, s.320).’ ‘*en-Nûr*’ sözcüğü Araplar’ın dilinde somut olarak algılanan ‘ışık’ anlamına gelir. Yalnız anlam sağlam bir şekilde ortaya çıkabiliyorsa mecaz olarak da kullanılır...

anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Kuran’da Allah’tan ‘ışıklandırıcı (nûr/ munevvir) olarak bahsediliyor olsa da bizzat kendisi değil, onun gönderdiği manevi ışık (nûr) yani ferman (kitâb)¹⁹¹ veya insanların kalbine koyduğu ‘îmân’ ışığı (nûr)ı kastedilmiştir.¹⁹²

8- ‘En tegûle nefsun yâ hasretâ ‘alâ mâ farrattu fî cenbi’llâh... (39.56)’

‘Kişinin, ‘Allah’a karşı işlediğim kusurdan ötürü yazık bana!’ demesinden önce...’

Bu ifadedeki ‘cenb’ kelimesi açıktır ki mecaz anlamda kullanılmıştır. Zira kişi bunu bizzat Allah’ın karşısında/ yanında yapmamaktadır.

9- ‘Ve’llâhu me‘a’s-sâbirîn (2.249).’

‘Allah sabır gösterenlerle beraberdir.’

Buradaki ‘me‘a’ edatı da, hatta bütün ifade mecaz anlamdadır. Yani onların destekçisidir. Zira Allah fiilen onların yanında değildi. Bu birinin uzakta olan bir grup insana telefonla veya mektupla ‘Ben sizi destekliyorum.’ anlamında ‘Ben sizin

Şanı yüce olan Allah somut olarak algılanan bir ışık değildir... (el-Gurtubiyy, a.g.e., c.12, s.256).’

Ayrıca bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-‘Azîm*, c.6, s.60; el-Beydâviyy, a.g.e., c.2, s.124.

¹⁹¹ Bkz. Kuran, (5.16).

¹⁹² ‘Bu örnek kalp için verilmiştir. Lamba içindeki ışık ise Allah’ın ışığıdır (Ve zâlike meselu’l-galbi ve’l-misbâhu nûru’llâhi fih).’ el-Isfehâniyy, a.g.e., s.463. Ayrıca bkz. es-Suyûtîyy, *ed-Durru’l-Mensûr*, c.11, s.61, 62.

yanınızdayım.’ demesi gibi bir şeydir.¹⁹³ Nitekim et-Taberiyy, anılan Kuran ifadesini ‘Yani Allah, savaş veya itaat yolunda sabırla çaba gösterenlerin yardımcısıdır; onlara yardım eder; onları yolundan çıkaracak düşmanlara ve töresine muhalefet eden kimselere karşı destekler.’¹⁹⁴ şeklinde açıklamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Allah daha önce Musa ve takipçilerinin yanında fiilen bulunduğu gibi elçisi Muhammet’in ve takipçilerinin yanında onlar uyanıkken bulunmamıştır.¹⁹⁵ Sadece yukarıda zikrettiğimiz bir rivayet Allah elçisinin rüyasında Allah’ın geldiğini gördüğünden bahsetmektedir.

Selef bilginlerinin anılan Kuran ifadelerine ve rivayetlere yaklaşımına gelince, bu konuda elimizde el-Humeyyis tarafından ‘*İ’tigâdu Eimmeti’s-Selef*

¹⁹³ Ebu Hanife ‘*Ve huve me‘akum eynemâ kuntum* (57.4).’ yani ‘Nerede olursanız olunuz, Allah sizinle beraberdir.’ ifadesini okuyarak Allah’ın gökte olduğuna karşı çıkan bir adama anılan ifadenin asıl anlamını şöyle izah eder: ‘Bu, yanında bulunmayan bir adama, ‘Seninle beraberim.’ diye mektup yazmana benzer.’ Bkz. eş-Şehristâniyy, a.g.e., c.2, s.170.

¹⁹⁴ et-Taberiyy, a.g.e., c.2, s.638. et-Taberiyy, benzer sayılabilecek ‘*Ve huve me‘akum eynemâ kuntum* (57.4).’ ‘O, nerde olursanız olunuz sizinle beraberdir.’ ifadesini de ‘Ey insanlar, o, yedi kat semanın üzerindeki tahtında bulunduğu halde size tanıklık etmekte; nerede olursanız olunuz sizi, yaptıklarınızı, gezip dolaştığınız ve ikamet ettiğiniz yerleri bilmektedir (et-Taberiyy, a.g.e., c.11, s.670).’ şeklinde izah etmektedir.

¹⁹⁵ Krş. ‘Malik oğlu Enes’ten rivayet edildiğine göre Allah elçisi Tebuk seferi dönüşü Medine’ye yaklaştığı sıra şunları söylemişti: ‘Medine’de öyle kimseler bulunuyor ki, bu kimseler yürüdüğünüz her yerde; geçtiğiniz her vadide sizinle beraber idiler.’ Yoldaşları, ‘Sayın Allah elçisi, Medine’de bulunmalarına rağmen mi?’ diye sorduklarında o, ‘Evet, zira mazeretleri onları Medine’ye hapsedmiştir.’ şeklinde cevap verdi.’ el-Buhâriyy, el-Meğâzî/ 81. Ayrıca bkz. Muslim, el-İmârah/ 48; Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 20; İbnu Mâceh, el-Cihâd/ 6.

adıyla yazılan ve dilimize *Selef İmamlarının Akîdesi*¹⁹⁶ başlığıyla çevrilen mustakil bir eser bulunmaktadır. Bu eserde başta ‘Ebu Hanife, Evzaî, Sevrî, İmam Malik, İbnu’l-Mubarek, İbn Uyeyne, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Ebî Hatim, İbn Cerir et-Taberî ve Hatib el-Bağdadî’ olmak üzere yirmisekiz selef bilgininin yaklaşımı ve akidesi kaynakları gösterilerek aktarılmaktadır. Kabaca beyan etmek gerekirse, zikredilen selef bilginlerinin bu konudaki görüşleri de bir iki istisna dışında yukarıda yaptığımız izahlarla büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bu bir iki istisnayı da selef bilginlerinin felsefe ve kelimadan gelen saldırılar karşısında psikolojik de olsa kısmen etkilenmelerine bağlıyoruz. İmam Malik’in, Allah’ın tahtına kurulması (*istivâ*)nın keyfiyeti ile ilgili sorulan soruya meşhur ‘*el-İstivâu ma’lûm. Ve’l-keyfiyyetu meçhûl...*’ yani ‘Tahta kurulmak/ oturmak bilinen bir şeydir, ancak keyfiyeti meçhuldur...’ diye başlayan çelişkili ve kaçamak cevabı bu iddiamızı kısmen ispatlamaktadır. Nitekim Ebû Zeyd, Türkçe’ye “Tarihte ve Günümüzde ‘Kur’an Te’vîli’ Sorunsalı” başlığıyla çevrilen makalesinde anılan ifadedeki çelişkiye dikkat çekmiştir. Ona göre, “Maruf olan bir şey, ya duyular, ya akıl veya muhayyile yoluyla kavranmış demektir ve dolayısıyla her halükârda keyfiyeti meçhul olamaz. Keyfiyeti meçhul kalan bir şey ise –keyfiyet bir şeyi belirleyen arazlardan biri olduğu için- maruf olamaz...”¹⁹⁷ Bu şekilde bir cevapta Mutezile tarafından da benimsenen ‘Allah mahlûkatına benzemez.’ ilkesinin temel payı olduğunu düşünüyoruz. Aksi takdirde selef bilginlerinin Allah’ın Kuran’da ve rivayetlerde zikredilen antropomorfik nitelikleri ve fiilleri açıklarken her dem ‘keyfiyeti meçhul’

¹⁹⁶ el-Humeyyis, Muhammed, *Selef İmamlarının Akîdesi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, 2004.

¹⁹⁷ Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, “Tarihte ve Günümüzde ‘Kur’ân Te’vîli’ Sorunsalı (çev. Ömer Özsoy)”, *İslâmî Araştırmalar*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Araştırma Vakfı Yay., Ankara, 1996, c.9, s.28.

kaydını koymalarını izah etmek zordur.¹⁹⁸ Öyle görünüyor ki, selef bilginleri bu konuda politik denebilecek bir duruş sergilemişlerdir.

Son olarak şunu söyleyelim ki, asla ‘Bu izah edilen fikirler kabul edilemez. Zira o büyük muttaki âlimler/ üstatlar yanlış düşünmüş olamaz!’ diye düşünülmemelidir. Çünkü böylesine bir tepki bilimsel bir tepki sayılmaz. Ne kadar büyük ve iyi olursa olsun herkesin hata yapma ihtimali vardır. Bilimde kişilerin hatırı olmaz; olacaksa sadece gerçeğin hatırı olur.¹⁹⁹ Bilimde önemli olan mantıklı ve tutarlı bir şekilde kanıtlamaktır. Bu konuda ‘Sen nasıl inanıyorsun?’ şeklinde bir soru da sorulamaz. Böyle bir çalışma yapan kimsenin nasıl inandığı ya da günümüzdeki Müslümanlar’ın nasıl inanması gerektiği konusu ayrı bir konudur. Buradaki asıl konu en başta Allah elçisinin ve yoldaşlarının nasıl inanıp inanmadığı veya nasıl algılayıp algılamadığı şeklinde tespit edilmelidir.

Her krallığın (Ar. *el-mulk*; *el-memlekeh*) bir tek efendisi; kralı olur.²⁰⁰ Bir krallıkta birden fazla efendinin; kralın varlığı kargaşa çıkartır. Odysseus, *İlyada*’da topluluğa şöyle seslenir: “Her kafadan bir ses çıkarsa iyi olmaz; bir tek baş olmalı, bir tek kral.”²⁰¹ Mengü Han’ın, zamanın Fransa kralına yazdığı mektupta şu cümleler yazılıdır: “Ebedi Tanrı’nın emri şudur: Gökte sadece bir Tanrı var ve yeryüzünde de

¹⁹⁸ Ayrıca onların birçok rivayette açıkça belirtilen ‘Allah’ın gölgesi’ tamlamasını ‘Allah’ın arşının gölgesi’ olarak tevil etmeleri de nisbî bir etkilenmeyi göstermektedir.

¹⁹⁹ ‘Gerçek üstündür; hiçbir şey ondan daha üstün olamaz (*el-Haggu ya‘lû ve lâ yu‘lâ ‘aleyh*).’ el-‘Aclûniyy, a.g.e., c.1, s.112.

²⁰⁰ “Zira demişler ki: ‘On derviş bir seccade üzerinde uyur da iki padişah bir iklime sığmaz.” Sadi, *Gülüstan*, s.29.

²⁰¹ Homeros, a.g.e., s.95.

sadece bir efendi; Tanrı'nın oğlu Cengiz Han olacaktır.”²⁰² Öte yandan Kuran'da bir efendi ve kral olan Allah'ın varlığı değil, birliği ispatlanmaya çalışılır. 'Îmân' kelimesi ise, Kuran'da günümüzde algılandığı gibi, 'Allah'ın varlığına inanmak' anlamında kullanılmamıştır. Çünkü zaten o devirde 'Allah'ın varlığına inanmamak (ateizm)' diye bir sorun yoktu. Eski Araplar Allah Elçisi Muhammet'in gelişine kadar da Allah'ın varlığına tartışmasız inanıyorlardı. Hatta evini (*Beytu'llâh*: Allah'ın Evi; Kâbe) ziyaret ediyorlar, onun şerefine kurbanlar kesiyorlar, onu şahit göstererek yeminler yapıyorlardı. Bazıları 'Abdu'llâh (Allah'ın Kulu)' vb. isimler taşıyordu. O devirdeki temel sorun 'şirk' yani 'Allah'ın dışındaki bazı varlıkları ona ortak etmek'ti. O yüzden Kuran'da daima Allah'ın varlığı değil, birliği vurgulanır ve ispat edilmeye çalışılır.

'*Ve ilâhukum ilâhun vâhid. Lâ ilâhe illâ hû* (2.163).'

'Tanrınız bir tek tanrıdır. Ondan başka tanrı yoktur.'

'*Ve lem yekun lehû şerîkun fi'l-mulk* (25.2).'

'Krallığında ortağı yoktur.'

'*Ve lâ yuşriku fî hukmihî ahadâ* (18.26).'

'Hiç kimseyi hükmüne ortak etmez.'

'*Gul lev kâne me'ahû âlihetun kemâ yegûlûne izen le'bteğav ilâ zi'l'arşi sebîlâ* (17.42).'

²⁰² Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s.79.

‘Şöyle söyle: ‘Eğer onların iddia ettikleri gibi başka tanrılar da var olsaydı, o takdirde bu tanrılar tahtın sahibi ile kavgaya tutuşmak için fırsat kollarlardı.’²⁰³

‘*Lev kâne fîhimâ âlihetun ille’llâhu lefesedetâ* (21.22).’

‘Eğer gökte ve yerde ondan başka tanrılar olsaydı kargaşa çıkardı.’

‘*E erbâbun mutferrigûne hayrun emi’llâhu’l-vâhidu’l-gahhâr* (12.39).’

‘Ayrı ayrı bir sürü efendi mi, yoksa tek ve her şeye hükümler olan Allah mı daha iyi?’²⁰⁴

‘Îmân’ kelimesi aslında ‘Allah’ın varlığına inanmak’ anlamına gelmediğine göre ne anlama gelmektedir?²⁰⁵ Bu kelime, ‘öte yurd (*ed-dâru’l-âhirah/ el-âhirah*)’un ve orada gerçekleşecek ‘diriliş (*el-ba’s*)’in²⁰⁶ haricinde ‘varlığına inanmak’ anlamında kullanılmamıştır. ‘Îmân’ kelimesi, Allah için zaten kabul edilen varlığından da öte yalnızca ‘Allah’ı, onun birliğini tanıma/ onaylama; ona güvenip

²⁰³ Osmanlı’da ‘Fetret Dönemi’ olarak anılan zaman diliminin Sultan Yıldırım Bayezit’in oğullarının taht kavgaları ile geçen kaotik bir dönem olduğunu ve bir kardeş (Sultan I. Mehmet) kalıncaya kadar sürdüğünü hatırlamış olalım.

²⁰⁴ Krş. “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya birine bağlanıp öbürünü hor görür.” Matta, (6.24). Ayrıca krş. Kuran, (39.29).

²⁰⁵ “Öteki dünyada ödüllendirilme umuduyla girilen ve yürütülen karşılıklı ilişkiler, hem burada hem de orada uzun süreli ciddi bir bedel ödemeyi gerektirir ve büyük ‘risk’ taşır. Dolayısıyla dinin evrensel sorunu ‘güven’dir. İnsanlar ödedikleri bedellerin karşılığını alabileceklerine inanmadıkça, Tanrı’yla karşılıklı bir ilişkiye girmeye yanaşmazlar.” Stark, Rodney, *Tek Gerçek Tanrı* (çev. Çiğdem Özür), Literatür Yay., İstanbul, 2005, a.g.e., s.200.

²⁰⁶ ‘*Yâ eyyuhe’n-nâsu in kuntum fî raybin mine’l-ba’s...* (22.5)’ ‘Ey insanlar! Ölümünden sonraki diriliş konusunda bir şüpheniz varsa şayet...’

sadakatle bağlanmak/ itaat etmek/ boyun eğmek'²⁰⁷ anlamında kullanılmıştır. Keza 'melek'ler için, onları Allah'ın kızları veya tanrıçalar olarak değil, Kuran'da tarif edildiği şekilde kabul etmek anlamında, Allah'ın buyruklar (*kutub*)ı ve elçiler (*rusul*)i için ise onları 'onamak/ tanımak' anlamında kullanılmıştır. Allah'a 'îmân'ı, 'şirk (Allah'ın hükümrânlığına birilerini ortak etme)'in reddi demek olan 'Lâ ilâhe ille'llâh (Allah'tan başka tanrı yoktur).' cümlesi ile veya 'el-ihlâs' kavramıyla da açıklayabiliriz: Çünkü Kuran'daki 'el-ihlâs (*muhlisîne lehu'd-dîn*)' kelimesi Türkçe'deki 'ihlâs' sözcüğü gibi 'samimiyet' anlamına gelmez. 'Sadece tek Allah'a bağlanmak ve ona itaat etmek/ itaati ona hasretmek'²⁰⁸ anlamına gelir ki bu anlam yukarıda 'îmân' kelimesine verdiğimiz anlamla²⁰⁹ örtüşmektedir.

²⁰⁷ "Ve âmene bihî îmânâ: saddegahû ve'l-îmânu: es-sigatu ve ızhâru'l-hudû'i ve gabûli's-şerî'ah (el-Fîrûzâbâdiyy, Mecdu'd-dîn Muhammedu'bnu Ya'gûb, el-Gâmûsu'l-Muhît (işrâf: Muhammed Na'îm el-'Argasûsiyy), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1993, s.1518)." "Ve âmene bihî îmânâ: 'Onu onadı, 'el-îmân': 'Güvenip bağlanma, boyun eğdiğini izhar ve 'eş-şerî'ah'ı kabul.;" "İllâ enne'l-îmâne huve't-tasdiğu'llezi me'ahû emn (el-Isfehâniyy, a.g.e., s.91)." 'Ancak 'el-îmân' güvenin eşlik ettiği onamadır.' Ayrıca bkz. Kuran, (57.19). Krş. "Biblik uygulamada 'emuna' Tanrı'ya ve onun vaat ettiklerine duyulan itimadı ve imanı belirtir. 'Emuna' terimi ile 'güçlü, dirençli bir inanç' da anlatılmak istenmektedir ve 'âmen' sözcüğü bu bağlamda aynı kökten gelir. İlk peygamberlerden beri 'emuna', Tanrı'nın yüce varlığına zaten duyulan inancı değil, onun istikbale matuf vaatlerini de kabullenmek için Biblik anlamda çok mühim bir rol oynamıştır." Besalel, a.g.e., c.1, s.156.

²⁰⁸ İhlâs suresi, surenin anlamına uygun olarak 'Gul huve -Allâhu- ahad (O -Allah- tektir).' sözüyle başlar.

²⁰⁹ Krş. 'îmân' kelimesi yerine kullanılan 'i'tigâd (tasdik; kabul etmek; bir şeye gönül bağlamak; rapt etmek' sözcüğü de 'agd (bağlamak; düğümlemek)' sözcüğünden türetilmiştir. Bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.576; Atay, Mustafa; Atay, İbrahim; Atay, Hüseyin, Mu'cemu'l-Luğah Arapça-Türkçe Büyük Lügat, Atay Kardeşler, Ankara, 1964, c.3, s.434; Mutçalı, Serdar, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s.583.

Allah'ın bir ortağ (şerîk)ı olmadığı gibi eş (sâhibeh)i, oğl (ibn/ veled)u veya kızlar (benât)ı/ tanrıçaları da yoktur. O, her bakımdan tek (ahad) ve eş (nidd)sizdir. Kimse ona denk (kufuvv) olamaz.

'Gul in kâne li'r-Rahmâni veledun fe ene evvelu'l-'âbidîn. Subhâne rabbi's-semâvâti ve'l-ardi rabbi'l-'arşi 'ammâ yesîfûn (43.81).'

'Şöyle söyle: 'Eğer Mutlak İnsaflı'nın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurum. Göklerin, yerin ve tahtın sahibi olan Allah'ın şanı yücedir.'

'Lem yelid ve lem yûled ve lem yekun lehû kufuven ahad (111.3, 4).'

'Ne birini doğurmuş ve ne de birinden doğmuştur. Hiç kimse onun dengi değildir.'

'Ve ennehû te'âlâ ceddu rabbînâ me'ttehaze sâhibeten ve lâ veledâ (72.3).'

'Efendimizin şanı yücedir. Kendisi ne bir eş ve ne de bir oğul edinmiştir.'

'Ve yec'alûne li'llâhi'l-benâti subhânehû ve lehum mâ yeştehûn (16.57).'

'Kendileri erkek çocuk sahibi olmayı arzuladıkları halde haşâ Allah'a kızlar isnat ediyorlar.'

Şahsına karşı yapılan bütün hataları bağışlayabilen göklerin ve yerin kralı olan Allah'ın tek bağışlamadığı hata, ona/ krallığına/ hükmüne birilerini 'ortak etmek (şirk)'tir.

'İnne'llâhe lâ yağfiru en yuşraka bihî ve yağfiru mâ dûne zâlike li men yeşâ' (4.48).'

'Allah kendisine ortak edilmesini bağışlamaz. Bunun dışındaki bir hatayı işleyen kimsenin hatasını ise dilerse bağışlar.'

'İnne's-şirke lezulmun 'azîm (31.13).'

‘Birilerini Allah’a ortak etmek büyük bir hatadır.’

Hakikatte durum yeryüzündeki beşer hükümdarlar için de pek farklı değildir.²¹⁰ Eski devirlere ait ‘Hükümdar kısırdır.’ sözü bir hükümdarın hiç kimse ile hakiki bir akrabalık bağı kuramayacağını anlatmak için söylenmiştir. Çünkü hükümdarlar, acı da olsa siyasetin gereğini yerine getirerek hem kendi şahsi iktidarlarını ve hem de memleketlerini korumak durumunda olan kimselerdir. Onlar akraba, kardeş veya oğul olsun tahtlarına göz diken hiç kimseyi arkadaş, dost, ortak veya sırdaş olarak yanlarına almazlar. Hatta gerekirse öldürtürler.²¹¹

Bu bağlamda tarih boyunca Allah’ın aile (*ehl*)si, oğlu veya kendisinin bir ‘baba’ olduğunu belirten ifadeler hep mecaz anlamda kullanılmıştır. Bunların son ikisi Kitabı Mukaddes’te kullanılmış olmasına rağmen²¹² -yaşanan bazı kötü

²¹⁰ es-Seâlibî, kitabında “Hükümdarların İzzet, Şeref ve Buyruk Vermede Kendilerine Ortak Olanları Sevmemelerine, Ardlarından Gelip de Büyük İşlerle Meşgul Olanları Kerih Görmelerine Dair” özel bir ‘fasıl’ açar. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.120.

²¹¹ Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.51, 52. Mesela ömrünün sonlarına yaklaşmış yaşlı Kanuni Sultan Süleyman bile, veliaht oğlu Şehzade Mustafa’nın kendisini bertaraf edip padişah olmak istediğini öğrendiğinde onu derhal boğdurmuştur.

²¹² Ayrıca Eski Ahit’te İsrail/ İsrailoğulları, Yahova’nın eşi -daha doğrusu Yahova İsrail’in kocası- olarak anlatılır: “Çünkü kocan seni yaratandır. O’nun adı Her Şeye Egemen Rab’dır... [(Yeşaya, (54.5)].” Ancak İsrail, Yahova’yı bırakıp oynaşlar (tanrılar) tutmak suretiyle zina yapmıştır: “Yutuldu İsrail... Uluslar arasında oynaşlar tutsalar da, Şimdi onları bir araya toplayacağım [(Hoşea, (8.8-10)].” Esasen, günümüzde bize biraz garip gelse de geçmiş devirlerde tebaanın veya devletin kadına/ geline benzetildiği vakidir. Tarihi belgeler Emir Timur’un “Bir kadının iki kocası olamayacağı gibi, bir devletin de yalnız tek hâkimi olmalıdır.” dediğini nakleder. “Cem Sultan, ağabeyi Şehzade (II.) Bayezid’e, ‘Anadolu yakasının kendisi, Balkanlar cephesinin ise onun tarafından idare edilmesi’

tecrübelerden dolayı olsa gerek- Kuran’da Allah’la ona bağlı (*mu’min*) ve teslim olmuş (*muslim*) kullar arasındaki ilişkiyi betimlemek maksadıyla hiç kullanılmamıştır.²¹³

‘*Ve gâleti’l-Yehûdu ve’n-Nasârâ nahnu ebnâu’llâhi ve ehibbâuh. Gul fe lime yu’azzibukum bi zunûbikum (5.18).*’

‘Yahudiler ve Hıristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevdiği kimseleriz.’ demişler. Sen de onlara de ki: ‘Dediğiniz gibiyse Allah hatalarınız nedeniyle sizi niçin cezalandırıp dursun ki?’

‘Malik oğlu Enes Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Allah elçisi, ‘Allah’ın ailesinden olan insanlar vardır.’ dedi. Kendisine, ‘Onlar kimlerdir?’ diye sorulması üzerine, ‘İleti (*el-Gur’ân*)’²¹⁴ ailesinden

teklifinde bulununca, II. Bayezid’in bu teklifi şu sözlerle reddettiği söylenir: ‘Bu kişver-i Rûm bir ser-i pûşide-i arûs-i pür-nâmustur ki iki dâmâd hıtbesinde tâb götürmez.’ yani ‘Osmanlı devleti öyle namuslu bir gelindir ki, iki damadın talebine tahammül edemez (Unan, a.g.e., s.22, 23, dipnot:62).’ Hatırlayalım ki, Mevlana Celaleddin er-Rûmî, öldüğü geceyi ‘Şeb-i ‘Arûs (Gelin Gecesi)’ olarak nitelemiştir. Yine kendisi, *Mesnevî*’sine bir kulun Allah’tan ayrılıp uzaklaşmasını Allah elçisinin, ‘Allah’ın serbest (*helâl*) bıraktığı en sevimsiz şey boşamadır (Ebû Dâvûd, et-Talâğ/ 3).’ sözüne telmihte bulunarak boşamaya benzetir. Bkz. Mevlâna, *Mesnevî Tercümesi* (ter. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, c.2, s.297.

²¹³ “İnsan yöneticilerden kutsal yöneticilere dönersek, burada otokrasisi en az tartışılmış olan tanrı olan Muhammet’in Allah’ını anımsayabiliriz. En başından beri iktidarın bolluğuyla oradadır ve Eski Ahit’in Tanrı’sının tersine uğraşacak ciddi rakipleri yoktur. Kuran’da tekrar tekrar önemle kimsenin onun babası olmadığı ve onun da kimsenin babası olmadığı vurgulanır. Bu vurgulama ve bunun Hıristiyanlık’a karşı ifade ettiği tartışmacı tavrı, Tanrı’nın iktidarının bir’liği ve bölünmezliği anlamından türer.” Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar* (çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s.248.

olanlar Allah'ın ailesinden ve has kullarındandır.' diye açıklamada bulundu.'²¹⁵

2. Hâkim (Yargıç) Kral Tanrı

Eski devirlerde krallar ve diğer tür hükümdarlar her iki anlamda yani hem 'hüküm süren' ve hem de 'yargıç'²¹⁶ anlamında birer 'hâkim (hükmeden)'²¹⁷ idiler.²¹⁸ Çünkü onlar yasama, yürütme ve yargı erklerini bir elde; kendi ellerinde

²¹⁴ 'el-Gur'ân' kelimesinin 'ileti' olarak çevirmemizin nedeni kelimenin 'okuma' anlamı dışında 'iletme/ ulaştırma' anlamının bulunmasıdır. el-Fîrûzâbâdiyy, 'garâe' fiilinin bir anlamını şu şekilde verir: "Garâe 'aleyhi's-selâme: ebleğah (el-Fîrûzâbâdiyy, a.g.e., s.62)." Ayrıca krş. 'Ve izâ gurie 'aleyhimu'l-gur'ânû lâ yescudûn (84.21).' 'Bu ileti onlara ulaştırıldığında yere kapanmazlar.'

²¹⁵ İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/ 16. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, Fedâilu'l-Gur'ân/ 1; Ahmedu'bnu Hanbel, a.g.e., no:12279, c.19, s.296, 297; es-Suyûtîyy, el-Câmi'u's-Sağîr, no:2374, s.144; Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ankara, 1990, c.16, s.541. Başka bir rivayette de Allah'ın yaratıkları (insanlar), onun bakmakla yükümlü olduğu ailesi ('iyâlu'llâh) olarak nitelendirilmektedir: 'Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. Ailesine en iyi muamelede bulunan insan da Allah'ın en sevdiği insandır.' Bkz. el-'Aclûniyy, a.g.e., no:1218, c.1, s.337.

²¹⁶ Krş. "Hammurabi ülkesini düzen içinde tutmasını bilmişti. Kanıtı da şudur, ülkesini yönetirken kendi idari rolünü de sayıp döker: Yönetici ve yargıçtır o (Bottéro, a.g.e., s.191)." Nizâmü'l-Mülk, geçerli bir neden olmadıkça muhakemeyi/ yargılamayı bizzat padişahın yapması gerektiğini söyler. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s.31.

²¹⁷ 'Hükümdar (hüküm sahibi)' sözcüğü de aslında her iki anlama gelmektedir.

²¹⁸ Belki de bu yüzden İngilizce'de 'court' kelimesi hem 'saray' ve 'hem' de 'mahkeme' anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Avery, Robert vd., İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü, Redhouse Yay., İstanbul, 1995, s.218.

toplamışlardı.²¹⁹ Kuran’a baktığımızda her ikisi de Allah’ın birer habercisi (*nebiyy*) ve aynı zamanda baba-oğul birer kral olan Davut ile Süleyman’ın tebaa (uyruk)larının davalarına baktıklarını öğreniyoruz.²²⁰ Yine Kuran’a göre Allah da her iki anlamda bir ‘hâkim’dir; bir kral olarak göklerde ve yerde hükmeden ve aynı zamanda ‘yargılanma günü (*yevme’d-dîn*)’ veya daha çok kullanılan bir ifadeyle ‘duruşma günü (*yevme’l-gıyâme*)’ insanları yargılayacak bir ‘yargıç.’ Allah, o gün bütün insanlığı bir araya getirecek²²¹, çok hızlı ve adil bir biçimde onları yargılayacaktır. Bu yargılamada ‘Zerre kadar iyilik yapan da; zerre kadar kötülük yapan da karşılığını görecektir (99.18).’ Zira denilmiştir ki, “Eğer bir ülkede kötüler iyilik görür, iyiler de kötülük görürse orada iyilik ümidi kalmaz; padişahın emirlerini kimse dikkate almaz ve yanında kimse kalmaz. Bu yüzden hükümdar iyileri ödüllendirmeli, kötülerini de cezalandırmalıdır (T:162/ a).”²²² Dolayısıyla o gün ‘Hiç kimseye bir haksızlık yapılmayacaktır (21.47).’ Kuran’da bu vb. birçok ifadeye rastlamak olasıdır:

‘*el-Hamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîne’r-rahmâni’r-râhimi mâliki yevmi’d-dîn*
(1.2-4).’

²¹⁹ Krş. “Kral [Hammurabi] başyargıç ve aynı zamanda yasa koyucuydu ve ünlü dikme taşı üzerindeki temsili resim de onu yasa koyucu olarak göstermektedir... Ancak iradi olarak adaletin başefendisi olmasının dışında kral, (özellikle de Hammurabi’ye ilişkin olarak metinlerde belgelendiği gibi) davalarda doğrudan yargıçlık yapmıştır.” Klengel, a.g.e., s.175.

²²⁰ Bkz. Kuran, (21.78, 79). Allah Elçisi Muhammet, kral olmayı kabul etmediği için bir kral olarak değilse bile, bir devlet başkanı olarak davalara bakmıştır. Bkz. el-Buhâriyy, Fi’l-Mezâlimi ve’l-Ğadab/ 16; Ebû Dâvûd, el-Agdiyeh/ 7.

²²¹ Bkz. Kuran, (3.9).

²²² Koçin, Abdulhakim, *Za’îfi-Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s.115.

‘Ulusların efendisi, mutlak insaflı, şefkatli ve yargılanma gününün tek hâkimi olan Allah bütün övünceleri haizdir!’

‘*Ve emmâ men hâfe megâme rabbihî ve nehe’n-nefse ‘ani’l-hevâ fe inne’l-cennete hiye’l-me’vâ* (79.40, 41).’

‘Efendisinin huzurunda hesaba duracağından korkan ve bu yüzden kendi tutkularına gem vuran kimseye gelince, has bahçe onun yegâne barınağı olacaktır.’²²³

‘*Fe mâ yukezzibuke ba‘du bi’d-dîn. E leyse’llâhu bi ahkemi’l-hâkimîn* (95.8).’

‘Bundan sonra da niçin yargılanmayı inkâr edesin ki? Değil mi ki Allah en büyük yargıçtır.’²²⁴

‘Uneyis oğlu Abdullah rivayet eder:

‘Allah habercisinden şunu dinlemiştim: ‘Allah kulları toplar ve onlara ‘Kral benim! Yargıç benim!’ diye seslenir. Yakında olan onu duyduğu gibi uzakta olan da duyar.’²²⁵

²²³ Krş. “[Babil] Krallık kaleminin Şamaş-Hasir’e gönderdiği bir mektupta, Şamaş-Hasir, kralın hizmetini gören bir adamdan tarlaları alıp, hükümdarla hiçbir hizmet ilişkisi bulunmayan kişilere verdiği için paylanmaktadır. ‘Kralın huzurunda bunun hesabını verebilir misin?’ denmektedir mektubun sonunda.” Klengel, a.g.e., s.143.

²²⁴ Kuran’da Allah için kullanılan ‘*el-fettâh* (34.26)’ sözcüğü de ‘yargıç’ anlamına gelmektedir. Bkz. Çelik, Ahmet, *Kur’an Semantiği Üzerine*, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002, s.112.

²²⁵ el-Buhârîyy, et-Tevhîd/ 32. Bir kral olarak kullarına ‘yargıç’lık yapan Allah aynı zamanda onlara aralarındaki anlaşmazlıklar/ ihtilaflar konusunda ‘hakem’lik de yapar. Allah elçisine ve yoldaşlarına ihanet eden Kurayzaoğulları kendilerine nasıl muamele edilmesi gerektiği konusunda Muaz oğlu Sad’ın hakemliğine muracaat ettikleri vakit o, akıl baliğ erkeklerinin öldürülmesine ve çocuklarının esir edilmesine hükmetmişti. Allah elçisi, Muaz’ın bu hükmünün ne kadar adil olduğunu –ifadedeki

3. Hami (Koruyucu) Kral Tanrı

Kuran’da aynı kökten gelen eş anlamlı ‘*veliyy* (çoğ. *evliyâ*)’ ve ‘*mevlâ* (çoğ. *mevâlî*)’ kelimelerinden birincisi meal yazarlarımız tarafından genellikle ‘dost’ olarak tercüme edilmiştir.²²⁶ ‘*Veliyy*’ kekimesinin özellikle ‘hukukî ve siyasî destekleyici’²²⁷ anlamında bu manayı barındırdığı doğru olmakla birlikte, yerine göre ‘hami (koruyucu), idare/ deruhte eden’²²⁸, ‘müttefik (Ar. *halîf*)’²²⁹ ve ‘efendi’²³⁰ gibi

‘kral’dan Allah’ı kast ederek- ‘Sen onlar hakkında kralın verdiği hükmü verdin (*Legad hakemte fihim bi hukmi’l-melik*).’ diyerek onaylamıştı (Bkz. el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve’s-Siyer/ 168). Allah duruşma günü de Yahudiler’in, Hıristiyanlar’ın ve Müslümanlar’ın ‘*dîn*’ ve ‘*îmân*’ konusundaki ihtilaflarını giderecektir. Nitekim bununla ilgili olarak Kuran’da ‘Allah anlaşmazlığa düştüğünüz konular hakkında duruşma günü karar verecektir (22.69).’ denilmektedir. Ayrıca bkz. Kuran, (3.55; 5.48; 6.164; 16.92).

²²⁶ Bakara suresinin sonunda geçen ‘*veliyy* (2.257)’ kelimesinin bu şekilde tercümesi ilgili bazı örnekler için bkz. Atay, a.g.e., s.42; Akdemir, a.g.e., s.42; Hizmetli, a.g.e., s.37; Koçyiğit, a.g.e., s.20.

²²⁷ Bkz. Mîr, Mustansır, *Kur’anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü* (çev. Murat Çiftkaya), İnkılâb Yay., İstanbul, 1996, s.204. Not: Mîr’in çalışmasında sadece mastar (velâyet) anlamı işlenmiştir.

²²⁸ Bkz. Yıldırım, a.g.e., s.188. Çocuğun sorumluluğunu deruhte eden kimseye ‘*veliyy* (veli)’; halkın işlerini deruhte eden şehrin en yetkili yöneticisine ‘*vâlî* (vali)’ denmesi bu yüzdendir. Kuran’da, Kitabı Mukaddes’te olduğu gibi açıkça Allah’ın bir ‘baba’ olduğu yer almaz. Ancak kendisini ona bağlılık gösterenlerin velisi/ sorumluluklarını deruhte eden biri olarak tanıtmayı lâfzen olmasa da zimnen bir baba olduğunu gösterir. Ayrıca ‘Bilge Kral’ konusunda işlediğimiz ‘*el-hikmeh*’ kavramının anlamı da bu hususu teyit eder mahiyettedir.

²²⁹ ‘*Veliyy*’ kelimesinin bir anlamının ‘müttefik’ olduğu şundan bellidir ki, bu kelimenin zıddı ‘düşman’ anlamına gelen ‘*aduvv*’ sözcüğüdür. Bkz. Yıldırım, a.g.e., s.188.

²³⁰ Krş. “Sultan seni dost edinmişse sen onu efendin gibi gör!” es-Seâlibî, a.g.e., s.54.

manaların daha uygun düştüğünü söylemek gerekir.²³¹ Ancak bu manaları anlayabilmek için Allah Elçisi Muhammet'in dünyaya geldiği toplumun yapısını biraz tanımak gerekir.

Devletin ve merkezi bir otoritenin var olmadığı Cahillik Çağı (*el-Câhiliyyeh*) Arabistan'ında toplumu oluşturan kabileler ve şahıslar arasında karşılıklı bir güvensizlik bulunuyordu. Bu şartların bir ürünü olarak doğan 'himaye' müessesesi, bir tür akraba dayanışması olarak tanımlanabilir. Kişi, ister kabilenin asıl üyesi, ister bir şekilde o kabileye sonradan katılmış (yanaşma) ya da kabilece himaye talebi kabul edilmiş biri olsun, intikam dâhil can ve mal güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda mutlaka himaye edilirdi. Kur'an'da bu himaye ilişkisini ifade etmek için yaygın olarak '*veliyy* (çoğ. *evliyâ*)' ve onunla aynı kökten gelen '*mevlâ*' (çoğ. *mevâlî*)' kelimeleri kullanılır. Daha az kullanılan '*câr*' kelimesi gibi bu kelime de – Arapça'da zıt anlamlı sözcüklerden biri olduğu için- yerine göre 'himaye eden; hamî (İng. *patron*)' ya da 'himaye edilen; yanaşma (İng. *client*)' anlamına gelmektedir. Watt, modern batılılara bu düşüncenin yabancı olması nedeniyle teknik terimlerin batılı dillere tercümesinin çoğu kez yetersiz kaldığını, mesela '*evliyâ*' kelimesinin 'arkadaşlar' şeklindeki yaygın tercümesinin, kelimenin ilk muhataplardaki 'gerektiğinde silahlı güçle desteklemeye hazır arkadaşlar' biçimindeki bir çağrışımı gizlediğini belirtmektedir.²³²

'Himaye' müessesesi, sadece eski Araplar'da değil, bütün eski krallıklarda önemli bir müessese idi. Mesela bir krallıkta büyük bir iş yapmak veya önemli bir

²³¹ Her iki kelimenin toplu olarak anlamları için bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.885; el-Fîrûzâbâdiyy, a.g.e., s.1732.

²³² Bkz. Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed'in Mekke'si* (çev. M. Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995, s.38, 40, 41; "Himaye" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.18, s.56.

mevkiye yükselmek isteyen bir kimse bunu kralın ya da nüfuz sahibi bir asilin himayesini almadan kolay kolay gerçekleştiremezdi.²³³ Zaten birisinin emri altına girmek onun himayesine girmek anlamına geliyordu.²³⁴ Günümüzde cumhuriyet rejimlerinde bile bazı önemli etkinlikler ancak cumhurbaşkanının veya eşinin şahsî himayesiyle gerçekleştirilebilmektedir.

Sonuç olarak, bir kral tanrı olarak Allah da, Kuran’da kendisini, ona güvenip bağlılık gösteren (*mu’min*) ve teslim olan (*muslim*) kulların hamisi/ koruyucusu olarak tanıtır.²³⁵

²³³ Krallıklarda ve imparatorluklarda özellikle sanatçılar ve edebiyatçılar kendilerini himaye (patronaj) edecek bir hami (patron) olmadan hayatlarını ve sanatlarını kolay kolay idame ettiremezlerdi. Osmanlı Devleti’nde divan şairleri ile hamileri arasındaki kuvvetli ilişkiyi irdelleyen bir çalışma için bkz. İnalçık, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu ve Batı Yay., İstanbul, 2003.

²³⁴ Krş. İng. *patron*: “Hami, veli, patron, efendi, daimi müşteri, sanatkar himaye eden kimse.” Avery vd., a.g.e., s.707.

²³⁵ Allah elçisinin eşi Ayşe’den rivayet edildiğine göre Ebubekir, Mekke’de iken bir ara ortaksayan (*muşrik*)ların verdiği şiddetli sıkıntılara dayanamaz ve Habeşistan’a göç etmeye karar verir. Yola çıkar. Berku’l-Ğımâd adlı yere vardığında İbnu’d-Değine adlı kabile şefine rastlar. İbnu’d-Değine, değerli bir insan olarak gördüğü Ebubekir’in göç etme nedenini öğrenince, ‘Senin gibi birisi yurdundan çıkmaz ve çıkarılmaz.’ diyerek onu kararından vazgeçirir ve Mekke’ye geri götürür. Bütün Kureyş eşrafını bir bir dolaşarak Ebubekir’i himaye (*civâr*)sine aldığını bildirir. Kureyş eşrafı onun bu himayesini, Ebubekir’in kut (namaz)u evinde gizlice icra etmesi ve Allah’tan gelen ‘ileti (*gur’ân*)leri sessizce okuması şartıyla kabul eder. Ebubekir bir süreliğine bu şarta riayet ettiyse bile sonraları kendini zapt edemeyerek aykırı hareket eder. Ailelerinin bu durumdan etkileneceğinden çekinen Kureyş eşrafı İbnu’d-Dağine’ye haber gönderir. Ebubekir’in belirlenen şarta riayet etmediğini dolayısıyla onu himayesinden çıkarması gerektiğini bildirir. İbnu’d-Değine ise Ebubekir’e gelir, şarta uymasını, aksi takdirde himayesinden çıkması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Ebubekir, ‘Senin himayeni reddediyor; güçlü, şerefli ve haşmetli olan Allah’ın himayesini kabul ediyorum.’ demek olan

‘Allahu veliyyu’llezîne âmenû yuhricuhum mine’z-zulumâti ile’n-nûr (2.257).’

‘Allah kendisine güvenip bağlılık gösteren kimselerin hamisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.’²³⁶

‘Ente mevlânâ fe’nsurnâ ‘ale’l-gavmi’l-kâfirîn (2.286).’

‘Sen hamimizsin, nankör kavme karşı bize destek ol!’

‘Gul men bi yedihî melekûtu kulli şey’in ve huve yucîru ve lâ yucâru ‘aleyhi in kuntum ta’lemûn (23.88).’

‘Şöyle söyle: ‘Eğer biliyorsanız söyleyin, her şeyin mutlak hâkimiyetini elinde tutan; himaye eden ama himaye edilmeye ihtiyacı olmayan kimdir?’

‘Ebhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Allah şöyle buyurmuştur: ‘Kim himaye ettiğim birine düşmanca davranırsa o kimseye savaş ilân ederim...’²³⁷

4. Faal Kral Tanrı

Önemli bir siyasetname türü eseri sayılan *Ahlâk-ı Alâ’î*’nin yazarı Kınalızâde Ali Çelebi’ye göre, filozoflar (hükemâ) fâzıl bir hükümdarın, birincisi ‘ulüvv-i himmet’in yani ‘üstün gayret’in de bulunduğu yedi haslete sahip olması gerektiğini

şu cevabı verir: “Fe innî eruddu ileyke civâreke ve erdâ bi civâri’llâhi ‘azze ve cell.” Bkz. el-Buhâriyy, Menâgıbu’l-Ensâr/ 45.

²³⁶ İnsanların Allah’ın himayesi altında (*tahte kenefi’llâh*) olduklarını ve Allah’ın, bir kulu rezil edeceği zaman himayesinden çıkardığını belirten bir rivayet için bkz. el-‘Aclûniyy, a.g.e., no:2848, c.2, s.293.

²³⁷ el-Buhâriyy, er-Rigâg/ 38.

söylemişlerdir.²³⁸ “Sultanlar için mutlak gerekli görülen uluvv-i himmet (yüce himmetli, güçlü iradeli olmak), kişinin dini ve dünyevi işlerde hedef olarak kendisine nitelik itibarıyla yüce işleri seçmesi ve herkesin saadetini tahsile çalışmasıdır... Şu halde, sultanlık davası güden kişinin son derece uyanık olması, tedbiri asla elden bırakmaması lazımdır.”²³⁹

Kuran’daki kral tanrı Allah yorulmayan, dinlenmeyen, uyuklamayan, uyumayan²⁴⁰ ve daima bir işle meşgul olan; faal (etkin) bir tanrıdır. Kendisi, o kadar faaldir ki, gökte veya yerde yaşanan hiçbir olaya kayıtsız kalmaz, mutlaka gerekli bir şekilde tepkisini gösterir. Kullarının dileklerini duyar ve onlara cevap verir. Bazen iyi davranışları bu dünyada hemen ödüllendirdiği gibi kötü davranışların cezasını da derhal verir. Kendisine sadakatle bağlı kullarıyla ittifak kurar; onları destekler, bazen onlardan destek istediği de olur. Özsoy şöyle der: “Allah’sız olmayan ama Allah fikrinin hiçbir fonksiyon icra etmediği müşrik dünya görüşü karşısında Kur’an’ın ‘Allah’ fikrini çok yoğun bir şekilde vurguladığını görüyoruz. Kur’an’ın anlatışında bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi Allah vardır. Makro ve mikro boyutuyla, fizik âlemin bütün olaylarında fail güç odur. Yıldızları sevk ve idare eden o olduğu gibi (A’raf/ 54; Nahl/ 12); spermanın teşekkülünden, yumurta hücresi ile

²³⁸ Bkz. Unan, a.g.e., s.187.

²³⁹ Unan, a.g.e., s.188, 191.

²⁴⁰ “Kanuni Sultan Süleyman devrinde bir kadının evi soyulur. Kadın, hemen padişahın huzuruna çıkıp evinin soyulduğunu söyleyerek zararın karşılanmasını ister. Padişah, ‘Evin soyulurken sen neredeydin?’ diye sorar. Kadın, ‘Hünkârım, uyuyordum.’ der. Padişah, ‘Uyursan tabi ki soyulur.’ deyince kadın, ‘İyi ama hünkârım, ben sizi uyanık bildiğim için uyuyordum.’ cevabını verir. Padişah bu cevap üzerine kadının zararının karşılanmasını emreder.” Oğuz, Berkay, *Unutulmayan Espriler*, Mavi Yelken Yay., İstanbul, 2005, s.133.

birleşip yeni bir yaratığa dönüşmesine kadar geçen bütün safhalarda (Mü'minun/ 12-14, vb.) yine o vardır... Konumuz çerçevesinde bu ifade özelliğini tahlil edecek olursak, Kur'an'ın Allah'ı bizzat tarihin içine soktuğunu görürüz. Bu demektir ki Allah bütün olayların dışında, hakem veya seyirci değildir, bizzat olayların içinde yaşayan bir taraftır. Böylelikle tarih de bir anlam kazanmaktadır.”²⁴¹ Dolayısıyla burada felsefedeki ‘ilk muharrik tanrı’ veya Yahudilik'teki ‘dinlenen tanrı’ ile Kuran'daki tamamen ‘faal’ olan Allah arasında temel bir farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, yarattığı bütün işi bitirip dinlendi.²⁴²

‘Kulle yevmin huve fı şe’n (55.29).’

‘O her gün bir işle meşguldür.

‘Lâ te’huzuhû sinetun ve lâ nevm (2.255).’

‘Onu ne uyuklama tutar, ne de uyku.’

5. Ölümsüz Kral Tanrı

Tarihte birçok büyük kral, halkları tarafından ‘ölümsüz’ olarak nitelendirilmiştir. Günümüzde bile ‘kral’lık ile ‘ölümsüz’lük arasında öyle bir bağ kurulmaktadır ki, *Uruk’un Ölümsüz Kralı Gilgameş*²⁴³ gibi kitap ve ‘Krallar

²⁴¹ Özsoy, Ömer, “Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı İfade Özellikleri”, *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994, s.182, 183.

²⁴² Yaratılış, (2.2, 3).

²⁴³ Robert Krugmann, *Uruk'un Ölümsüz Kralı Gilgameş*, Yurt Kitap Yay., İstanbul, 2003.

Ölmez,²⁴⁴ gibi film adlarına veya “Bir Hakan Şükür Nostaljisi: Krallar Ölmez”²⁴⁵ gibi haber başlıklarına rastlamak zor değildir. Bununla birlikte bazı krallar bu vasfı kendilerini sevdirek elde etmiş, Mısır’ın firavunları örneğinde olduğu gibi diğer bazıları da halklarının mutsuzluğu pahasına ‘ölümsüz’ olmak ve ‘unutulmamak’ için yaptıkları eserler ile kendilerini/ adlarını yaşatmaya çalışmıştır. Her akli başında insan muhakkak bir gün öleceğini bilir. Ancak kimilerine göre bir insan asıl, adının anılmadığı; esamisinin okunmadığı başka bir deyişle artık hatırlanmadığı/ unutulduğu gün ölmüş demektir.

Şüphesiz Allah da anılmak ve hatırlanmak ister. Çünkü bir kralın bir yerde adının, sanının anılması onun orada var olduğunun ve hüküm sürdüğünün bir göstergesidir. Adı anılmasa dahi Allah sonsuza dek vardır ama onu anmamak/ hatırlamamak onu yok farzetmekle aynı kapıya çıkar. Bu yüzden olsa gerek, Kuran’da daima Allah’ın anılması ve unutulmaması istenir.²⁴⁶ Öte yandan Kuran’da birer kez zikredilen Allah’ın ‘*el-evvel*’ ve ‘*el-âhir*’ sıfatlarının onun ezeli ve ebedi olduğunu ortaya koyduğu kabul edilir. Bu sıfatların haricinde onun ölümsüz ve baki olduğunu belirten Kuran ifadeleri de mevcuttur.

‘*Huve’l-evvelu ve’l-âhir* (57.3).’

‘O ilkdir ve sondur.’²⁴⁷

²⁴⁴ “Krallar Ölmez (1967), Yönetmen: Ertem Göreç, Senaryo: Sefa Önal, Görüntü Yönetmeni: Ali Yaver, Oyuncular: Ayhan Işık, Semiramis Pekkan, Tuncel Kurtiz, Cahit Irgat, Ayfer Feray, Yapımevi (Şirket): Metin Film (Işık Toraman)”, www.kultur.gov.tr

²⁴⁵ www.sporvideo.net

²⁴⁶ ‘*Uzkuru’llâhe zikran kesîrâ* (33.41).’ ‘Allah’ı daima hatırlayın!’

²⁴⁷ Krş. “Rab, İsrail’in Kralı ve kurtarıcısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, ‘İlk ve son benim.” Yeşaya, (44.6.).

‘Ve tevekkel ‘ale’l-hayyi’llezî lâ yemûtu ve sebbih bi hamdih (25.58).’

‘Ölmeyen diriye güven; övgülerle onun şanını yücelt.’

‘Kullu men ‘aleyhâ fân. Ve yebgâ vechu rabbik zi’l-celâli ve’l-ikrâm (55.26, 27).’

‘Yeryüzündeki her şey gelip geçicidir. Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı ise baki kalır.’

6. Hayat Verici Kral Tanrı

Birçok kral ‘ölümsüz’ olarak nitelendirildiği gibi ‘hayat verici’ olarak da nitelendirilmiştir. Mesela meşhur yasa koyucu Babil Kralı Hammurabi’den yasalarını kaydettirdiği dikme taşında “uyruklarına bol bol su getiren yaşam verici”²⁴⁸ bir kral olarak söz edilir.

Kimi krallar, ölümsüz olmak için ellerinden geleni yaparken kimileri de hayat verici (diriltici) olduklarını ispatlamak için birtakım trajikomik yollara tevessül etmekten geri durmamışlardır. Mesela Allah habercisi İbrahim ile tartışan kral bunlardan birisidir. Kuran’da bu olaya çok kısa değinilir:

‘E lem tera ile’llezî hâcce İbrâhîme fî rabbihî en âtâhu’llâhu’l-mulk. İz gâle İbrâhîmu rabbiye’llezî yuhyî ve yumîtu gâle ene uhyî ve umîtu (2.258).’

‘Allah kendisine krallık lütfetti diye efendisi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye ne demeli? İbrahim, ‘Benim efendim diriltir ve öldürür.’ dediğinde beriki, ‘Ben de diriltir ve öldürürüm.’ diye karşılık vermişti.’

²⁴⁸ Klengel, a.g.e., s.65.

Kralın bu iddiasını nasıl ispat ettiği(!) ile ilgili rivayetler çeşitlidir. Bir rivayet kralın iki adam getirttiğini, adamlardan birisini öldürtüp diğerini sağ bırakmak suretiyle güya öldürebileceğini ve diriltebileceğini diğer bir deyişle ölüme ve hayata hükmedebileceğini ispat etmeye çalıştığını anlatır.²⁴⁹

Allah’a gelince o, gerçekten diriticidir. Ölüden diri, diriden ölü çıkarır. Ölü toprağı diriltir. Sadece kendisi değıl, onun ‘Nefes (*Rûh*)’i ve sözleri de hayat vericidir.

‘*Ve’llâhu yuhyî ve yumît. Ve’llâhu bimâ ta‘melûne basîr* (3.156).’

‘Allah diriltir de öldürür de. O, yaptıklarınızı görür.’

‘*Ve tuhricu’l-hayye mine’l-meyyiti ve tuhricu’l-meyyite mine’l-hayy* (3.27).’

‘Sen ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın.’

‘*Fe yunezzilu mine’s-semâi mâen fe yuhyî bihi’l-arda ba‘de mevtiâ* (30.24).’

‘O, gökten su indirir; indirdiğı suyla ölü toprağı diriltir.’

‘*İnne’llezî ehyâhâ lemuhyi’l-mevtâ* (41.39).’

‘Toprağı diriltten ölüleri de diriltir.’

7. Kılavuz ve Lider Kral Tanrı

Sadi, *Gülistan* adlı kitabının sonunda Allah’a şöyle seslenir: “Senden kime şikâyet edeyim ki (Senden) başka hâkim yoktur ve hiçbir el senin elinden üstün değildir. Senin kılavuzluk ettiğın kimse kaybolmaz; senin şaşırttığın kimsenin

²⁴⁹ Bkz. et-Taberiyy, a.g.e., c.2, s.28. Değışik kültürlerdeki benzer uygulamalara dikkat çeken Canetti bunun muhtemel nedenlerinden biri olarak şunu söyler: “Kral aynı anda iki hakkı birden kullanır. Birinin ölümünden kuvvet kazanır, ama diğerini affetmekten de yararlanır. Çünkü bu adam arkadaşının kaderinin görgü tanığıdır; kendisi de hayatta kalan ve başışlanmak üzere seçilen olarak kuvvet kazanır ve kralın daha da sadık bir hizmetkârı olur.” Canetti, a.g.e., s.429.

kılavuzu yoktur.”²⁵⁰ Özellikle bazı eski kültürlerden kalan resimlerde ve heykellerde krallar genellikle tebaalarının önünde ellerinde bulunan bir yazıyla/ metinle veya işaret parmaklarıyla bir yöne işaret ediyor tarzda temsil edilmişlerdir. Bunun nedeni onların tebaaları için birer kılavuz ve lider olduklarını vurgulamaktır.²⁵¹

²⁵⁰ Sadi, *Gülistan*, s.316. Cuma hutbelerinde bu son cümlelerin çevirisi sayılabilecek cümleler sıralanır: ‘*Men yehdi’llâhu fe lâ mudille lehû ve men yudlil fe lâ hâdiye leh.*’ ‘Allah’ın kılavuzluk ettiği kişiyi kimse yoldan çıkaramaz; öte yandan onun yoldan çıkarttığı kişiye de kimse kılavuzluk yapamaz.’

²⁵¹ Krallar lider olarak ‘çoban’a da benzetilmişlerdir. es-Seâlibî, hükümdarların olmaması durumunda insanların, tıpkı çoban olmayınca sürünün yırtıcı hayvanlar tarafından yenilmesi gibi birbirini yediklerini belirtir (Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.33). Mesela daha önce bahsettiğimiz Kral Hammurabi’den tarihi belgelerde ‘çoban’ diye söz edilir (Bkz. Klengel, a.g.e., s.122). Taç ve taht gibi krallık alametlerinden biri olan krallık asası, muhtemelen çoban asasını temsil etmektedir. Rivayet edilir ki, Sultan Vahidettin, tahta çıktığı gün biat merasimi için maiyet erkânıyla birlikte Topkapı Sarayı’na geldiğinde romatizmadan muztarip olduğu için yanındakilerden bastonunu istemiş. Bastonunun Çengelköy’de unutulduğu haberi kendisine haber verilince, bunu kötüye alamet saymış ve ‘Bu bir felaket!’ diyerek yoluna devam etmişti (Bkz. Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1949, s.152). Kralların tebaalarına ‘reaya (Ar. *ra’iyyeh*)’ yani ‘sürü’ denilmesinin nedeni kralların bir çoban olarak algılanmasıdır. Kitabı Mukaddes’te de Tanrı bir ‘çoban’ olarak nitelendirilir [Bkz. Mezmurlar, (23.1)]. Ancak Kuran’da Allah için bu sıfat hiç kullanılmamıştır. Sadece Allah Elçisi Muhammet, Allah’ı sürüsünü tehlikeli yerlerden uzaklaştıran bir çobana benzetmiştir. Ayrıca o yöneticileri, kocaları, ev hanımlarını... sorumlu oldukları kişilerin ve eşyanın çobanı olarak nitelemiştir (Bkz. el-Buhâriyy, el-Ahkâm/ 1; Muslim, el-İmârah/ 5). Şunu da belirtelim ki özellikle Mezopotamya ve Ortadoğu kültürlerinde krallar ile tebaaları için yaygın olarak kullanılan ‘çoban’ ve ‘sürü’ metaforları günümüzde olduğu gibi hiçbir zaman aşağılama anlamı taşımıyordu.

Bir kral olan Allah da Kuran’da bir ‘kılavuz (*hudâ*)’²⁵² olarak tanımlanmıştır.

Bu tanımlama onun yazısı/ mektubu/ fermanı için de geçerlidir.

‘*Gul inne hude’llâhi huve’l-hudâ... (2.120)*’

‘Allah’ın kılavuzluğu mükemmel bir kılavuzluktur.’ diye söyle...’

‘*Men yehdi’llâhu fe huve’l-muhtedî... (7.178)*’

‘Allah’ın kılavuzluk ettiği kimse tamamen doğru yoldadır...’

‘*Ve’s-selâmu ‘alâ meni’ttebe’al-hudâ (20.47).*’

‘Kılavuzu takip edenlere selam olsun!’

‘*Zâlike’l-kitâbu lâ raybe fîhi huden li’l-muttağîn (2.2).*’

‘İşbu buyruk -hiç şüphesiz- sakıngan kimseler için bir kılavuzdur.’

8. Sanatkâr Kral Tanrı

Bazı liderler ve tabi ki birer lider olarak krallar devlet/ krallık kuran (bâni) kimselerdir. Onlar sadece bir yönetim/ krallık kurmakla kalmaz, yeni bir memleket kurma²⁵³ yolunda şehirler, binalar, köprüler, anıtlar... inşa eder; sanatçıları, bilginleri ve edebiyatçıları himaye ederler.²⁵⁴ Ayrıca yönetimlerinin payidar olması için yeni nesiller yaratırlar.²⁵⁵

²⁵² Krş. İngilizce’de ‘*leader*’ sözcüğü hem ‘kılavuz (yol gösterici)’ ve hem de ‘lider’ anlamlarına gelir. Bkz. Avery vd., a.g.e., s.559.

²⁵³ Babil Kralı Hammurabi’den ‘yeniden kurucu’ olarak bahsedilir. Bkz. Klengel, a.g.e., s.65.

²⁵⁴ es-Seâlibî kitabında “Hükümdarlar Bilim ve Edebiyatın Gelişmesine ve İnce Sanatların Zuhuruna Vesile Olurlar” diye bir ‘fâsil’ açmıştır. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.38.

²⁵⁵ Krş. ‘Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurdük; onu yükseltecek ve idame edecek sizlersiniz (K. Atatürk).’ ‘Çıktık açık alında on yılda her savaştan/ On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan’ (Onuncu Yıl Marşı)

Eski dünya zihniyetlerini modern dünyaya aktarırken en büyük sorun kavramları çevirirken yaşanır. Çünkü eski dünyanın kavramları modern dünyaya nazaran -en azından kendi aralarında- daha bir derli toplu idi ve çok daha az bölünmeye uğramıştı. Zaman ilerledikçe bilim ve felsefenin etkisiyle bu bölünme arttı ve öyle görünüyor ki artmaya devam edecektir.²⁵⁶ Buna kültürlerin ve dillerin farklı yapıda oluşu ve kelime alışverişindeki gerçekler de eklenince eski bir zihniyeti/ düşünce sistemini modern zihniyetin kavramları ile aktarmak iyice zorlaşır. Artık yeni kelimeler icat etme şansımız pek bulunmadığı için de bir yerde elimizdeki kelimelerle yetinmeye mahkûmuz. Ancak yeni kavramlarla eski bir zihniyet betimlemeye çalışılırken ister istemez eski düşünce sistemi bir ölçüde eksik yansıtılarak çarpıtılır; gerçekte olmadığı halde o sistemin bir bütünlüğünün olmadığı veya çarpık olduğu sonucuna varılabilir.²⁵⁷ Kuran'daki kavramları aktarırken yaşanan da bundan pek farklı değildir. Mesela Allah elçisinin yaşadığı devirde 'hâlig' kelimesi ile 'usta' ve 'zanaatkâr' dışında muhtemelen daha sonra 'sanatkâr, mühendis, mimar...' diye ayrılan mesleklerin tümü de ifade ediliyordu. Daha doğrusu bu meslekler ad olarak yoktu ve ayrı kelimelerle ifade edilmiyordu. Artık günümüzde köylerde bile neredeyse kalmamış eski ahşap evleri inşa eden 'usta'ları düşünelim. Bu 'usta'lar planından ve kaba işçiliğinden tutun da en ince işçiliklerine kadar bir evin bütününe kendileri yapıyorlardı.

²⁵⁶ Eski kültürler için kavramların parçalanmasının kanserden bir farkı yoktur. Çünkü kanser, bir organdaki hücrelerin düzensiz olarak bölünüp çoğalmasıyla ortaya çıkan; onun doğal dokusunu mahveden ölümcül bir hastalıktır.

²⁵⁷ Bazı eski kavramlara günümüz bakış açısıyla bakmak, bir dürbünün ters tarafından uzak bir yere bakmak gibi bir şeydir. Kavramları bizlere yakınlaştıracığına bizden daha da uzaklaştırır.

Kuran'daki kral tanrı da bir '*hâlig*' yani 'usta'dır.²⁵⁸ Bunu günümüze açarak çevirirsek, o bir 'usta, zanaatkâr, sanatkâr, mühendis, mimar'dır. Zannedildiği gibi Kuran'daki '*halg*' kelimesi 'yoktan yaratma' anlamında değil, 'aşama aşama bir şeylerden başka şeyler yapma, inşa etme; kurma, oluşturma, üretme ve imal etme' anlamlarında kullanılmıştır. Kelime 'yoktan yaratma' anlamında olsaydı, '*halagnâ, nahlugu*' gibi çok tekrarlanan çoğul formları ve '*min*' edatı kullanılmazdı. Hatta Kuran'ın bir yerinde Allah, '*hâlig*'lar (*haligîn*) içinde 'en iyisi; en büyüğü ve en mükemmeli (*ahsen*)' olarak tanıtılır.²⁵⁹ Kuran'da 'bir model (prototip)e bakmadan yapmak' ve 'yoktan yaratmak' anlamında ise '*bede'a (bedî')*' ve '*fatara (fâtır)*' kökünden kelimeler kullanılır.²⁶⁰

²⁵⁸ "Lâfzen 'yaratıcıların en iyisi'. Taberî'nin belirttiği gibi. Araplar 'yaratıcı' veya 'yaratan' sıfatını her türlü 'sanatkâr/ sanatçı' (*sâni'*) için kullanmaktadırlar; bu kullanım, geniş anlamıyla sanat eserlerinin 'yaratımı'yla ilgili olarak Avrupa dillerinde de geçerlidir. Sözcüğün gerçek ve birincil anlamıyla asıl ve yegâne yaratıcı Allah olduğuna göre, *ahsenu'l-hâlikîn* ifadesi, *hâlik* teriminin bu ikincil anlamıyla anlamlandırılmalıdır (krş. *Tâcu'l-Ârûs, haleka* maddesi) [Esed, a.g.e., c.2, s.690]." Bunu teyit eden bir rivayet şöyledir: '*İnne'llâhe te'âlâ sâni'un kulle sâni'in ve san'ateh* (es-Suyûtîyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no:1747, s.109).' 'Yüce Allah her sanatkârı ve sanatını yaratandır.'

²⁵⁹ Doğayı yaratan Tanrı olduğuna göre sanatçıların asıl esin kaynağı doğa değil, Tanrı'dır. Platon'a göre, "İlahi sanatkâr original-olanı, yani sedir *eîdos*'unu [ideasını] yaratır, dülger ise *eîdos* [ideal] karşısında yalnızca bir *eîkon* [kopya] olup da ressamın sediri için 'original' olan fiziksel sediri üretir [Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2004, s.222]." Ayrıca unutmayalım ki lider olarak krallar daima tebaaları için birer esin kaynağı olmuşlardır.

²⁶⁰ Bkz. Kuran, (2.117; 6.14).

Kuran’a bakılırsa gökleri, yeri ve içindeki her şeyi sanatkârane yaratan/ inşa eden (*hâligu kulli şey*) Allah olduğuna göre bu gökler-yer krallığında ‘buyurma/ yönetme’ yetkisi de ona ait olmaktadır.

‘İnne rabbekumu’llâhu’lllezî halaga’s-semâvâti ve’l-arda fî sitteti eyyâmin summe’stevâ ‘ale’l-‘arş... (7.54)’

‘Efendiniz gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra tahtına kurulan; durmadan kovalayan gece ile gündüzü saran; güneşi, ayı ve yıldızları emrine amade kılan Allah’tır. Yaratmak da buyurmak da sadece onun işidir. Ulusların efendisi olan Allah ne kutlu!’

‘Fe’l-yenzuri’l-insânu mimme hulig. Huliga min mâin dâfig (86.5, 6).’

‘İnsan hangi şeyden üretildiğine bir baksın! Fıskıran bir sıvıdan üretildi.’²⁶¹

‘Ve’llâhu halega kulle dâbbetin min mâ’ (24.45).’

‘Allah her kara hayvanını birer sıvıdan üretti.’²⁶²

‘Fetebâreke’llâhu ehsenu’l-hâligîn (23.14).’

‘Sanatçıların en mükemmeli olan Allah ne kutlu!’

9. Mehabet (Korku ile Karışık Saygı) Uyandıran Sevgili Kral Tanrı

Machiacelli meşhur kitabı *Hükümdar*’da bir hükümdar için, “Korkulan bir insan olmaktansa sevilen bir insan olmak mı, yoksa sevilen bir insan olmaktansa korkulan bir insan olmak mı daha iyidir?” diye bir soru sorduktan sonra cevabını yine kendisi verir: “Buna cevap olarak, hem sevilen hem de korkulan bir insan olmak

²⁶¹ ‘İnsan hangi şeyden üretildiğine bir baksın! Bir atmıktan üretildi.’ şeklinde bir çeviri de olabilir.

²⁶² ‘Allah her kara hayvanını birer meniden üretti.’ şeklinde bir çeviri de olabilir. Bkz. Gürbüz, Faruk, *Tercüme Problemleri ve Mealler*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s.468.

gerekir, derim. Fakat bu iki özelliği bir arada bulundurmak güç olduğundan birisinden vazgeçmek gerekirse, korkulan bir insan olmak daha iyidir, derim. Çünkü insanlar genellikle nankör, değişken, ikiyüzlü, tehlikeden kaçan, çıkarlarında hasis yaratılıştadırlar... İnsanlar, sevilen kişilerden çok, korkulan kişilerin şiddetinden çekinirler. Çünkü insanlar, yaratılıştan kötü oldukları için bir çıkar karşısında sevgi bağları yok olur. Oysa korku ile bağlanmış insanlar, ceza tehdidi altında oldukları için bu bağdan hiçbir zaman kopmazlar.”²⁶³ Bu konuda es-Seâlibî de Machiavelli’ninkine benzer fikirlere sahiptir. Ona göre sultandan ürpermek, özellikle onun sözlerini işiten ve yaptığı gören kimse için mutlak bir vazife olarak değerlendirilmelidir. es-Seâlibî buna delil olarak aralarında Anüşîrevân’ın da bulunduğu bir grup hükümdarın vali ve memurlarına yaptığı tavsiyeyi hatırlatır. Onlara göre asil insanlar yumuşak sözlerle, eşkıya ve düzenbazlar sertlikle, fakat sıradan insanlar heybetle ümit ve merhametle şiddet harmanlanarak idare edilmelidir. Çünkü birçok filozofun da üzerinde birleştiği görüş şudur: “En iyi idare eden, heybet ve sempatiye sahip olandır... Eğer millet sadece iyilikle uslansaydı, Allah Teâlâ bu hükmü vermeye en layık varlık olurdu.”²⁶⁴

Özellikle son yıllarda, ister modern dünyadaki algılamaların ve yaşanan bazı olumsuz olayların dayatması; ister Hıristiyanlık’ın etkisi ile²⁶⁵ -belki biraz da ona karşı kendilerini savunmak amacıyla- olsun birçok Müslüman şahsiyet tarafından Allah’ın sevgisine/ sevmesine çok fazla vurgu yapılmakta ve tabiri caizse ‘pembe bir

²⁶³ Machiavelli, a.g.e., s.96, 97.

²⁶⁴ Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.55, 88, 107.

²⁶⁵ Krş., “Sevmeyen kişi Tanrı’yı tanıyamaz. Çünkü Tanrı sevgidir.” I. Yuhanna, (4.8).

tanrı' imajı çizilmeye çalışılmaktadır.²⁶⁶ 'Allah korkusu'na gelince, bundan neredeyse hiç söz edilmemektedir.²⁶⁷ Hâlbuki Kuran'daki Allah yukarıda es-Seâlibî'nin çalışmasında betimlenen bir hükümdar gibi hem sevip sevilen (*el-vedûd*)²⁶⁸ ve hem de korkulan bir kral tanrıdır.²⁶⁹ Gönüllerine taht kurduğu²⁷⁰ kulları onu fazlasıyla severler ama diğer taraftan ona azami saygı duyarlar²⁷¹ ve ondan

²⁶⁶ Dikkat edilirse günümüzde insanın Allah'ı sevmesi (Allah sevgisi)nden çok, Allah'ın insanı sevmesi daha fazla işlenmektedir.

²⁶⁷ Oysa eskiden Allah korkusuna daha çok vurgu yapılmaktaydı. Belki günümüzde Allah sevgisine yapılan yoğun vurgu geçmişte Allah korkusuna yapılan yoğun vurguya kısmî bir tepki olmaktadır.

²⁶⁸ Allah'ın '*el-vedûd*' sıfatı Kuran'da ve '*el-esmâu'l-husnâ*' içinde bulunmaktadır. Ancak onun 'nefret etmesi'nden bahsedilmesine (*yebğazu*) rağmen 'nefret eden' anlamında mesela '*el-bâğid*' gibi bir sıfatı bulunmamaktadır.

²⁶⁹ 'Malik oğlu Enes şöyle bir rivayette bulunur. 'Allah elçisi ölmek üzere olan bir gencin yanına gelmişti. Ona 'Kendini nasıl buluyorsun?' diye sormuştu. Genç ise, 'Sayın Allah elçisi, Allah'tan ümitliyim ama hatalarımdan dolayı da korkuyorum.' diye cevap vermişti. Bunun üzerine Allah elçisi şunları söylemişti: 'Bu durumda olan bir kulun kalbinde ümit ve korku birleşti mi Allah o kimseye ümit ettiği şeyi verir; korktuğu şeyden de onu emin kılar.' et-Tirmiziyy, el-Cenâiz/ 11. Allah korkusu ile ilgili Yahudi telakkisi için bkz. "Tanrı Korkusu" mad., Besalel, a.g.e., c.3, s.717.

²⁷⁰ "Şöyle denilir: 'Siyaseti en iyi bilen hükümdar, meşruiyetini ve liderliğini halkının gönlüne taht kurarak pekiştirendir (es-Seâlibî, a.g.e., s.88)." Krş. "*Mâ vesi'anî semâi ve lâ ardî ve lâkin vesi'anî galbu 'abdi'l-mu'min* (el-'Aclûniyy, a.g.e., no:2254, c.2, s.175)." 'Benim olan gökyüzüne ve yeryüzüne sığmam ama bana bağlılık duyan kulumun gönlüne sığarım.' Ayrıca krş. 'Gönül Çalab'ın tahtı/ Gönüle Çalab baktı/ İki cihan bedbahtı/ Kim gönül yıkar ise' (Yunus Emre)

²⁷¹ Kınalızâde'ye göre sultan, her ne kadar mukaddes olarak sayılmamasa bile en azından temsil ettiği makamdan dolayı büyük bir sevgiye ve saygıya layıktır. Bkz. Unan, a.g.e., s.260.

korkarlar.²⁷² Onun buyruğu okunduğunda önce ürperen tenleri daha sonra efendilerinin şefkatini hatırlayınca yatıştır.

‘*Ve huve’l- ğafûru’l-vedûdu zu’l-‘arşı’l-mecîd (85.14, 15).*’

‘O, sevendir, sevilendir, bağışlayıcıdır; şanlı tahtın sahibidir.’

‘*Ve’llezîne âmenû eşeddu hubben li’llâh (2.165).*’

‘Allah’a güvenip bağlananlara gelince, onlar Allah’ı daha çok severler.’

‘*Mâ enzelnâ ‘aleyke’l-gur’âne liteşgâ. İllâ tezkiraten li men yehşâ (20.3).*’

‘Sana bu iletiyi bedbaht olası diye değil, sadece Allah’tan korkan kimseye hatırlatmada bulunasın diye lütfettik.’

‘*İnnemâ yehşe’llâhe min ‘ibâdihi’l-‘ulemâ’ (35.28).*’

‘Kulları içinde Allah’tan sadece bilenler korkar.’

‘*Tagşa‘irru minhu culûdu’llezîne yehşevne rabbehum summe telînu culûduhum ve gulûbuhum ilâ zikri’llâh (39.23).*’

‘Efendilerinden korkanların tenleri onun buyruğu okunduğunda ürperir. Fakat daha sonra tenleri de gönülleri de yatıştır.’

‘*İnnâ erselnâke şâhiden ve mubeşşiran ve nezîrâ. Li tu’minû bi’llâhi ve rasûlihî ve tu‘azzirûhu ve tuveggirûhu ve... (48.8, 9)*’

‘Biz seni, insanların Allah’ı ve elçisini tanıması, Allah’a destek olması ve sabah akşam şanını anması için bir tanık, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.’

²⁷² Belli ki bu korkma hâşâ Allah’tan bir canavardan korkar gibi korkma değildir. Bir önceki rivayette de görülebileceği gibi kişinin hataları sebebiyle Allah’ın cezalandırmasından korkmasıdır ki bu korkuya daima bir ümit eşlik etmektedir. Öte yandan bu korku gerekli bir korkudur. Böyle bir korku olmazsa çoğu insan liyakatli işler ve eylemler (‘*amelun sâlih*’) yapmaz; iyice azıtır.

10. Bilge Kral Tanrı

Tarih boyunca daima ‘kral’lık ile ‘bilge’lik arasında bir tür ilişki olduğu, en azından olması gerektiği düşünülmüştür.²⁷³ Çünkü bir kral²⁷⁴ aynı zamanda bilge bir şahsiyet olmalıdır ki tebaasına babalık yapsın; onlara yol göstere ve her anlamda hükmetsin. Ya da tersinden söylemek gerekirse ancak bilge biri kral olmalıdır.²⁷⁵

Gerek Kitabı Mukaddes’te ve gerekse Kuran’da kendisinden söz edilen Allah’ın haberci (*nebiyy*)si Davut oğlu Süleyman da bir ‘bilge kral’dı. *Yahudilik Ansiklopedisi* Kitabı Mukaddes’teki ‘Süleyman’ın Özdeyişleri’ veya eski çevirisiyle ‘Meseller (İbr. *Mişle*)’ kitabı hakkında şu bilgileri verir: “Bu kitap, Vaiz (Koelet) ve İyov kitabı ile birlikte günlük yaşamda ahlaki davranışlar sergilenebilmesi için akıllıca söylenmiş deyişleri içeren ‘Bilge Edebiyatı’na dâhildir... Rabinik geleneğe göre, kitaptaki bazı deyişler Agur ve Kral Lemuel gibi kişilere mal edilmişse de, bunlar Kral Şelomo [Süleyman]’yu tarif eder... Meseller kitabı çeşitli üsluplar içerir. Fakat bunların başlıca türleri deyişler ve talimatlardır.”²⁷⁶ Eski sözlü kültürlerde bilge kralların birer atasözü olmuş bilgece sözler (özdeyişler)i²⁷⁷ onların diğer

²⁷³ “İyi öğütler kimden gelirse gelsin hükümdarın bilgeliğinin ürünüdürler ve bu bilgelik ise, hiç de iyi öğütlerin ürünü değildir.” Machiavelli, a.g.e., s.135.

²⁷⁴ Yakın zamanda vefat etmiş eski Bosna Hersek Cumhuriyeti cumhurbaşkanı Alija İzzetbegović, bir kral olmamasına rağmen halkı tarafından ‘Bilge Kral’ namıyla anılmaktadır.

²⁷⁵ Platon’a ve Farabi’ye göre ancak bir filozof (bilgeliksever) hükümdar olabilir. Bkz. Unan, a.g.e., s.110.

²⁷⁶ Besalel, a.g.e., c.2, s.397.

²⁷⁷ Kanuni’nin darbimesel (atasözü) olmuş ‘Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi/ Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi’ mısraları buna örnek verilebilir.

bilgece fermanları²⁷⁸ gibi hukukî bir hüküm ifade ederdi. Buna bilge ataların sözlerini de dâhil etmek gerekir. Çünkü “Bu kültürlerde yasalar bile kalıplaşmış deyişlere, atasözlerine yerleşmiştir; bunlar yalnız yasa dilinin süsü değil, yasanın özüdür. Zaten sözlü kültürlerde çoğu kez yargıcın görevi, huzuruna getirilen resmî anlaşmazlığı adil karara bağlamak için dava konusuyla ilgili atasözlerini beyan etmektir.”²⁷⁹ Nitekim Allah Elçisi Muhammet’in aşağıdaki sözleri de bu hususu teyit etmektedir:

‘Mesut oğlu Abdullah’tan rivayet edildiğine göre Allah Elçisi Muhammet şöyle demiştir:

‘İki haslet sahibinden başkasına gıpta edilemez. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsan olunup da doğru yolda harcayan kimse ile kendisine ‘bilgece sözler/ özdeyişler/ vecizeler (*el-hikmeh*)’ ihsan olunup onunla ‘hükmeden’ ve onu öğreten kimsedir.’²⁸⁰

Allah da bir ‘bilge (*el-hakîm*) kral’dır. Kuran’daki ‘*el-hikmeh*’ kelimesi onun bilgece sözleri/ özdeyişleri/ vecizeleri²⁸¹ anlamında kullanılmıştır.²⁸² Bunlar tıpkı bir

²⁷⁸ es-Seâlibî, kitabında “Hükümdarların Bilgece Fermanları” adıyla bir ‘fasıl’ açarak örnekler verir. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.73.

²⁷⁹ Ong, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul, 2003, s.51.

²⁸⁰ el-Buhâriyy, el-‘İlm/ 15.

²⁸¹ Kelimenin bu anlamları için bkz. Tan, Bilal, *Kur’an’da Hikmet Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2000, s.23, 24, 92.

²⁸² Kuran’daki ‘*el-hikmeh*’ kavramı hakkında bkz. Hacımuftüoğlu, a.g.e., s.165, 166.

babanın –ki krallar da tebaalarının babası²⁸³ olarak görülmüştür- oğluna nasihatları gibidir.²⁸⁴ Bu yüzden Kuran’da zikredilen Lokman’ın oğluna olan nasihatları ile Allah’ın kullarına olan nasihatları hemen hemen aynıdır.²⁸⁵

11. ‘Işık’ Kral Tanrı

Bazı krallar ve önderler birer ‘ışık (aydınlık)’a²⁸⁶ veya ‘güneş’e²⁸⁷ benzetilmişlerdir. Bunun nedeni ışığın ve güneşin, bilginin, kültürün/ törenin ve adaletin sembolleri²⁸⁸ olarak algılanmasıdır. Daha önce de temas ettiğimiz üzere Allah, Kuran’da gökleri ve yeryüzünü ışığı ile ‘ışıklandıran/ aydınlatan (*nûr*)’ bir kral olarak tanıtılmıştır. O, içinde yol gösterici (*hudâ*) bilgiler (*el-‘ilm*) in bulunduğu ferman (*el-kitâb*)ı ile insanları ısklandırır/ aydınlatır.

‘*Allâhu nûru’s-semâvâti ve’l-ard...* (24.35)’

‘Allah, gökleri ve yeri ısklandırandır...’

²⁸³ Kınalızâde tebaa ve hükümdar ilişkisini baba-oğul ilişkisi gibi görür. Bkz. Unan, a.g.e., s.20, 21.

²⁸⁴ Krş. “Bilgelik yapıtları, ‘Bir köylünün Oğluna Öğütleri”. Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul, 1999, s.42.

²⁸⁵ Bkz. Kuran, (6.151-153; 31.12-19; 17.22-39).

²⁸⁶ Bkz. Klengel, a.g.e., s.196.

²⁸⁷ Bkz. Klengel, a.g.e., s.15, 196. Yusuf Has Hacib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig* kitabında ‘töre’ ile özleştirilen ‘hakan’ da ‘güneş (küntogdı)’ sembolüyle anlatılmıştır (Bkz. Elmalı, Murat, “Kutadgu Bilig’de Töre”, *Hüzün Coğrafyası: Doğu Türkistan*, B.Ü. Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu Yay., İstanbul, 1997, s.21). “Hükümdar güneş gibi olmalıdır. Güneş nasıl ışık saçıyorsa, adil padişah da halkına o şekilde sarı altınlar saçmalıdır (T:161/ b).” Koçin, a.g.e., s.105.

²⁸⁸ Bkz. Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul, 2000, s.180.

12. Kutlu/ Kutsal Kral Tanrı

Özellikle eski çağlarda kral veya başka bir monark aynı zamanda ‘kutlu/ kutsal’ biri sayılırdı. Bunun bir sonucu olarak o, bir ‘(baş) rahip’ olarak da tanınırdı.²⁸⁹ Frazer bu konuda şunları söylemektedir: “Ama eski çağlardaki kralların genellikle aynı zamanda rahip olduklarını söylerken, görevlerinin dinsel yönünü tam anlamıyla anlatmış olmuyoruz. O çağlarda bir kralın çevresindeki kutsallık aylası hiç de boş bir söz değil, ciddi bir inancın ifadesiydi. Krallar, birçok durumda yalnızca rahip olarak değil, yani insanlarla tanrı arasında bir aracı olarak değil, genellikle insanın elinin uzanamayacağı bir yerde olduğu var sayılan ve ancak insanüstü ve görünmez varlıklara sunulan dua ve kurbanlarla ulaşılabilen iyilikleri kullarına ve kendine tapınanlara verebilecek tanrılar olarak saygı görürlerdi. Dolayısıyla tanrılardan, mevsimi gelince yağmuru yağdırması, güneşi açtırması, ürünü olgunlaştırması vs. beklenirdi. Bu beklenti bize ne denli yabancı gelirse gelsin ilk düşünce biçimlerinin ayrılmaz bir parçasıydı.”²⁹⁰

Kral Hammurabi, meşhur dikme taşında, diğer özelliklerinin yanında ‘bolluk getirici’ ve ‘insanların rahibi’ olarak tanıtılmaktadır. Eski Yunan ve Roma’da, krallar aynı zamanda politik anlamda hükmettikleri toplumların birer yüce törensel önderi

²⁸⁹ Dolayısıyla monarkların bedeni de kutsal addedilirdi. Mesela, Tahiti, Kamboçya ve Kore krallarına hiç kimse dokunamazdı. Kamboçya kralı, 1874 yılında arabasından düştüğü ve yerde baygın bir şekilde yattığı sırada adamlarından hiçbiri ona dokunmaya cesaret edemediği için ancak oraya gelen bir Avrupalı tarafından saraya taşınabilmişti. Kore kralı uyruklarından birine dokunmaya tenezzül etse, dokunduğu nokta artık kutsal sayılır, böylece bu şekilde onurlandırılmış kişi ölene kadar üzerinde görünür bir işaret, genellikle kırmızı ipekten bir kordon taşımak zorundadır. Bkz. Frazer, James G., *Altın Dal* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul, 1991, s.168.

²⁹⁰ Frazer, a.g.e., s.9, 10.

ve kutsal kralı (Lat. *rex sacrorum*) olarak saygı görüyorlardı. Ruhbanlık görevlerine layık olmadıkları düşünüldüğünde krallıklarını devam ettiremiyorlardı.²⁹¹ Eflatun'un aktardığına göre Eski Mısır'da herhangi bir firavunun, ruhbanlık liyakatına sahip olmaksızın ve kutsanmaksızın hükmetmesine izin verilmezdi. Hasbelkader başka sınıftan bir kral iktidarı zorla ele geçirse bile, onun mutlaka ruhbanlık kastına kabul edilmesi gerekirdi.²⁹²

Allah'a gelince o, zaten kutludur ve bütün göksel ve yerel bereketlerin kaynağıdır.²⁹³ Gökten bereketli bir su indirir. Onun fermanı da bereketlidir/ feyizlidir.

'*Tebâreke'llâhu rabbu'l-âlemîn* (7.54).'

'Ulusların efendisi Allah kutludur.'

'*Tebârake'smu rabbike zi'l-celâli ve'l-ikrâm* (55.78).'

'Görkem ve ikram sahibi efendinin adı kutludur.'

'*Ve nezzelnâ mine's-semâi mâen mubâarakah* (50.9).'

'Gökten bereketli bir su indirdik.'

'*Ve lev enne ehle'l-gurâ âmenû ve'ttegav lefeteahnâ 'aleyhim berekâtin mine's-semâi ve'l-ard* (7.96).'

²⁹¹ Bkz. Evola, Julius, *Modern Dünyaya Başkaldırı* (çev. Fevzi Topaçoğlu), İnsan Yay., İstanbul, t.siz, s.39, dipnot:5.

²⁹² Bkz. Evola, a.g.e., s.112, 113. Bu husus, Osmanlı Devleti zamanında kısmen ve dolaylı olarak da olsa '*din ve devletin ikiz kardeş oldukları*' biçiminde ifadelendirilirdi. Bkz. Unan, s.39, 45, 46.

²⁹³ Krş. "Aelius Aristides şöyle bildirir: 'Servet sahibi olmak bile Sarapis'in bir armağanıdır ve adaklar Sarapis'e, 'Bereket Veren Kurtarıcı (*Soter Ploutodotes*)' diye adanır." Burkert, Walter, *İlkçağ Gizem Tapıları* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s.37.

‘Eğer o kentlerin sakinleri Allah’a bağlılık duyup sakınmasını bilselerdi biz de göğün ve yerin bereketlerini onlara açardık.’

‘*Ve hâzâ kitâbun enzelnâhu mubârak* (6.92).’

‘Bu lütfettiğimiz kutlu bir fermanıdır.’

13. Şifa Verici/ Şifacı Kral Tanrı

La Boétie iktidar olgusunu ve onun ideolojik dayanaklarını irdelediği *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adındaki çalışmasında eski halkların krallarla ilgili bazı batıl inançlarını sıralarken şunları söyler: “Bu halklar, Epirus’un kralı Pyrrhus’un bir ayak başparmağının mucizeler yarattığına ve dalaklarından hasta olanları iyileştirdiğine sıkı sıkıya inanmışlardı. Üstelik ölü beden yakıldıktan sonra bu parmak, ateşe karşın, küllerin içinde sağlam kalmıştı diyerek bu masalı daha da zenginleştirmişlerdi. Böylece halk, her zaman yalanları kendisi yaratmış, sonra da bunlara inanmıştır. Birçok kişi bu çeşit martavallardan yazmışlardır; fakat bunları kentlerin söylentilerinden ve halkın aşağılık konuşmalarından toplamış olduklarını görmek çok kolaydır. Asur’dan gelip İskenderiye’den geçerek imparatorluğu ele geçirmek amacıyla Roma’ya giden Vespasius harikalar yaratmıştı. Topalları iyileştiriyor, körlerin gözünü açıyordu, fakat yaptığı bu ve bunun gibi diğer şeylerin içerdiği yalanı göremeyen kişi, onun iyileştirdiği körlerden daha da kördü.”²⁹⁴ La Boétie’nin bahsettiği bu inanç Ortaçağ’ın sonunda bile o kadar güçlü idi ki bazen bir kimsenin kral oluşunun ön şartı veya delili olarak da görülüyordu: O devre ait bir metinde Fransa kralı Philippe de Valois’in, gerçek bir kral olduğunu aç aslanların arasına girerek -Çünkü aç aslanlar gerçek bir krala hiçbir zaman saldırmazlar- ve

²⁹⁴ La Boétie, a.g.e., s.53.

hastaları iyileştirerek ispatlaması gerektiği, bunları yapamadığı takdirde kral olarak sayılamayacağı söylenmektedir.²⁹⁵

Kitabı Mukaddes'te geçtiğine göre Yahve, Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkıp Kızıldeniz'i geçen İsrailoğulları'na,

'Ben, Tanrı'nız Rabb'in sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarına kulak verir, bütün kurallarına uyarsanız, Mısırlılar'a verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim.' dedi. 'Çünkü size şifa veren Rab benim.'²⁹⁶

Kuran'daki kral tanrı Allah da hasta bedenlere 'şifa verir.' Onun kutlu (*mubârak*) sözleri hasta gönüllere şifa (*şifâ*)dır.²⁹⁷ Elçisi İsa ise tamamen onun izniyle körleri ve cüzamlıları iyileştirebilmiştir.

'*Fe izâ meridtu fe huve yeşfin* (26.80).'

'Hastalandığımda bana o şifa verir.'

'*Gad câekum mev'izatun min rabbikum ve şifâun li mâ fi's-sudûr* (10.57).'

²⁹⁵ Bkz. Evola, a.g.e., s.38. Evola, kralların şifacılık gücü ile ilgili başka bilgiler de verir: "Şifacılık gücünün kralların giysilerine dek nüfuz ettiği görüşüne Karolenjler'de de rastlanır; Fransız krallarında, Robert le Pieux'den, İngiltere krallarında ise Edouard le Confesseur'dan (Günah çıkarıcı Edward) ihtilal dönemine dek şifacılık gücü hanedan yoluyla geçer; önceleri her türlü hastalık iyileştirilebilirken, giderek bu iyileştirilebilen hastalık sayısı azalır ve Pierre Mathieu'nun deyiimiyle, 'Hristiyan camiasında varlığını sürdüren yegâne mucize olarak' binde bir gerçekleşen bir mucize haline gelir." Evola, a.g.e., s.42, dipnot:47.

²⁹⁶ Mısır'dan Çıkış, (15.26).

²⁹⁷ Krş. "Emirin sözleri savaşta mangalara benzer, / Ondan sadır olan her görüş, memleketin derdine deva!/ Zor bir mesele hususunda sade zannını söylese de,/ Bilinmezlik perdeleri açılır. Sır faş olur orada!" es-Seâlibî, a.g.e., s.134.

‘Size efendinizden hem bir öğüt ve hem de gönüllere şifa olan bir ileti gelmiştir.’

‘*Ve ubriu’l-ekmehe ve’l-ebrasa ve uhyi’l-mevtâ bi izni’llâh* (3.49).’

‘Allah’ın izniyle körleri ve cüzamlıları iyileştirir; ölüleri diriltirim.’

C) KRAL TANRININ HASLETLERİ

İster barbar, ister medeni olsun birçok eski kültürde krallar ve diğer tür hükümdarlar daima örnek ve model alınacak insanlar olarak görülmüşlerdir. Frazer, barbar diye nitelediği toplumlardaki ‘kral’ algılarından şöyle söz eder: “Dünya daha gençken akıl yerine geçen her şey onun içinde özetlenmiş durumdadır. O, her insanın örnek alarak yaşamını şekillendirmeye çalıştığı kusursuz bir örnekti; bir barbar felsefesinin çizdiği çizgiler üzerinde kesin bir doğrulukla kurulmuş kusursuz bir model.”²⁹⁸ es-Seâlibî, “Yaygın sözlerden biri de şu [dur]:” der. “Halk, yöneticisinin dini üzeredir [Daha doğru bir çeviriyle, ‘İnsanlar krallarının töresine tabidir (*en-Nâsu ‘alâ dîni mulûkihim/ melîkihim*)]’. İnsanlar başlarındaki hükümdarın temel doktrini ve inancı neyse ona meylederler. Onun görüşlerini referans olarak görürler. Onu taklit etmeye özen gösterirler.”²⁹⁹ Nitekim Satuk Buğra Han’ın Müslüman olmasıyla Karahanlılar’ın, Boris Han’ın Hristiyan olmasıyla da Tuna Bulgarları’nın³⁰⁰ tamamen dinlerini değiştirdikleri bilinmektedir.

İslam’da ise Allah’ın örnekliği olgusu Allah Elçisi Muhammet’in ‘Güzel hasletler, Yüce Allah’ın hasletleridir (*Husnu’l-hulugi hulgu’llâhi’l-a‘zam*).’³⁰¹ ve

²⁹⁸ Frazer, a.g.e., s.207.

²⁹⁹ es-Seâlibî, a.g.e., s.52. Şeyhoğlu da aynı rivayeti benzer şekilde yorumlar. Bkz.Unan, a.g.e., s.336.

³⁰⁰ Bkz. (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.6, s.390.

³⁰¹ es-Suyûtîyy, Celâlu’d-dîni’bnu Ebî Bekr, *el-Fethu’l-Kebîr*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz, c.2, 72; *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, no:3717, s.226; et-Taberâniyy, Ebu’l-Gâsim Suleymânü’bnu Ahmed, *el-*

‘Allah nezihtir, nezaheti sever; temizdir, temizliğı sever; asil ve cömerttir, asaleti ve cömertliğı sever. O halde siz de avlularınızı temiz tutunuz!...’³⁰² sözleriyle özetlenebilir.’ Ona atfedilen meşhur ‘Allah’ın hasletlerini siz de haslet edininiz (*Tahallagû bi ahlâğı’llâh*).’³⁰³ rivayeti ise temel ‘*hadîs*’ kaynaklarında yer almamaktadır.³⁰⁴

Allah’ın, aşağıda zikredilen kendisine mahsus ‘gururlanmak’ ve ‘övünmek’ dışında bütün hasletleri aynı zamanda ona bağlı kullar tarafından da örnek alınacak hasletlerdir.

1. ‘Asil’ ve Cömert Kral Tanrı

Eski ve geleneksel dünyada, kısmen de günümüzde yaşayan krallıklarda olduğu gibi insanlar kabaca üç sınıfa ayrılırdı: Asil (soylu), avam ve aşağı tabaka. O devirlerde üstünlük, mükemmellik, seçkinlik ve saygınlık adına tezahür eden her şey bir şekilde asaletle ilişkilendirilirdi. Türkçe’deki ‘asilâne, şahâne; krallara layık’ vb.

Mu‘cemu’l-Evsat (tahgîg: Ebû Mu‘âz Târigu’bnu ‘Avdı’llâhi’bni Muhammed; Ebu’l-Fadl ‘Abdu’l-Muhsini’bni İbrâhîme’l-Huseyniyy), Dâru’l-Harameyn, el-Gâhirah, 1995, no:8344, c.8, s.184. Arapça ‘*hulug/ hulg* (çoğ. *ahlâg*)’ kelimesi aslında ‘huy; seciye; haslet’ anlamına gelmektedir. Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.297; el-Fîrûzâbâdiyy, a.g.e., s.1137.

³⁰² et-Tirmiziyy, el-Âdâb/ 41. Felsefe ve tasavvuftaki ‘*teşebbuhun bi’llâh* (Allah’a benzeme)’ tabiri için bkz. “Teşebbüh” mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s.200.

³⁰³ Güler, Gazâlî’nin, *el-Magsadu’l-Esnâ li Şerhi Esmâi’llâhi’l-Husnâ* adlı kitabını bu rivayeti şerhetmek maksadıyla yazdığını söyler. Bkz. Güler, İlhami, *Allah’ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s.47.

³⁰⁴ el-Albâniyy’e göre bu rivayetin aslı yoktur. Bkz. el-Halebiyy, ‘Aliyy Hasan ‘Aliyy vd., *Mevsû‘atu’l-Ahâdîsi ve’l-Âsâri’d-Da‘îfeti ve’l-Mevdû‘ah*, Mektebetu’l-Ma‘ârif li’Neşri ve’t-Tevzî‘, er-Riyâd, 1999, no:8036, c.3, s.526.

birçok deyim yanında ‘bey, efendi, beyefendi, hanım, hanımefendi’ gibi hitaplar ve sıfatlar da o dünyadan bize miras kalmıştır. Allah elçisi devri Arap toplumunda da asaletin önemi büyüktü. Onların ‘asil’ anlamında kullandıkları ‘*kerîm*’ kelimesi, İngilizce’deki karşılığı olan ‘*generous*’³⁰⁵ sözcüğü gibi aynı zamanda ‘cömert’ anlamına gelmektedir. Bunun nedeni, asaletin en önemli belirtisinin cömertlik olmasıdır.³⁰⁶

Krallıkların ve diğer çeşit hükümdarlıkların haddizatında birer asiller idaresi olduğu bilinmektedir. Nitekim kralın bulunmadığı bir devlette soylu sınıfı olmaz; soylu sınıfının bulunmadığı bir devlette de kral olmaz.³⁰⁷ Tabi ki bir krallıktaki en asil kişi ‘kral’dır.³⁰⁸

Kuran’daki Allah da ‘*el-kerîm*’ yani ‘asil’ ve ‘cömert’ bir kraldır. es-Seâlibî’nin de naklettiği gibi, “Bütün insanlar cömert ve asilane davranmak durumundadırlar. Bu ahlakı terk etme konusunda en bahanesiz kalacak olanlar ise hükümdarlardır. Zira cömertliğe en çok onların gücü yeter.”³⁰⁹ Söz ettiğimiz varlık Allah olduğuna göre doğal olarak buradaki ‘asalet’in soy ve akrabalıkla bir bağı

³⁰⁵ İng. *generous*: “s. Cömert, âlicenap, eli açık; asil...” Avery vd., a.g.e., s.405.

³⁰⁶ Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâki Kavramlar* (çev. Selâhattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997, s.112.

³⁰⁷ Bkz. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul, 1998, c.1, s.67.

³⁰⁸ Kınalızâde’ye göre, filozoflar (hükemâ) fâzıl bir hükümdarın, içinde ‘temiz bir neseb’in de bulunduğu yedi haslete sahip olması gerektiğini söylemişlerdir. Bkz. Unan, a.g.e., s.187.

³⁰⁹ es-Seâlibî, a.g.e., s.55.

olamaz. Burada ‘yücelik’, ‘kusursuzluk’ ve ‘mükemmellik’ anlamında kullanılmaktadır.³¹⁰

‘*Yâ eyyuhe’n-nâsu mâ ğarrake bi rabbike’l-kerîm* (82.6).’

‘Ey insan! Asil ve cömert efendine karşı seni aldatan ne!’

‘*İgra*’ ve *rabbuke’l-ekremu’llezî ‘alleme bi’l-galem* (96.3, 4).’

‘Oku! Yüceler yücesi efendin kalemle öğretendir.’

2. Lütufkâr Kral Tanrı

Allah sadece çok ‘cömert’ bir kral değil, aynı zamanda son derece ‘lütufkâr (bahşeden; ihsan eden)’ bir kraldır da.

‘*Ve ahsin kemâ ahsene’llâhu ileyk* (28.77).’

‘Allah sana ihsanda bulunduğuna göre sen de insanlara ihsanda bulun!’³¹¹

Allah o kadar lütufkâr bir kraldır ki, bütün hükümdarlıklar/ krallıklar dahi onun hükümdar/ kral olarak seçtiği kullarına birer lütfu ve armağanıdır.³¹²

‘*Ve âtâhu’llâhu’l-mulke ve’l-hikmete ve ‘allemehû mimmâ yeşâ*’ (2.251).’

‘Allah Davut’a krallık ve bilgelik lütfetti; dilediği şeyleri ona öğretti.’

³¹⁰ Kendisi, ‘*el-kerîm*’ olduğu gibi taht (*el-‘arşi’l-kerîm*), elçisi (*rasûlin kerîm*) ileti (*gur’ânun kerîm*)si olan fermanı ve tabi ki has bahçelerde lütfettiği nimet (*rizgun kerîm*)leri ve ödül (*ecrun kerîm*)leri de ‘*kerîm*’dir. Krş. Osm. ‘taht-ı hümayun, fermân-ı hümayun, ihsân-ı şâhâne...’

³¹¹ Krş. “Önceden bir hizmetin olmadığı halde Allah, sana lütfedip ikramda bulundu. Sen de onun kullarına ikramda bulun (T: 167/ b).” Koçin, a.g.e., s.109.

³¹² Kınalızâde akıllı bir padişahın, padişah oluşunu Allah tarafından kendisine bahşedilmiş bir hediye olarak görmesi gerektiğini belirtir. Bkz. Unan, a.g.e., s.186.

Bunun bir yansıması olarak krallar veya diğer tür hükümdarlar (sultanlar) Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (*zıllu'llâhi fi'l-ard/ 'âlem*) olarak görülmüştür.

Krallığın/ hükümdarlığın Tanrı'nın bir lütfu olduğu yolundaki telakki sadece Kuran'da ve rivayetlerde değil, hemen hemen bütün eski kültürlerde de var olan bir telakkidir. “Hammurabi, ‘Kral, yetkin kişiyim ben. Tanrı Enlil’in armağan ettiği...” demektedir. Türkler’in erken dönem hükümdarlık ve hâkimiyet algısının göksel ve tanrısal olduğunu Orhun Kitabeleri’nde görmek mümkündür. Bu kitabelere göre hakan, Tanrı’nın yeryüzünde insanları yönetmesi amacıyla görevlendirdiği kişidir. Bilge Hakan (Kağan)’ın, ‘(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum... Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakan’ı annem Hatun’u yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu.’ şeklindeki sözleri bu tespiti açıkça ortaya koymaktadır. Orhun Kitabeleri’nde Tanrı tarafından insanları yönetmekle görevlendirilmiş olan hakan, Osmanlı Devleti’nde bu defa ‘sultan’ unvanıyla ve İslamî bir tabirle ‘*zıllu'llâhi fi'l-ard ('âlem)*’ yani Allah’ın yeryüzündeki gölgesi’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeyhoğlu [Sadru’d-dîn Mustafâ],’na göre, nasıl ki bir adamın yere düşen gölgesi, o adama nispet ediliyorsa, sultan da ‘Allah’ın yeryüzündeki gölgesi’ olması itibarıyla eylemleriyle Allah’a olan mensubiyetinin gereklerini yerine getirmek durumundadır.³¹³

Aslında iyilik ve güzellik adına insanın başına gelen veya yapılan her şey Allah’ın lütfudur. Çünkü bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağı odur. Onun

³¹³ Bkz. Unan, a.g.e., s.18, 19, 23, 320. ‘Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir... (*es-Sultânu zıllu'llâhi fi'l-ard...*)’ rivayeti için bkz. el-‘Aclûniyy, a.g.e., no:1485, c.1, s.403; es-Suyûtuyy, *el-Fethu'l-Kebîr*, c.2, s.171, 172.

istemesi, lütfedip izin vermesi veya yardımı olmazsa kişi herhangi bir iyiliğe kavuşamaz. Kötülüklerle gelince, onları Allah emretmediğine göre yaptırmış da olamaz. Kişi onları kendi arzularına ve Şeytan’a uyarak yapar. Sadi der ki: “Padişahın lütufları ölçüye sığmaz. Dil şükretmekle ona karşı ne hizmet görmüş olabilir? [Sadi, burada padişahı Ebubekir oğlu Sad’ı kast etmektedir] ... Şu halde beni topraktan var eden, bana kudretiyle temiz bir ruh veren Tanrı’nın buyruklarına katlanırsam buna şaşar mısınız? Ben daima onun lütufları, onun ihsanları içindeyim... Önce Tanrı, kalbine istek verir. Kul ondan sonra eşiğe baş koyar. Tanrı muvaffak kılmadıkça kul başkalarına iyilik edebilir mi?... ‘Benim fiilim de iyidir.’ diye niçin kendini düşünüyorsun? O kapıdan bak: Her şey Tanrı’nın verdiği uygunluk sayesinde olmaktadır. Bahçıvanın padişah köşküne hediye ettiği yemiş, gene sultanın bahçesindendir...”³¹⁴ Dolayısıyla burada Kuran’daki, ‘İyilik adına başına gelenler Allah’tan; kötülük adına gelenler ise kendindendir.’ anlamındaki ‘*Ve mâ esâbeke min hasenetin fe mine’llahi ve mâ esâbeke min seyyietin fe min nefsik (4.79).*’ ifadesi de açıklık kazanmış olmaktadır.³¹⁵

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da şu olabilir ki, insanın teslim (*islâm*) oldu veya bir iyilik yaptı diye Allah’tan minnet beklemeye hakkı yoktur. Yine Sadi’nin deyişiyle, “Bilirim ki kaldırdığım eli kendi gücümle yükseltmiyorum. Evet, gönül erleri ellerini kendiliklerinden kaldırmazlar; zira ipin ucu gayb’dan çekilmektedir. Hayır ve ibadet kapısı açık olmakla beraber, herkes iyi işler yapmaya kadir değildir; mutlaka bir engel vardır: Huzura ancak padişahın fermanı ile

³¹⁴ Sadi, *Bostan*, s.18, 167, 300. Krş. ‘*Ve’llâhu halagakum ve mâ ta’melûn (37.96).*’ ‘Hâlbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.’

³¹⁵ Bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-‘Azîm*, c.2, s.318.

girilebilir. Kaderin anahtarı kimsenin elinde olamaz; mutlak surette kâdir olan ancak Tanrı'dır. Ey doğru yolda koşan kimse, kendine değil, Tanrı'ya minnet et. O senin tiynetini gayb âleminde iyi yoğurduğu içindir ki tabiatından kötülük gelmiyor. Hâlbuki aynı Tanrı, arıdan bu tatlılığı peyda ederken yılanda zehir yaratmıştır.”³¹⁶

Kuran bazı bedevilerin ‘teslim olma (*islâm*)’larından dolayı Allah elçisinden minnet beklemelerini şöyle eleştirmektedir:

‘Yemunnûne ‘aleyke en eslemû. Gul lâ temunnû ‘aleyye islâmekum. Beli’llâhu yemunnu ‘aleykum en hedâkum li’l-îmân... (49.17)’

‘Teslim oldular diye sana lütufta bulunduklarını sanıyorlar. Onlara de ki: ‘Teslim oluşunuzu bir lütuf gibi başıma kakmayın öyle! Aksine bağlılığa sevk ettiği için aslında Allah’ın size lütufta bulunduğunu bilmeniz gerekirdi. Tabii eğer gerçekten teslim olmuşsanız.’³¹⁷

Sümerliler’e göre de onların asırlar boyunca kendi toplumsal ve kültürel deneyimlerinden yavaş yavaş ve binbir güçlkle geliştirdikleri yüksek ahlaki niteliklerin bütün şerefi tanrılarına aitti. Çünkü bu şekilde olmasını tasarlayanlar tanrılarıydı. İnsanın tek yaptığı tanrıların buyruklarını yerine getirmektir.³¹⁸ Aslında bu telakki biçimi beşeri kraliyetler ve hükümdarlıklar için de geçerliydi. Mesela Sultan I. Mehmet’in, Kostantiniyye muhasarasının elli üçüncü günü (28 Mayıs 1453), savaşmakta olan büyük küçük bütün komutanlarını topladığı ve onlara şöyle

³¹⁶ Sadi, *Bostan*, s.307.

³¹⁷ Sadi, *Gülîstan*’ında da kulun, Tanrı sayesinde hayır işlemeye muvaffak olduğunu, dolayısıyla hayrın hem nimetinden ve hem de faziletletinden istifade ettiğini, bundan dolayı da minnet bekleyeceğine, minnettar olması gerektiğini söyler. Bkz. Sadi, *Gülîstan*, s.275.

³¹⁸ Bkz. Kramer, *Sümeler*, s.166.

bir nutuk çektiği nakledilir: “Bugün size eski Romalıların payitahtı olan, bir zamanlar güzellik, zenginlik ve şeref doruğunda bulunmuş ‘bir şehri bahşediyorum.’ Artık parlak bir zafer için birbirinizi teşvik ediniz... Bana gelince, sizin başınızda muharebe edeceğime yemin ederim...”³¹⁹ Dikkat edilirse padişah bu nutkunda ölesiye gayret gösteren (*cihâd*)/ savaşılan askerlerine seslenmekte ve kendisinin kumandasında şehrin alınmasını onlara yapılmış bir ‘bağış/ bahşetme’ eylemi olarak nitelendirmektedir.

Bu konuda son olarak belirtmemiz gereken husus şudur ki, insanlar ne kadar iyilik yaparlarsa yapsınlar Allah’ın inayeti ve lütfu (kayrası)³²⁰ olmadan ‘bağışlanamazlar’³²¹ ve has bahçelerdeki sonsuz güzel yaşamı hak edemezler.

‘Ayşe, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘... Şunu bilin ki, hiçbirinizi yaptığı iyilikler has bahçeye sokmaya yetmez!’

‘Seni de mi Sayın Allah elçisi?’ diye kendisine sorulunca, ‘Evet, beni de.’ dedi. ‘Eğer Allah af ve şefkatle muamele etmezse beni de!’³²²

3. Velinimet Kral Tanrı

Krallar ve diğer tür hükümdarlar daima kullarının en büyük ‘velinimet’i olarak görülmüş ve selamlanmışlardır. ‘Hammurabi Yasaları’nda kraldan ‘ülkenin

³¹⁹ Pala, İskender, “Bizans Surları Önünde Son Nutuk”, *Zaman* [Gazetesi], (27.05.2008), s.21.

³²⁰ Kayra: “1. Yüksek tutulan ve sayılana birinden gelen iyilik, lütuf, ihsan, atıfet, inayet 2. fel. Tanrı kayrası. Kayracılık: fel. Evrendeki bütün olayları tanrısal sebebe dayandıran, insanların ancak Tanrı kayrasıyla, bağışıyla kurtulabileceğini ileri süren öğretisi, providansiyalizm.” *Parlatır vd.*, s.1253.

³²¹ Bilindiği gibi Türkçe’de ‘bağışlamak’ sözcüğü de iki anlamda; ‘bahşetmek/ lütfetmek’ ve ‘affetmek’ anlamlarında kullanılmaktadır.

³²² el-Buhârîyy, er-Rigâğ/ 18.

velinimeti' diye de söz edilir.³²³ Osmanlı devletinde padişahlara arzedilen dilekçeler genellikle “Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû ‘velî-ni‘metim’ efendim pâdişâhım.” diye başlar; “Emr-ü fermân şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû ‘velî ni‘metim’ efendim pâdişâhım hazretlerinizdir.”³²⁴ diye sona ererdi. Rauf Bey (Orbay)’in padişahlığın kaldırılmasının gündemde olduğu günlerde, “Ben hanedân-ı Âl-i Osman’ın nân-ü nimetiyle perverde olmuş bir ailenin evladıyım...”³²⁵ diyerek Mustafa Kemal Paşa’ya itiraz ettiği rivayet edilir.³²⁶ Çünkü tarih boyunca hükümdarlar, tebaalarını yediren, içiren giyindiren, barındıran ve birçok iyiliği bahşeden, dolayısıyla ‘minnet duyulan’ kimseler olarak görülmüşlerdir.³²⁷

Göklerin, yerin, bütün iyiliklerin, güzelliklerin ve nimetlerin gerçek sahibi (*er-rezzâg*) olan Allah ise asıl ve en büyük ‘velinimet’tir. Bu yüzden bütün minnettarane ve ‘müteşekkiraneye övgüler (*el-hamd*)’i³²⁸ hak etmektedir.

‘*Gul men yerzugukum mine’s-semâvâtî ve’l-ardi guli’llâh* (34.24).’

‘Onlara, ‘Göklerden ve yerden sizi besleyen kim?’ diye sorduktan sonra

‘Allah!’ diye yine sen cevap ver!’

³²³ Price, Helenistik çağ kent kültürlerinin bir anlamda hükümdar kültürü değil, velinimet kültürü olduğunu, Helen krallarına her şeyden önce bağış sahibi, esirgeyici ve kurucu oldukları için tapıldığını nakleder. Bkz. Price, a.g.e., s.105.

³²⁴ Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Gözyaşı Yay., Konya, 1991, s.132, 136.

³²⁵ Mısıroğlu, Kadir, *Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay., İstanbul, 1980, s.395.

³²⁶ Sadi, ciddi bir suç işleyen zamanının Hamedan kadısının, kendisini cezalandırmak isteyen padişahına şu sözlerle hitap ettiğini nakleder: “Kadı: ‘Ey cihanın efendisi, dedi, ben bu hanedanın nimetiyle beslenmişim...” Sadi, *Gülistan*, s.227.

³²⁷ Krş. “Şiraz’ın sahibine müjdeler olsun! Halk onun himmetinin gölgesinde, onun nimetinin sofrasında oturmaktadır.” Sadi, *Bostan*, s.138.

³²⁸ Bkz. Mîr, a.g.e., s.185.

‘Ellezî halaganî fe huve yehdîni ve’llezî huve yut‘imunî ve yesgîn. Fe izâ meridtu fe huve yeşfîn (26.80).’

‘Yarattıktan sona bana yol gösteren ve yedirip içiren odur. Hastalandığımda bana şifa veren de odur.’

‘Le gad menne’llâhu ‘ale’l-mu’minîne iz ba‘ase fîhim rasûlen min enfusihim (3.164).’

‘Allah onlardan birini aralarına elçi göndermek suretiyle kendisine bağlılık duyanlara iyilikte bulunmuştur.’

‘Ve gâlu’l-hamdu li’llâhi’llezî hedânâ li hâzâ ve mâ kunnâ li nehtediye lev lâ en hedâne’llâh (7.43).’

‘Bizi buna sevk eden Allah bütün övünceleri haizdir. Eğer o göstermeseydi bizler doğru yolu bulamazdık.’

‘Ve lein seeltehum men halaga’s-semâvâti ve’l-arda leyegûlunne’llâh. Guli’l-hamdu li’llâhi... (31.25)’

‘Onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yaratmış?’ diye sorsan elbette ki ‘Allah!’ diye cevap vereceklerdir. O takdirde sen de, ‘Allah bütün övünceleri haizdir!’ diye söyle...’

4. Kadirşinas Kral Tanrı

Elbette ki insanlar iyilik de yapsalar kötülük de yapsalar, bunun hiçkimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah’a bir yararı ya da zararı olamaz. İyilik veya kötülük yapanlar öncelikle bunu kendilerine yapmış olurlar. Kaldı ki Allah, hiç kimsenin iyiliğinden bir yarar elde etmediği gibi hiç kimsenin kötülüğünden de bir zarar görmez.

‘Meni’htedâ fe innemâ yehtedî li nefsihî ve men dalla fe innemâ yedillu ‘aleyhâ (17.15).’

‘Doğru yolda yürüyen kendi lehine yürür, yoldan çıkan ise aleyhine.’

‘Men câe bi’l-haseneti fe lehû ‘aşru emsâlihâ ve men câe bi’s-seyyieti fe lâ yucâ illâ mislehâ ve hum lâ yuzlemûn (6.160).’

‘Bir iyilikle gelene o iyiliğin on katı, bir kötülükle gelene ise o kötülüğün misli kadar karşılık verilir. Hiç kimseye haksızlık yapılmaz.’

Şu da var ki, Allah ‘kadirşinas’ yani ‘iyilikbilir’ bir kral tanrıdır. Bu nasıl olabilir? Allah bir kulun başka kulların ihtiyaçlarını karşılamaya veya sıkıntılarını bertaraf etmeye yönelik yaptığı iyilikleri bile, -haddizatında kendisine iyilik yapılması gerekli ve mümkün olmamasına rağmen- kendisine yapılmış iyilikler olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle o, kullarına yapılan iyilikleri takdir etmekte ve onlar için teşekkür bile etmektedir.

‘Ve men tatavva’a hayran fe inne’llâhe şâkirun ‘alîm (2.158).’

‘Kim gönüllü olarak fazladan bir iyilik yaparsa şunu bilsin ki, Allah kadirşinasdır ve her şeyi bilir.’

‘Ebhureyre anlatır:

‘Allah elçisi dedi ki: ‘Güçlü, şerefli ve haşmetli olan Allah, duruşma günü şöyle buyuracak: ‘Ey Âdemoğlu, Hastalanmış olmama rağmen sen beni ziyaret etmemiştin!’ Kul, ‘Efendim, sen ki bütün ulusların efendisisin, hal böyleyken ben seni nasıl ziyaret edebilirdim ki? O zaman Allah, ‘Falan kulumun hasta olduğunu bilmiyor muydun yoksa? Onu ziyaret etmemişsin. Eğer onu ziyaret etmiş olsaydın beni onun yanında bulacağını bilmen

gerekirdi.’ Yine Allah soracak: ‘Ben senden yiyecek istemiştim ama sen beni doyurmamıştın!’ Kul, ‘Efendim, sen ki bütün ulusların efendisisin, ben seni nasıl doyurabilirdim ki?’ O zaman Allah, ‘Falan kulum senden kendisini doyurmasını istemiş olmasına rağmen sen onu doyurmamıştın. Eğer onu doyurmuş olsaydın bunu yanımda bulacağını bilmiyor muydun?’ Allah yine soracak: ‘Ey Âdemoğlu, Senden istemiş olmama rağmen sen bana su vermemiştin!’ Kul şöyle diyecek: ‘Efendim, ben sana nasıl su verebilirdim ki? Sen bütün ulusların efendisisin!’ Allah da diyecek ki: ‘Falan kulum senden su istemişti ama sen vermemiştin. Eğer ona su vermiş olsaydın bunu da yanımda bulacağını bilmiyor muydun?’³²⁹

‘Ebhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Adamın biri yolda yürürken dikenli bir dal bulur da onu yolun ötesine atarsa bundan dolayı Allah ona teşekkür eder ve onu bağışlar.’³³⁰

5. Müşfik (Sevecen) Kral Tanrı

Adil olmak kadar tebaasına şefkat göstermek kusursuz bir hükümdarın şanından kabul edilir. Sadi, *Bostan*’ının ‘Adalet ve Padişahlığa Dair’ adlı birinci bölümünde ‘Tebaaya şefkat Göstermek’ ve ‘Eski Padişahların şefkati’ başlıkları altında hikâyeler anlatır.³³¹ Evet, hükümdarlar adil olmalıdırlar; suçluları gerektiğinde şiddetle cezalandırmalıdırlar ancak dürüst, alışkan ve devlete layıkıyla hizmet eden tebaaya karşı da şefkatle muamele etmek durumundadırlar.

³²⁹ Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 13. Ayrca krş. Matta, (25.34-46).

³³⁰ Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 36.

³³¹ Sadi, *Bostan*, s.39, 43.

Kuran'daki 'gerçek kral (*el-meliku'l-hagg*) da adil (*el-'adl*)dir; gerektiğinde suçluları şiddetle cezalandırır (*şedîdu'l-'igâb*) fakat o, kendisine güvenle ve sadakatle bağlı (*el-mu'min*) ve liyakatli eylemler (*'amelun sâlih*)de bulunan kullarına karşı da son derece şefkatlidir. Şefkatli olmayı kendisine buyruk olarak yazmıştır/ilke edinmiştir. Birçok rivayette onun şefkati 'ana şefkati' ile mukayese edilerek anlatılmaya çalışılır.

'Fe in kezzebûke fe gul rabbukum zû rahmetin vâsi'ah. Ve lâ yuraddu be'suhû 'ani'l-gavmi'z-zâlimîn (6.147).'

'Seni yalancılıkla itham ederlerse onlara şunu söyle: 'Efendimizin şefkati geniştir ama onun suçlu kavmi cezalandırmasına da kimse engel olamaz.'

'Ketebe 'alâ nefsihi'r-rahmeh (6.12).'

'Şefkatle muamele etmeyi kendisine buyruk olarak yazmıştır.'

'Rabbunâ vesi'te kulle şey'in rahmeten ve 'ilmâ (40.7).'

'Efendimiz, şefkatin ve bilgin her şeyi kuşatmıştır.'

'Hattap oğlu Ömer anlatır:

'Allah elçisine bir grup esir getirilmişti. Esirler arasında bir kadın vardı. Göğüsleri sütle dolu bu kadın sağa sola koşuşturuyor, esirler arasında bir çocuk bulduğunda ise onu alıp kucaklıyor, göğsüne bastırıyor ve emziriyordu. Bu manzara karşısında Allah elçisi, 'Ne dersiniz? Bu kadın çocuğunu hiç ateşe atar mı? diye sordu. Bizler ise 'Allah için hayır...' diye cevap verince

şunları söyledi: ‘Allah’ın kullarına olan şefkati bu kadının çocuğuna gösterdiği şefkatten çok daha fazladır.’³³²

6. Gururlu ve Övüngen Kral Tanrı

Kuran’daki Allah, bir kısım safdillerin iddia ettikleri gibi ‘mütevazı’ -Çünkü ‘mütevazı’ insan sevilir- değil, aksine ‘gururlu’ bir kral tanrıdır. Hatta bazıları bu iddialarına, Kuran’da birinci çoğul şahıs zamirleri ve kipleri kullanılarak söylenmiş ifadeleri mesela, ‘Seni yalnızca bütün uluslara olan şefkatimizden dolayı elçi olarak gönderdik.’ anlamındaki ‘*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li’l-‘âlemîn* (21,107).’ vb. ifadeleri örnek gösterir. Hâlbuki Allah Elçisi Muhammet devri Arapça’sında günümüz Türkçe’sinde olduğu gibi birinci çoğul şahıs zamirleri ve kipleri tevazu için kullanılmıyordu. Aşağıdaki Kuran ifadesi ve rivayet oldukça açıktır.

‘*el-Meliku’l-guddûsu’s-selâmu’l-mu’minu’l-muheyminu’l-‘azîzu’l-cebbâru’l-mutekebbir* (59.23).’

‘O, kutsal, esenlik verici, güven duyulan, otorite sahibi, güçlü ve gerektiğinde zor kullanan gururlu kraldır.’

‘Ebuhureyre anlatır:

³³² el-Buhâriyy, el-Edeb/ 18. Ayrıca daha önce zikrettiğimiz Allah’ın, şefkatini yüz parçaya böldüğü, bunun bir parçasını yeryüzüne indirdiği, o bir parça şefkat sayesinde bütün canlı mahlukatın birbirine şefkat gösterdiği ve mahlûkatı yarattığı zaman tahtının üzerindeki bir fermana ‘Şefkatim öfkeme galebe çalar.’ şeklinde yazı yazdığı ile ilgili rivayetler için bkz. el-Buhâriyy, el-Edeb/ 19, et-Tevhîd/ 15; Muslim, et-Tevbeh/ 4; ed-Dârimiyy, er-Rigâg/ 69.

‘Allah elçisi şöyle demiştir: ‘Güçlü, şerefli ve haşmetli Allah dedi ki: ‘Büyüklük ve azamet benim üstlük ve altlık iki elbisemdir. Bu konularda benimle rekâbete kalkışanı ateşe atarım.’³³³

Kaldı ki Allah niçin tevazu gösterebilir ki? Ya da sahte bir tevazuya neden tenezzül etsin ki? Evrende gururlanmayı/ kibirlenmeyi hak eden biri varsa o da Allah’tır. Çünkü her şeyin yaratıcısı ve sahibi odur. Onun hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O kusursuz (mükemmel)dir. Dolayısıyla gururlanmak ona yakışır da. Ancak kula gelince, o efendisine bağımlıdır ve kusursuz değildir: ‘Hatasız kul olmaz.’ Onun gururlanmaya hakkı olmadığı gibi gururlanmak zaten ona yakışmaz. “Kul kibirlendiği vakit, sırf Allah’a yaraşan bir sıfatta Allah’a karşı münazaaya, yarışa girmiş olmaktadır. Gazâlî bu davranışı, bir hizmetçinin padişahın tacını giyerek onun tahtına oturup hükmetmeye kalkmasına benzetir. ‘Bir uşak için, bundan daha büyük bir cür’et, bundan daha vahim bir cinayet olur mu?’ der ve ‘Şüphesiz bu uşak, padişahın en ağır cezasını hak eder.’ diye hükmeder.”³³⁴

Allah’ın ‘gururlanma’ ile paralel sayılabilecek bir diğer hasleti de kendisi ile ‘övünme’sidir. Allah övünge³³⁵ biri olduğu için kendisi ile iftihar eder; başkaları tarafından methedilmekten ve minnetle yâd edilmekten hoşlanır.³³⁶

³³³ Ebû Dâvûd, el-Libâs/ 28; Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 38. Rivayetin orijinalinde geçen ve ‘azamet’ olarak çevirdiğimiz ‘*el-kibriyâ*’ sözcüğü dolaylı olarak ‘krallık’ olarak anlaşılmaktadır. Bkz. Kuran, (10.78); et-Taberiyy, a.g.e., c.6, s.579.

³³⁴ Canan, a.g.e., c.15, s.20.

³³⁵ “Övünge: Çok övünen...” Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1742.

³³⁶ Krş. Mezopotamya’da tanrılaştırılan krallara, krallık yaptıkları dönem süresince tapınaklarda tapınılmış ve onların şereflerine methiyeler yazılmıştır. Bkz. Black, a.g.e., s.131.

‘Ve guli’l-hamdu li’llâhi’llezî lem yettehiz veleden ve lem yekun lehû şerîkun fi’l-mulk (17.111).’

‘Şunu söyle: ‘Çocuk edinmeyen ve krallığında herhangi bir ortağı olmayan Allah bütün övünceleri haizdir.’

‘Ebu Talip oğlu Ali anlatır:

‘Allah elçisi ‘vitr’in sonunda şunu okurdu: ‘Allah’ım, öfkenden hoşnutluğuna; cezalandırmandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Seni gereği gibi övmeye gücüm yetmez. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin.’³³⁷

‘Mesut oğlu Abdullah anlatır:

‘Allah elçisi şöyle demiştir: ‘... Methedilmekten Allah kadar hoşlanan hiç kimse de yoktur. Bu sebeple o kendisini methetmiştir.’³³⁸

Hâlbuki günümüzde bir insanın ‘gururlu’ olması gibi ‘övüngen’ olması da antipatik ve itici kabul edilir. Bunu da yukarıda izah ettiğimiz bakış açısından yani ‘hak etme’ ve ‘yakışma’ açısından ele almak gerekir. Evet, Allah övüngendir, çünkü o hak ediyor ve doğrusu ona yakışıyor da.

Kendi ile övünmek eski Mezopotamya krallarının da hoşlandıkları bir şeydi. Mesela Sümer kralları ilahilerinde daima ülkelerine ve halklarına sağladıkları zenginlik ve refaktan dolayı kendileri ile övünürler.³³⁹ Kramer bunun sebebini şöyle

³³⁷ Ebû Dâvûd, el-Vitr/ 5.

³³⁸ et-Tirmiziyy, ed-Da‘avât/ 97; el-Buhâriyy, en-Nikâh/ 107.

³³⁹ Bkz. Kramer, *Sümerler*, s.347. Kral Hammurabi’nin, yasalarında olduğu gibi bütün resmi yazılarında da kendisini kusursuz ve yanılmaz olarak tanıtmaya çalıştığı görülür. Bottero, Hammurabi yasalarının temel özelliğinin kralın kendisi ile övünmesi olduğunu söyler. Bkz. Bottéro, a.g.e., s.207.

açıklar: “Kral ilahilerinin çoğu kendi kendine aşırı bir övgü niteliğindedir; kralların kendileri, yine kendileri hakkında hiçbir çekinme ve sınırlama gereği hissetmeksizin tumturaklı, abartılı ve kibirli övgü ezgileri söyler gibi yansıtılmaktadır. Kralların bu olağandışı ve bizim görüşümüzce pek değersiz olan davranışı, psikolojik bakımdan hiç de önemsiz değildir; genel olarak Sümer davranış tarzının karakteristik özelliği olan saygınlık ve üstünlük dürtüsüne uygun düşmektedir.”³⁴⁰

Osmanlı padişahlarının özellikle zamanın ya da geçmişin gayrimüslim krallarına ve imparatorlarına karşı kendileri ile övündüklerini biliyoruz. Mesela Fatih Sultan Mehmet’in, “Sezar ve Anibal bile benimle karşılaştırılınca hiçbir şeydir ve ben (dünyadaki bütün Hristiyanlar’ı) hâkimiyetim altına alabilirim.”³⁴¹ diyerek kendisi ile övündüğü nakledilir. Torunu Kanuni Sultan Süleyman’ın, zamanın Fransa kralına gönderdiği meşhur ferman ise kendisi ile ne kadar övündüğünün veya başka bir deyişle Fransa kralına ne kadar tepeden baktığının bir belgesidir.³⁴²

Öte yandan gerek Osmanlı Devleti’nde ve gerekse onun dışındaki sultanlıklarda ve krallıklarda hükümdara yakın olmak, ondan bir şey dilemek veya

³⁴⁰ Kramer, *Sümerler*, s.274.

³⁴¹ Unan, a.g.e., s.11, dipnot:20.

³⁴² “Ben ki sultânü’s selâtin ve burhânü’l havakîn tâc bahş-i hüsvân-ı rûy-i zemîn zıllı’llâhî fi’l-arzeyn Akdeniz’in ve Karadeniz’in ve Rumeli’nin ve Anadolu’nun ve Karaman’ın ve Rum’un ve Vilâyet-i Zülkadriye’nin ve Diyarbekir’in ve Kürdistan’ın ve Azerbeycan’ın ve Acem’in ve Şam’ın ve Halep’in ve Mısır’ın ve Mekke’nin ve Medine’nin ve Kudüs’ün ve külliye diyâr-ı Arab’ın ve Yemen’in ve dahâ nice memleketin ki âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmım Cenâb-ı Celâlet meâbım dahi tığ-ı ateşbâr ve şemşîr-i zafer-i nigârım ile fetheylediğim nice diyârın sultânı ve padişâhı, Sultân Bayezid Han Oğlu Sultân Selim Han Oğlu Sultân Süleyman Han’ım. Sen ki Françe vilâyetinin Kralı Françeşko’sun...” Clot, André, *Muhteşem Süleyman* (çev. Turhan Ilgaz), Milliyet Yay., İstanbul, 1998, s.143.

ona bir şey/ bir eser ithaf etmek isteyen tebaadan bir kimse sözlerine genellikle övgülerle başlar ve fırsat buldukça övgülerini çeşitli biçimlerde tekrarlar.³⁴³ Bu övgüler ister içten; ister riyakârane olsun³⁴⁴ bir yerde sadakatin ve bağlılığın birer nişanesi olarak algılandığı için doğal kabul ediliyordu.

D) KRAL TANRININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

1. Görünmez Kral Tanrı

es-Seâlibî, daha önce sözü geçen kitabında hükümdardan bahisle, “Elbette insanlardan gizlenmesi; yakın dostları, nedimleri ve vezirleri dışında kimseye çıkmaması onun hakkıdır!...” der. Çünkü “hükümdarın tebaa karşısına fazla çıkması, gözlerin ona karşı kayıtsız ve boş bakmasına yol açabilir. Elbette ki bundan sakınmalı, tüm hareketlerine, heybetini, şanını ve satvetini artıracak şekilde yön vermeli, buna özen göstermelidir.” Kendisi daha sonra eski bir Samanî emiri (Emir Mansur) ile veziri arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Emir bir defasında maiyetiyle beraber sarayından ayrılıp etrafı çarşılarla ve evlerle kaplı bir meydanda savlece (eskiden oynanan bir tür kriket oyunu) oyunu oynamaya başlayınca veziri telaşla onun bulunduğu meydana gelir. ‘Hayrola! Bir şey mi var, ihtiyar?’ diye soran emire yaşlı vezirin verdiği cevap ilginçtir: “Asayiş berkemal, işler yolunda... Lakin hükümdar halkın gözüne fazla gözüktüyor. Heybet az zuhur iledir, millet ne kadar zor ulaşabilirse ona, o kadar saygı, o kadar hürmet duyulur zatına! Yüce Rabb’in yaratıklarının gözlerinden gizlenmesi kadar yüksek bir hikmet var mı? Eğer Allah

³⁴³ Bkz. Machiavelli, a.g.e., s.9; Sadi, *Bostan*, s.12-19; Unan, a.g.e., s.331; Koçin, a.g.e., s.105.

³⁴⁴ Tabi ki samimi övgüler tercihe şayandı ve bir şekilde anlaşılırdı. Kınalızâde’ye göre sultana hizmet edecek biri “hizmetinde ve övgüsünde ‘sadakât’ ve ‘ihlâs’ üzere olmalı”dır. Bkz. Unan, a.g.e., s.259.

(c.c.) gözlere aşikâr olsaydı O’na ibadet edilir miydi?”³⁴⁵ Frazer’in aktardığına göre Darfur sultanı, önce ağzını ve burnunu sonra da alnını örten müslin bir kumaşla yüzünü kapatmaktadır. Bu yüzden ona bakanlar sadece gözlerini görebilirler. Wadai sultanını ise hep bir perde gerisinden konuştuğu için yakınları ve ayrıcalıklı birkaç kişi haricinde hiç kimse görememektedir.³⁴⁶ Kuran’daki yegâne ve gerçek kral olan Allah da görülmez.³⁴⁷ Ama bu görülememe durumu zaten onun öncelikle çok uzaklarda bulunmasıyla ilgili bir durumdur. Görülemez çünkü yeryüzünde değil, genellikle göklerin ötesindedir. Dolayısıyla ona gösterilen bağlılık ve sadakat gıyaben (*bi’l-ğayb*)dir.³⁴⁸

‘Elîf lâm mîm. Zâlîke’l-kitâbu -lâ raybe fîh- huden li’l-muttagîn... (2.1-4)’

‘Elif, lam, mim. İşbu buyruk, -hiç şüphesiz- Allah’a gıyaben bağlılığını sürdüren, kut törenini³⁴⁹ icra etmekte olan, kendilerinin payına

³⁴⁵ es-Seâlibî, a.g.e., s.108, 109. Krş. “Asur kralları ve daha sonra özellikle Med kralları, toplumun karşısına mümkün olduğunca geç çıkarlardı; böylece bu ‘aşağı halk tabakasında’ kendilerinin insandan daha üstün bir şey olduklarına ilişkin bir kuşku yaratılırdı ve görmedikleri nesneler üzerine kolayca imgeler oluşturan insanlar bu düş içinde bırakılırdı...” La Boétie, a.g.e., s.52.

³⁴⁶ Bkz. Frazer, a.g.e., s.158. Eski Japon İmparatorları ikinci II. Dünya Savaşı yenilgisine kadar yaklaşık 2000 yıl boyunca tebaalarının karşısına hiç çıkmamışlardı. Hatta imparator Hirohito Amerikalılar’a teslim oluncaya kadar kendi devlet radyosundan hiç konuşma yapmamıştı.

³⁴⁷ Krş. Wells, adı geçen eserine *Görünmez Kral* adını vermiştir. Ayrıca *Charlie’nin Melekleri* (*Charlie’s Angels*) filminde patron Charlie, görevli meleklerine (kızlara) hiç görünmez. Sadece sağ kolu Bosley aracılığıyla onlarla görüşebilmektedir. Bkz. www.film.gen.tr

³⁴⁸ Allah elçisini görmediği halde onu veya ondan gelen bir talimatı tasdik etmenin/ tanımanın gıyaben (*bi’l-ğayb*) tasdik etmek anlamına geldiği ve bunun değeri ile alakalı bazı rivayetler için bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-‘Azîm*, c.1, s.63-65; İbnu İshâg, a.g.e., s.299, 300.

³⁴⁹ ‘es-Salât’ kelimesini ‘kut töreni’ olarak çevirisi için bkz. ‘Kut Tören/ Kutsama Töreni’ konusu.

verdiklerimizden başkaları için harcamada bulunan, sana ve senden öncekilere lütfedilip indirgenenleri kabul eden ve öteki yurdun varlığına kesinlikle inanan sakıngan kimseler için bir kılavuzdur.’

Kaldı ki Allah gökten yeryüzüne inip insanların çok yakınına gelse bile kendisini asla onlara göstermez. Allah’ın yeryüzünde bizzat konuştuğu (*kelîmu’llâh*) tek insan olan Musa bile onu görmek isteyince olumsuz cevap almıştı.

‘Ve lemmâ câe Mûsâ li mîgâtînâ ve kelleme hû rabbuhû gâle rabbi erinî enzuru ileyke gâle len terânî... (7.143)’

‘Musa bizimle olan randevusuna gelip de efendisi onunla konuşunca, ‘Efendim, bana kendini göster, sana bakayım.’ dedi. Efendisi, ‘Sen beni göremezsın. Ama dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.’ diye cevap verdi. Efendisi dağa görününce onu yerle bir etti. Musa ise bayılıp düştü. Ayılınca, ‘Şanı yüce efendim!’ dedi. ‘Hatamdan döndüm. Artık görülmeyeceğine ilk inanan benim.’³⁵⁰

Öte yandan Allah Elçisi Muhammet, Yükseliş Gecesi Allah’ın huzuruna çıktığında zannedildiği gibi Allah’ı görmemişti. Gördüğü bir ‘ışık’ daha doğrusu ‘ışıktan bir perde/ bir ışık perdesi’ idi.³⁵¹ Aslında bu konudaki rivayetler oldukça açıktır:

³⁵⁰ Krş. “Ancak, yüzümü görmene izin veremem. Çünkü yüzümü gören yaşayamaz.” Mısır’dan Çıkış, (33.20).

³⁵¹ Krş. “Musa elinde iki antlaşma levhasıyla Sina Dağı’ndan indi. Rab’le konuştuğu için yüzü ısıldıyordu, ama kendisi bunun farkında değildi. Harun’la İsraililer Musa’nın ısıldayan yüzünü görünce, ona yaklaşmaya korktular. Musa onları yanına çağırdı... Konuşmasını bitirdikten sonra

‘Mesruk anlatır:

‘Ayşe’ye -ki Allah ondan hoşnut olsun!- dedim ki: ‘Anacığım! Muhammet efendisini görmüş müydü?’ Bu soru üzerine: ‘Söylediğin sözden tüylerim ürperdi. Senin üç hatalı sözden haberin yok mu? Kim onları sana söylerse yalan söylemiş olur. Şöyle ki: Kim sana, ‘Muhammet efendisini gördü.’ derse yalan söylemiş olur.’ Ayşe sonra şunu okudu: ‘Gözler onu göremez; hâlbuki o gözleri görür (6.103).’ Devamla dedi ki: ‘Kim sana, ‘Muhammet yarın olacak şeyi bilir.’ derse yalan söylemiş olur.’ Çünkü ‘Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez (31.34).’ buyrulmuştur. Kim sana Muhammet’in Allah’ın buyruğundan bir şey gizlediğini söylerse o da yalan söylemiş olur. Çünkü ‘Ey elçi! Sana efendinden lütfedileni tebliğ et. Aksi takdirde onun elçilik görevini yerine getirmemiş olursun (5.67).’ buyrulmuştur. Yalnız şu kadar var ki Allah elçisi Cibril’i kendi suretinde iki sefer görmüştü.’³⁵²

‘Ebuzer anlatır:

‘Allah elçisine, ‘Sen yüce efendini gördün mü?’ diye sormuştum. O ise, ‘Gördüğüm ışıktı. Onu nasıl görebilirdim ki?’ demişti.’³⁵³

‘Ebu Musa Allah Elçisi Muhammet’in şöyle dediğini rivayet eder:

‘... Onun perdesi ışıktan ibarettir... Eğer o perdeyi açacak olsa, yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.’³⁵⁴

yüzüne bir peçe taktı. Ama ne zaman konuşmak için Rabb’in huzuruna çıksa, ayrılınca kadar peçeyi kaldırırdı.” Mısır’dan Çıkış, (34.29-34).

³⁵² el-Buhârîyy, et-Tefsîr-en-Necm/ 1.

³⁵³ Muslim, el-Îmân/ 78. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, Tefsîru’l-Gur’ân-en-Necm/ 53.

³⁵⁴ Muslim, el-Îmân/ 79. Krş. “Oppenheim (1977:176) Sümer’deki tanrıda tehlikeli bir ‘nur’ bulunduğu inancına işaret eder. Kutsal ve ilahî sayılan her kişi ya da nesne, bu nurdan payını

Gerek Allah'ın görünmesi karşısında dağın yerle bir olması ve gerekse verdiğimiz son rivayetteki 'Eğer o perdeyi açacak olsa, yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.' ifadesi Allah'ı bu dünya gözüyle uyanık olarak görmenin elçiler de dâhil hiç kimse için mümkün olmadığını göstermektedir.³⁵⁵ Ancak tabi ki Allah has bahçe (*cenneh*)sine giren kullarına aradaki perdeyi kaldırarak kendisini gösterecektir.³⁵⁶ Has bahçeye girenlere verilecek en büyük ödül zaten budur.

'Vucûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzırâh (75.22, 23).'

'O gün efendilerine bakıp dururken parıldayan yüzler vardır.'

'Li'ilezîne ahsenu'l-husnâ ve ziyâdeh (10.26).'

'Yetkin eylemlerde bulunanlara en güzeli vardır, hem de ilavesi ile.'³⁵⁷

'Suheyb Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

almaktadır. Bu kişilerden biri, kuşkusuz kraldır... (Özbudun, a.g.e., s.83, dipnot:1)." "Mübarek ve tek Hükümdar, kralların Kralı, rablerin Rabbi, ölümsüzlüğün tek sahibi, yaklaşılmaz ışıktâ yaşayan, hiç bir insanın görmediği ve göremeyeceği Tanrı, Mesih'i belirlenen zamanda ortaya çıkaracaktır. Onur ve kudret sonsuza dek O'nun olsun. Âmin." I. Timoteyus, (6.16).

³⁵⁵ 'Yüce Allah, Musa kendisini görmek istediğinde şöyle demişti: 'Musa! Beni göreceksin her canlı behemahal ölür; kuru bir şey görürse kırılır dökülür.' İbnu Kesîr, a.g.e., c.3, s.304, 466. Ayrıca bkz. Erdem, Hasan Hüsnü, *İlahî Hadisler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1985, s.41.

³⁵⁶ Allah'ın has bahçeye girecek her kul ile arada bir aracı (*tercumân*) ya da perde olmaksızın konuşacağına dair bir rivayet için bkz. el-Buhârîyy, et-Tevhîd/ 24. Cehennem'e girecekler ise araya gerilen bir perde vasıtasıyla Allah'ı görme şerefine nail olmayacaklardır. Bkz. Kuran, (83.15).

³⁵⁷ Anılan ifadenin yorumu için bkz. Ken'ân, a.g.e., s.270.

‘Sakinleri has bahçeye girdiklerinde kutlu ve yüce Allah, ‘Size ilave olarak yapmamı istediğiniz bir şey var mı?’ diye sorar. Onlar da, ‘Yüzümüzü ak etmedin mi; bizi Cehennem’den kurtarıp has bahçeye sokmadın mı? Bundan güzel bir şey ne olabilir ki?’ diyecekler. Bunun üzerine perde kalkacak ve onlar kendilerine güçlü, şerefli ve haşmetli efendilerini görmekten daha güzel bir şey verilmediğini anlayacaklar.’³⁵⁸

2. Töre Koyucu Kral Tanrı

Özellikle eski toplumlarda krallar ve diğer tür hükümdarlar sadece emredici ve yönetici değil, aynı zamanda ‘töre koyucu’ veya günümüzdeki modern kullanıma uygun olarak söyleyeceksek ‘kanun koyucu’³⁵⁹ yöneticilerdi.³⁶⁰ Burada ara bir açıklama yapmakta fayda vardır. Yazılı kanunların pek bulunmadığı eski toplumlarda, hatta günümüzdeki modern İngiliz Krallığı’da bile töreler aynı zamanda kanunların yerini tutmaktadır.³⁶¹ Orhun Kitabeleri’nden anlaşıldığına göre eski Türk devletlerinde, hâkimiyetini Tanrı’dan alan hakan bu hâkimiyetini ve bağımsızlığını töre koyma şeklinde anlamaktaydı. Zaten devlet de töre koyan hakan ile ayakta

³⁵⁸ Muslim, el-Îmân/ 80.

³⁵⁹ Krş. Kral Hammurabi hem başyargıç ve hem de yasa koyucuydu. Ünlü dikme taşı üzerindeki temsîlî resmi onu yasa koyucu olarak göstermektedir. Bkz. Klengel, a.g.e., s.175.

³⁶⁰ İlkelerde bile dünyayı ve insanları yaratan, sonsuz kudrete sahip, ölümün ve hayatın mutlak hâkimi, iyiliklerde dolu fakat yeri gelince insanları cezalandıran ‘yüce varlık (yüce tanrı)’ doğrudan ‘kral tanrı’ olarak tanımlanmasa bile bir kral gibi törelerin ve adetlerin yaratıcısı olarak düşünülmüştür. Bkz. Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yay., İstanbul, 1995, s.70.

³⁶¹ Bkz. “Töre” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.4, s.145.

kalabilmektedir.³⁶² “Osmanlı sultanlarının hükümdarlık yetkilerini kullanarak ‘kânun koymağa’ girişmeleri ve mesela Fatih’in meşhur teşkilat kanununun başında yer alan ‘Bu kânunnâme atam ve dedem kânunudur, benim dahi kânunumdur. Evlâdı kirâmım neslen ba‘de neslin bununla âmil olalar.’ ifadeleri, öteden beri uygulanan geleneklerin ve tecrübe birikiminin, eski Türkler’de olduğu gibi, Osmanlı devlet idaresinde de bir veri olarak nasıl kullanılmaya devam edildiğini ortaya koymaktadır. Eskinin ‘töre’si, bu defa ‘örf’ veya ‘yasağ-ı pâdişâhî’ (padişah yasağı, kânunu) ismiyle yeni hayata, yeni şartlara intikal ve intibak etmiş demektir.”³⁶³

Allah da esasen ‘töre koyucu’ bir kral tanrıdır. Kuran’da ‘töre’yi ifade etmek için kullanılan kelime ise ‘*ed-dîn*’dir.³⁶⁴ Allah Elçisi Muhammet’in yaşadığı çağda bu kelime/ kavram günümüze nazaran farklı bir anlam ve değer taşıyordu. O çağda ister Allah kaynaklı olsun, ister olmasın hayatın merkezinde ‘*ed-dîn*’ bulunuyor ve

³⁶² Bkz. İnalcık, Halil, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul, 2000, s.29.

³⁶³ Unan, a.g.e., s.24.

³⁶⁴ ‘*ed-Dîn*’ kelimesi ‘töre/ adet’ anlamının dışında ‘devlet reisine veya krala itaat’ anlamında da kullanılmıştır. Mevdudi şöyle der: “Bu hadisten [*Yemrugûne mine’d-dîni murûga’s-sehmi mine’r-râmiyyeh*: ‘Okun yaydan çıkması gibi ‘*dîn*’den çıkıyorlar.’ rivayetini kastediyor] ‘*dîn*’ kelimesi ile kastedilen mananın burada devlet reisine itaat olduğu anlaşılıyor. İbn Esir de *en-Nihâye* adlı kitabında, ‘Dinden maksat taattır. Yani Hâriciler imama (devlet reisine) farz olan itaatten kaçıyorlar ve ondan tamamen tecerrüd ediyorlar.’ diye açıklamıştır [Mevdudi, a.g.e., s.111, dipnot:5. Ayrıca bkz. İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.211].” Öte yandan yazılışları aynı fakat hareketleri farklı olan Arapça ‘*ed-dîn* (töre; itaat; bağlılık)’ ve ‘*ed-deyn* (borç)’ kelimeleri aynı kökten (*dâl, yâ, nûn*) gelir. Bu bile zimnen Allah’a itaatin/ bağlılığın kulun borcu olduğunu göstermektedir. Krala itaatin veya onun için yapılan şeylerin bir borç olarak algılanışı başka kültürlerde de mevcuttur. Balzac der ki: “Krallar da kadınlar da kendileri için yapılan herşeyin bir borç ödemesi olduğuna inanırlar.” www.tathli.com.

daha önce de söz ettiğimiz gibi ‘hukuk, ahlak, etik³⁶⁵, din, yasa/ kanun, gelenek, kültür, töre, kural/ norm, inanç, düzen/ nizam, değer yargısı, öğreti...’ vb. kavram ve değerler bir bütün halinde bu kelime ile ifade edilebiliyordu. Dolayısıyla klasik Arapça’daki ve Kuran’daki ‘*ed-dîn*’ kavramı, günümüz Türkçe’sindeki ‘din’ kavramından ve tabi ki ‘töre’³⁶⁶ kavramından bir hayli genişti. Artık Türkçe’deki ‘din’ ve ‘töre’ kelimeleri onun sadece birer parçasını oluşturabilmektedir.³⁶⁷

Gökler- yer krallığının sahibi ve kralı olması hasebiyle Allah, pek haklı olarak evrende carî ‘töre (*ed-dîn*)’nin de yegâne müessisi olmaktadır.³⁶⁸ Onun töresinin en belirgin özelliği ‘teslimiyet (*islâm*)’tir. Gökler ve yer ister istemez onun töresine boyun eğmiştir. Tebaası olan insanların da onun töresine uyması kadar doğal bir şey olamaz. es-Seâlibî’nin daha önce başka bir vesile ile naklettiğimiz şu sözlerini hatırlayalım: “Yaygın sözlerden biri de şu: ‘Halk, yöneticisinin dini üzeredir.’ İnsanlar başlarındaki hükümdarın temel doktrini ve inancı neyse ona meylederler. Onun görüşlerini referans olarak görürler. Onu taklit etmeye özen gösterirler.”³⁶⁹

³⁶⁵ Krş. Türkçe’ye ‘etik’ olarak geçen Yunanca ‘*êthos*’ sözcüğünün asıl anlamı ‘töre’dir. Bkz. Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s.74.

³⁶⁶ Töre: “1. Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş, davranış ve yaşama şekillerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların tamamı... 2. (Dar anlamda) Bir toplumdaki ahlakî davranış şekilleri.” “Töre bilimi: ... ahlak ilmi, etik.” Akyüz vd., c.4, s.2915. Ayrıca bkz. Parlatır vd., c.2, s.2244.

³⁶⁷ Geçmişteki ‘töre’ kavramına modern dünyada büyük ölçüde ‘kültür’ sözcüğünün tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

³⁶⁸ Yusuf suresinde ‘kralın töresi’nden ‘*dîni’l-melik* (12.76)’ diye söz edilir. Anılan tamlama ile günümüzde algıladığımız anlamda ‘kralın dini (inancı)’nın kastedilmediği, bulunduğu bağlamdan kolaylıkla anlaşılabilir.

³⁶⁹ es-Seâlibî, a.g.e., s.52.

Ancak Allah'ın töresinden imtina ederek başka töreler (*el-edyân*) kabul edenler daima var olmuştur.

'E fe ğayra dîni'llâhi yebġûne ve lehû esleme men fi's-semâvâti ve'l-ardi tav'an ve kerhen ve ileyhi yurce'un (3.83).'

'Göklerde ve yeryüzünde bulunanlar ister istemez Allah'a teslim olduğu ve kendileri de ona iade edilecekleri halde onlar yine de onun töresinden başka bir töre mi arzuluyorlar?'

3. Sorgulanmayan Kral Tanrı

Mutlak bir kral veya başka tür bir hükümdar yaptıklarından ötürü kimseye hesap vermek zorunda değildir.³⁷⁰ Çünkü bütün krallık onun mülküdür.³⁷¹ Nasıl ki her mülk sahibi mülkü üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabiliyorsa her kral da krallığında istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Nitekim ikinci 'meşrutiyet' ilan edildikten sonra hazırlanan 1909 tarihli Osmanlı Devlet Anayasası'nın beşinci maddesinde bile padişahın kimseye karşı sorumlu olmadığı, "Zât-ı hazret-i padişahînin nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür."³⁷² ifadesiyle açıkça beyan edilmişti. Söz konusu zat Allah yani gökler-yer krallığının sahibi/ efendisi ve kralı olduğuna göre hiç kimsenin onu sorgulamaya hakkı yoktur. Çünkü o,

³⁷⁰ Anılan telakkinin oluşumunda bir hükümdarın hata etmeyeceği yönündeki kabulün tesiri olabilir. Belki de o yüzden krallar kolay kolay özür dilemezler.

³⁷¹ Osmanlı'da hükümdarın devlet yönetimindeki mutlak önceliğini anlatan Unan, bunun nedenini devlet topraklarının en azından hukuken hükümdarın mülkü sayılmasına bağlamaktadır. Bkz. Unan, a.g.e., s.317.

³⁷² Akdemir, Salih, *Kur'an ve Laiklik*, Form Yay., İstanbul, 2000, s.102, 172.

mükemmeldir; kusursuzdur.³⁷³ Bu mevzuda Kitabı Mukaddes'te ve Kuran'da şu ifadeler rastlarız:

Ama ey insan, sen kimsin ki Tanrı'ya karşılık veriyorsun? Kendisine biçim verilen, biçim verene, 'Beni niçin böyle yaptın?' der mi? Ya da çömlekçinin aynı kil yığınınan bir kabı onurlu iş için, ötekini bayağı iş için yapmaya hakkı yok mudur?³⁷⁴

Lâ yus'elu 'ammâ yef'alu ve hum yus'elûn (21.23).'

'O, yaptıklarından dolayı sorgulanmaz ama onlar sorgulanırlar.'

'Lâ mu'aggıbe li hukmih (13.41).'

'Onun verdiği hükmü sorgulayacak kimse yoktur.'

Dikkat edilirse yukarıdaki Kuran ifadesinde 'Kendisine soru sorulmaz.' veya hiç 'Hikmetinden sual edilmez.' denilmiyor; sadece 'sorgulanmaz' deniliyor. Çünkü Allah, mahlûkatı nasıl yarattığını soran İbrahim'i bu sorusundan dolayı terslememiş; aksine ona yaratılış olayını anlayabileceği bir şekilde izah etmişti. Demek oluyor ki, Allah bir diktatör gibi sadece emretmez; gerektiğinde ikna ederek açıklar:

'Ve iz gâle İbrâhîmu rabbi erinî keyfe tuhyi'l-mevtâ gâle e ve lev tu'min... (2.260)'

'Hani İbrahim, 'Efendim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!' dediğinde efendisi, 'Yoksa buna inanmadın mı?' diye sormuştu. İbrahim, 'Hayır, sadece gönlüm rahat etsin istiyorum.' diye cevap vermişti. O zaman efendisi şöyle dedi: 'Öyleyse dört kuş al ve onları kendine alıştır, sonra her birini bir dağın

³⁷³ "En ufak bir kusur, kralı tebaasının gözünde kuşkulu duruma düşürür..." Canetti, a.g.e., s.424.

³⁷⁴ Romalılar, (9.20, 21).

üzerine koy, daha sonra da onları çağır! Kanat çırparak sana geldiklerini göreceksin. Allah'ın güçlü ve bilge olduğunu böylece bil!'

Allah sorgulanamayacağı gibi ona itiraz edilemez de. Gerçekte mutlak bir krala veya sultana da itiraz edilemez. Çünkü kral veya "sultan, itaati mutlak gerekli bir şahsiyettir."³⁷⁵

4. İnsanî Özellikleri Olan Kral Tanrı

Tek Gerçek Tanrı kitabının yazarı Stark, "Sıradan bir inanan için bile, Tanrı'nın insani duygulardan ve heyecanlardan anlayan ilahi bir varlık olması son derece gereklidir... Zaten Musevilik'in başarısı da Yahveh'in insani sıfatlarla donatılmış olmasında yatar."³⁷⁶ demektedir. Gerek Kuran'da ve gerekse rivayetlerde olsun, halkımız tarafından pek bilinmeyen, Allah'ın 'insanî' diye tanımlanabilecek bazı özelliklerinden söz edilmektedir. Bunları inkâr etmek, gözden kaçırmak/sansürlemek veya sözüm ona birtakım teviller(!) yoluyla çarpıtmak yerine oldukları gibi açıklamak gerekir. Çünkü her birinin makul bir açıklaması vardır.

Bazı Kuran ifadelerine ve rivayetlere bakılırsa Allah birtakım insanlara kızar (*ğadibe*); öfkelenir (*sehita*); birtakım insanlardan nefret eder ve intikam alır.

'*Ve ğadibe'llâhu 'aleyhim ve le'anehum ve e'adde lehum Cehennem* (48.6).'

'Allah onlara kızmış ve lanet etmiştir. Onlar için Cehennem'i hazırlamıştır.'

'*Terâ kesîran minhum yetevellevne'llezîne keferû. Lebi'se mâ gaddemet lehum enfusuhum en sehita'llâhu 'aleyhim...* (5.80)'

³⁷⁵ Unan, a.g.e., s.260.

³⁷⁶ Stark, a.g.e., s. 31.

‘Onların çoğunun Allah’ı tanımayanlarla işbirliği yaptığını görürsün.

Yaptıkları iş ne kadar kötü bir iş ki Allah onlara öfkelenmiş...’³⁷⁷

‘*Fentegemnâ minhum fe ağragnâhum fi’l-yemmi bi ennehum kezzebû bi âyâtinâ ve kânû ‘anhâ ġâfilîn* (7.136, 137).

‘İşaretlerimizi yalanladıkları ve dikkate almadıkları için denizde boğmak suretiyle onlardan intikam aldık.’³⁷⁸

‘Ebu’d-Derda anlatır:

‘Allah elçisi dedi ki: ‘Duruşma günü, Allah’a bağlı kulun terazisinde güzel huylardan daha ağır basan bir şey bulunmaz. Yüce Allah müstehcen konuşan ve fuhşiyat işleyen kimseden ise nefret eder.’³⁷⁹

Allah, bazı şeylere sevinir; bazı şeylerden hoşlanır ve doğal olarak bazı şeylerden de hoşlanmaz.

‘Mesut oğlu Abdullah’tan şöyle rivayet edilir:

‘Ben Allah elçisinin şöyle söylediğini duydum: ‘Allah, sadakat sahibi kulunun hatasından dönmesinden tıpkı şu kimse gibi sevinç duyar: ‘Hiç bitki bulunmayan tehlikeli bir çölde, yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu dişi devesi ile birlikte seyahat eden bir adam düşünün. Bu adam bir

³⁷⁷ Ancak Allah kızsız ve öfkelenirse bile gayet sabırlı (*sabbâr*) olduğu için kızgınlığına ve öfkesine hâkim olmasını da bilir (*hâlîm*). O, bir ‘gazap tanrısı’ değildir.

³⁷⁸ Buradaki ‘intikam’ın ‘cezalandırmak suretiyle ferahlamak’ anlamında değil, ‘kötülük yapana cezasını vermek’ anlamında olduğuna yönelik görüşler için bkz. Yıldırım, a.g.e., s.241, 242.

³⁷⁹ et-Tirmiziyy, el-Birru ve’s-Sılah/ 62.

ara yorgunluktan başını yere koyar ve uyur. Uyandığı zaman görür ki, devesi alıp başını gitmiştir. Onu susuz kalıncaya kadar her tarafta arar tarar ama bulamaz. Sonunda, ‘Bari hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım.’ der. Gider ve ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Bir de ne görsün! Baş ucunda devesi durmakta, üzerinde de yiyeceği ve içeceği var. İşte Allah’ın, sadakat sahibi kulunun hatasından dönmesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden çok daha fazladır.’³⁸⁰

‘Mesut oğlu Abdullah anlatır:

‘... Methedilmekten Allah kadar hoşlanan bir kimse de yoktur. Bu sebeple o kendisini methetmiştir.’³⁸¹

‘Ebuhureyre anlatır:

‘Allah şöyle demiştir:... Çünkü ben sadakat sahibi kulumu üzmekten hoşlanmam.’³⁸²

Allah’ın bazı durumlarda utandığı ve hatta acı (*ezâ*) çektiği/ incindiği/ üzüntü duyduğu da olmaktadır.

‘Selman, Allah elçisinin şöyle dediğini aktarır:

³⁸⁰ Muslim, et-Tevbeh/ 1. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, ed-Da‘avât/ 4; et-Tirmiziyy, Sıfatu’l-Giyâmeti ve’r-Regâigü ve’l-Vera’/ 49. Muslim’in diğer bir rivayetinde şu ilave de vardır: ‘... Sonra adam delice sevindiği için yanlılıkla şöyle der: ‘Allah’ım, sen benim kulum; ben de senin efendim!’

³⁸¹ el-Buhâriyy, en-Nikâh/ 107; et-Tirmiziyy, ed-Da‘avât/ 98.

³⁸² el-Buhâriyy, er-Rigâg/ 38.

‘Efendiniz utangaç, asil ve cömerttir. Bir şey dilemek için kendisine doğru kalkan kulun ellerini boş çevirmekten utanır.’³⁸³

‘Ebu Musa Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘Duyduğu herhangi bir acı verici şey karşısında hiç kimse Allah kadar metanet göstermez. Zira birileri tarafından kendisine ortak yakıştırılmasına ve çocuk nispet edilmesine rağmen yine de o onlara sağlık-sıhhat verir ve onları nasiplendirir.’³⁸⁴

Allah düşmanlarıyla mücadele eder. Mücadele esnasında onların kurduğu tuzakları/ pusuları (*mekr/ keyd*) ve yaptıkları hileleri boşa çıkarmakla kalmaz, kendisi de karşı tuzaklar kurar ve hile (*hid‘ah*)ler yapar.³⁸⁵ Hatta onlarla alay eder.

‘*Innehum yekîdûne keyden ve ekîdu keyden fe mehhili‘l-kâfirîne emhilhum ruveydâ* (86.16, 17).’

‘Onlar tuzak kuruyorlar; ama ben de tuzak kurmaktayım. Sen o nankörlere süre ver; biraz süre ver onlara!’³⁸⁶

‘*Fe zernî ve men yukezzibu bi hâze‘l-hadîsi senestedricuhum min haysu lâ ya‘lemûn. Ve umlîl lehum inne keydîm metîn* (68.45).’³⁸⁷

‘Artık bu anlatılanı yalanlayanı bana bırak. Biz onları hiç bilmedikleri

³⁸³ Ebû Dâvûd, el-Vitr/ 359.

³⁸⁴ el-Buhâriyy, el-Edeb/ 71. İnsanların ‘zaman (*ed-dehr*)a sövmek suretiyle Allah’ı incittiklerine dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 35.

³⁸⁵ “Abdûlmelik b. Salih Bizans bölgesine gönderdiği bir akıncı kumandanına şöyle demiştir:... Düşmanın sana kurduğu hileden daha beterini kur ve düşmandan daha uyanık ol!” es-Seâlibî, , a.g.e., s.183.

³⁸⁶ Ayrıca bkz. Kuran, (12.76).

³⁸⁷ Benzer bir ifade için bkz. Kuran, (7.182).

cihetten aşama aşama tuzağa çekeceğiz. Ben şimdilik onlara süre veriyorum. Kurduğumu tuzak sağlamdır.’³⁸⁸

‘*Ve mekerû ve mekera’llâhu ve’llâhu hayru’l-mâkirîn* (3.54).’

‘Tuzak kurmuşlar. Allah da bir tuzak kurdu. O tuzak kurdu mu, en alasını kurar.’

‘*İnne’l-munâfîğîne yuhâdi’ûne’llâhe ve huve hâdi’uhum* (4.142).’

‘Köstebekler Allah’a hile yapmaya çalışıyorlar, ama asıl o onlara hile yapmaktadır.’³⁸⁹

³⁸⁸ Çantay, yukarıdaki ifadede geçen ‘aşama aşama tuzağa çekmek’ anlamındaki ‘*istidrâc*’ kavramını değişik kaynaklardan yararlanarak şöyle açıklar: “Buna ‘istidraç’ derler ki bu, bir kul günahını tazeledikçe Cenab-Hakk’ın onun sıhhatini, ikbalini, devlet ve nimetini artırması, onun şükürünü, tevbesini, istiğfarını unutturması, bu sûretle onu gazap ve azabına derece derece yaklaştırması ve nihâyet ansızın onu yakalaması demektir (Beyzâvî, Râzî, Medârik, Ebussuûd, Kamus-ı Arabî). Bir hadis-i şerif meali: ‘Kulum, masiyetlerinde devam ve ısrar etmesine rağmen, Allah’ın ona dünyadan ne arzu ederse verdiğini görürsen bu, ancak O’ndan (Cenab-ı Hakk’tan) bir istidraçtır (İmam Ahmed, Taberani, Beyhaki; Ukbe bin Âmir radiyallâhu anh’ten).” Çantay, H. Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (naşir: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul, 1996, c.3, s.275, 276.

³⁸⁹ ‘*Munâfîğ*’, basit bir ‘ikiyüzlü’ değildir. Tamamen hain amaçlarla, kendisi Allah’a bağlılık duymadığı halde ona sadık olan cemaatin içine sızmış bir köstebek/ ajan/ casustur. “Köstebegin bir taraftan girip bir başka kapıdan çıkması, münâfığın zahirî ifadesiyle İslam’a girip batınî inkıyad ve itaat bakımından dinden çıkmasına benzetilmiştir... Istılâhî anlamı: İbnu’l-Enbârî (ö. 328/940)’den, münâfığın böyle isimlendirilmesi hususunda üç görüş nakledilmiştir: a) ... Böylece lafızlarla İslam’ın içine girip bu tezahür içinde küfrünü gizlemesi bakımından, bir tünele giren ve onun içinde gizlenen nesneye benzetilmiştir. b) Tıpkı köstebek gibi çıkmıştır:(*Nâfeka’l-yerbû’*). Çünkü dine girdiği tarafın aksi bir tarafından çıkmıştır. c) Münâfık olarak isimlendirilmiştir; çünkü köstebek gibi gizlediğinin aksini açığa vurur (Kılıç, Sadık, *Kur’an’a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul, 1982, s.30).” ‘İkiyüzlü’ kimseye ise Arapça’da ‘*zu’l-vecheyn*’ denir. İkiyüzlü davranan kişi Allah’a sadık(*mu’min*)tır. Ancak

‘Allahu yestehziu bihim ve yemuddhum fî tuğyânihim ya‘mehûn (2.15).’

‘Allah köstebekler ile alay eder ve onları azgınlıkları içinde şaşkın halde dolaşmaya terk eder.’³⁹⁰

Doğrusunu belirtmek gerekirse, Allah’ın düşmanlarına ‘tuzak’ kurmasının ya da ‘hile’ yapmasının garipsenecek bir tarafı yoktur. Düşmanı altetmek için tuzak/ pusu kurmak veya hile yapmak kadar doğal bir taktik olamaz. Savaşı kazanmanın bazı savaş tuzaklarına ve hilelerine bağlı olduğunu herkes bilir. Buradaki tuzak ve hilenin iyi bir insana tuzak kurmakla veyahut ticarete olduğu gibi birisine hile yapmakla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Kınalızade savaşta ‘hile’ yapmanın caiz, ‘gadr’ın caiz olmadığını belirtir. Ona göre ‘gadr’ bir kişiyi veya zümreyi mağdur etmek, haksız muameleye maruz bırakmaktır. Bir padişah, başka bir padişaha veya zümreye emân verdiği yani onlara bir zarar vermeyeceğine dair taahhütte bulunduğu halde sözünde durmayıp hücum ederse gadretmiş olur. Ancak padişah, sulh yapmış olduğu kefereye önceden haber gönderip, ‘İşte ben sulhu bozdum, hazır olsunlar!’ diye saldırırsa gadretmiş olmaz. Zira onların hazırlık yapmaları için önceden uyarıda bulunmuştur. Aslında bu şekilde hareket etmek vacip kabul edilmiştir.³⁹¹

Allah Elçisi Muhammet, savaşta hile yapmakta bir beis görmezdi. Malik oğlu Ka‘b’ın aktardığına göre ‘Allah elçisi savaşmak için yola çıktığı zaman, düşmanlarını şaşırtarak onlarda başka bir zan uyandırır ve ‘Harp bir hiledir.’

iki muhalif gruptan olan sadakat sahibi kullara ikiyüzlülük yapar; kendini her iki taraftan yana gösterir; onların arasında laf taşır. İkiyüzlü kimse ile ilgili bazı rivayetler için bkz. Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 26; Ebû Dâvûd, el-Edeb/ 39; ed-Dârimiyy, er-Rigâğ/ 51.

³⁹⁰ Ayrıca bkz. Kuran, (9.79).

³⁹¹ Bkz. Unan, a.g.e., s.246, 247.

derdi.³⁹²

Allah'ın bazı durumlara 'hayret ettiği'; 'güldüğü' ve bazı durumlarda ise 'tereddüt geçirdiği' de olmaktadır.

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah elçisinin şöyle dediğini işittim: 'Allah zincirlere bağlı olarak has bahçeye giren bir kavmin durumuna hayret etti.'³⁹³

'Ebu Rezin anlatır:

'Allah elçisi dedi ki: 'Efendimiz, sıkıntılı durumun değişeceği zaman yakın olmasına rağmen kullarının ümitsizliğe düşmesine güldü.' Ebu Rezin devamla der ki: 'Sayın Allah elçisi! 'Hiç efendi güler mi?' diye sordum. O da, Evet!' diye cevapladı. Ben de o zaman, 'Öyleyse böyle gülen bir efendi hayır adına hiçbir şeyden bizi mahrum etmeyecektir.' dedim.'³⁹⁴

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah şöyle demiştir: '... Sadakat sahibi bir kulumu sevdiğimde de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse onu kendisine mutlaka veririm. Bir şeyden bana sığınırsa onu mutlaka korurum. Ölmek istemeyen sadakat sahibi bir kulumun canını almakta

³⁹² Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 101.

³⁹³ el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve's-Siyer/ 144. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 124; es-Suyûtîyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no:5383, s.333.

³⁹⁴ Ahmedu'bnu Hanbel, a.g.e., no:16187, c.26, s.106. Allah'ın has bahçeye giren iki kişinin haline gülmesi ve kullarına gülerek görünmesi ile ilgili iki rivayet için bkz. el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve's-Siyer/ 28; Muslim, el-Îmân/ 84.

tereddüt ettiğim kadar yaptığım hiçbir şeyde tereddüt etmedim. Çünkü ben onu üzmekten hoşlanmam.’³⁹⁵

Kuran’da Allah’ın ‘yardım ve borç istediği’ ile alakalı bazı ifadelere rastlanır. Bazı düşüncelerinden dolayı adı kötüye çıkan ancak onları ifade etmek konusunda oldukça dürüst ve cesur olan Machiavelli pek haklı olarak şunu söyler: “Tanrı irâdemizi ve bize ait onurları elimizden almamak için her şeyi [bizzat] yapmak istemez.”³⁹⁶ İşte Kuran’daki her şeye kâdir kral tanrı Allah da, istese her şeyi yapardı. Ama o takdirde onun insandan bir şeyler beklemesinin veya dünyadaki imtihanın bir anlamı kalmazdı. Öyle anlaşıyor ki, Allah kendisine bağlı sadık kullarıyla bir takım ruhu oluşturarak ortaklaşa bir şeyler yapmak ve başarmak istemektedir. O, öncelikle ortak düşman (Şeytan)la mücadele etmek için kullarıyla ittifak (*velâyeh*) kurmaktadır. Kuran’da geçtiğine göre, Allah müttetik kullarına (*evliyâ*) şöyle seslenmektedir:

‘*Yâ eyyuhe’llezîne âmenû in tensuru’llâhe yensurkum ve yusebbit egdâmekum* (47.7).’

‘Ey Allah’a güvenip bağlananlar, Allah’a yardım ederseniz o da size yardım eder ve konumunuzu güçlendirir.’

‘*Yâ eyyuhe’llezîne âmenû kunû ansâre’llâh* (61.14).’

‘Ey Allah’a güvenip bağlananlar, Allah’ın destekçileri olun!’

Allah’ın borç istemesinin de yardım istemesinden pek bir farkı yoktur. Her şeyin sahibi olan Allah istese bütün zenginlikleri kendisine sadık kullarına

³⁹⁵ el-Buhâriyy, er-Rigâg/ 38.

³⁹⁶ Machiavelli, a.g.e., s.149.

bahşederdi. Ama o, bu imtihan dünyasında, öte dünyada bedelini fazlasıyla vermek şartıyla, elbette kendisi için değil, kullarına ait ihtiyaçların karşılanması için diğer sadık kullarından borç istemektedir. Çünkü Allah, sadık kullarına yapılan iyilikleri kendisine yapılmış iyilikler olarak saymaktadır.³⁹⁷

‘În tegrudu’llâhe gardan hasenen yudâ’ifhu lekum ve yağfir lekum (64.17).’

‘Eğer Allah’a iyi bir borç verirsiniz, o bunu fazlasıyla size geri ödeyecek ve üstelik hatalarınızı da bağışlayacaktır.’

Ancak anılan espriyi anlamayan daha doğrusu anlamamazlıktan gelen zamanın Medine Yahudiler’i bu vb. ifadelerle alay etmekle kalmamış, Allah’a hâşâ ‘fakir’ deme küstahlığını da göstermişlerdi.³⁹⁸ Kuran onlara şöyle cevap verir:

‘Legad semi’allâhu gavle’llezîne gâlû inne’llâhe fagîrun ve nahnu ağniyâ’... (3.181)’

‘Allah fakirdir ama biz zenginiz.’ diye laf edenlerin sözlerini Allah elbette duymuştur. Bu sözlerini ve habercileri haksız yere öldürmelerini kayıtlara geçireceğiz. Sonra da, ‘Tadın bakalım yakıcı ateş cezasını! Bu ceza, yaptıklarınızın karşılığıdır.’ diyeceğiz. Zira Allah kullarına en ufak bir haksızlık yapmaz.’

Ancak Kuran’da ve rivayetlerde, Kitabı Mukaddes’te geçtiği gibi hâşâ Allah’ın yaptığı bir işe pişman olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmaz. Çünkü olmuş ve olacakları bilen Allah, zaten pişman olacağı bir işi yapmaz.

Rab baktı, yeryüzündeki insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte.

³⁹⁷ Bkz. Muslim, el-Birru ve’s-Sılatu ve’l-Âdâb/ 13.

³⁹⁸ Bkz. Esed, a.g.e., c.1, s.128, dipnot:139.

İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. ‘Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım.’ dedi, ‘Çünkü onları yarattığıma pişman oldum.’³⁹⁹

5. Mükemmel Kral Tanrı

Türkçe’de bazen çok beğendiğimiz şeyler için ‘şahane’ tabirini kullanırız. Bununla o şeylerin kusursuz, mükemmel, çok güzel ve üstün nitelikli olduğunu anlatmak isteriz. Ancak bu kelime aslında ‘şahlara/ padişahlara layık’ anlamına gelmektedir. Zaten bu kelimenin eş anlamlısı olan ‘krallara layık...’ deyimini de kullandığımız olur. ‘Krallara layık sofrası/ ziyafet/ ilgi/ düşün...’ vs. Ayrıca otellerin en güzel dairesinin ‘kral dairesi’ olarak seçildiğini hatırlayalım. Demek oluyor ki, krallar veya krallık ile mükemmellik arasında derin bir ilişki vardır. Bu ilişki asaletle mükemmellik arasında da kurulmaktadır: “Asil ve cevherli kimse asla hata etmez.”⁴⁰⁰ Nitekim bir kral aynı zamanda memleketinin en asil kişisi değil midir? Diğer taraftan ‘asil davranışlar/ hareketler’ ve ‘asil düşünceler’ insanların zihinlerinde her zaman birer üstünlüğü ve mükemmelliği çağırıştırır. Bu nedenle bir kralın veya padişahın, pratik olarak yüzde yüz olmasa bile teorik olarak mükemmel ve kusursuz biri olması beklenir. Bu konuda Kınalızâde şunları söylemektedir: “Nasıl ki, Allah hatadan beri ise, onun ‘hilâfet’ini üstlenmiş olan kişi [padişah] de, en azından nazarî planda, hatadan beri tutulmalıdır ki tebaa kendisini saysın, emirlerine itaat etsin... Sultandan uygunsuz bir fiil ve hareket sadır olduğunda, ‘Bu padişaha aittir.’ dememe; onu üstlenmek veya bir başkasına nispet, padişahı uygunsuz fiil ve hareketten tenzih

³⁹⁹ Yaratılış, (6.5-7).

⁴⁰⁰ Sadi, *Bostan*, s.127.

etmek gerekir. Şayet bunu yapmak mümkün değilse, en azından ‘Bunun bilmediğimiz bir sebebi olmalıdır, biz bilmiyoruz.’ demek ve mutlaka padişahı aklamak lazımdır.”⁴⁰¹

Allah’a gelince o, asıl asîl (*el-kerîm*) kral olduğu için hem teorik ve hem de pratik anlamda kusursuzdur; mükemmeldir (*guddûs*). O, başlıbaşına şandır; şereftir (*subhân*).

‘*Sebbihi’sme rabbike’l-a’lâ* (87.1).’

‘Yüceler yücesi efendinin şan ve şerefini an!’

‘*Ve nahnu nusebbihu bi hamdike ve nugaddisu lek* (2.30).’

‘Övgülerle şanını yüceltiyor; şerefine leke sürmüyoruz.’

6. Ketum (Sır Saklamasını Bilien) Kral Tanrı

İktidar, nüfuz edilemez/ edilmemesi gereken bir alan olarak görülmüştür. İktidar sahibi kimse yönettiği insanların içini okumalı fakat onların içini okumasına izin vermemlidir. Bu yüzden o, gayet ketum olmalı; fikirlerini ve niyetlerini gizli tutmasını bilmelidir. Sasani krallarının eski geleneklerinden pek çoğunu kaydeden orijinali Arapça yazılmış *Book of the Crown* (Taht Kitabı)’da ‘Gizlerini anne, baba, kardeşler, eşler ve arkadaşlardan saklamak kralların ayrıcalığıdır.’ diye yazar.⁴⁰² Kınalızâde ise “Akıllı bir padişah, düşmanın durumunu, kendisi ve ülkesi hakkındaki fikirlerini öğrenmek için gayret göstermeli.” dedikten sonra “Fakat” der. “Kendisinin

⁴⁰¹ Unan, a.g.e., s.256, 262.

⁴⁰² Bkz. Canetti, a.g.e., s.295, 296.

düşmanlar hakkındaki fikirlerini ulu-orta söylememeli, bunları son derece gizli tutmalıdır.”⁴⁰³

Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Emir Timur gibi meşhur cihangirlerin neredeyse düşmanları ile karşılaşınca dek ne zaman ve kimlere saldıracaklarına dair kararlarını bir sır olarak içlerinde sakladıkları rivayet edilir. Hatta zikredilen dede-torun iki sultanın ani denebilecek ölümlerinden önce çıktıkları son seferlerin hangi taraflara ve kimlere karşı düzenlendiği tarihçiler arasında hala bir tartışma konusudur.⁴⁰⁴

Göklerin ve yerin kralı Allah ise, en büyük sırlarından biri olan; bizde ‘kıyametin kopması’ olarak ifade edilen ‘an (*es-sâ‘ah*)’ın ne zaman geleceğine dair bilgiyi sadece kendisine saklamış; elçilerine ve de sırlarını emanet ettiği ‘En Büyük Sırdaş (*en-Nâmûsu’l-Ekber*)’ı⁴⁰⁵ Cebrail’e dahi açıklamamıştır. O kadar ki, Allah bu bilgiyi neredeyse kendisinden bile gizlediğini belirtmektedir. Bunun muhtemel bir nedeni kendisine güvenip bağlanan kulların her an tetikte olmalarını ve doğru şeyler yapmalarını sağlamak, diğer bir nedeni ise kendisini tanımayanlar (*kuffâr*)ı ve düşman (*‘aduvv*)larını ani (*bağtete*) bir baskınla yakalamak olmalıdır. Çünkü ‘kıyamet’ Allah’ın dostlarının ve müttefiklerinin (*evliyâ*) değil, ona nankörlük ve düşmanlık yapan kimselerin başına kopacaktır.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Unan, a.g.e., s.237. Ayrıca bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.58, 106.

⁴⁰⁴ “Fatih Sultan Mehmet, sefere çıkacağı zaman nereye sefer olacağını kimseye söylememesiyle meşhurdur. Bir sefer öncesi, kendisine yakın olanlardan biri yanına yaklaşıp, ‘Sultanım, bu sefer kime karşı olacaktır?’ diye gizlice sorar. Sultan, ‘Sen sır saklamayı bilir misin?’ diye karşılık verir. Yakını sevinçle; ‘Bilirim sultanım.’ deyince Fatih, ‘Ben de bilirim.’ cevabını verir.” Oğuz, a.g.e., s.8.

⁴⁰⁵ Bkz. İbnu İshâg, a.g.e., s.169.

⁴⁰⁶ Bu konudaki iki rivayet için bkz. Muslim, el-Îmân/ 66; el-Fitenu ve Eşrâtu’s-Sâ‘ah/ 27.

‘İnne’s-sâ‘ate âtiyetun ekâdu uhfhâ li tuczâ kullu nefsin bi mâ tes‘â (20.15).’

‘O an gelecektir, o anın bilgisini, herkes peşinde koştuğu şeyin karşılığını görsün diye neredeyse kendimden bile gizliyorum.’

7. İstişare Yapan Kral Tanrı

es-Seâlibî, hükümdarların çoğunun devlet idaresi konusunda akıl danışmayı ‘mutlak gerekli’ gördüğünü nakleder. Zira hükümdar için istişare, muhtelif akılların hizmet ettiği vazgeçilmez bir vasıftır.⁴⁰⁷ Bu nedenle gerek hükümdarlar ve gerekse diğer tür yöneticiler kendilerine fikir danışacakları müsteşarlar ve müşavirler seçer, konseyler/ meclisler oluştururlar. İbnü’l-Mukaffâ *Yetime* adlı kitabında, hükümdara öğüt verirken şunları söylemiştir: “Sakın ha, yüreğine ‘İstişare edersem halk başkasına muhtaç olduğumu görür.’ diye bir korku düşmesin. Çünkü halk nezdinde en güzel söylenti ‘Hükümdar kendi bildiğini okumuyor, müstebit değil.’ cümlesidir.”⁴⁰⁸ Machiavelli, zamanının imparatoru Maximilian’ın kimseye danışmadan hareket etmesi sebebiyle bir gün önce yaptığını bir gün sonra bozduğunu, ne yaptığının anlaşılmaz ve dolayısıyla kararlarına hiçbir şekilde güvenilemeyeceğini belirttikten sonra, “Buradan hareket ederek diyebiliriz ki, hükümdar her zaman danışmalıdır.”⁴⁰⁹ demektedir. Kuran’ın aktardığına göre, mutlak bir kral olarak bilinen firavunun bile akıl danıştığı bir konsey (*mele*’i) mevcuttu.⁴¹⁰ Hatta o, bu konseyden bağımsız olarak hareket edemiyordu. Kuran’da

⁴⁰⁷ Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.98.

⁴⁰⁸ es-Seâlibî, a.g.e., s.98.

⁴⁰⁹ Machiavelli, a.g.e., s.134.

⁴¹⁰ Diodoros, Mısır firavunlarının yaşadıkları hayatın hiç de sorumsuz olan ve canlarının istediğini yapabilen diğer monarklarinkine benzemediğini aktarmaktadır. Bkz. Frazer, a.g.e., s.117.

onun konseyindeki adamlarından Musa'yı öldürmek konusunda müsaade istediği anlatılır.⁴¹¹

'Ve gâle fir'avnu zerûnê egtul Mûsâ ve'l-yed'u rabbehû innê ehâfu en yubeddile dînekum ev en yuzhira fi'l-ardi'l-fesâd (40.26).'

'Firavun, 'Bırakın beni de şu Musa'yı öldüreyim! O, efendisini yardıma çağırsın! Onun törenizi değiştireceğinden veya ülkede kargaşa çıkaracağından endişe ediyorum.' dedi.'

Evet, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, ama -Bilmiyoruz, belki 'yüksek konsey (*el-meleu'l-a'lâ*)'indeki üyelerin şereflerini ve itibarlarını korumak ve belki de kullarına örnek olmak için olabilir- 'yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu'l-mugarrabûn*)'⁴¹² ile yeryüzünde kendisine bir 'vekil (*halîfeh*)' tayin etme kararını istişare etmişti.

'Ve iz gâle rabbuke li'l-melâiketi innê câ'ilun fi'l-ardi halîfeh. Gâlû e tec'alu fihâ men yufsidu fihâ ve yesfiku'd-dimâ' (2.30).'

'Efendin, erklerine, 'Ben yeryüzünde bir vekil yaratacağım.' dediğinde onlar, 'Orada kargaşa çıkaracak ve oluk oluk kan akıtacak birisini mi yaratacaksın?' demişlerdi.'

Öte yandan burada, her ne kadar bir istişare olarak sayılmayacaksa da Allah'ın karar verdiği birtakım işlerde dahi yeryüzündeki kullarının fikirlerine ve

⁴¹¹ Aynı firavunun konseyindeki adamlarına hitabı ilginçtir: *'Fe mâ zâ te'murûn (7.110).'* yani 'Ne buyurursunuz ?'

⁴¹² *Gülşen-i Mülûk* yazarı Za'îfi'ye göre bir hükümdar, bir iş yapmak istediğinde, önce vezirlerinin görüşlerini almalı ve nihai kararını da onların ittifakıyla vermelidir. Bkz. Koçin, a.g.e., s.120.

dileklerine değer verdiğine ilişkin bazı hususlar da zikredilebilir. Mesela Yükseliş (*Mi'râc*) gecesi Allah Elçisi Muhammet'in dileğiyle günlük 'kut tören (*salât*)'in⁴¹³ elli vakitten beş vakte indirilmesi; Allah'a bağlı (*el-mu'minûn*) kulların istirhamlarıyla savaştaki 1'e 10'luk oranın, 1'e 2'ye düşürülmesi⁴¹⁴ ve Musa'nın talebi üzerine kardeşi Harun'un bir 'haberci (*nebiyy*) olarak kendisine yardımcı (*vezîr*)⁴¹⁵ atanması⁴¹⁶ bu bağlamda düşünülebilir. Allah Elçisi Muhammet'in '*Ve lâ yeruddu'l-gadere ille'd-du'â*'.⁴¹⁷ yani 'Allah'ın takdirini dilekten başka şey geri çevirmez.' sözü de bu bağlamda söylenmiş olmalıdır.

8. Mutlak Güç ve Kudret (İktidar) Sahibi Kral Tanrı

Kitle ve İktidar kitabının yazarı Canetti "Tanrı'ya inanan herkes sürekli onun iktidarı altında olduğuna inanır..."⁴¹⁸ demektedir. Allah için gücün ve kudretin sınırı yoktur. Onun her istediğini yapmaya gücü ve kudreti yeter. Herkes ve her şey ona, isteyerek veya istemeyerek; gönüllü ya da gönülsüz itaat etmek zorundadır.

'*Summe'stevâ ile's-semâi ve hiye duhânun fe gâle lehâ ve li'l-ardi'tiyâ tav'an ev kerhen gâletâ eteynâ tâi'in* (41.11).'

'Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler.'

⁴¹³ Bkz. 'Kut Tören/ Kutsama Töreni' konusu.

⁴¹⁴ Bkz. Kuran, (8.65, 66).

⁴¹⁵ Harun'un haberci (*nebiyy*) seçilmesine vesile olduğu için dünyada hiç kimsenin Musa kadar kardeşine faydalı olmadığına dair bir yorum için bkz. İbnu Kesîr, a.g.e., c.5, s.277.

⁴¹⁶ Bkz. Kuran, (20.28-36).

⁴¹⁷ Ahmedu'bnu Hanbel, a.g.e., no:22386, c.37, s.68. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, el-Gader/ 6.

⁴¹⁸ Canetti, a.g.e., 285.

‘*Ve lehû esleme men fi’s-semâvâtî ve’l-ardi tav‘an ve kerhâ* (3.83).’

‘Göktekilerin ve yerde bulunanların hepsi ona ister istemez teslim olmuştur.’

Tabi ki arzulanan, herkesin ve her şeyin Allah’a isteyerek ve gönüllü bir şekilde itaat etmesidir. Fakat isteyerek ve gönüllü bir şekilde itaatin gerçekleşmediği bir durumda, ‘*cebbâr*’ vasfı bulunan Allah, ‘zor kullanarak itaat ettirmeyi ve istediğini yaptırmayı’ da çok iyi bilir. Sadi, bir padişahın bile borç isteyebileceği kadar büyük servet edinen bir dilencinin hikâyesini şu sözlerle bitirir: “İşittim ki dilenci, padişahın fermanına itaat etmek istemedi. Delil getirmeye ve küstahlık etmeye başladı. (Nihayet) hükümdar emretti, istenilen miktarı cebren ve kahren aldılar.”⁴¹⁹

Ancak her istediğini yapmaya gücünün ve iktidarının yetmesi, Allah’ın her aklına geleni yaptığı veya ne yapacağını belli olmadığı anlamına gelmez. Nitekim o, sonsuz bir güce ve kudrete sahip olsa bile, bu gücünü ölçülü ve kontrollü bir şekilde kullanmasını⁴²⁰ ve öfkelense bile öfkesine hâkim olmasını gayet iyi bilir. Montesquieu’ya göre monarşilerde kral her ne kadar iktidar yetkisini kendi kişiliğinden alıyor olsa da bu durum ona her istediğini yapma yetkisini vermez.⁴²¹

⁴¹⁹ Sadi, *Gülistan*, s.158.

⁴²⁰ el-İsfehâniyy, Kuran’da Allah için kullanılan ‘*el-gadîr*’ kelimesini, ‘bir şeyi, bilgeliğin gerektirdiği ölçüde; ne eksik ve ne de fazla yapan kimse’ olarak tanımlar. Zaten Arapça’daki ‘*gudrah* (kudret)’ ve ‘*gadr* (ölçü)’ kelimeleri aynı kökten (*gâf, dâl, râ*) gelmektedir. Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.658.

⁴²¹ Bkz. “Monarşi” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.3, s.49.

9. Sorumlulukları Ödevleri ve İlkeleri olan Kral Tanrı

Güçlü (*‘azîz*) ve bilge (*hakîm*) bir kral tanrı olarak Allah, haklarının bilincinde olduğu gibi sorumluluklarının ve ödevlerinin de bilincindedir. Daha önce zikrettiğimiz gibi, Allah'ın kendisi için bir ilke olarak yazdığı ve tahtının üstüne astığı bir buyruğu (*kitâb*) dahi bulunmaktadır.⁴²²

‘Ketebe ‘alâ nefsihi’r-rahmeh (6.12).’

‘Allah şefkatle davranmayı kendisi için buyruk olarak yazmıştır.’⁴²³

‘Lev lâ kitâbun mine’llâhi sebega lemessekum fîmâ eheztum ‘azâbun ‘azîm (8.68).’

‘Allah tarafından daha önce yazılmış bir buyruk olmasaydı aldığınız esirler yüzünden büyük bir cezaya çarptırılacaktınız.’⁴²⁴

‘Ve ‘ale’llâhi gasdu’s-sebîli ve minhâ câir. Ve lev şâe lehedâkum ecma’în (16.9).’

‘Yolun doğrusunu göstermek Allah’a düşer, çünkü yolunu kaybeden insanlar var. O dilese hepinizi doğru yola sevkeder.’

‘Ve mâ min dâbbetin fî’l-ardi illâ ‘ale’llâhi rizguhâ ve ya’lemu mustegarrahâ ve mustevde‘ahâ. Kullun fî kitâbin mubîn (11.6).’

⁴²² es-Seâlibî'nin naklettiğine göre, Emir Ebu Salih Mansur b. Nuh, veziri Ebu Cafer Ahmed b. Hüseyin'den hükümdarlığın kıvamına dair kısaca bazı ilkeler tespit etmesini istemişti. Vezir gerekli kişilerle istişare yaptıktan sonra ilk ikisi ‘Heybetin her yanda hissedilir olması’ ve ‘Sevginin bolca dağıtılması’ olan on bir maddelik ilkeler tespit edip emire sunar. O da en sadık bendelerinden birine ikide bir bu ilkeleri okumasını emreder. Kendisi herhangi bir işe başlamadan önce bu yasaları okutur, sonra kendisi okur, kararını ona göre verir. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.89, 90.

⁴²³ Ayrıca bkz. Kuran, (6.54).

⁴²⁴ Ayrıca bkz. Kuran, (10.19; 11.110; 20.129; 41.45; 42.14).

‘Yeryüzünde hiçbir kara canlısı yoktur ki beslenmesi Allah’ın görevi olmasın ve onun bırakılıp emanet edileceği yeri kendisi bilmesin. Çünkü bütün bunların hepsinin özel birer kaydı vardır.’

‘*Ve kâne haggan ‘aleynâ nasru’l-mu’minîn* (30.47).’

‘Güvenip bağlanan kimselere destek olmak bizim görevimizdir.’

‘Cebel oğlu Muaz anlatır:

‘Ufeyir adlı eşiği üzerindeyken ben de Allah elçisinin terkinde bulunuyordum. Kendisi bana şunu sordu: ‘Muaz, Allah’ın kulları üzerindeki ve kulların Allah üzerindeki hakları nelerdir? Bilir misin?’ Ben, ‘Allah ve elçisi daha iyi bilir.’ deyince şöyle dedi: ‘Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ona kulluk yapmaları ve hiçbir şeyi ortak etmemeleridir. Kulların Allah üzerindeki hakkına gelince, bu da kendisine hiçbir şeyi ortak etmeyenleri cezalandırmamasıdır.’ Bunun üzerine ben dedim ki: ‘Sayın Allah elçisi, bunu insanlara müjdeleyeyim mi?’ O, ‘Hayır, müjdeleme’, dedi. ‘Sonra buna bel bağlarlar.’⁴²⁵

Öte yandan Özsoy’un da belirttiği gibi, “Kur’an Allah’ı tarih içerisine yerleştirirken şöyle bir senaryo canlandırmaktadır: Allah ezelde tarih içerisinde nasıl davranacağını belirlemiş (*irâde, hukm*) ve bu davranış tarzını (*sünnetullah*) değiştirmeyeceğine dair söz vermiştir (*qavl, kelimetullah*). Tarihin başlangıcından beri Allah değişmez bir tavır sergilemektedir ve bu davranışında ileride bir değişme

⁴²⁵ Muslim, el-İmân/ 10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Libâs/ 101.

olmayacaktır.”⁴²⁶ Özsoy’un ‘davranış tarzı’ olarak tercüme ettiği Kuran’daki ‘*sunnetu’llâh*’ tamlamasını ‘Allah’ın teamülleri/ adetleri/ siyaseti/ stratejisi’ olarak da çevirebiliriz.

10. Plan ve Program Yapan Kral Tanrı

Kuran’daki kral tanrı Allah, bir işi yapmadan evvel onun genel planını ve programını yapmakta ve ona göre hareket etmektedir.

‘Husayin oğlu İmran anlatır:

‘... Allah elçisi şöyle demişti: ‘Sadece Allah var idi; ondan başka bir şey yoktu. Tahtı suların üzerindeydi. Defter (*ez-zikr*)e her şeyi yazdıktan sonra göklerle yeri yarattı.’⁴²⁷

Allah, yeri geldikçe planlarında ve programlarında ufak tefek değişikliklere bile gitmektedir. O, felsefedeki ‘tanrı’ gibi herşeyin planını ve programını yaptıktan ve evren çarkına ilk hareketini verdikten sonra işten elini eteğini çeken ve hiç kılını bile kıpırdatmayan bir tanrı değildir. Onun bu özelliği Kuran’da, Arapça ‘şimdiki/ geniş zaman (*mudâri*)’ kipi kullanılarak birçok kez dile getirilir.

‘*Yudebbiru*’l-emr (10.3).’⁴²⁸

⁴²⁶ Özsoy, a.g.e., s.183, 184. Daha geniş bilgi için bkz. Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 1994. “Kâinatın Tanrı’sı tarihin de Tanrı’sıdır (Martin Buber).” Stark, a.g.e., s.3.

⁴²⁷ el-Buhâriyy, *Bed’u’l-Halg*/ 1. Krş. ‘Sabit oğlu Ubade anlatır: ‘Allah elçisinin şöyle dediğini işittim: ‘Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah ona, ‘Yaz!’ dedi. O ise, ‘Efendim, ne yazayım?’ diye sordu. Bunun üzerine Allah, ‘Duruşma gününe kadar planlanan şeyleri yaz!’ diye buyurdu.’ Ebû Dâvûd, *es-Sunneh*/ 17. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, *el-Gader*/ 18; es-Suyûtıyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:6105, s.380.

⁴²⁸ Ayrıca bkz. Kuran, (10.31; 13.2; 32.5).

‘O, planladığı işleri yönetir.’

Allah Elçisi Muhammet de insanlara yapacakları işlerde önceden düşünüp taşınıp plan yapmalarını salık vermiştir. Onun, Malik oğlu Enes tarafından rivayet edilen, ‘*Huzi’l-emra bi’t-tedbîri fe in raeyte fî ‘âgıbetihî hayran fe emdı ve in hifte ğayyen fe emsik.*’⁴²⁹ sözü, “Yapacağın işte önce tedbirli ol (evvelce iyice düşün); eğer akibeti hayırlı görür isen yap, kötü görürsen vaz geç.”⁴³⁰ diye çevrilmektedir.

11. Gerçeği Söylemekten ve Gereğini Yapmaktan Çekinmeyen Kral Tanrı

Allah, gerçek efendi ve kral (*el-meliku’l-hagg*) olduğu için, onun sözleri, emirleri, fermanları, anlatılar (hikâyeler)ı, töresi, yönlendirmeleri... de gerçektir. Vaatleri ve tehditleri ise gerçekleşecektir. Onun gerçeklerle alıp veremediği bir meselesi olamaz. Dolayısıyla o, insanların söylemekten utandığı ve çekindiği gerçekleri bile söylemekten asla utanmaz ve çekinmez.

‘*Zâlike bi enne’llâhe huve’l-haggu ve enne mâ yed’ûne min dûnihi’l-bâtıl* (31.30).’

‘Bu yüzden Allah gerçek, onun dışında çağırdıkları ise sahtedir.’

‘*Ve’llâhu yegûlu’l-hagg ve huve yehdi’s-sebîl* (33.4).’

‘Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir.’

‘*Yâ eyyuhe’n-nâsu gad câekumu’r-rasûlu bi’l-haggı min rabbikum* (4.170).’

‘Ey insanlar, elçi size efendinizden gerçeği getirmiştir.’

⁴²⁹ el-‘Aclûniyy, a.g.e., no:1200., c.1, s.333; es-Suyûtıyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:3885, s.236.

⁴³⁰ Berki, A. Himmet, *250 Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1983, s.118.

‘İnne hâzâ lehuve’l-gasasu’l-hagg (3.62).’

‘Bunlar gerçek hikâyelerdir.’

‘İnne va’dellâhi hagg (30.60).’

‘Allah’ın verdiği söz gerçekleşecektir.’

‘Huve’llezi ersele rasûlehû bi’l-hudâ ve dîni’l-haggi li yuzhirahû ‘ale’d-dîni kullih (48.28).’

‘O, bütün törelere üstün kılmak üzere, elçisini kılavuzla ve gerçek töre ile gönderendir.’

‘Guli’llâhu yehdî li’l-hagg (10.35).’

‘Allah’ın gerçeğe yönlendirdiğini söyle.’

‘Ve’llâhu lâ yestehyî mine’l-hagg (33.53).’

‘Allah gerçeği söylemekten utanmaz.’⁴³¹

Farabi, *el-Medînetu’l-Fâzıla* adlı eserinde, erdemli şehrin birinci başkanlığına layık gördüğü ve ‘imâm’ ve ‘hükümdar’ olarak nitelediği kişide bulunması gereken on iki hasletten biri olarak “yapılması gerekli görülen şeylerde azimli ve kararlı olma; korku ve zaaf göstermeden cesaretle hareket etme”yi⁴³² sayar. Allah gerçeği söylemekten utanıp çekinmediği gibi bir meselede gereğini yapmaktan da asla korkmaz.

‘Fe gâle lehum rasûlu’llâhi nâgate’llâhi ve sugyâhâ. Fe kezzebûhu ve ‘agarûhâ fe demdeme ‘aleyhim rabbuhum bi zenbihim fe sevvâhâ. Ve lâ yehâfu ‘ugbâhâ (91.13-15).’

⁴³¹ Ayrıca bkz. Kuran, (2.26).

⁴³² Unan, a.g.e., s.177.

‘Allah’ın elçisi onlara, ‘Allah’ın dişi devesini bırakın da suyunu içsin!’ demişti. Ama onlar elçiyi yalanlamakla kalmayıp deveyi boğazladılar. Bunun üzerine efendileri onları hataları sebebiyle kırıp geçirdi ve yerle bir etti. Sonucunun ne olacağından korkmaksızın.’

12. Kurtarıcı Kral Tanrı

Tarih boyunca insanlar, kolay kolay altından kalkamayacakları büyük sıkıntılara ve felaketlere maruz kaldıkları durumlarda, onları bu sıkıntılardan ve felaketlerden kurtaracak bir ‘kurtarıcı’ şahsiyetin beklentisi içine girmişlerdir. “Kimi kurtarıcılar insan, kimi ise bir ilah olarak tasavvur edilmişlerdir... Kurtarıcı genellikle; şifa verici, öğretmen, çoban ve kral gibi imajlarla tasavvur edilmektedir.”⁴³³ Habeşistan Hristiyanlar’ı kralları olan Teodor’un dünyanın sonunda bir kurtarıcı olarak geri döneceğine; Moğollar ise Cengiz Han’ın ölümünden sekiz veya dokuz asır sonra tekrar dünyaya gelip halkını Çin’in boyunduruğundan kurtaracağına inanmaktadırlar.⁴³⁴ Eski Ahit’te bir ‘çoban’ ve ‘kral’ olarak betimlenen

⁴³³ Wach, Joahim, “Din ve Felsefede Kurtuluş Düşüncesi (çev. Ali Coşkun)”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997, sayı:13-15, s.251, 252. Çobanlar ve krallar yanında manevi önderler ve ülkelerini düşman istilasından koruyan lider yöneticiler de ‘kurtarıcı’ sıfatıyla anılmaktadır. Mesela Abdülkadir-i Geylani’nin namı ‘Gavs-ı Azam/ Gavs-ı Ekber’ yani ‘En Büyük Kurtarıcı’dır (Bkz. Yeğin vd., a.g.e., s.295). Bilindiği gibi, ‘Kurtuluş Savaşı’nı yöneten Gazi Mustafa Kemal Atatürk de ‘Halâskâr Gâzi (Kurtarıcı Gazi)’ ve ‘Büyük Kurtarıcı’ gibi namlarla nitelendirilmiştir.

⁴³⁴ Bkz. Goldziher, Ignaz, *el-‘Agîdetu ve’ş-Şerî‘atu fi’l-İslâm* (çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ vd.), Dârü’l-Kutubi’l-Hadîseti bi Mısır, el-Gâhirah, 1959, s.215.

‘Tanrı’ bir ‘kurtarıcı’ olarak da takdim edilmektedir. Zira Mısır’daki İsrailoğulları’nı hem firavunun zulmünden ve hem de yok olmaktan o kurtarmıştı.

Unuttular kendilerini kurtaran Tanrı’yı, Mısır’da yaptığı büyük işleri, Ham ülkesinde yarattığı harikaları, Kızıldeniz kıyısında yaptığı müthiş işleri.⁴³⁵

Rab, İsrail’in Kralı ve kurtarıcısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, ‘İlk ve son benim. Benden başka tanrı yoktur.’⁴³⁶

Yeni Ahit’te ise kendisinden ‘çoban’ ve ‘kral’ olarak bahsedilen İsa’dan ‘Mesih’ yani ‘Kurtarıcı’ unvanı ile de bahsedilmektedir.⁴³⁷ Çünkü ‘Mesih’ unvanı, kelime olarak kutsal yağla ‘kunsanmış/ kutlu’ anlamına geldiği gibi mecaz olarak ‘kurtarıcı’⁴³⁸ anlamına da gelmektedir.

Ama Kurtarıcımız Tanrı, iyiliğini ve insana olan sevgisini açıkça göstererek bizi kurtardı. Bunu, doğrulukla yaptığımız işlerden dolayı değil, kendi merhametiyle, yeniden doğuş yıkamasıyla ve Kurtarıcımız İsa Mesih aracılığıyla üzerimize bol bol döktüğü Kutsal Ruh’un yenilemesiyle yaptı.⁴³⁹

Ama İsa sonsuza dek yaşadığı için kâhinliği sürekli. Bu nedenle onun aracılığıyla Tanrı’ya yaklaşanları tümüyle kurtaracak güçtedir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Mezmurlar, (106.21, 22). Krş. Kuran, (44.30).

⁴³⁶ Yeşaya, (44.6).

⁴³⁷ Bu konuda bkz. Batuk, a.g.e., s.110-112; (Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, s.1617.

⁴³⁸ Bkz. Besalel, a.g.e., c.2, s.398.

⁴³⁹ Titus, (3.4-6).

⁴⁴⁰ İbraniler, (7.25).

Kuran’da da Allah’ın, kendisine sadakatle hizmet eden kulları ve habercileri/ elçileri daima felaketlerden ve belalardan kurtardığı anlatılmaktadır. Çünkü onları kurtarmak Allah’ın vazifesidir.

‘Summe nuneccî rusulenâ ve’llezîne âmenû kezâlike haggan ‘aleynâ nunci’l-mu’minîn (10.103).’

‘Sonra elçilerimizi ve sadakat gösterenleri kurtarırsınız. İşte böyle, sadakat gösterenleri kurtarmak bizim görevimizdir.’

‘Ve necceyne’llezîne âmenû ve kânû yettegûn (41.18).’

‘Sadık ve sakıngan olan kulları kurtardık.’

‘Ve kuntum şefâ hufratin mine’n-nâri fe engazekum minhâ (3.103).’

‘Bir ateş çukurunun kenarında iken sizi kurtardı.’

‘Ve iz gâle Mûsâ li gavmihi’zkurû ni‘mete’llâhi ‘aleykum iz encâkum min âli fir‘avne... (14.6)’

‘Hani Musa kavmine, ‘Allah’ın size bahsettiklerini hatırlayın!’ demişti. ‘O size korkunç işkenceler yapan; kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan firavun hanedanından kurtarmıştı.’

13. Anlaşmalar/ Antlaşmalar ve Sözleşmeler Yapan Kral Tanrı

Bütün göksel geleneklerde Tanrı, dünyadaki diğer krallar gibi insanlarla anlaşmalar/ antlaşmalar ve sözleşmeler yapan bir kral olarak tanıtılır. Doğaldır ki, yapılan herhangi bir anlaşma/ antlaşma veya sözleşme her iki taraf için hem karşılıklı birtakım hukukî hakları ve hem de birtakım taahütleri ve yükümlülükleri gündeme getirmektedir.

Arapça ‘‘*ahd*’ sözcüğü ‘emir talimat, taahhüt, antlaşma (ahd), yükümlülük, itimat veren söz’ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu sözcük, ‘yemin’ ve ‘kesin söz’ anlamlarını da barındırmaktadır. Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan antlaşma (ahd)nın hükümlerini içerdiği için Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleri olan Tevrat ve İncil, Ahd-i Atîk (Eski Antlaşma) ve Ahd-i Cedîd (Yeni Antlaşma) adıyla anılmaktadır. Öte yandan İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşamak üzere kendileriyle antlaşma yapılan gayrimüslimler için ‘*ehlu’z-zimmeh*’ yerine ‘*ehlu’l-‘ahd*’ tabirinin kullanıldığı da olmuştur. Tevrat’ta geçtiğine göre Tanrı, tarihin çeşitli dönemlerinde insanlarla bir dizi antlaşmalar yapmıştır. Tanrı, Nuh ile ona bağlı kimselerin kurtuluşu ve tufan olayının bir daha meydana gelmemesi için bir antlaşma yapmış, bulut üzerine konan yay (gökkuşağı) bu antlaşmanın alameti sayılmıştır.⁴⁴¹ Ayrıca İbrahim ve soyundan gelenlerle alameti sünnet⁴⁴² olan bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre Kenan diyarı onlara miras olarak verilecektir.⁴⁴³ Tanrı, Musa’nın önderliğindeki İsrailoğulları ile de Sina’da, Horeb’de başka bir antlaşma daha yapmıştır. Söz konusu antlaşma göre İsrailoğulları, yapılan antlaşmaya riayet ettikleri diğer bir deyişle ‘On Buyruk’a⁴⁴⁴ uydukları takdirde Tanrı’nın öz halkı, kâhinler krallığı ve kutsal ulusu olacaklardır.⁴⁴⁵ Ne var ki İsrailoğulları Tanrı ile aralarındaki bu antlaşmaya çoğu kez riayet etmemişlerdir.⁴⁴⁶ Tanrı, yaptıkları antlaşmayı bozan

⁴⁴¹ Bkz. Yaratılış, (6.18; 9.12-16).

⁴⁴² Bkz. Elçilerin İşleri, (7.8).

⁴⁴³ Bkz. Yaratılış, (13.15, 17; 15.18; 17.2-8).

⁴⁴⁴ Bkz. Yasanın Tekrarı, (4.13).

⁴⁴⁵ Bkz. Mısır’dan Çıkış, (19.5, 6).

⁴⁴⁶ Bkz. Yasanın Tekrarı, (29.25).

İsrailoğulları'na⁴⁴⁷ önceleri çok öfkelenmiş⁴⁴⁸ olsa bile daha sonraları onlara acımış ve kendileriyle yeni bir antlaşma daha yapmıştır.⁴⁴⁹ İncil'de ise 'antlaşma (ahd)' sözcüğüne farklı bir anlam yüklenmiştir. Buna göre Tanrı, İsa'nın şahsında bütün insanlıkla yeni bir antlaşma yapmıştır. Bu yeni antlaşma, Sina antlaşmasını yürürlükten kaldırmakla beraber insanlığın kurtuluşu için verilmiş vaatlerin sonunu da temsil etmektedir.⁴⁵⁰

Kuran'da Allah ile insanlar arasında yapılan anlaşmaları/ antlaşmaları ve sözleşmeleri niteleme bağlamında yukarıda zikredilen "'ahd"⁴⁵¹ kelimesi haricinde 'mîsâg, islâm' ve 'bey' (bey'ah)' gibi kelimeler de kullanılmıştır.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Bkz. Yeremya, (31.32).

⁴⁴⁸ Bkz. Yeremya, (32.37).

⁴⁴⁹ Bkz. Yeremya, (31.32-34; 32.37-41).

⁴⁵⁰ Bkz. "Ahid" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.1, s.532, 533.

⁴⁵¹ İsrailoğulları ile yapılan sözleşmeler ('ahd) için bkz. Kuran, (2.40, 100). Pörtlekler (*el-fâsigûn*)in Allah'la yaptıkları anlaşmayı bozan kimseler olduklarına dair bkz. Kuran, (2.27). 'el-Fâsigûn' kelimesinin 'pörtlekler' şeklinde çevirisi için bkz ve krş. Ar. *fesega*: "yaş, taze meyve kabuğundan çıktı (Çelik, a.g.e., s.71)." Pörtlemek: "... 2. Meyve kabuğu yarıp içi dışarıya doğru çıkmak, 'Pörtlek':... 2. is. Cıvık şeylerin çatlayan kabuktan, delikten dışarıya çıkmış durumu (Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1823)." 'Pörtlek' sözcüğü burada durum anlamında kullanılmış, ancak özne anlamında da kullanılabilir. Nitekim bu kelimedeki '-lek' eki Türkçe'de genellikle 'ödle, çatlak' sözcüklerinde olduğu gibi kelimeye 'aşağılama' anlamı katmaktadır. Bkz. Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.102.

⁴⁵² 'Zimmeh' sözcüğü Kuran'da Allah ve insanlar arasındaki antlaşmaları niteleme bağlamında hiç kullanılmamıştır. Bu bağlamdaki kullanımlara değişik rivayetlerde rastlanabilir. Haksız kimseye yardım eden kimsenin Allah ve elçisi ile yaptığı antlaşma (*zimmeh*)dan beri olduğu ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no:8474, s.516.

Kuran’da belirtildiğine göre gökler ile yerin sahibi ve efendisi olan Allah ta Âdem’i yarattığı zaman, soyundan gelecek insanlarla, kendisini efendi olarak tanıdıklarına dair sözlü bir anlaşma/ antlaşma/ sözleşme (‘*ahd*; *mîsâg*) yapmıştı.⁴⁵³

‘*Ve iz ahaze rabbuke min benî Âdeme min zuhûrihim zurriyyetehum ve eşhedehum ‘alâ enfusihim e lestu bi rabbikum gâlû belâ... (7.172)*’

‘Efendin, sırtlarından soylarını çekip çıkardığı Âdemoğulları’nı ‘Ben sizin efendinizim, değil mi?’ diye kendilerine şahit olarak tuttuğunda onlar ‘Evet, sen bizim efendimizsin.’ demişlerdi.

Müfessir İbnu Kesîr anılan ifadeyi, ‘Yüce Allah, Âdemoğulları’nın zürriyetlerini omurgalarından çıkardığını, bu zürriyetlerin kendisinin efendileri ve kralları olduğunu ve ondan başka tanrı bulunmadığını ikrar ettiklerini haber vermektedir.’⁴⁵⁴ şeklinde izah etmektedir. Kuran’ın başka bir yerinde bu anlaşmaya/ antlaşmaya/ sözleşmeye farklı ifadelerle de atıflar yapılmaktadır:

‘*E lem a‘hed ileykum yâ benî Âdeme en lâ ta‘budu’ş-Şeytâne innehu lekum ‘aduvvun mubîn (36.60).*’

‘Ey Âdemoğulları, ben, ‘Şeytan’a kulluk yapmayacağınıza dair sizinle anlaşma yapmamış mıydım? O, sizin mutlak düşmanınızdır.’

⁴⁵³ Evs oğlu Şeddad Allah Elçisi Muhammet’in efendisine şöyle seslendiği rivayet eder: ‘Allahım... Seninle yaptığım antlaşmaya ve verdiğim söze gücümün yettiği kadar sadakat gösteriyorum (el-Buhâriyy, ed-Da‘avât/ 16).’ Başka bir rivayete göre, Allah, elçisi Muhammmet’in oluşturduğu cemaat (*ummeh*) ile bir anlaşma (‘*ahd*) yapmıştır. Onlar kut (*salât*)u zamanında ifa ederlerse Allah da onları has bahçeye sokacaktır. Bkz. (Komisyon), *el-Ahâdîsu’l-Gudsîyyeh*, no:121, s.118. Benzer başka rivayetler için bkz. İbnu Mâceh, *İgâmetu’s-Salâti ve’s-Sunneti fihâ/ 77*; en-Nesâiyy, *es-Salât/ 5, 6, 8*.

⁴⁵⁴ İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-Azîm*, c.3, s.500.

‘Ve bi ‘ahdi’llâhi evfû (6.152).’

‘Allah ile yaptığınız anlaşmaya riayet ediniz.’

Esasen ‘İslâm’ kelimesi de kulun ‘Allah ile teslimiyet anlaşması yapması’ anlamına gelmektedir.⁴⁵⁵ Buna göre ‘muslim’ sözcüğü de ‘Allah ile teslimiyet anlaşması yapan/ Allah’a kendini teslim eden’ olarak çevrilebilir. Bu anlaşma ticarî bir anlaşma gibidir. Anılan anlaşmaya göre kul teslimiyetinin karşılığı⁴⁵⁶ olarak öte dünyada has bahçeye girmeye hak kazanacaktır.

‘İnne’llâhe’sterâ mine’l-mu’minîne enfusehum ve emvâlehum bi enne lehumu’l-cenneh (9.11).’

‘Allah, kendisine sadık kulların canlarını ve mallarını has bahçe karşılığında satın aldı.’⁴⁵⁷

‘Mine’l-mu’minîne ricâlun sadegû mâ ‘âhedu’llâhe ‘aleyh. Fe minhum men gadâ nahbehû ve minhum men yentezır. Ve mâ beddelû tebdîlâ (33.23).’

‘Sadakat sahipleri içinde ahde vefa göstermiş kimseler vardır. Kimi verdiği sözü yerine getirmiştir; kimi de bunun için beklemektedir. Onlar hiç bir şeyi buna değişmemişlerdir.’

‘Ebuhureryre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

⁴⁵⁵ Bu anlaşma İslam hukukundaki ‘selem’ akdine benzemektedir. Zira ‘selem’, “bir fıkıh kavramı olarak, peşin parayla veresiye mal almak demektir. ‘Selem’ akdi, vadeli alışverişin tersidir; vadeli alışverişte bedel veresiye, ‘selem’de ise mal veresiyedir.” “Selem” mad., Karaman, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s.589.

⁴⁵⁶ Ticaretin özünde bir nesnenin başka bir nesne karşılığında verilmesi vardır. Bkz. Canetti, s.214.

⁴⁵⁷ ‘Allah, kendisine sadık kulların canlarını ve mallarını has bahçe karşılığında takas etti.’ şeklinde bir çeviri de yapılabilir.

‘... Haberiniz olsun ki, Allah’ın sattığı mal pahalıdır ve yine haberiniz olsun ki, Allah’ın sattığı mal has bahçedir.’⁴⁵⁸

Allah, kullarından, bir ‘sadakat yemini/ antlaşması sayılan ‘biat (*bey’ah*)’⁴⁵⁹ da almaktadır.⁴⁶⁰

‘İnne’llezîne yubâyi’ûneke innemâ yubâyi’ûne’llâh. Yedu’llâhi fevga eydîhim (48.10).’

‘Sana biat edenler aslında Allah’a biat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.’

Öte yandan aşağıda nakledilen rivayete göre Allah, sadece insanlarla değil, bizim cansız diye nitelediğimiz varlıklarla, mesela bir yağmur damlasıyla –ki onu sevkeden bir erk/ ulak mevcuttur- bile bir tür ‘sözleşme (*’ahd*)’ yapmaktadır.

‘Malik oğlu Enes anlatır:

‘Biz Allah elçisi ile beraberken yağmura yakalanmıştık. O tenine yağmur damlaları isabet etsin diye elbisesinin üst tarafını açmıştı. ‘Bunu niçin yaptınız?’ diye sorduğumuzda, ‘Çünkü onun efendisi ile sözleşmesi (*’ahd*) benimkinden daha yeni.’ demişti.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ et-Tirmiziyy, Sıfatu’l-Gıyâmeti ve’r-Regâîğı ve’l-Vera’/ 18.

⁴⁵⁹ Bu kelime de aslında ticarî bir kavram olan ‘*bey*’ (alışveriş)’ kelimesinden türemiştir.

⁴⁶⁰ Biat: “1. Bir kimsenin egemenliğini tanıma. 2. *is. tar.* Osmanlı imparatorluğunda padişah ölünce tahta geçecek oğlunun devlet yönetimindeki etkili gruplarca kabul ve tasdik edilmesi.” Parlatur vd., a.g.e., c.1, s.287, 288.

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, el-Edeb/ 114. Ayrıca bkz. Muslim, Salâtu’l-İstisgâ’/ 2.

14. Siyaset Yapan Kral Tanrı

Albayrak, “Allah’ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü’minin Kur’an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine” adlı bir tebliğinde Allah’ın, elçisi Muhammet devrinde yaşayan sadık kullar (*el-mu’minûn*)ı için birtakım stratejiler ve taktikler belirlediğini, bunun da mevcut muhalif sosyal gruplar arasındaki dengenin kurulmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Albayrak’ın bu konuda verdiği misallerden bazıları şunlardır:

Mekke döneminde, ortaksayanlar (*el-muşrikûn*) baskı ve işkencelerini iyice artırdıklarında bile Allah, kendisine sadık kullara, düşmanlarına karşı bağışlayıcı olmalarını salık vermişti.⁴⁶² Zira henüz güçlü değillerdi. Nitekim Medine döneminin başlarında bile düşmanlarından esir alacak kadar güçlü olmadıkları onlara hatırlatılmıştı.⁴⁶³ Ancak zaman geçip de güçlü bir duruma geldiklerinde bu sefer onlara zamansız bir barışa yanaşmamaları gerektiği tavsiye edilmişti.⁴⁶⁴

Medine’deki bazı Yahudiler, Allah’a Teslimiyet (*İslâm*)’i seçmiş Evsliler’i ve Hazreçliler’i birbirine düşürmek için çaba sarf ettikleri halde onlar bunun farkına varamamışlardı. Allah, sadık kullarına Yahudiler’e itaat etmemelerini⁴⁶⁵ ve onların bu gibi zararlı faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak, kendi aralarından iyiliğe davet edecek; kabul gören davranışlar (*ma’rûf*)ı emredecek; kabul görmeyen davranışlar (*munkar*)ı yasaklayacak muayyen bir zümreyi görevlendirmelerini söylemişti.⁴⁶⁶

⁴⁶² Bkz. Kuran, (45.14, 15).

⁴⁶³ Bkz. Kuran, (8.67).

⁴⁶⁴ Bkz. Kuran, (47.35).

⁴⁶⁵ Bkz. Kuran, (3.100).

⁴⁶⁶ Bkz. Kuran, (3.104).

Allah ilk başlarda ‘Buyruk Ailesi (*Ehlu’l-Kitâb*)’ ile iyi geçinilmesini tavsiye etmişti. Hatta onları sadık kulları ile yan yana zikretmiş ve onların yakın bir gelecekte Sasaniler’e galip geleceklerini sevindirici bir haber olarak müjdelemişti.⁴⁶⁷ Fakat sonraları, zararlı tutum ve davranışlar sergilemeye başladıklarında onlara karşı sert davranılmasını emretmişti.⁴⁶⁸ Bütün bu misaller aynı zamanda Allah’ın gayet faydacı, akılcı ve gerçekçi bir siyaset yaptığını da göstermektedir.⁴⁶⁹ Albayrak’ın dediği gibi, “Allah siyaset yapmışsa, siyaseti, elindeki müşahhas verilere göre yapmıştır, toplumsal ve çevresel dengeleri hesaba katarak yapmıştır. Çünkü faydacılık, akılcılık ve gerçekçilik, siyasetin vazgeçilmez unsurlarıdır. Şu halde insan da Allah’ın davranışını örnek alarak siyaseti, bilgi, tecrübe, güç gibi icapları yerine getirerek yapacaktır.”⁴⁷⁰

15. Savaş ve Barış İlan Eden Kral Tanrı

Albayrak’ın, sözünü ettiğimiz tebliğinde isabetle belirttiği gibi Allah, elçisi Muhammet devrinde, şartların elverişli olduğu bir durumda bir ülkenin en üst seviyedeki kurumlarının verebileceği savaş kararını bizzat kendisi vermişti.⁴⁷¹ Tevbe

⁴⁶⁷ Bkz. Kuran, (29.46; 74.31).

⁴⁶⁸ Bkz. Kuran, (9.29).

⁴⁶⁹ Bkz. Albayrak, Halis, “Allah’ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü’minin Kur’an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine” *II. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara, 1996, s.39-41.

⁴⁷⁰ Albayrak, a.g.e., s.47.

⁴⁷¹ Allah, sadece savaşa karar vermemiş; savaşta elde edilecek ganimetin 5’te 1’lik payının da kendisine, elçisine, elçisinin yakınlarına, yetimlere, düşkünlere ve yolculara ayırdığını belirtmiştir. Bkz. Kuran, (8.41).

suuresinin başındaki ifadeler dikkatle incelendiğinde onun bu kararının tamamen siyâsî ve askerî icapların bir sonucu olduğu yakinen görülür.⁴⁷² Nitekim anılan suurenin başı bir nevi ultiमतom sayıldığı için diğer sureler gibi besmele ile başlamamaktadır.

‘Berâetun mine’llâhi ve rasulihî ile’llézîne ‘âhedtum mine’l-muşrikîne fe sîhû fi’l-ardi... (9.1, 2)’

‘Ortaksayanlarla önceden yapmış olduğunuz antlaşma ile ilgili Allah ve elçisinden gelen tek taraflı çekilme kararı: Artık bundan böyle ülkede dört ay daha gezip dolaşabilirsiniz. Fakat şunu da bilin ki, asla Allah’ı aciz bırakamazsınız. O, nankörleri utanç içinde bırakacaktır.’

Allah, bağlılıklarını belirtmelerine rağmen faiz almaktan vazgeçmeyen kullarına bile kendisinin ve elçisinin savaş açacağını açıkça ilan etmişti.

‘Yâ eyyuhe’llézîne âmenu’ttegu’llâhe ve zerû mâ bagiye mine’r-ribâ in kuntum mu’minîn. Fe in lem tef’alû fe’zenû bi harbin mine’llâhi ve rasûlih (2.278, 279).’

‘Ey Allah’a güvenip bağlananlar, Allah’a karşı gelmekten sakının ve gerçekten bağlılık duyuyorsanız mevcut faizi almayın. Eğer böyle yapmazsanız Allah’ın ve elçisinin size savaş açacağından haberiniz olsun.’

Diğer taraftan Allah, sırası gelince barış da ilan etmiştir. Onun Hudeybiye Barış Antlaşması’nı bazı önemli gerekçeler belirterek⁴⁷³ onayladığı bilinmektedir.

⁴⁷² Bkz. Albayrak, a.g.e., s.41.

⁴⁷³ Bkz. Kuran, (48.25).

Yine onun, Mekke döneminde muhalif gruplara karşı barışçı ve uzlaşmacı tutum sergilediği Kuran'ı tarihî şartlar altında okuyabilen herkesin malumudur.⁴⁷⁴

16. Zamanın Kendisi Kral Tanrı

Bazen tarihin belli bir zaman diliminde gerçekleşen bir olaydan söz edilmek istendiğinde 'Falan hükümdar zamanında/ devrinde...' denilerek o zamanın ve devrin hükümdarının adı zikredilir. Çünkü kasdedilen 'zamanın/ devrin hâkimi' o hükümdardır. Bu konuda Canetti şunları söyler: "Hiçbir boyuttaki hiçbir siyasî yapı 'düzenlen' vazgeçemez ve düzenin temel uygulamalarından biri 'zaman'la ilgilidir, çünkü 'zaman' olmadan hiçbir ortak insan faaliyeti gerçekleşemez... Yönetici, zamanın 'düzenlenmesiyle' ilgilenir, ama bunu yalnızca adını var olan zaman birimlerine vererek yapmaz... Krallar hüküm sürdükleri bütün dönemi ete kemiğe büründürürdü. İster kuvvetten düşmeleri nedeniyle, ister daha sonra olduğu gibi, doğal ömürlerinin sonuna gelmeleri dolayısıyla olsun, ölümleri zamanda bir kesinti yarattı. Zaman onlardı."⁴⁷⁵ Bu bağlamda Ebu Sufyan oğlu Muaviye'nin de şöyle dediği nakledilir: "Zaman biziz. Kimi kaldırırsak yücelir, kimi indirirsek alçalır."⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Bkz. Albayrak, a.g.e., s.41.

⁴⁷⁵ Canetti, a.g.e., s.402-404. Günümüzde kullandığımız güneş takviminde iki büyük Roma imparatorunun adları (*July*: Temmuz, *August*: Ağustos) yer almaktadır. Araya sokuşturulan bu iki ay adı sebebiyle eskinin onuncu ay (Yun. *Dekemvrios*; İng. *December*)ı sonradan onikinci ay olmuştur. Price, sonraları düzenlenen Roma takvimi ile ilgili olarak 'zaman'ın bile imparatorluk kültürü nedeniyle değişikliğe uğradığını, yılın 'Kaisaros' veya 'Tiberios' gibi imparatorluk isimleri olan aylara bölündüğünü, yeni takvimin Augustus'un doğum günü olan ve artık her şeyin başlangıcına denk sayılan 23 Eylül'de başladığını nakleder. Ona göre bu sayede Augustus, doğum gününün doğal

Değişik birçok kaynakta Cahillik Çağı (*el-câhiliyyeh*)’ndaki bir kısım Araplar’ın ölümden sonra dirilişe inanmadıkları, evrende olup biten bütün olayları ‘(mutlak) zaman’ olarak çevrilebilecek ‘*ed-dehr*’in gücüne bağladıkları, dolayısıyla başlarına sıkıntılı bir durum geldiğinde ‘zaman’dan şikâyet ettikleri veya ona sövdükleri aktarılır.⁴⁷⁷ Bu duruma işaret eden bir Kuran ifadesi ise şöyledir:

‘*Ve gâîlû mâ hiye illâ hayâtune’d-dunyâ nemûtu ve nahyâ. Ve mâ yuhlikunâ ille’d-dehr* (45.24).’

‘Onlar dediler ki: ‘Bu hayatın dışında bir hayatımız yoktur; yaşarsınız ve ölürüz. Başka şey değil, zamandır bizi öldüren.’

Hâlbuki Allah Elçisi Muhammet’in de ifade ettiği gibi ‘Allah zaman (*ed-dehr*)ın kendisidir.’⁴⁷⁸ Çünkü evrendeki bütün olayları asıl idare eden odur. Netice itibariyle zamandan şikâyet etmek veya zamana sövmek Allah’tan şikâyet etmekle ve ona sövmekle aynı anlama gelir.

‘Ebhureyre Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

düzenin ebedi bir parçası olduğu tescil edilerek şereflendirilmiş oluyordu. Bkz. Price, a.g.e., s.186, 187.

⁴⁷⁶ es-Seâlibî, a.g.e., s.67.

⁴⁷⁷ Bu konuda bkz. “Dehriyye” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.9, s.107.

⁴⁷⁸ Krş. “Bir kişileştirme olarak Zaman, *Khrônos*, felsefi kosmologyalarda bir yer edinmezden önce yarı-mitik kosmogonilerde ortaya çıkar. *Khrônos*, oldukça yaygın bir şekilde, Zeus’un babası *Khrônos* ile bir tutulur... Öyle ki tragedya yazarları için Zaman, sadece soykütük sürecinin başlangıcına yakın bir yerde durmakla kalmayan, fakat *kôsmos*’u hükmü altında tutup yöneten kudretli bir figürdür... Solon, fr. 12, str. 3’te ‘*Khrônos*’un mahkemesinde [*dîke*: belki de ‘töre’sinde-en.] ifadesini kullanır ve Anaksimandros’un muhafaza edilmiş şu fragmentinde hemen hemen özdeş bir deyiş ortaya çıkar: ögeler ‘adaletsizliklerinin bedelini [*dîke*] *Khrônos*’un takdirine [*tâksis*] göre birbirlerine öderler.” Peters, a.g.e., s.188, 189.

‘Yüce Allah şöyle demiştir: ‘Âdemoğlu zamana sövmek suretiyle beni incitir. Çünkü asıl zaman benim. İdare benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben döndürürüm.’⁴⁷⁹

‘Ebuhureyre Allah habercisinin şu sözünü rivayet eder:

‘... ‘Yazık şu zamana!’ diye söylemeyin. Zira Allah zamanın kendisidir.’⁴⁸⁰

Bilindiği gibi Allah, günlük kut tören (*salât*) esnasında en az kırk kez tekrarlanan Fatıha’da ‘*mâlikî yevmî’ d-dîn.*’ yani ‘yargılanma günü (*yevme’ d-dîn*)’nün tek ‘hâkim (*mâlik*)’i ya da başka bir kıraata göre söyleyecek olursak tek ‘kral (*melik*)’ı olarak da tanıtılmaktadır. Çünkü o gün/ zaman ‘tek hâkim/ kral’ vardır; artık dünyada olduğu gibi başka hâkimlerin/ kralların esamisi okunmayacaktır.⁴⁸¹

Yukarıda saydıklarımızın dışında kral tanrı Allah’ın mucizeler yaratan, şanlı, görkemli, bilgili, esenlik ve huzur kaynağı oluşu... vs. özelliklerine yeri geldikçe kısmen temas etsek bile bunlar için ayrıca yeni başlıklar açmayacağız. Çünkü bu vb. özellikler onun zaten oldukça bilinen özellikleridir.

⁴⁷⁹ el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 35.

⁴⁸⁰ el-Buhâriyy, el-Edeb/ 101.

⁴⁸¹ Kuran’da Allah’ın tarihe daha açık bir şekilde müdahale ederek kendisine sadakat gösterenleri ödüllendirdiği ve yanlış yapanları cezalandırdığı zaman dilimleri için ‘Allah’ın günleri (*eyyâmu’llâh*)’ tamlaması kullanılır. Bkz. Kuran, (14.5; 45.14).

II. BÖLÜM

KRALLIĞIN HARİTASI VE YÖNETİM YAPISI

A) KRALLIĞIN SINIRLARI

Beşer kralların ve diğer tür hükümdarların memleketleri en azından hukuken onların mülkü sayılırdı.⁴⁸² Onlar memleketlerini kâh savaşlar ve kâh miras yoluyla daima genişletmeye çalışmışlar; cihanşümul bir gayeye sahip olanları, dünyayı bir hükümdarlık altında birleştirmek için gayret göstermişlerdir. Özellikle eski impatorluklar tarihi, yoğun iktidar mücadelelerinin ve bu mücadelelerin bir yansıması olan savaşların tarihidir denebilir. Evrensel krallık olarak da niteleyebileceğimiz gökler-yer krallığını, yegâne sahibi ve efendisi olan Allah, ‘ilk ve tek’ olarak; tamamen ‘yok’tan yani daha önce bir benzeri olmadan yaratmıştır.⁴⁸³ O, bu krallığı yaratmakla kalmamış, zamanın başlangıcından beri de aralıksız olarak genişletmeye devam etmektedir. Devamlı ‘büyüyen bir krallık’tır onun krallığı. Yalnız beşeri krallıklarda, başka hükümdarların toprağını/ ülkesini istilaya, diğer bir

⁴⁸² Bkz. Unan, a.g.e., s.317. Bundan dolayı, iflah olmaz bir kral muhalifi olan La Boétie, “Öyle bir yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz. Şimdi mallarınıza, ailelerinize ve yaşamlarınıza yarım yamalak bile sahip olmak, size büyük bir mutluluk gibi gözüküyor... Kendine ait hiçbir şeye sahip olmayarak ve rahatını, özgürlüğünü, bedenini ve yaşamını başkasının eline vererek yaşamaktan daha sefil bir durum olabilir mi? (La Boétie, a.g.e., s.27, 61)” demek suretiyle Fransa kralına bağlılığını sürdüren vatandaşlarını eleştirmişti.

⁴⁸³ Sümerler’de toprak tanrıların mülkü olarak sayılır; sadece tapınak veya saray tarafından özel kişilere kiraya verilebilirdi. Bkz. Özbudun, a.g.e., s.74.

deyişle ‘varlık’larını ele geçirmeye yönelik olan savaşlar Allah’ın krallığında ‘yokluk’a karşı verilmektedir. Çünkü onunla savaşacak ve ona galip gelecek hiç kimse yoktur.⁴⁸⁴

‘*Bedî‘u’s-semâvâti ve’l-ardi ve izâ gadâ emran fe innemâ yegûlu lehû kun fe yekûn* (2.117).’

‘Göklerin ve yerin yoktan yaratıcısı bir şey yaratmaya karar verdiğiğinde ‘Olsun!’ der; o da olurur.’

‘*Gul e ğayra’llâhi ettehizu veliyyen fâtırı’s-semâvâti ve’l-ard* (6.14).’

‘Şunu söyle: ‘Ben, gökleri ve yeri ilk ve tek olarak yaratan Allah’ın haricinde bir hami edinir miyim hiç?’

‘*Ve’s-semâe beneynâhâ bi eydîn ve innâ lemûsi‘ûn* (51.47).’

‘Gökyüzünü kendi ellerimizle biz bina ettik. Onu genişletmekte olan da biziz.’

Yukarıdaki ifadeler yanında Kuran’da, göklerin ve yerin çevresinden/ çapından/ sınırlarından (*agtâri’s-semâvâti ve’l-ard*) ve yedi katman (*seb‘an tıbâgâ*) halinde inşa edildiğinden bahsedilir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Bu deneme, Kuran’da Allah için kullanılan ‘*istivâ*’ (*istevâ*) kelimesine ‘*istîlâ*’ (*istevlâ*)’ anlamı vermek zimnen de olsa Allah’la savaşıp ona galip/ üstün gelmeye çalışan bir rakibin varlığını akla getireceği için doğru olarak kabul edilemez. Bkz. el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *İctimâ‘u’l-Cuyûşi’l-İslâmiyyeti ‘alâ Ğazvi’l-Mu‘attılâtı ve’l-Cehmiyyeh* (tahgîg: ‘Avvâd Muhammed ‘Abdu’llâhi’l-Mu‘tag), er-Riyâd, 1988, s.144. Krş. Kuran, (17.42).

⁴⁸⁵ “Sınırsız genişliği, daimi varoluşu, harikulade parlaklığıyla gökyüzü, insan zihnine yücelik, emsalsiz haşmet, yüce ve esrarengiz güç fikrini uyandırmak için oldukça uygundur. Gökyüzü insanda

‘Yâ ma‘şere’l-cinni ve’l-insi ini’s-teta’tum en ten tenfuzû min agtâri’s-semâvâtî ve’l-ardi fenfuzû lâ tenfuzûne illâ bi sultân (55.33).’

‘Ey gizil (*cinn*) ve insan toplulukları, göklerin ve yerin çevresini aşmaya gücünüz yetiyorsa aşınız! Ama bir yetki olmadan aşamazsınız.’

1. Göğün Kaleleri/ Burçları Kapıları ve Muhafızları

Allah, gökyüzü (başkenti)⁴⁸⁶, bir kentin etrafını saran kaleler ve burçlar gibi kaleler/ burçlar (*burûc*)⁴⁸⁷ inşa etmiştir.

‘Tebârake’llezî ca‘ale fi’s-semâi burûcen ve ca‘ale fîhâ sirâcen ve gameran munîrâ (25.61).’

‘Gökyüzüne burçlar inşa edip orada bir kandil ve aydınlatıcı ay koyan Allah kutludur.’

Göğün –muhtemelen bu kalelere ait- kapıları ve onları koruyan güçlü muhafızlar (*haras*)ı vardır. Bu muhafızlar oradan bilgi aşırmaq için dinlemeye koyulan ‘gizil (*cinn*)’leri fırlattıkları ‘alevler (*şuhub*)’ ile kovalarlar.

bir teofani hissine neden olur.” Pettazzoni, Rafaella, *Tanrı’ya Dair* (çev. Fuat Aydın), İz Yay., İstanbul, 2002, s.27.

⁴⁸⁶ Çünkü onun gökyüzünde olduğu gibi yeryüzünde de bir başkent (*ummu’l-gurâ*)i bulunmaktadır.

⁴⁸⁷ ‘*Burûc*’ kelimesi, ‘burçlar’ ya da ‘kaleler’ yerine ‘saraylar’ olarak da anlaşılmaktadır (Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.115). Bunun nedeni eski krallıklarda kalelerin Ortaçağ’daki ‘şatolar’ gibi bir tür mustahkem ‘saraylar’ olarak kullanılması olmalıdır. Zaten normal bir sarayın etrafı da Topkapı Sarayı örneğinde olduğu gibi kale surları ve burçları ile çevrili olur. Sarayı ziyaret edenler önce bu surlarla ve burçlarla karşılaşır.

‘İnne’llezîne kezzebû bi âyâtinâ ve’stekberû ‘anhâ lâ tuftehu lehum ebvâbu’s-semâ’ (7.40).’

‘İşaret buyurduklarımızı yalanlayan ve onlara karşı küstahça davranan kimselere göklerin kapıları açılmayacaktır.’

‘Ve innâ lemesne’s-semâe fe vecednâhâ muliet harasen şedîden ve şuhubâ... (72.8, 9)’

‘Evet, biz göğü yokladık ve onun güçlü muhafızlar ve alevler ile dolu olduğunu gördük. Eskiden dinleyebilmek için oturma yerlerinde otururduk. Ancak şimdi kim dinlemeye koyulursa kendisini izleyen bir alevle karşılaşmaktadır.’⁴⁸⁸

2. Göğün Merdivenleri ve Halatları

Gökyüzüne ve oradaki kalelere çıkmak için merdivenler (*el-me‘âric*)⁴⁸⁹ ve halatlar (*esbâb*) bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Allah Elçisi Muhammet’in, efendisinin makamına ‘Yükseliş’ine Arapça’da ‘*Mi‘râc* (çoğ. *me‘âric*)’ denmektedir. Bu kelime ‘merdiven’⁴⁹⁰ anlamına da gelmektedir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Krş. Yaratılış, (3.24).

⁴⁸⁹ “Hz. Peygamber tarafından Beyt-i Makdis’e kadar Burak, dünya semasına kadar Miraç yani ‘merdiven’, yedinci kat semaya kadar meleklerin kanatları, Sidretü’l-Münteha’ya kadar Cebrail’in kanatları ve Kab-ı Kavseyn’e kadar Refref (örtü) bir vasıta olarak kullanılmıştır.” Gündüz, Şinasi; Ünal, Yavuz; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yay., Ankara, 1996, s.105.

⁴⁹⁰ Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.557.

⁴⁹¹ Krş. “Yakup Beer-Şeva’dan ayrılarak Harran’a doğru yola çıktı. Bir yere varıp orada geceledi, çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrı’nın melekleri bu merdivenden çıkıp

‘Seele sâilun bi ‘azâbin vâgı‘in li‘l-kâfirîne leyse lehû dâfi‘. Mine‘llâhi zi‘l-me‘ârici ta‘rucu‘l-melâiketu ve‘r-rûhu ileyhi fî yevmin kâne migdâruhû hamsîne elfe seneh (70.1-4).’

‘Birisi vaki olacak cezayı soruşturmuş, hiç kimsenin nankörlerin başından savamayacağı cezayı. Evet, bu ceza erklerle Nefes’in ancak ellibin yıllık bir günde kendisine yükseldiği merdivenlerin sahibi Allah tarafından verilecektir.’

‘Em lehum sullemun yestemi‘ûne fih (52.38).’

‘Yoksa onların üzerinde dinlemeye koyuldukları merdivenleri mi var?’

‘Em lehum mulku’s-semâvâti ve‘l-ardi ve mâ beynehumâ. Fe‘l-yertegû fî‘l-esbâb (38.10).’

‘Gökler ve yer ile bunların arasında bulunanların krallığı onların mı ki? Mâdem öyle oraya halat uzatsınlar da yükselsinler bakalım!’

iniyorlardı... Yakup uyanınca, ‘Rab burada, ama ben farkına varamadım.’ diye düşündü. Korktu ve ‘Ne korkunç bir yer!’ dedi, ‘Bu, Tanrı’nın evinden başka bir yer olamaz. Burası göklerin kapısı.” Yaratılış, (28.10-16).

B) KRALLIĞIN YÖNETİM MERKEZİ (BAŞKENTİ)

1. Kral Tanrının Ev (Saray)⁴⁹² ve Tahtı

Göklerin zirvesi olan yedinci kat gökteki (*men fi's-semâ*)⁴⁹³ kral (Allah)⁴⁹⁴ yerdeki (*Beytu'llâh: el-Ka'beh*) ile aynı hizada olan bir evi/ sarayı⁴⁹⁵ vardır. Bu eve Türkçe'ye çevirisi 'Bayındır Ev' veya 'Şenlikli Ev'⁴⁹⁶ şeklinde yapılabilecek olan '*el-Beytu'l-Ma'mûr*' adı verilmiştir.⁴⁹⁷ 'Bayındır Ev'i her gün yetmiş bin erk,

⁴⁹² Bilindiği gibi, kralın evine 'saray' denir; Amerikalılar 'Beyaz Saray'a 'White House (Beyaz Ev)' derler. Öte yandan Mezopotamya dilleri (Sümerce ve Akadca)nde 'ev' anlamına gelen sözcük 'tapınak' anlamına da gelmektedir (Bkz. Bottéro, a.g.e., s.237). '*Hehal*' sözcüğü hem İbranca'da ve hem de Fenike dilinde iki anlamda 'saray' ve 'mabet (tapınak)' anlamında kullanılır. Bkz. Özen, Âdem, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul, 2001, s.65, dipnot:374.

⁴⁹³ Kuran, (67.17, 18).

⁴⁹⁴ Allah'ın makamı bu göklerin/ evrenin zirvesi olduğu için olsa gerek Kuran'da kendisinden '*İnne rabbeke lebi'l-mırsâd* (89.14).' yani 'Efendin gözetleme yerindedir.' diye bahsedilmektedir.

⁴⁹⁵ Allah'ın gökteki 'ev (*dâr*)'inden bahseden bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 24. Arapça'dan Türkçe'ye 'mihrap' olarak geçen Kuran'daki '*el-mihrâb* (34.13)' kelimesi, aslında 'saray; padişahın hususi yeri; taht odası [bkz. Çanga, Mahmud, *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul, 1991, s.138]' anlamlarına gelmektedir (Krş. İbr. *hehal*: saray). Zira genelde saray, özelde taht odası bir kralın en özel mekânıdır. Müslüman cami mimarisinde sonradan genellikle bir niş ya da sağır bir portal kapı şeklinde inşa edilen mihrap, Yahudiler'in sinagogunda ve Hristiyanlar'ın kilisesinde kapısından sadece din adamlarının girebildiği oda şeklinde en kutsal bölümdür. Nitekim Kuran'da Allah habercisi Zekeriya'nın buraya her girdiğinde daha önce himayesine aldığı Meryem'in yanında yiyecek (*rızg*) bulduğu [bkz. Kuran, (3.37)] anlatılmaktadır.

⁴⁹⁶ 'Şenlenmiş Ev' şeklindeki çeviri için bkz. Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama* (çev. Abdülaziz Hatip; Mahmut Kanık), Beyan Yay., İstanbul, 2000, s.670.

⁴⁹⁷ Krş. "Erken sülale (ES) devrinin başlangıcında tapınağın dinsel'in yanısıra seküler alana da egemen olduğu, arkeolojik verilerle desteklenmektedir. ES 1 döneminde bulunan kamu binalarının

yerdeki ev (*Beytu'llâh*)i ziyaret eden ziyaretçi (*hâcc*)ler gibi ziyaret (*hacc*) etmekte ve içinde kut tören (*salât*) yapmaktadır.⁴⁹⁸ Allah'ın taht (*'arş*)ı ve tahtının ayak taburesi (*kursiyy*) burada olmalıdır.

2. Kral Tanrının Bağları Bahçeleri ve Has Bahçeleri

Kral tanrı Allah'ın evinin/ sarayının –muhtemelen etrafında- önlerinden ırmakların aktığı çeşitli adlar taşıyan has bahçeler (*cennât*)i bulunmaktadır.⁴⁹⁹ Bu has bahçelerin kapılarında bekçiler (*hazeneh*) beklemektedir.⁵⁰⁰ İçleri ise bağlar, bahçeler (*hedâig*), ağaçlar, pınarlar (*'uyûn*), çeşmeler (*selsebîl*), köşkler (*gusûr*), çadırlar (*hıyâm*) ve çimenlikler/ çayırlar (*ravdât*) ile doludur. Yeşil ipekli ve işlemeli elbiseler (*siyâben hudran min sundusin ve istebrag*) giydirilen ve altın bilezikler (*esâvira min zeheb*) takılan sakinleri, divanlar (*surur; erâik*)a, kırlentler (*nemârig*)e ve minderler (*zerâbiy*)e yaslanmış olarak, uşaklar (*ğilmân; vildân*) tarafından kendilerine altın tepsiler (*sıhâf*) içinde ikram edilen yiyecekleri ve muz, kiraz, üzüm, hurma, nar... gibi meyveler (*fevâkih*)i yerler; testiler (*ekvâb*)den kadeh (*ke's*)lere doldurulan içkileri yudumlarlar. Has bahçeler herhangi bir üzüntünün, korkunun, kinin, nefretin,

hemen tümü, tapınak niteliğindedir. Tapınak, dinsel ve seküler erkin odağı olduğu kadar aynı zamanda artı-ürünün saklandığı bir depo, zanaatçıların bağlı bulunduğu bir imalat ve ticaret merkezi, kısacası, siyasal ve iktisadi faaliyetlerin sevk ve idare edildiği merkezdir (Childe, 1974).” Özbudun, a.g.e., s.74.

⁴⁹⁸ Bkz. el-Buhâriyy, *Bed'u'l-Halg*/ 6.

⁴⁹⁹ Has bahçe (*cenneh*)den 'efendinizin has bahçesi (*cennete rabbikum*)' şeklinde bahseden bir rivayet için bkz. et-Tirmiziyy, *Ebvâbu'l-Îdeyn*/ 434. Kuran'daki has bahçe betimlemelerindeki yerel ve tarihsel motifler için bkz. Öztürk, Mustafa, “Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslâmîyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2001, c.4, sayı:1, s.145-162.

⁵⁰⁰ Ayrıca yedi kat semanın her bir kapısında da bir 'bekçi (*hâzin*)' bulunmaktadır. Buna dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, *es-Salât*/ 1.

yorgunluğun, usancın, aşırı sıcakın ya da soğukun; yalanın, dolanın ve başağrısının olmadığı sonsuz güzellik ve esenlik diyarlarıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bütün bu lütuflardan öte has bahçelerin sakinleri, efendilerini görme şerefine ve lütfuna nail olacaklardır.

3. Kral Tanrının Erzak Ambarları Su Sarnıçları ve Arşiv Depoları

Has bahçelerin haricinde gökte erzak ambarları, su sarnıçları ve bilgi-belge depoları (*hazâinu'llâh*)⁵⁰¹ bulunmaktadır.⁵⁰² İnsanların yedikleri yiyeceklerin ve içtikleri suların kaynağı bu erzak ambarları ve su sarnıçları olduğu gibi, bunların miktarları, ölçüleri ve kimlere ne kadar pay verileceği hakkında bilgiler de bilgi-

⁵⁰¹ '*Hazâinu'llâh*' tamlaması, Kuran'da geçen '*rızg*' sözcüğü ile daha iyi anlaşılır. Kuran'daki '*rızg*' kelimesi sadece yiyecek ve içeceği ifade etmez. Allah'ın bir kuluna 'nasip/ tahsis' ettiği; maddi (mal-mülk, yiyecek, giyecek, eş, çoluk çocuk...) ve manevi (bilgi vs.) ihtiyaçlarını karşıladığı her şey '*rızg*' kabul edilir (Bu konuda bkz. el-Fahru'r-Râziyy, a.g.e., c.2, s.30). Öte yandan '*hazâinu'llâh*' tamlamasını 'Allah'ın hazineleri' şeklinde tercüme etmek yanlıştır. Çünkü zaten Allah'ın günümüzde anladığımız anlamda altınını, gümüşünü ve parasını sakladığı bir yeri/ hazinesi olmadığı gibi onun buna ihtiyacı da yoktur. Allah habercisi Yusuf da Mısır ülkesinin erzak/ tahıl ambarları (*hazâinu'llâh*)nın başına geçirilmişti [Bkz. Yaratılış, (41.33-57); Kuran, (12.55)]. Kuran'da 'hazine' anlamında kullanılan sözcük '*kenz* (çoğ. *kunûz*)' kelimesidir [Bkz. Kuran, (11.12; 18.82)]. Bu kelime Kuran'da Allah'a izafe edilerek '*kenzu'llâh*' veya '*kunûzu'llâh*' şeklinde kullanılmamıştır.

⁵⁰² Frazer, Yukarı Zambesi kabilelerinden Barotse'lerin kabile başkanlarını yarı bir tanrı olarak kabul ettiklerini, bu yüzden şiddetli fırtınalarda yıldırımlardan korunmak için onun bahçesine yığıldıklarını, önünde diz çökerek ve yalvararak ondan göklerdeki su depolarını açmasını ve bahçelerini sulamasını istediklerini kaydeder. Bkz. Frazer, a.g.e., s.46.

belge depolarında saklanmaktadır. Bütün bu ambarların, sarnıçların ve bilgi depolarının anahtarları (*megâlîd*)⁵⁰³ Allah'ın elindedir.⁵⁰⁴

'Ve ca'alnâ lekum fihâ me'âyîşe ve men lestum lehû bi râzigîn. Ve in min şey'in illâ 'indenâ hazâinuh... (15.19-22)'

'Yeryüzünde hem size ve hem de sizin beslemediğiniz canlılara beslenme imkânı sağladık. Depoları bizim yanımızda olmayan hiçbir şey yoktur.'⁵⁰⁵

Bununla birlikte biz her şeyi belli bir ölçü ile lütfedip indiririz. Rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik; gökten indirmek suretiyle size su temin ettik. Onu depolayan siz değilsiniz.'

'Humu'llezîne yegûlûne lâ tunfigû 'alâ men 'inde rasûli'llâhi hattâ yenfeddû. Ve li'llâhi hazâinu's-semâvâti ve'l-ard. Ve lâkinne'l-munâfigîne lâ ya'lemûn (63.7).'

'Bunlar, 'Allah elçisinin yanındakilere geçimlerini sağlayacakları şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler!' diyen kimselerdir. Oysa göklerin ve yerin depoları Allah'a aittir. Ama köstebekler bunu bilmezler.'

'Ve fî's-semâi rizgukum ve mâ tû'adûn (51.22).'

⁵⁰³ 'Anahtar', daima iktidar ve sahip olma kavramlarının bir sembolü olarak kullanılmıştır. Bkz. Ersoy, a.g.e., s.132.

⁵⁰⁴ Krş. "... Böylelikle yönetici gizlerini açıkladığı kanalların kapasitesi ve güvenilirliği konusunda devamlı bilgilendirilir ve hangisinin çatlak vermesinin ya da taşmasının muhtemel olduğu konusunda bir yargıya varabilir. Anahtarı yalnızca kendisinde bulunan, gizleri dosyalama dizgesi vardır. Bu anahtarı bütünüyle bir başkasına emanet etseydi kendisini tehlikede hissedirdi." Canetti, a.g.e., s.295.

⁵⁰⁵ Krş. *'Ve mâ min dâbbetin fî'l-ardi illâ 'ale'llâhi rizguhâ ve ya'lemu mustegarrahâ ve mustevde'ehâ. Kullun fî kitâbin mubîn (11.6).'* 'Yeryüzünde hiçbir kara canlısı yoktur ki beslenmesi Allah'ın görevi olmasın ve onun bırakılıp emanet edileceği yeri Allah bilmesin. Çünkü bütün bunların hepsinin özel birer kaydı vardır.'

‘Nasipleriniz ve size söz verilen şeyler göktedir.’⁵⁰⁶

‘*Lehû meğâlîdu’s-semâvâtî ve’l-ard. Yebsutu’r-rizga li men yeşâu ve yagdir. İnnehû bi kulli şey’in ‘alîm* (42.12).’

‘Göklerin ve yerin anahtarları onun elindedir. Dilediğinin payını bolca; dilediğinkini ise ölçerek verir. O herşeyi bilir.’

Öyle anlaşıyor ki, göklerin ve yerin kralı olan Allah hiçbir işini rastlantıya bırakmamakta, kendisinin ve kullarının yaptığı her şeyi belgelemektedir. Bunu gökleri ve yeri yaratmadan çok önce hedefleri ile ilgili projeler, planlar ve programlar yapmasından; sırası gelince bunları hayata geçirmesinden; gönderdiği buyrukları, yarattığı varlıkları ve insanların yaptığı her şeyi bir bir kayıt altına almasından anlıyoruz. İşte geçmiş ve gelecek ile ilgili bütün bu projeler, planlar, programlar ve bilgiler ile ilgili evrak (fermanlar, envanterler, defterler, siciller, raporlar, tutanaklar...) Allah’ın arşiv depoları (*hazâinu’llâh*)nda⁵⁰⁷ muhafaza edilmektedir. Kuran’da ve rivayetlerde bu evraktan değişik vesilelerle ‘*imâm, el-*

⁵⁰⁶ Krş. “Herkesin umudu sende, Onlara yiyeceklerini zamanında veren sensin. Elini açar, bütün canlıları doyurursun dilediklerince.” Mezmurlar, (145.15, 16).

⁵⁰⁷ Bkz. Kuran, (6.50; 11.31). Krş. Osmanlı Devleti’nde devlete ait resmi defter, sicil ve evrakın saklandığı yere ‘Hazîne-i Evrâk’ denirdi. Bkz. “Başbakanlık Osmanlı Arşivi” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, c.5, s.123.

*kitâb, ummu'l-kitâb, levh/ el-levh*⁵⁰⁸, *ez-zikr, ragg, ez-zubur, suhuf, sicill/ sicillât* ve *'bitâgah*⁵⁰⁹ gibi kelimelerle bahsedilmektedir.

'Ve kulle şey'in ehsaynâhu fî imâmin mubîn (36.12).'

'Her şeyi baş evrakta özel olarak bir bir saydık.'

'Fe mâ bâlu'l-gurûni'l-ûla gâle 'ilmuhâ 'inde rabbî fî kitâb. Lâ yedıllu rabbî ve lâ yensâ (20.51, 52).'

'Firavun, 'O halde geçmiş kuşakların durumu nedir?' diye sormuştu. Musa da, 'Bu bilgi efendimin yanında bulundurduğu evrakta kayıtlıdır. Efendim yapacağını şaşırmas ve de unutmaz.' diye cevaplamıştı.'

'Mâ li hâza'l-kitâbi lâ yuğâdiru sağıraten ve lâ kebîraten illâ ahsâhâ (18.49).'

'Nasıl bir sicilse bu sicil; küçük büyük demeden her şeyi bir bir sayıp ortaya dökmüş!'

'Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin illâ fî kitâbin mubîn (6.59).'

'Canlı cansız her şeyin muayyen birer kaydı bulunmaktadır.'

'Yemhu'llâhu mâ yeşâu ve yusbitu ve 'indehû ummu'l-kitâb (13.39).'

*'Allah dilediğini siler; dilediğini tespit eder. Değil mi ki asıl fermanlar onun yanındadır.'*⁵¹⁰

⁵⁰⁸ *"Ve ketebe fî'l-levhi zikra kulli şey'... (Sonra deftere her şeyi yazdı...)"* Ahmedu'bnu Hanbel, a.g.e., c.33, s.108, no:19876. Krş. "Divan, defter tutma sistemidir. 'Levha' adıyla da anılan defterlerin..." "Diplomatik" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.9, s.361.

⁵⁰⁹ Bkz. et-Tirmiziyy, el-Îmân/ 17; İbnu Mâceh, ez-Zuhd/ 35.

⁵¹⁰ Devlet dairelerinde bir yere gönderilecek olan bir resmî yazı iki suret halinde yazılır. Yazının aslı arşive konur; bir sureti ise nereye gönderilecekse o yere gönderilir. İşte Kuran'daki *'ummu'l-kitâb* da Allah'ın Cebrail aracılığı ile elçisi Muhammet'e gönderdiği fermanların (*el-kitâb*) asıl suretlerini ifade

‘Bel huve gur’ânun mecîd. Fî levhin mahfûz (85.22).’

‘O, korunan bir metindeki şanlı iletidir.’

‘İnnâ nahnu nezzelne’z-zikra ve innâ lehû lehâfizûn (15.9).’

‘Belgeyi biz indirgedik; onu koruyan da biziz.’

‘Ve kitâbin mestûrin fî raggin menşûr (52.2, 3).’

‘Yayılmış parşömenlere satır satır yazılmış yazılar aşkına.’⁵¹¹

‘Ve kulle şey’in fa‘alûhu fi’z-zuburi ve kullu sağîrin ve kebîrin mustatar (54.52, 53).’

‘Küçük büyük demeden yaptıkları her şey evrakta satır satır yazılmıştır.’

‘Fî suhufin mukerrametın merfû‘atin mutahharatin bi eydî seferatin kirâmin berarah (80.13-16).’

‘O muhtıra asil ve efendilerine sadık yazıcıların elinde bulunan şereflendirilmiş, yükseltilmiş ve kutsal kılınmış varaklarda yazılıdır.’

4. Kral Tanrının Zindanı

Cehennem, kral tanrı Allah’ın etrafı surlar (*surâdig*)la çevrili yedi kapılı zindanı⁵¹² veya zindanlarının bulunduğu mahal⁵¹³ olarak tanımlanabilir. Epeyce

etmek üzere söylenmiş bir tamlamadır. Bu nedenle ‘asıl ferman (buyruk)/ kaynak ferman (buyruk)’ veya ‘asıl yazı/ kaynak yazı; ana metin/ kaynak metin’ şeklinde çevrilebilir.

⁵¹¹ Buradaki yayılmış parşömenler ve satır satır yazılar Allah katında olmalıdır. Kuran’ın ‘*el-levh*’i tanımlarken zamanın yazı malzemesini kullanması doğaldır.

⁵¹² Cehennem’de tutulanların adları ‘*siccîn* (89.7)’ adlı bir defter (*kitâb*)de kayıtlıdır. Arapça’da ‘*sicn*’/ *siccîn*’, ‘zindan’ anlamına geldiğine göre, anılan defter ‘zindan defteri’ olarak çevrilebilir.

⁵¹³ Dünyada büyüklük taslayanların duruşma günü insan tipindeki zerrecikler halinde toplanma alanı (*maşşer*)na çıkarılacakları, her yönden aşağılanmaya maruz kalacakları ve ‘Cehennem’de bulunan

tarafıtar bulan bir görüŖe göre yerin en aŖağı kısmında yer alır.⁵¹⁴ Çünkü kendilerini aŖağılatmış kimselerin mekânıdır. Cehennem'in idaresinden biri müdür (*mâlik*) ve diğerkleri onun emrindeki gardiyan (*zebâniyy/ hâzin*)lar olmak üzere on dokuz görevli erk sorumludur.

‘‘Aleyhâ melâiketun ğılâzun Ŗidâdun lâ ya‘sûne’llâhe mâ emerahum ve yef‘alûne mâ yu‘merûn (66.6).’

‘Ateşin başında haşin davranan, çok güçlü, Allah’ın emirlerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredilenleri yapan erkler vardır.’

‘‘Aleyhâ tis‘ate ‘aşer (74.30).’

‘Kavurucu ateşin başında on dokuz erk vardır.’

Has bahçelerdeki güzel muameleye ve sefaya mukabil Cehennem’de kötü muamele ve cefa (*‘azâb*) vardır.⁵¹⁵ Cehennem’in sakinleri hem kızgın ateş (*se‘îr*)ten ve hem de şiddetli soğuk (*zemherîr*)tan yanacaklardır. Yiyecekleri, yediklerinde karınlarını maden eriğı gibi kaynatan ‘ağı ağacı (*zaggûm*)’nın meyveleridir. Ama bu, onların tamamen hak ettikleri bir cezadır.

Bûlus’ adlı bir zindana sevkedileceklerine dair bir rivayet için bkz. et-Tirmiziyy, Sıfatu’l-Gıyâmeti ve’r-Regâiği ve’l-Vera’/ 47.

⁵¹⁴ Bkz. ‘‘Cehennem’’ mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.7, s.229. Allah elçisinin eşi Ayşe’den rivayet edildiğine göre, Allah elçisi, ‘Zindan, yedi kat yerin en altındadır.’ demiştir (Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e. s.399, dipnot:1). Ayrıca krş. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 9. Cehennem’in en alt katında ‘köstebekler (*el-munâfigûn*)’ olacaktır. Bkz. Kuran, (4.145).

⁵¹⁵ Cehennem’de verilecek cezalarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, ‘‘Kur’an’da Uhrevi Azap Figürleri’’, *İslâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, c.5, sayı:1, s.91-110.

Yukarıda ikinci bölümün başından beri Kuran ve rivayetlerin kaynaklığında yaptığımız betimlemeler, ister istemez Sümerler'in şehir devleti yönetim biçimini akla getirmektedir. Zira "İ.Ö. üçüncü bin başlarında Güney Mezopotamya'da, Sümer adı verilen bir halkın öncülüğünde, başında egemen bir yöneticinin bulunduğu bir hiyerarşiyle idare edilen, her birinin koruyucu ilahı olan ve bu ilahın evi sayılan tapınağın çevresinde örgütlenmiş, çevresindeki kırsal bölgeyle organik siyasal, iktisadi, yönetsel ilişkiler içindeki, canlı ve karmaşık bir iktisadi, ticari, kültürel, dinsel yaşam sürdüren, çevresi surlarla çevrili bir dizi şehir devletinin oluştuğu görülmektedir."⁵¹⁶

'Akropol' tarzı şehir yerleşimlerinin de Kuran'da betimlenen Allah'ın krallığını ve yönetim yapısını andırdığı söylenebilir. 'Akropol' sözcüğünün kökeni olan Yunanca '*akrôpoli*' kelimesi Türkçe'ye 'şehrin en yüksek yeri/ zirvesi, hisar, içkale'⁵¹⁷ veya 'yukarı şehir' olarak çevrilebilir. Akropollerin kuruluşu M.Ö. IX. ve VIII. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Bu çağlarda, yerleşim birimleri genellikle güvenlik vb. kaygılardan ötürü etrafa hâkim yüksek tepeler üzerine inşa ediliyordu. Önceleri normal bir köy büyüklüğünde olan bu yerleşim birimleri, daha sonraları nüfusun artması ve 'aşağı şehir (Yun. *âsti*)'e taşması neticesinde adından da anlaşılabilceği üzere bir hisara, içkaleye veya 'yukarı şehre' dönüşmüş, antik Yunanlılar'da görüldüğü gibi ayrıca bir kutsallık düzeyine yükseltilmişti. Bergama ve Ankara akropollerinde olduğu gibi bir veya birkaç surla çevrili olan ve şehrin koruyucu tanrısının veya tanrıçasının tapınağı dışında kral saraylarını, yüksek tabaka

⁵¹⁶ Özbudun, a.g.e., s.71.

⁵¹⁷ Bkz. Tuncay, Faruk vd., *Ellino-Tourkiko Lexiko Yunanca-Türkçe Sözlük*, Rodamôs Ekdoseis, Athîna, 1994, s.27.

konutlarını, asker kışlalarını, silah depolarını ve sarnıçları içinde barındıran ‘yukarı şehir’, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan aşağı tabakanın yaşadığı ovadaki ‘aşağı şehir’e idari bakımdan da hâkim bir durumdaydı. Kentin kuşatılması durumunda aşağı şehirde yaşayan halk tanrıların kalesi sayılan yukarı şehre sığınır, sonrasında bu şehrin kapıları sıkı sıkıya kapatılırdı. Akropoller dini, askeri, siyasi, idari ve ekonomik bir merkez olmaları hasebiyle sosyal yaşamda önemli bir role sahipti. Kralın otoritesi bütün tabakalara buradan yayılıyordu. Yasalar burada yapılıyor ve kâtipler tarafından arşivleniyordu.⁵¹⁸

C) KRALLIĞIN HİYERARŞİK YAPISI VE KURUMLARI

1. Krallıkta Sınıflar (Zümreler) ve İmtiyazlar

Krallıktaki sınıfları ve imtiyazları işlemeden önce ‘hiyerarşi’ kavramı hakkında kısa bir malumat vermek istiyoruz. Hiyerarşi kelimesinin aslı ‘kutsal hâkimiyet’ anlamına gelen Yunanca ‘*ierarşîa*’ sözcüğüdür. Bir kavram olarak hiyerarşi, toplumsal örgütlerde iktidarın ve görevlerin kademelendirilmesini, başka bir deyişle ast-üst ilişkilerine göre düzenlenmesini ifade eder. Kilise teşkilatının papadan başlayarak yukarıdan aşağıya örgütlenişini ifade etmek için de bu kavram kullanılmıştır. Devlet veya herhangi bir toplumsal teşkilatta daima bir hiyerarşik yapı

⁵¹⁸ Bkz. Ersoy, a.g.e., s.134, 135. Hamidullah, İslam’dan çok önceki tarihi devirlerden beri Mekke şehrinin de tıpkı eski Yunan şehirleri gibi ‘*ma’lât*’ ve ‘*mesfeleh*’ diye ‘yukarı şehir’ ve ‘aşağı şehir’ olmak üzere ikiye ayrıldığını, kabilenin ulu başkanının ve soyluların ‘yukarı şehir’de ikamet ettiklerini ve kamu hizmetlerinin görüşülüp tartışıldığı parlamento binası (*Dâru’n-Nedveh*)nın burada olduğunu nakleder. Bkz. Hamidullah, *İslâm Paygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004, s.697.

vardır ve olmak zorundadır. Zira hiyerarşik yapı olmadan bir teşkilatı yönetme ve idare etme imkânı bulunmamaktadır.⁵¹⁹

Tabiatı itibariyle asil bir sınıfın ve imtiyazlı bir zümrenin olmadığı bir krallık düşünülemez. Dolayısıyla Allah'ın krallığında da birtakım sınıfların ve imtiyazların varlığından söz edilebilir. Ancak bu sınıfların mahiyeti beşerî hükümdarlıklarınkine nazaran biraz farklılık arz etmektedir. Öncelikle çeşitli hükümdarlık geleneklerine ait şöyle bir telakkinin varlığını bilmemiz bu meseleyi daha iyi anlamak bakımından yararlı olacaktır: Hükümdarlıklarda hiç kimse hak edilmiş ve kazanılmış bir imkân, makam, mevki, unvan, paye ve rütbe iddiasında bulunamaz. Bütün bunlar kullara/tebaaya yapılmış birer 'lütuf' ve 'ihسان' olarak görülür. Zaten bir hükümdarın herhangi birine bir şey 'verme'si ve onu 'affetme (bağış-lama)'si 'lütuf' olarak kabul edildiği gibi biri için tenezzül edip birşeyler yapması; mesela onunla konuşması, evini ziyaret etmesi⁵²⁰ ve kendisine hizmet etme izni vermesi⁵²¹ dahi tebaası tarafından bir lütuf⁵²² ve aynı zamanda 'şeref' olarak kabul edilir.⁵²³ Unan, Osmanlı

⁵¹⁹ Bkz. "Hiyerarşi" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.2, s.181.

⁵²⁰ Krş. Sadi, kış mevsiminde ava çıkan ancak gece geç vakitte konağına dönme imkânı bulamayan bir padişahın, önce civardaki bir köylünün evine misafir olmayı arzulamasına rağmen bilahare bundan vazgeçtiğini haber alan köylünün, padişaha şöyle bir serzenişte bulunduğunu yazar: "... Sultanın yüce kıymeti bana tenezzül etmekle eksilmedi. Lakin bir köylünün şerefi yükselsin, istemediler." Sadi, *Gülistan*, s.157.

⁵²¹ Sadece krallara değil, diğer büyük liderlere hizmet etmek de bir şeref olarak kabul edilmiştir. Bir zamanlar Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Granda ona 'uşak olarak hizmet etmek'ten duyduğu gururu sonraları yazdığı kitabın adını *Atatürk'ün Uşağı İdim* diye koyarak göstermiştir. Bkz. Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim* (yayına haz. Turhan Gürkan), Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.

⁵²² Krş. "... Bunda zencinin bir hatası yok, dedi, belki [bilakis] bütün kullar ve hizmetçiler efendimizin lütuf ve ihسانına alıştırlar." Sadi, *Gülistan*, s.85.

devletinde bir padişahın statüsü ile ilgili bilgileri verirken şunları söylemektedir: “Padişah veya sultan, yönetim tabakasının en üstünde yer almakla birlikte, fonksiyonu ve kendisine atfedilen rol bakımından, kendisinin altında yer alan yönetici zümresinden tamamen ayrı bir statüdedir. Zira bütün devlet elemanları, vazifelerini onun adına [krş. *Bi’smi’llâh*: Allah adına], onu temsilen yürütmektedirler. Bu konuda ‘vezîr-i a‘zam’ veya ‘şeyhu’l-İslâm’ da dâhil, başında bulunduğu makamın derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, kimse müktesep hak iddiasında bulunamaz. Bütün mevki ve mansıplar kendilerine bir ‘lütuf’ ve ‘ihsân’ eseri olarak verilir. Tabiatıyla geri istendiği takdirde de kimse engel olamaz. Her ne kadar bu konuda ‘ehliyet’ ve ‘liyâkat’ belirleyici bir âmil olarak ortaya konsa bile, netice itibarıyla, kimse kendisinin liyâkatli, ehliyetli olduğunu ileri sürerek vazife, mevki ve mansıp talep edemez. Onların bu durumlarını dikkate alacak ve buna göre bir tercihte bulunacak olan bizzat padişaktır, sultandır; dolayısıyla tercihi sebebiyle sorgulanamaz.”⁵²⁴

⁵²³ Dilimizde tevazu gereği bilinçli veya bilinçsiz çok kullanılan ‘Lütfen/ lütfedip (gelir misiniz?)’ gibi ifadeler yanında ‘bendeniz (kulunuz; köleniz)’, ‘efendim’, ‘bey/ beyim’ ve ‘buyurun’ gibi nezaket ifadeleri bize monarşiden miras kalmıştır. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu vb. ifadelerin bir cumhuriyet yönetiminde kullanılmaması gerektiğini düşünen Atatürk hepsini kaldıramamışsa bile en azından ‘bey’ ve ‘hanımefendi’ kelimeleri yerine ‘bay’ ve ‘bayan’ kelimelerini ikame etmeye çalışmıştır.

⁵²⁴ Unan, a.g.e., s.73.

Allah'ın krallığında da 'asalet'⁵²⁵ dâhil makam, mevki, titr (unvan) ve paye (rütbe) adına her iyi şey yukarıdan yani Allah tarafından bahşedilir.⁵²⁶ Çünkü seçim (*istifâ*)de bulunan, tercih (*fadl*)⁵²⁷ ve tevcih eden odur. Bu yüzden Allah'ın kendi şahsı hariç krallığında hiçkimse için günümüzde anladığımız anlamda bizatihi veya kendisine bahşedilen imkânlar, mevkiler, unvanlar ve payeler sebebiyle 'üstünlük'⁵²⁸ iddiasında bulunulamaz. Yine bu yüzden Allah'ın verdiği rıza göstermek gerekir.⁵²⁹

'Malik oğlu Enes'in Allah elçisinden rivayet ettiğine göre Yüce Allah şöyle demiştir:

⁵²⁵ Krş. "Anüşirevan kendine bir danışman seçmişti. Bazıları, 'Bu adam toydur, kıdemsizdir, halktandır.' deyu itirazda bulundular. Anüşirevan cevap verdi: 'Onu tercih edişimiz ona asalet ve şeref kazandırmıştır.'" es-Seâlibî, a.g.e., s.66.

⁵²⁶ '*Narfa'u derecâtin men neşâ*' (6.83). 'Dilediğimiz kimselerin payelerini yükseltiriz.'

⁵²⁷ es-Seâlibî, hizmetkarlardan bir kısmını diğerlerine tercih etmeyi; en çok hizmet edenleri öne almak suretiyle bir yakınlık meratibi oluşturmayı hükümdarların adetleri arasında saymaktadır. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.165.

⁵²⁸ Burada İblis'in aldığı talimata rağmen kendisini üstün gördüğü için Âdem'in önünde eğilmeyişini ve bu yüzden Allah'ın huzurundan kovuluşunu hatırlayabiliriz. Bir 'üstünlük'ten söz edilecekse bu ancak 'nankörlere/ Allah'ı tanımayanlara karşı olabilir: '*Ve lâ tehinû ve lâ tahzenû ve entumu'l-a'levne in kuntum mûminîn*' (3.139). 'Gevşemeyiniz ve üzülmeyiniz! Eğer Allah'a güvenip bağlanmışsanız en üstün sizsiniz.'

⁵²⁹ "Bu sebeple, Allah'ın ve padişahın rızası nasıl tecelli ederse, ona razı olunmalıdır." Unan, a.g.e., s.73.

‘Hükmüme ve takdirime razı olmayan kimse benden başka bir efendi arasın!’⁵³⁰

Peki, Allah’ın krallığındaki ‘asil ve imtiyazlı sınıf’ hangisidir. Bilindiği gibi göklerde ve yeryüzünde üç tür akıllı varlıktan söz edilebilir: ‘Erk (*melek*), gizil (*cinn*)’ ve ‘insan (*insân*)’. Bunların içinde yaratıldıkları andan sonsuza dek asil ve sabit imtiyazları olan yegâne varlık türü ‘erk’tir.⁵³¹ Çünkü erkler, yaratılış itibarıyla ‘kusursuz’durlar; Allah onlara hangi görevi verirse onu eksiksiz ve hatasız bir şekilde yerine getirirler. Burada daha önce bilvesile yine Sadi’dan alıntıladığımız bir cümleyi hatırlatma gereği duyuyoruz: “Asil ve cevherli kimse asla hata etmez.”⁵³²

‘*İnnehû legavlu rasûlin kerîm* (81.19).’

‘Bu, asil bir elçinin demecidir.’

‘*Ve inne ‘aleykum lehâfizîne kirâmen kâtibîne yef‘alûne mâ yu’merûn* (82.11).’

‘Yanı başınızda kendilerine emredileni yapan asil yazıcılar vardır.’⁵³³

‘‘*Aleyhâ melâiketun ğılâzun şidâdun lâ ya’sûne’llâhe mâ emerahum ve yef‘alûne mâ yu’merûn* (66.6).’

⁵³⁰ es-Suyûtıyy, *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, no:6010, 9027, s. 373, 543. Ayrıca bkz. et-Taberâniyy, Ebu’l-Gâsim Suleymânu’bnu Ahmed, *el-Mu‘cemu’s-Sağîr* (tahgîg: Muhammed Suleymânu’bnu İbrâhîm Semârah), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz, no:903, s.376.

⁵³¹ Birçok kültürde de ‘melek’ler asil varlıklar olarak nitelendirilmiştir. Yusuf suresinde Mısırlı kadınlar Yusuf’un güzelliği karşısında şöyle demekten kendilerini alamamışlardı: ‘*În hâzâ illâ melekun kerîm* (12.31).’ yani ‘Bu olsa olsa asil bir erktir.’

⁵³² Sadi, *Bostan*, s.127.

⁵³³ Ayrıca bkz. Kuran, (80.13-16).

‘Ateşin başında, haşin davranan, çok güçlü, Allah’ın emirlerine karşı gelmeyen; kendilerine emredilenleri yapan erkler bulunmaktadır.’

Diğer varlık türlerine gelince, şunu belirtelim ki, Allah Elçisi Muahmmet’in elçilik görevini yüklendiği ana kadar, birçok kültürde olduğu gibi Araplar’da da asaletin asil bir soydan gelmekle kazanıldığına inanılırdı. Ancak Kuran’a ve Allah Elçisi Muhammet’in beyanlarına bakılırsa asıl asalet soy bağıyla değil, Allah’a karşı gelmekten sakınmak (*tagvâ*)la ve güzel hasletler (*husnu’l-hulug*)e sahip olmakla kazanılabilir.⁵³⁴ Dolayısıyla başta Allah tarafından seçilen haberciler (*el-enbiyâ*) ve elçiler (*er-rusul*) olmak üzere ondan gereği gibi sakınan (*muttagî*) ve görevlerini bihakkın ifa eden güzel hasletlere sahip beşer kullar ‘asil (*kerîm*)’ sayılabilirler.⁵³⁵

‘*Ve inneke le‘alâ hulugin azîm* (68.4).’

‘Sen yüce hasletlere sahipsin.’

‘*Ve legad fetennâ gablehum gavme fir‘avne ve câehum rasûlun kerîm* (44.17).’

‘Onlardan önce firavunun kavmini sınamıştık. Onlara asil bir elçi gelmişti.’

‘*İnne ekramekum ‘inde’llâhi etgâkum* (49.13).’

⁵³⁴ ‘Kardeşlik’ için de benzer bir durum geçerlidir. Asıl kardeşlik ‘töredaşlık’tır: ‘*İnneme’l-mu’minûne ihvah* (49.10).’ ‘Esasen sadakat sahipleri kardeşler.’

⁵³⁵ Kültürümüzde ‘insan/ insanlık’ için sık sık dile getirilen ‘eşref-i mahlûkât (yaratıkların en şerefli)’ şeklindeki telakki doğru bir telakki olmasa gerekir. Zira Kuran’da insanın bütün varlıklardan değil, diğer bazı varlıklardan daha çok lütfâ mazhar olduğu dile getirilir: ‘*Ve faddalnâhum ‘alâ kesîrin mimmen halagnâ tafdîlâ* (17.70).’ ‘Âdemoğulları’na, yarattığımız birçok varlığa göre daha fazla lütufta bulunduk.’

‘Allah nezdinde aranızdaki en asil kişi ona karşı gelmekten en çok sakınandır.’⁵³⁶

‘Ebuzer’in rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

‘Tedbir gibi akıl; kendini yasak şeylerden alı koymak gibi sakınmak ve güzel haslet gibi asalet yoktur.’⁵³⁷

‘Ebuhureyre Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

‘... Eylemlerinin yavaşlattığı kimseyi soyu soku hızlandırmaz.’⁵³⁸

Ancak bahsettiğimiz özelliklere sahip olmayanlar başka bir deyişle Allah’ın emirlerine karşı gelen; Allah yerine kendi heva ve heveslerini tanrı edinen kimseler de aşağı tabaka (*sâfilîn*)dan sayılırlar. Bazılarının derecesi hayvanlardan bile aşağıdadır.

‘*Ve’t-tîni ve’z-zeytûni ve tûri sinîne ve hâza’l-beledi’l-emîni legad halegne’l-insâne fî ahseni tagvîm. Summe radednâhu esfele sâfilîn* (95.1-5).’

⁵³⁶ Ebuhureyre’nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir: ‘En asil kimse, Allah’a karşı gelmekten en fazla sakınan kimsedir (es-Suyûtîyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:1416, s.87).’ “Bu iki kelimenin [*kerem* ve *tagvâ*] böyle birleşmesi, birbirine bağlanması, İslam öncesi zamanlarda asla hayal edilmemişti. Arap dünya görüşünü aksettiren ‘*kerîm*’ kelimesi, İslam’ın tek tanrıcılığına dayanan din atmosferinde tamamen yeni bir alana konulmuştu. Bunun bir ihtilal olduğunu söylersek mübalağa yapmış olmayız. Zire eski Arabistan’da hiç kimse ‘*kerem*’in (asilliğin), ‘*takvâ*’ya (Allah korkusuna) göre bir tanımını düşünemezdi.” İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.43.

⁵³⁷ İbnu Mâceh, ez-Zuhd/ 24. Krş. Konfüçyüs’e göre her insan, ancak irfan, aşırılıklardan uzak durma, doğruluk, vefa ve edeple asalete ulaşabilir. Bkz. “Konfüçyüs-Konfüsyüscülük” mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c.3, s.390.

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, el-‘İlm/ 1; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/ 17; ed-Dârimiyy, el-Mugaddimeh/ 32.

‘İncir Dağı, Zeytin Dağı, Ağaçlık Dağ ve bu güven yurdu hakkı için söylüyorum ki, biz insanı en güzel surette yarattık. Ama sonrasında en aşağı tabakaya gönderdik.’

‘E raeyte meni’ttehaze ilâhehû hevâhu e fe ente tekûnu ‘aleyhi vekîlâ. Em hasibte enne ekserahum yesme‘ûne ev ya‘gîlûne in hum illâ ke’l-en‘âmi bel hum edallu sebîlâ (25.43, 44).’

‘Bak sen şu tutkularını tanrı edinen kimseye! Sen mi ondan sorumlu olacaktıydın? Bu gibilerin çoğunun dinleyip kavradıklarını mı sandın sen? Onlar olsa olsa yollarını kaybetmiş şaşkın develer gibidirler. Yok, onlardan bile şaşkın!’

2. Krallıkta Unvanlar ve Payeler

Allah’ın krallığında ‘efendi (*rabb*)’ ve ‘tanrı (*ilâh*)’ yanında mutlak anlamda ‘kral (*melik*)’ gibi en büyük makamlar ve unvanlar doğal olarak Allah’a aittir. Hiç kimse bu unvanlarda ona ortak olamaz. Beri taraftan, makamı ve unvanı ne olursa olsun bütün ‘erk (*melek*)’ler, ‘gizil (*cinn*)’ler ve ‘insan (*insân*)’lar onun kul (*‘abd*)u⁵³⁹ sayılır.⁵⁴⁰ Esasen buna Allah’ı tanımayan (*kâfir*), ona bağlılık duymayan

⁵³⁹ Eski Arapça’da köle veya özgür olsun bir patronu; amiri; efendisi olan her ‘çalışan’ kimseye ‘*‘abd*’ (çoğ. ‘*ibâd*’) denirdi. Dolayısıyla bu kelime, işçi, memur, hizmetli/ hizmetkâr, uşak ve asker için kullanılırdı.

⁵⁴⁰ Krş. Osmanlı’da ulema sınıfı hariç yöneticiler, resmî sıfatları bakımından ‘kul’ zümresine mensup sayılıyorlardı. Bkz. Unan, a.g.e., s.74.

ve teslim olmayan ‘gizil (*cinn*)’ varlıklar ve insanlar⁵⁴¹ da dâhildir.⁵⁴² Çünkü hepsi ona kulluk/ hizmet (‘*ibâdeh*’) için yaratılmıştır.⁵⁴³

‘*Len yestenkiye’l-Mesîhu en yekûne ‘abden li’llâhi ve le’l-melâiketu’l-mugarrabûn (4.172).*’

‘Ne ‘Mesih’ kaçınır Allah’a kul olmaktan ve ne de yakın maiyet erkleri.’

‘*Ve lehû men fi’s-semâvâti ve’l-ard. Ve men ‘indehû lâ yestekbirûne ‘an ‘ibâdetihî ve lâ yestehsirûn (21.19).*’

‘Göktekiler ve yerdekiler onundur. Yanındakiler gurura kapılıp ona hizmet etmekten kaçınmaz ve de usanmaz.

‘*Ve mâ halagtu’l-cinne ve’l-inse illâ li ya‘budûn (51.56).*’

‘Gizilleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yarattım.’

Ne var ki bazı insanlar Allah’a kul olmayı gururlarına yedirememekte/ kabullenememekte ve dolayısıyla ta başlangıçta verdikleri sözü (*Gâlû belâ*) tutmamış olmaktadır. Bu yüzden Allah’ın Kuran’da ‘kullarım (‘*ibâdî*’) diye söz ettiği kimselerin öncelikle onu tanıyan; ona bağlanan (*mu’min*) ve teslim olan (*muslim*) has kullar (*muhlasîn*)’ı bir yerde ‘uyruklar (tebaa)’ı olduğu anlaşılmalıdır.

‘*İnne ‘ibâdî leyse leke ‘aleyhim sultânun illâ meni’ttebe‘ake mine’l-ğâvîn (15.42).*’

⁵⁴¹ İsrâ suresinde M.Ö. 586 yılında Kudüs’e hücum eden Nebukadnezzar’ın askerlerinden ‘kullarımız [*ibâden lenâ (17.5)*]’ olarak bahsedilir. Bunun nedeni onların doğru yolda olmaları değil, belli bir planın icrasına vesile olmalarıdır. Bkz. Mîr, a.g.e., s.11.

⁵⁴² Bu bağlamda onu tanıyan-tanımayan bütün varlıklar (*beriyeyh*) onun ‘reaya’sıdır.

⁵⁴³ es-Seâlibî der ki: “Dört insanın hizmetçisi olmaktan haya edilmez; hükümdar, ana-baba, misafir ve at.” es-Seâlibî, a.g.e., s.234.

‘Yoldan çıkıp da sana tabi olanları bir tarafa kullarımın herhangi biri üzerinde senin bir yetkin olamayacak.’

Kulların unvanlarından ve payeler (*derecât*)inden genel olarak bahsetmek gerekirse, bunlar içinde öncelikle ‘haberci (*nebiyy*)’ ve onun bir üst payesi sayılan ‘elçi (*rasûl*)’ unvanından söz edilebilir. ‘Haberci’ unvanı sadece insan ve ‘gizil (*cinn*)’ türünden bazı seçkin şahsiyetler için kullanılırken, ‘elçi’ unvanı bu iki tür varlık dışında bazı yüksek dereceli ‘erk (*melek*)’lere de verilmektedir. Erklere ‘haberci’ unvanının verilmesine gerek yoktur. Zaten ‘*melek*’ kelimesinin iki anlamı (erk-haberci)ndan ikincisi ‘*nebiyy* (haberci)’ kelimesi ile örtüşmektedir. Ancak biz eş anlamlı bu iki kelimeyi birbirinden ayırt etmek amacıyla Arapça ‘*melek*’ kelimesi için yeri geldikçe ‘ulak (haberci)’ çevirisini kullanabiliriz. ‘Haberci’ ve ‘elçi’ unvanları dışında zikredilebilecek diğer unvanlar ise ‘nefes (*rûh*)’ ve ‘efendi (*seyyid*)’ unvanları olabilir. Bu unvanlardan birincisi Kuran’da sadece Allah elçileri Cebrail ve İsa için kullanılmışken, ikincisi (efendi) öte dünyada sadece Allah Elçisi Muhammet için⁵⁴⁴ kullanılacaktır.⁵⁴⁵ Ayrıca gerek Allah’a ‘bağlı (*mu’min*)’ insanlar ve gerekse beşer ‘elçi (*rasûl*)’ler için kullanılan ‘liyakat sahibi (*sâlih*, çoğ. *sâlihûn*)’, sadık (*sıddîğ*, çoğ. *sıddîğûn*)’ ve ‘tanık (*şehîd*, çoğ. *şuhedâ*)’ gibi payelerin yanında erkler dâhil hepsi

⁵⁴⁴ ‘Ben duruşma günü (*yevme’l-gıyâme*) Âdemoğlunun efendisiyim!..’ et-Tirmiziyy, Sıfatu’l-Gıyâmeti ve’r-Regâîğ ve’l-Vera’/10. Ayrıca bkz. İbnu Mâceh, ez-Zuhd/ 37.

⁵⁴⁵ Bazı habercilerin ve elçilerin meşhur oldukları namları vardır. Mesela Âdem, ‘*Safıyyu’llâh* (Allah’ın Seçkini)’; İbrahim, ‘*Hâlîlu’llâh* (Allah’ın Dostu)’; Musa, ‘*Kelîmu’llâh* (Allah’ın Muhatabı)’; Muhammet, ‘*Habîbu’llâh* (Allah’ın Sevdigi)’ olarak anılır.

için kullanılan ‘yakın maiyet mensubu (*mugarrab*, çoğ. *mugarrabûn*)⁵⁴⁶ gibi yüce bir payeden söz edilir. Bir kul için bundan daha yüce bir paye⁵⁴⁷ düşünülemez. Nitekim Kuran’ın bildirdiğine göre firavun, sihirbazlara, Musa’yı yenmeleri durumunda ‘yakın maiyet’e dâhil edilecekleri sözünü vermişti.

‘*Fe lemmâ câehu’s-seharatu gâlû li fir‘avne e inne lenâ le’ecran in kunnâ nahnu’l-ğâlibîn. Gâle ne‘am ve innukum izen lemine’l-mugarrabîn* (26.41, 42).’

‘Büyücüler firavuna geldiklerinde, ‘Galip gelmemiz durumunda bize bir ödül verilecek mi?’ diye sordular. O da, ‘Evet, o takdirde kesinlikle yakın maiyetimden olacaksınız.’ diye cevapladı.’

Son olarak Âdem’in şahsında insanlığa bahşedilmiş bir unvan/ görev ile bu bahsi bitirmiş olalım. Bilindiği gibi bu unvan ‘vekil/ temsilci (*halîfe*)’lik unvanıdır.⁵⁴⁸ İnsanın/ insanlığın yaratılış amacı da kul/ hizmetkâr olarak Allah’ın

⁵⁴⁶ Kitabı Mukaddes’te ‘yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu’l-mugarrabûn*)nden ‘Keruvlar’ ya da başka bir teleffuz ile ‘Kerûbiler’ olarak söz edilir. Bkz. Tekvin, (3.23, 24).

⁵⁴⁷ Zaten ‘*el-mugarrabûn*’dan sayılan insanların ellerine verilecek sicil de ‘‘*illiyûn* (üstdüzeyliler)’ olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kuran, (83.18-21).

⁵⁴⁸ Allah Elçisi Muhammet’ten sonra gelen Ebubekir, Ömer, Osman veya Ali için ‘Allah elçisinin ardılı (*halîfetu rasûli’llâh*)’ şeklinde çeviri yapmak mümkün olsa bile, Âdem/ insan için ‘Allah’ın ardılı’ yerine ‘Allah’ın vekili/ temsilcisi’ şeklinde çeviri yapmak daha uygun düşmektedir. Zira ‘ardıl’ veya ‘halef’ sözcüğü Türkçe’de genellikle ölmüş veya makamını bırakmış “birinin ardından gelip onun yerine geçen kimse (Parlatır vd., a.g.e., c.1, s.128)” anlamında kullanılmaktadır. Oysaki Allah her zaman olduğu gibi sonsuza kadar da diridir ve makamını terk etmemiştir. Sadece yeryüzünde kendisine vekâlet edecek bir varlığı/ insanı tayin etmiştir. Bu bakımdan Hamidullah’ın ‘*halîfeh*’

yeryüzünde ‘vekillik/ temsilcilik (*hilâfeh*)’ görev (*el-emâneh*)ini yerine getirmektedir.⁵⁴⁹ Bu yüzden insan, ‘Allah adına/ namına/ hesabına/ aşkına/ için (*bi’smi’llâh*)’ ve onun gösterdiği yolda (*es-sırâte’l-mustegîm*) yeryüzünde iş görmek zorundadır.⁵⁵⁰ Ve belki de bu yüzden efendisinin suretinde yaratılmış tek varlık insandır.

‘Ve huve’llezî ca‘alekum helâife fi’l-ard (6.165).’

‘O, sizi yeryüzündeki vekilleri yaptı.’

3. Krallık Teşkilatının Ana Unsurları ve Görevleri

3.1. Kral Tanrının Yüksek Konseyi

Bir hükümdar sadece haysiyet sahibi, şerefli ve yüksek karakterli kimseleri dost edinmeli ve asil kimselerden müteşekkil bir meclise sahip olmalıdır.⁵⁵¹ Kuran’da geçtiğine göre, Kral Süleyman Sebe kraliçesine bir ferman (*kitâb*) göndermiş ve ondan mukavemet göstermeksizin teslim olma (*islâm*)sını istemişti. Kraliçe ise Kral Süleyman’dan gelen bu fermana nasıl bir karşılık vereceği konusunda kendi kraliyet konsey (senato)ine başvurmuştu. Çünkü konseye danışmadan hiçbir konuda kesin kelimesini ‘vekil’ olarak çevirisi isabetli olmuştur. Bkz. Hamidullah, *Aziz Kur’an Çeviri ve Açıklama*, s.153.

⁵⁴⁹ Bir kimseye bilgisiz olduğu bir konuda mesuliyet yüklenmez. Çünkü ‘İlimsiz otorite kurulamaz (Atatürk).’ Âdem’e eşyanın bilgisinin verilişi onun Allah’ın vekil (*halîfeh*)i olmaya layık olduğunu gösterir. Nitekim Âdem, malûm itirazları karşısında rûştünü erklere de ispat etmişti. Bkz. Kuran, (2.31-33).

⁵⁵⁰ Krş. “Padişah, padişahlığın, Allah’ın ‘hilâfet’i olduğunu bilmelidir. Dolayısıyla, hangi hareketi işlerse işlesin, Allah adına hareket ettiğini, Allah adına konuşmuş olduğunu unutmamalıdır.” Unan, a.g.e., s.321.

⁵⁵¹ Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.140.

karar veremezdi.⁵⁵² Yine Kuran’da geçtiğine göre, gerek Kral Süleyman’ın ve gerekse firavunun kraliyet konseyleri bulunmaktaydı.⁵⁵³ İşte zikrettiğimiz bu ‘konsey’leri ifade etmek için Kuran’da kullanılan Arapça kelime ‘*mele*’dir.⁵⁵⁴

Kuran’daki gökler ve yer kralı (Allah)nın da bir ‘yüksek konsey (*el-meleu’l-a’lâ*)i bulunmaktadır. Allah bir işi uygulamaya koymadan önce bu konseyin fikirlerini alır.⁵⁵⁵ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi o, yeryüzünde kendisine bir ‘vekil (*hâlifeh*) yaratmadan önce konuyu yüksek konseydeki erkler (*el-melâikeh*)ine açmıştı. Bir defasında elçi Muhammet’ten Allah’ı ve kendisini tanımayanlara şöyle demesi istenmişti:

‘*Gul huve nebeun ‘azîm. Entum ‘anhu mu‘ridûn. Mâ kâne liye min ‘ilmin bi’l-melei’l-a’lâ iz yahtesimûn* (38.66-69).’

‘Şunu söyle: ‘Bu, büyük bir haberdır. Ama siz aldırmıyorsunuz. Erklerin yüksek konseyde tartışklarına dair benim bir bilgim yoktu.’

Kuran’ın bir başka yerinde yüksek konseyin yabancı dinlemelere karşı nasıl korunduğu şu cümlelerle anlatılır:

⁵⁵² Bkz. Kuran, (27.28-32).

⁵⁵³ Bkz. Kuran, (27.38; 10.75). Büyük Selçuklu Devleti’nde ‘Meclis-i A’lâ’, Osmanlı Devleti’nde ise ‘Dîvân-ı Hümayun’ bu işlevi görüyordu. Bkz. Nizâmü’l-Mülk, a.g.e., s.160; (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.9, s.430-432.

⁵⁵⁴ el-İsfehâniyy kelimeyi, ‘tek bir görüş üzerinde birleşen topluluk’ olarak açıklar. Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.776.

⁵⁵⁵ Yahudilik’te erklerden ‘Tanrı’nın Danışmanları’ olarak da bahsedilir. Bkz. Çolak, Ali, *Kur’an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Yay., Ankara, 2000, s.15.

‘İnnâ zeyyenne’s-semâe’d-dunyâ bi zînetini’l-kevâkibi ve hıfzan min kulli şeytânin mârid. Lâ yessemme’ûne ile’l-melei’l-a’lâ ve yugzefûne min kulli cânib (37.6-8).’

‘Biz birinci kat göğü yıldız denen süslerle süsledik. Bütün inatçı ‘şeytan’ların üzerine yüksek konseyi dinlemelerine engel olmak amacıyla her taraftan alevler fırlatılır.’

Peki, bu ‘yüksek konsey’ kimlerden veya hangi üyelerden oluşur? Bütün yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu’l-mugarrabûn*)nin, yani başlarında Cebrail olmak üzere Mikail’in, İsrail’in ve Azrail’in bu konseyin doğal üyeleri oldukları kesin gibidir. Burada öncelikle ve özellikle Cebrail üzerinde durmak gerekir.

Baştan şunu belirtelim ki, günümüzde Cebrail, sadece ‘Allah’tan vahiy(!) getiren bir ‘melek’e indirgenmiş, tabiri caizse onun Allah nezdindeki çok yüksek makamı ve bütün önemli görevleri görmezden gelinmiş ve iptal edilmiştir. Hâlbuki onu bu şekilde tanımlama çok eksik bir tanımlama olur. Esasen biraz detaylı bir çalışma yapılırsa görülür ki, ‘Nefes (*er-Rûh*)’ unvanı verilen Cebrail, kral (*el-melik*) olan Allah’ın ‘has adamı/ sağ kolu, perdedarı/ hâcibi⁵⁵⁶, mabeyincisi, sırdaşı, sır kâtibi, umumî kâtibi/ genel sekreteri, elçiler heyeti (kor-diplomatik)nin başı gibi değişik görevlere ve niteliklere sahip olması dışında Allah’ın başveziri⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ “Hâcib: Perde, perdecı, kapıcı. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet reisinin en yakın memuru. Vezirler veya amirler.” Yeğin, Abdullah vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yay., İstanbul, 1990, s.315.

⁵⁵⁷ Allah elçisinin eşi Ayşe Cebrail’in gök ehlinin başı (*imâmu ehli’s-semâ*) olduğunu rivayet eder (Bkz. es-Suyûtiyy, Celâlu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahmân, *el-Habâiku fî Ahbâri’l-Melâik* (tahgîg: Ebû Hâcir Muhammeduni’-s-Sa’îdu’bnu Besyûniyy Zağlûl), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyyeh, Beyrût, 1988, no:39,

mesabesinde çok önemli bir varlıktır.⁵⁵⁸ Şimdi bu sonuçlara nasıl vardığımızı kısaca izah etmeye çalışacağız.

Öncelikle kendisine niçin ‘*Cebrâîl*’ adı verildiğini öğrenelim. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ‘Gabriel’ olarak telaffuz edilen bu ad İbranca’da ‘güçlü insan’ manasına gelen ‘*geber* (krş. Ar. *cebr*; *ceberrût*)’ ile ‘tanrı’ manasına gelen ‘*el*’ kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur.⁵⁵⁹ Dolayısıyla anılan isim ‘Tanrı’nın sağ kolu’ olarak da çevrilebilecek ‘Tanrı’nın gücü/ kuvveti’ ve ‘Tanrı’nın adamı’ anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁰ İkinci olarak, Cebrail için sık kullanılan ‘*er-Rûh* (Nefes)’ ve onun değişik versiyonlu tamlamaları olan ‘*Rûhu’l-Gudus* (Kutsal Nefes/ Kutsallık Nefesi)’ ve ‘*er-Rûhu’l-Emîn* (Güvenilir Nefes)’ gibi unvanları irdeleyebiliriz. Arapça ‘*rûh* (nefes/ soluk)’⁵⁶¹ ve ‘*rîh* (rüzgâr; güç)’⁵⁶² kelimelerinin aynı kökten gelmesi bir tesadüf değildir. Çünkü ‘rüzgâr’ ‘Allah’ın nefesi/ soluğu’dur.⁵⁶³ Ka’b oğlu Ubey

s.19). Öte yandan özellikle perdedarlık/ haciblik, mabeyincilik, sırdaşlık, sır kâtipliği, umum kâtipliği ve başvezirlik (sadrazamlık) gibi görevler farklı zamanlarda ve farklı kültürlerde az veya çok birbirinin yerine kullanılmış ya da hepsi başvezirlik görevinde birleştirilmiştir.

⁵⁵⁸ Enüşirevan’a göre hükümdarların en bilgini dahi vezirsiz yapamaz. Bkz. es-Seâlibî, a.g.e., s.132.

⁵⁵⁹ Bkz. Çolak, a.g.e., s.59.

⁵⁶⁰ Bkz. Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 1998, s.163.

⁵⁶¹ Kelimenin ‘nefes’ şeklindeki anlamı için bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.369. Bir rivayete göre Allah elçisi, “*İnne rûhel-gudusi nefese fi rû’î len temûte nefsun hattâ testekmile rizgehâ...* (el-‘Aclûniyy, a.g.e., no:706, c.1, s.207)” yani ‘Kutsallık Nefesi, ‘Hiçbir can nasibini tamamlamadan ölmeyecektir...’ diye yüreğime üfördü (*nefese*).’ demiştir.

⁵⁶² Kelimenin ‘güç/ kuvvet’ anlamı için bkz. Kuran, (8.46).

⁵⁶³ ‘Nefes (soluk), ‘*rûh*’ olarak da adlandırılır. Çünkü ‘*er-Rûh*’dan çıkan bir rüzgârdır (*Ve yusemme’n-nefhu rûhan, liennehû rîhun yahrucu mine’r-rûh*).’ el-Gurtubiyy, Ebû ‘Abdi’llâh Muhammedu’bnu Ahmede’l-Ensâriyy, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Gur’ân*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 1965, c.6,

tarafından rivayet edildiğine göre Allah Elçisi Muhammet, ‘Rüzgâra sövmeyiniz. Zira rüzgâr kutlu ve yüce olan Mutlak İnsaflı’nın nefesindendir (*Lâ tesubbu’r-rîha fe innehâ min nefesi’r-Rahmâni tebârake ve te’âlâ*).’⁵⁶⁴ diyerek insanları uyarmıştı.

Öte yandan birçok eski kültürde, rüzgâr hakkında benzer birtakım değerlendirmelerden söz edilmektedir. Daha çok dinî bir yaklaşımla yapılan değerlendirmelere göre rüzgâr, semavi kökenli, manevi ve ruhsal etkiye sahip bir güçtür ve ‘Tanrı’nın nefesi (soluğu)’dir. Allah habercisi Davut’un musiki eşliğinde okunan Mezmurlar’ında rüzgârdan tıpkı erkler/ ulaklar gibi tanrısal bir haberci olarak bahsedilir. Nitekim çeşitli şiirlerde ve şarkı sözlerinde de rüzgâr, seven kişinin duygularını sevgiliye ulaştıran bir haberci olarak nitelendirilmektedir.⁵⁶⁵ Hristiyanlık’ta ise, havarilere Kutsal Ruh ateşinin lisanını öğreten rüzgârdır. Bunun tezahürlerini, rüzgârı adeta Tanrı’nın nefesi olarak betimleyen kilise ikonalarında görmek mümkündür. Hakikatte ‘nefes’ sözcüğü, evrensel olarak, yaşam prensibi anlamını kendi içinde barındırmaktadır. Hemen hemen bütün dünya etimolojilerinde kavram olarak ‘ruh, üfleme, soluk’ ve hatta ‘akciğer’ ile bile eşdeğer anlamlarda kullanılmaktadır. İbranca’da ‘*ruah*’ sözcüğü, Yahve’nin hayatı gerçekleştiren nefesi anlamına gelmektedir. Sözcüğün Latince ve Yunanca karşılıkları olan ‘*spiritus*’ ve

s.23. Krş. “Batı Flores’in yerlileri arasında Muri Kraeng, ‘rüzgâr gibidir.’ Daha sık olarak rüzgâr, yüce gök-tanrının yani Nias adalarının Lowalangi’sinin nefesidir (Pettazzoni, a.g.e., s.49).” “Gök gürültüsünü, Yüce Varlıkları Paluga’nın sesi olarak kabul eden Andamanlılar’a göre, ‘rüzgâr’ da onun nefesidir.” Örnek, a.g.e., s.73.

⁵⁶⁴ İbnu Fûrak, Ebû Bekr Muhammedu’bnu’l-Hasan, *Beyânu Muşkili’l-Ahâdîs* (i’tinâ’: Raimund Köbert), Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1941, s.34. Ayrıca bkz. el-Beyhagıyy, a.g.e., c.2, s.210.

⁵⁶⁵ Krş. ‘Uğrarsa yolun bâdı sabâ ger Hameyn’e/ Ta’zîmimi arz eyle Rasûlü’s-sakaleyn’e.’ (Laedri)

‘*pnevma*’ sözcükleri de burun deliklerinden ve ağızdan çıkan nefesi ifade etmektedir. Ancak bu nefes, bir olayı ısrarla gerçekleştirebilecek bir güce sahiptir ve rüzgârla özdeşleştirilmektedir.⁵⁶⁶

‘*Rûh* (nefes/ soluk)’ olması hasebiyle Cebrail’in, hayat ve yaratılış ile temel bir ilişkisi bulunmaktadır. Onun soluğu ve üfürüşü maddî ve manevî anlamda ‘hayat; canlılık’ ve ‘güç’ sağlamaktadır. Çamurdan sureti yapılan Âdem’e hayat soluğunu üfleyen Cebrail olduğu gibi Meryem’in elbisesinin içine üfleyerek onun İsa’ya hamile kalmasını sağlayan⁵⁶⁷ ve söylediği sözlerle⁵⁶⁸ ölü kalpleri diriltten de yine Cebrail olmuştur.

‘*Summe sevvâhu ve nefeha fîhi min rûhih* (32.9).’

‘Âdem’i biçimlendirdikten sonra ona Nefes’i ile üflemiştir.’

‘*Fe nefehnâ fîhâ min rûhinâ* (21.91).’⁵⁶⁹

‘Meryem’e Nefes’imiz ile üfledik.’⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Bkz. Ersoy, a.g.e., s.183, 185.

⁵⁶⁷ Krş. ‘*Ve erselne’r-riyâhe levâgih* (15.22).’ ‘Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik.’ Krş. “Rüzgârla gök, yeri döller/ bereketlendirir ve bu yüzden de tipik Yeryüzü-Gök çiftinin yerine bazen Yeryüzü-Rüzgâr konulur... Yeni Gine’nin kuzey-doğu körfezinde kadın, rüzgâr vasıtasıyla Wunekau tarafından hamile bırakılırken Yeni Zelanda’daki Iho’nun nefesi, eşyanın başlangıçta yeryüzünde doğan ilk kadına yaptığı gibi kısır kadını doğurgan yapar.” Pettazzoni, a.g.e., s.49.

⁵⁶⁸ “*Fe erselnâ ileyhâ rûhenâ.*’ *Ey Cibrîle ‘aleyhi’s-selâmu kemâ gâlehu’l-ekseru ve ‘abbera ‘anhu bi zâlike lienne’d-dîne yahyâ bihî ve bi vahyihî fe huve mecâz* (‘Ona Nefes’imizi gönderdik.’ Yani Cibril’i –Huzur ve esenlik onunla olsun!-. Çoğu kimsenin bu şekilde söylediği ve açıkladığı gibi. Çünkü töre onun vasıtasıyla ve işaret buyurmasıyla canlanır. Buradaki canlanma mecaz anlamda kullanılmıştır.” el-Âlûsiyy, Ebu’l-Fadl Şihâbu’d-dîn, *Rûhu’l-Ma’ânî*, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz, c.16, s.75.

⁵⁶⁹ Ayrıca bkz. Kuran, (66.12).

‘Yâ eyyuhe’llezîne âmenu’stecîbû li’llâhi ve li’r-rasûli izâ de’âkum li mâ yuhyîkum (8.24).’

‘Ey Allah’a güvenip bağlılık gösterenler, Allah ile elçisi sizi diri kılacak olana çağırdıkları vakit onların çağrısına icabet edin.’⁵⁷¹

Dahhak, ‘Nefes (*er-Rûh*)’, Allah’ın hâcibidir.⁵⁷² Duruşma günü Allah’ın önünde ayakta durur. O erklerin en büyüğüdür. Ağzını açsa diğer bütün erkler ağzına sığabilir. Hiçbir yaratık korkusundan dolayı gözünü kaldırıp da ona bakamaz.’⁵⁷³ demiştir. Bu yüzden olsa gerek eskiden Osmanlıca’da ‘Hâcib-i Bârî’ yani ‘Yaradan’ın Hâcibi (perdedarı)’ denince direkt olarak ‘Cebrail’ anlaşıldı.⁵⁷⁴ Cebrail, sadece Allah’a haciblik⁵⁷⁵ değil, onunla görüşeceklere mabeyincilik⁵⁷⁶ de

⁵⁷⁰ “(Fe nefehnâ fihâ min rûhinâ) Ey: Cibrîle haysu nefeha fî ceybi dir’ihâ fe hamelet bi ‘Îsâ [(Meryem’e Nefes’imiz ile üfledik) Yani Cibril ile, zira Cibril, Meryem’in elbisesinin yaka kısmına üfledikten sonra Meryem İsa’ya hamile kalmıştı].” Ken’ân, a.g.e., s.430.

⁵⁷¹ Öte yandan Hint sembolizminde de rûzgâr (*vâyu*) kozmik nefes, Tanrı’nın sözü ve gökle yer arasında arabuluculuk yapan bir araç olarak yer almıştır. Bkz. Ersoy, a.g.e., s.184.

⁵⁷² Krş. Gerek İslam’dan önce ve gerekse günümüzde ‘Kâbe (*Beytu’llâh*)’ye hizmet etme’ yani onun anahtarlarını bulundurma, orayı belirli zamanlarda ziyarete açma veya ziyarete kapama görevine ‘*hicâbeh (sidâneh)*’; bunu yapan kişiye de ‘*hâcib (sâdin)*’ denir. Müslüman tarihi boyunca haciplik görevi hakkında bkz. “Hâcib” ve “Hicâbe” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.14, s.508-511; c.17, s.431,432.

⁵⁷³ es-Suyûtîyy, *el-Habâiku fî Ahbâri’l-Melâik*, no:211, s.62.

⁵⁷⁴ Bkz. Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılab ve Aka Kitabevleri, 1979, s.274; Yeğin vd., a.g.e., s.315.

⁵⁷⁵ Krş. Mağrib İslam devletlerinden Muvahhitler Devleti’nde, Muhammed Nâsır-Lidînillâh zamanında aynı kişinin vezir ve hâcib sıfatlarını bir arada taşıdığı görülmüştür. Hafsîler’den Ebû Bekir el-

yapmıştır. Yükseliş Gecesi mihmandarlık yaptığı Allah Elçisi Muhammet'i efendisiyle o görüştürmüştü. Öte yandan Kuran'da Cebrail'den '*er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Nefes)',⁵⁷⁷ ve bazı rivayetlerde '*en-Nâmûs* (Sırdaş)',⁵⁷⁸ veya '*en-Nâmûsu'l-Ekber* (En Büyük Sırdaş)' diye söz edilmesinin nedeni onun Allah katında son derece 'güvenilir' biri oluşu ile izah edilebilir.⁵⁷⁹

'İnnehû legavlu rasûlin kerîm. Zî guvvetin 'inde zi'l-'arşi mekîn. Mutâ'in semme emîn (81.19).'

'Bu tahtın sahibinin katında yetke ve mevki sahibi, sözü dinlenen ve güven duyulan asil bir elçinin demecidir.'

Mutevekkil'in meşhur hâcibi İbn Tefrâgîn'in ise hâcibliği devletin en nüfuzlu mevkii haline getirdiği bilinmektedir. Bkz. "Hacip" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.14, s.510.

⁵⁷⁶ Mabeyinci: "Osmanlı devletinde padişahların dışarıyla olan ilişkilerine bakan, buyruklarını ilgililere bildiren, bazı kişilerin dileklerini kendisine ileten görevli." Parlatur vd., a.g.e., c.1, s.1478.

⁵⁷⁷ Bkz. Kuran, (26.193).

⁵⁷⁸ Bkz. el-Buhâriyy, *Bed'u'l-Vahy*/ 3, et-Tefsîr-el-'Alag/ 1; Muslim, el-Îmân/ 73. '*en-Nâmûs*, kralın ya da bir adamın, işine muttali kıldığı ve bilgisini sadece kendisi ile paylaştığı sır sahibi kimse anlamına anlamına gelir (*en-Nâmûs, sâhibu sırri'l-meliki evi'r-raculi'llezî yutli'uhû 'alâ sırrihî ve bâtını emrihî ve yehussuhû bi mâ yesturuhû 'an ğayrih*).' İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (tahgîg: 'Abdu'llâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd.), Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, t.siz, c.6, s.4547.

⁵⁷⁹ Bkz. İbnu İshâg, a.g.e., s.169. "Bunun üzerine Varaka dedi ki: 'Bu gördüğün, Allâhu Teâlâ'nın Mûsâ (*salla'llâhu aleyhi ve sellem*)ya tenzîl ettiği Nâmûs (ı-Ekber)dır. (Yâni Sâhib-i Sırrı Vahiydir.)" Zebîdî, a.g.e., c.1, s.12.

Günümüzde kullanılan ‘sır kâtibi’ ve ‘umûmî kâtibi/ genel sekreter’⁵⁸⁰ görevi yukarıda zikredilen ‘*en-Nâmûs*’ veya ‘*en-Nâmûsu’l-Ekber*’ sıfatıyla da uyumludur. Zira ‘sır kâtibi’ kendisine gizli yazıların yazdırıldığı kimseye denir.⁵⁸¹ Cebrail’in Allah Elçisi Muhammet’e getirdiği ferman gizli bir yazı (*kitâbun meknûn*) idi. Bir kuruluştaki yönetim işlerini yürüten ‘genel sekreter’in⁵⁸² işlevi ne ise, bir krallıktaki başvezirin işlevi odur. Zira bir kralın veya sultanın idare konusunda itimat edeceği en büyük memuru başveziridir.⁵⁸³ Şeyhoğlu, “Sultan, kendisine vekil edineceği akıllı bir vezir bulduktan sonra, ona tam manasıyla itimat etmelidir. Tabi ki, vezir de bu itimadı kötüye kullanmamak durumundadır.”⁵⁸⁴ der. Kınalızâde ise, ‘Sultana Hizmet

⁵⁸⁰ Krş. Modern Arapça’da ‘*el-emînu’l-evvel*’ başmabeyinci; ‘*emînu’s-sırr*’ sekreter; ‘*emînu sırrı’-devleh*’ devlet sekreteri; ‘*emînun ‘âmm*’ ‘genel sekreter’ anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Mutçalı, a.g.e., s.27.

⁵⁸¹ Bkz. Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1972.

⁵⁸² Krş. İng. *secret*: “Gizli, saklı, hafi, mektum, esrarlı, mahrem, i, sır, gizli şey...” *secretary*: “i, sekreter, özel kâtibe, kâtip, yazman, bakan... *Secretary of State* A.B.D.’nde Dış İşleri Bakanı” Avery vd., a.g.e., s.873, 874.

⁵⁸³ Bu arada şunu ifade edelim ki, Kuran’da [bkz. Kuran, (20.29; 25.35)] ve bir rivayette geçen ‘*vezîr* (yardımcı)’ kelimeleri günümüzde anladığımız manada ‘vezir’ anlamında kullanılmamıştır. Zira kelime bugünkü anlamına çok daha sonraları kavuşmuştur. Zaten ne Allah elçisi Musa ve ne de Muhammet birer kraldı. Anılan rivayet şöyledir: ‘Ebû Sa’îd el-Hudriyy Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder: ‘Her habercinin ikisi gökte ve ikisi de yerde olmak üzere ikişer yardımcısı vardır. Gökteki yardımcılarım Cibril ve Mikail; yerdeki yardımcılarım ise Ebubekir ve Ömer’dir.’ et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/ 17.

⁵⁸⁴ Unan, a.g.e., s.337.

Edepleri’ni anlatırken birinci sırada, “Sultanın sırrını ifşa etmemek en başta gelen edeptir...”⁵⁸⁵ demektedir.⁵⁸⁶

Bilindiği gibi, Kuran’da bazen Cebrail’den ‘elçi (*rasûl*)’⁵⁸⁷ olarak da bahsedilmektedir. Ancak o alelade bir elçi değildir. Maiyetindeki erklerden mürekkep elçiler heyeti (kordiplomatik)nin⁵⁸⁸ başıdır.⁵⁸⁹ Bu nedenden dolayı olsa gerek, ‘*el-melâiketu ve’r-rûh*’⁵⁹⁰ şeklinde iki kelime Kuran’da bir kaç yerde ard arda gelir. Onu bazen erklerden oluşan askerlerin⁵⁹¹ başında komutan olarak da

⁵⁸⁵ Unan, a.g.e., s.261.

⁵⁸⁶ “Sultan Mahmud’un bendelerinden bir kaç kişi Hasan-ı Meymendi’ye: ‘Sultan bugün filan mesele hakkında sana ne söyledi?’ diye sordular. Vezir: ‘Size de gizli kalmaz.’ dedi. ‘Ama sen memleketin vezirisin.’ dediler. ‘Sana söylediklerini bizim gibilere söylemeyi doğru bulmaz.’ Vezir cevap verdi: ‘Çünkü kimseye açmıyacağımı bildiği için güvenir; şu halde niçin sorarsınız?’... Padişahın sırrını söyleyerek kendi seriyle oynamak doğru değildir.” Sadi, *Gülistan*, s.187.

⁵⁸⁷ Krş. Çin kehanet kemiklerinde bir şahıs olarak rüzgâr, Ti’nin yani gök tanrının her yere giren, vuku bulan her şeyi görüp işiten habercisi/ muhabiri ve elçisiydi. Bkz. Pettazzoni, a.g.e., s.50.

⁵⁸⁸ Kordiplomatik: “Fr. *corps diplomatique* Bir yerde bulunan elçi ve elçilik görevlilerinin topluluğu, elçiler topluluğu.” Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1362.

⁵⁸⁹ Bir rivayete göre Cebrail, Allah elçisine işaret buyurmak için yeryüzüne indiğinde kendisine dört yazıcı erk eşlik etmektedir (Bkz. es-Suyûtîyy, *el-Habâiku fî Ahbâri’l-Melâik*, no:70, s.27). Mevlana Celaleddin er-Rûmî der ki: “Allah öyle herkese hitap etmez, tıpkı bu dünyadaki krallar gibi. O rast gele herhangi bir kimseyle konuşmaz. O kendine bakanlar ve mebuslar seçer...” nakleden: Shuon, Frithjof, *İslam’ı Anlamak* (çev. Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul, 1999, s.60, dipnot:8.

⁵⁹⁰ Bkz. Kuran, (16.2; 70.4; 78.38; 97.4).

⁵⁹¹ Krş. ‘Nefes nefese koşan, çakmak gibi kıvılcımlar saçan, sabahleyin saldıran ve tozu dumana kattıktan sonra bir grubun içine dalan kısraklar aşkına, insan efendisine karşı gayet nankördür (100.1-6).’

görürüz.⁵⁹² Rivayetlere göre Kuran’da Bedir savaşından bahseden, ‘Hani efendinizden yardım istiyordunuz. O da, ‘Ben size ard arda bin erkle yardım edeceğim.’ diye cevap vermişti (8.9).’ anlamındaki ifadede geçen bin erkin başında silahlarını kuşanmış Cebrail vardı.

‘Abbas oğlu Abdullah anlatır:

‘Bedir günü Allah habercisi şöyle demişti: ‘İşte Cebrail! Üzerinde savaş techizatı; atının başından tutmuş geliyor!’⁵⁹³

Mikail (İbr. *Mihael*) adı, İbranca’da ‘Tanrı’ya kim benzer?’ anlamına gelmektedir.⁵⁹⁴ Mikail’in gökten yağmur yağdırdığı, tabiat olaylarını yönettiği, bütün bitkileri ve meyveleri yerden bitirdiği ile ilgili meşhur bilgiler Kuran’da ve güvenilir rivayetlerde doğrudan ve tamamen bulunmamaktadır. Rivayetlerde onun yağmur yağdırdığı, Tanrı’dan barış, refah, şefkat, afiyet ve bereket getirdiği ile ilgili Yahudi inançları nakledilmektedir.⁵⁹⁵

⁵⁹² Krş. “Mağrib İslam devletlerinde, gerek Mısır’dan ve gerekse Endülüs’ten gelen idâri ananelerin tesiri altında, hâcib unvan ve vazifesinin mevcudiyetini görüyoruz. İbn Fazl Allâh ‘Omarî’nin Masâlik al Absar’ında bu hususta sakıt kalması biraz garip olmakla beraber, İbn Haldûn çok yakından bildiği Banî Hafs sarayında hâciblik vazifesinin mahiyetini izah etmektedir. Bu izahata göre, hâcib devletin en büyük memurudur; vazife ve salahiyeti tıpkı Endülüs devletlerinde olduğu gibidir ve bu devletin son devirlerinde kendisine askeri salahiyetler de verilmek suretiyle, nüfuzu büsbütün arttırılmıştır.” “Hâcib” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1950, c.5/ 1, s.30.

⁵⁹³ el-Buhâriyy, el-Meğâzî/ 11.

⁵⁹⁴ Bkz. Erbaş, a.g.e., s.162.

⁵⁹⁵ Bkz. et-Taberiyy, a.g.e., c.1, s.479, 480; İbnu Kesîr, a.g.e., c.1, s.189, 190; Çolak, a.g.e., s.79.

İsrafil'e gelince, onun adı Kuran'da açıkça geçmez. Ancak bazı rivayetlere göre, Kuran'da çokça bahsedilen son 'an (*es-sâ'ah*)'ın ve daha sonra duruşma günü (*yevme'l-gıyâme*) gerçekleşecek 'toplanma (*haşr*)'nın haberini 'boru/ borazan (*sûr; nâgûr*)',⁵⁹⁶ çalarak o haber verecektir.⁵⁹⁷ Çünkü o gün, başka kralların değil, 'sadece tek ve gerçek kralın borusu ötecektir.'⁵⁹⁸ Ebû Sa'îd el-Hudriyy'in aktardığına göre Allah Elçisi Muhammet bir keresinde, 'Boynuz sahibi boynuza ağzını dayamış, elini kulağına koymuş ve ne zaman emir geleceğini bekleyip dururken ben nasıl müreffeh bir hayat sürebilirim ki?...'⁵⁹⁹ demek suretiyle İsrafil'den 'boynuz sahibi (*sâhibu'l-garn*)' olarak söz etmiştir.⁶⁰⁰

Azrail'in görevi ise herkesçe malumdur: O, Allah'ın ölümüne hükmettiği canları alır. Kuran'da ondan '*meleku'l-mevt* (ölüm erki)' diye bahsedilir.

⁵⁹⁶ '*Fe izâ nugira fi'n-nâgûr* (74.8).' 'Boru çalındığında.'

⁵⁹⁷ Arapça'da '*sûr*' sözcüğü ordularda emir veya haber vermek gibi amaçlarla çalınan 'borazan (boru)'a denir (Bkz. Mutçalı, a.g.e., s.494). Anılan kelimenin İbranca karşılığı '*şofar*'dır. '*Şofar*' Yahudiler'in önemli dinsel objeleri arasında yer alır. Yalnız eskiden borazanlar bugünkü gibi metalden değil, koç, keçi veya antilop boynuzlarından yapılırdı. Bkz. Alalu, Suzan, *Yahudilik'te Kavram ve Değerler*, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş. Yayın, İstanbul, 1996, s.261.

⁵⁹⁸ Krş. Ebuhureyre, Allah elçisini şöyle söylerken işittiğini rivayet eder: 'Yüce Allah yeri toplar ve sağ eliyle gökleri dürer. Sonra, 'Kral benim! Yürüyünün kralları nerede?' diye buyurur.' el-Buhâriyy, et-Tefsîr-ez-Zümer/ 2.

⁵⁹⁹ et-Tirmiziyy, el-Gıyâme/ 9.

⁶⁰⁰ 'Amr oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Allah habercisine borozanın nasıl bir şey olduğu hakkında soru sorulmuş. O da, 'İçine üflenene bir boynuzdur (*Garnun yunfehu fih*).' cevabını demiş.' ed-Dârimiyy, er-Rigâg/ 79.

‘Allâhu yeteveffe’l-enfuse hîne mevtihâ ve’lletî lem temut fî menâmiyhâ. Fe yumsiku’lletî gada ‘aleyhe’l-mevte ve yursilu’l-uhrâ ilâ ecelin musemmâ (39.42).’

‘Allah ölüm anında canları tamamen çekip alır, ölmemiş olanları da uykuda. Ölümüne hükmettiği canı alıkoyar, diğerlerini ise belli bir süre için geri gönderir.’

‘Gul yeteveffâkum meleku’l-mevti’llezî vukkile bikum summe ilâ rabbikum turce’ûn (32.11).’

‘Şunu söyle: ‘Canınızı almak için kendisine vekâlet verilen ölüm erki canınızı aldıktan sonra efendinize iade edileceksiniz.’

Şunu belirtelim ki, yukarıda özellikle Cebrail’e, Mikail’e ve İsrail’e nispet edilen görevler onların en bariz gözüken görevleridir, onların bu nispet edilen görevler dışında başka görevleri de bulunmaktadır. Yoksa mesela İsrail, sadece ‘borazan üflemek’ten ibaret bir işi iki defa yapmak için yaratılmamıştır. Ayrıca her biri, kendisine tevdi edilen işleri tek başına değil, emri altındaki binlerce, onbinlerce... erkle gerçekleştirmektedir.

3.2. Kral Tanrının Yüksek Bürokrasisi (Kalem Kâtipleri)

Black, Sümerler’deki ‘kader’ inancı hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Bir bireyin ‘kaderini’ veya ‘kısmetini’ (Sümer dilinde *nam-tar*, Akad dilinde *şimtu*) belirleyen tanrı fikri, geleceğin mutlak olarak tayin edilmesinden çok belirli potansiyel olasılıkların belirlenmesini içeriyordu. Dünyanın ardında kaçınılmaz ‘planlar’ veya ‘tasarımlar’ vardı ve medeniyetin uyumlu bir şekilde işlenmesini sağlamak genellikle, kendi görevlerini yapmaları gereken tanrılara,

krallara ve insanlığa bağlıydı.”⁶⁰¹ Öte yandan Allah Elçisi Muhammet’in, Yükseliş Gecesi’nin safhalarını anlatırken, ‘... Sonra Cebrail beni yukarıya çıkara çıkara öyle bir noktaya eriştim ki, artık kalemlerin cızırtılarını duyabiliyordum.’⁶⁰² dediği rivayet edilir. Kalem suresinin başı ‘*Nûn ve’l-galemi ve mâ yesturûn* (68.1).’ yani ‘Nun. Kalem ve satır satır yazdıkları aşkına!’ diye başlar. Genellikle buradaki ‘kalem (*el-galem*)’in Allah’ın yazma aleti olan ‘kalem’ olduğu kabul edilir. Ancak bu ‘kalem’in, ‘kalem kâtipleri’⁶⁰³ olabileceği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Zira normal olarak çoğul ‘*yesturûne*’ fiilinden önce veya sonra açıkça belirtilmesi gereken yukarıdaki ifadenin ‘*fâ’il* (özne)’i açıkça belirtilmemiştir. Fakat ‘kalem’ kelimesinin, ‘kalem kâtipleri’ anlamında ‘*fâ’il*’ olduğu kabul edilirse anlam daha düzgün oturabilir.⁶⁰⁴ Dikkat edilirse diğer birçok HM (*el-hurûfu’l-mugatta’ah*)’dan sonra erkler (*el-melâikeh*)e ve ‘yazı/ ferman (*kitâb*)lara ‘*yemîn*’ler yapılmaktadır.

Kuran’da geçen ‘*fe’l-mugassimâti emrâ* (51.4).’ yani ‘İşleri taksim edenler aşkına!’ şeklindeki ‘*yemîn*’de, Allah’ın talimatı uyarınca yağmurları, maddi ve

⁶⁰¹ Black, a.g.e., s.110, 111.

⁶⁰² el-Buhâriyy, es-Salât/ 1; es-Suyûtıyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:5415, s.335.

⁶⁰³ Türkçe’de ‘kalem’ denince sadece yazma aleti olan kalem değil, ‘resmî kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yer’ ve ‘yazar’ da anlaşılmaktadır. Bu anlamlar yanında ‘kalem beyi’, ‘kalem efendisi’ ve ‘kalem eri’ tamlamalarının anlamları için bkz. Parlatır vd., a.g.e., c.2, s.1166,1167; Akyüz vd., a.g.e., c.2, s.1499, 1500.

⁶⁰⁴ Benzer bir yaklaşımla Alak suresinde geçen ‘*alleme bi’l-galem*’ ifadesindeki ‘*el-galem*’ kelimesi ‘kalem kâtipleri’ anlamında kullanılırsa, bütün ibare doğal olarak ‘Kalem kâtipleri ile öğretti.’ şeklinde olur. Unutmayalım ki, Cebrail daima kendisine eşlik eden erklerle (*el-melâiketü ve’r-rûh*) beraber hareket etmektedir. Hem düşünelim ki, Allah ilk iletişim anında öncelikle ‘yazma’yı öğretmekten niçin bahsetsin ki? Zaten ifadede ‘yazma’ anlamında bir kelime (*kitâb*) de bulunmamaktadır. Yalnız bu şekildeki bir yoruma kaynaklarda rastlanmamaktadır.

manevi ‘rızg’ları vs. taksim/ pay eden erkler (*el-melâikeh*)den bahsedildiği kabul edilir.⁶⁰⁵ Çünkü Allah Elçisi Muhammet’in de ifade ettiği gibi, ‘Yüce Allah’ın Âdemoğlu’nun nasipleri için vekaletlendirdiği erkleri vardır.’⁶⁰⁶ Söz konusu taksimin göksel takvimde zamanı da bellidir: ‘Plan/ Takdir Gecesi (*Leyletu’l-Gadr*).’ Bu gece insanların nasipleri, başlarına gelecek olaylar, kimin doğacağı, kimin öleceği, kimin ömrünün uzatılacağı, kimin kısaltılacağı vs. kesin olarak karara bağlanır.⁶⁰⁷ Kuran’da yukarıda sözü edilen olguya işaret eden birtakım ifadeler rastlamak mümkündür.

‘İnnâ enzelnâhu fî leyletin mubâraketin innâ kunnâ munzirîn. Fîhâ yufragu kullu emrin hakîmin emran min ‘indinâ (44.2-5).’

‘Biz fermanı kutlu bir gecede lütfetmiş ve uyarıda bulunmuştuk. Talimatımız uyarınca her iş o kutlu gecede kesin karara bağlanır.

⁶⁰⁵ ‘İşleri taksim edenler aşkına’ ifadesinden maksat erklerdir. Çünkü onlar yağmurları ve nasipleri ve bunun dışındaki şeyleri taksim ederler... (en-Nesefiyy, ‘Abdu’llâhi’bnu Ahmede’bni Mahmûd, *Tefsîru’n-Nesefiyy*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 1988, c.2, s.182).’ ‘İşleri taksim edenler aşkına!’ ifadesinden maksat, Yüce Allah’ın talimatına uygun olarak nasipleri, yağmurları ve bunun dışındaki şeyleri kullara ve şehirlere taksim eden erklerdir.’ Ken’ân, a.g.e., s.692.

⁶⁰⁶ el-Muttegî’l-Hindiyy, ‘Alâu’d-dîn ‘Aliyy, *Kenzu’l-‘Ummâl* (tashîh: eş-Şeyh Bekriyy Hayyânîyy; eş-Şeyh Safvetu’s-Sigâ), Muessesetu’r-Risâleh, Beyrût, 1979, no:9321, c.4, s.26.

⁶⁰⁷ Bu konudaki rivayetler ve yorumlar için bkz. et-Taberiyy, a.g.e., c.11, s.222, 223; İbnu Kesîr, a.g.e., c.7, s.232; Çantay, a.g.e., c.3, s.54, dipnot:4. Yahudilik’te de benzer kabullere rastlanılır. Yahudi düşünürler Yahudi takvimine göre yılbaşı (*Roş Ha Şana*) sayılan Tişri ayının ilk gününü insanların gerek fert ve gerekse grup (aile, cemaat, millet) olarak yargılandığı ve hareketlerinin tartıldığı ilahi bir muhakeme günü olarak kabul ederler. Bu muhakeme sonunda fertlerin ve grupların kaderi gelecek yıl için karara bağlanır. Tanrı kimlerin yaşayacağını ve öleceğini, kimlerin sıkıntı çekeceğini, kimlerin rahat edeceğini, kimlerin zengin ve fakir olacağını, kimlerin devrileceğini ve yüceltileceğini tespit eder. Bkz. Özen, a.g.e., s.207, 208.

‘Fe’l-fârigâti fergâ (77.4).’

‘İşleri kesin karara bağlayanlar aşkına!’

‘Tenezzelu’l-melâiketu ve’r-rûhu fihâ bi izni rabbihim min kulli emr (97.4).’

‘Plan gecesi Nefes ve erkler efendilerinin izniyle her iş için inerler.’

3.3. Kral Tanrının Vergileri

Toplumlarda özellikle devlet denen siyasi teşkilatın ortaya çıkışıyla beraber farklı zamanlarda ve mekânlarda vergi denen müessese de ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam edegelmiştir.⁶⁰⁸ Verginin alınmadığı bir devlet sistemi düşünülemez. Vergi bir devletin bekası için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Çünkü bir memlekette birtakım vergiler alınmazsa bazı hizmetler ve hedefler gerçekleştirilemez. Allah’ın krallığında da hem onu tanıyan sadık kullar (*el-mu’minûn*)ın ve hem tanımayan ve bir şekilde kendileriyle antlaşma yapılan (*ehlu’z-zimmeh*) kimselerin ödemek zorunda oldukları birtakım ‘vergiler’den söz etmek mümkündür. Kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi sadık kulların ödemek zorunda oldukları vergi ‘zekât’tır.⁶⁰⁹ Arapça ‘zekât’ sözcüğünün, ‘artmak; çoğalmak; nemalanmak; kutlu/ bereketli olmak; arınmak’⁶¹⁰ gibi anlamları içinde konumuz itibarıyla özellikle ‘nema’ anlamı baskın görünmektedir. Zira Kuran’da sözü edilen

⁶⁰⁸ Bkz. “Vergi” mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s.340.

⁶⁰⁹ Benzeyen ve benzemeyen yönleri ile “Zekat-Vergi İlişkisi” için bkz. Algül, Hüseyin vd., *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2006, c.1, s.493-498.

⁶¹⁰ Bkz. İbnu Manzûr, a.g.e., c.3, s.1849; el-Fîrûzâbâdiyy, a.g.e., s.1667; el-Isfehâniyy, a.g.e., s.380.

‘zekât’ vergisi, nemalanan bir maldan alındığı için bir yerde ‘nema-lık’ olarak kabul edilebilir ve bu özelliği ile günümüzdeki ‘gelir/ kazanç vergisini’ne benzetilebilir.⁶¹¹

‘Nemalık (zekât)’ bağlamında ödenen vergilerden biri de ‘ondalık’ anlamına gelen ‘öşür (Ar. ‘uşr)’ vergisidir. Bu vergi toprak ürünlerinden alınır. ‘Öşür’ kelimesinin aslının Asurlular’ın altın veya ayn olarak aldıkları ‘işru-u’ veya İbranca ‘ma‘aşer’ denilen tapınağa ya da krallara verilen onda bir oranındaki vergi adından geldiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla bu tür bir verginin İslam’dan önce de bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.⁶¹²

‘Zekât’, ‘sadagah’ yani ‘sadakatlik; bağlanmalık; tanınmalık’ olarak da adlandırılır.⁶¹³ Çünkü Allah’a olan ‘sadakat’ın; ‘bağlılık’ın ve onu ‘tanıma’nın açık bir kanıtı sayılır. Bu manada Allah Elçisi Muhammet, ‘Ve’s-sadagatu burhân.’⁶¹⁴; ‘Sadakatlik vermek, açık bir kanıttır.’⁶¹⁵ demiştir. Unutmayalım ki tarih boyunca vergi vermek, devlete olan sadakatin/ bağlılığın delili olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁶ Bu

⁶¹¹ Krş. T.C. Maliye Bakanlığı’nın vergi dairelerinin dış cephesine yazdırdığı yazı dikkat çekicidir: ‘Vergilendirilmiş kazanç kutsaldır.’

⁶¹² Bkz. Mumcu, Ahmet; Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s.66.

⁶¹³ ‘Huz min emvâlihîm sadagah (9.103).’ ‘Onların mallarından sadakatlik al!’ Sadakatlik (sadagah) zorunlu olan ve olmayan üzere ikiye ayrılır. Zorunlu olanına ‘nemalık (zekât)’ denir.

⁶¹⁴ Muslim, et-Tahârah/ 1; et-Taberâniyy, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, no:2730, c.3, s.139, 140.

⁶¹⁵ “Gündüzün aydınlığının, güneşin varlığını gösterdiği gibi, sadaka da onu veren kişinin inancındaki sadakatini (bağlılığını) gösteren bir burhandır.” Doğan, Lütfi, *İslam Ahlakının Esasları*, İslamî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı Yay., Ankara, 2004, s.143, 144.

⁶¹⁶ Allah elçisi İsa devrinde yaşayan bir kısım Yahudiler’e göre Roma İmparatorluğu’na vergi vermek bir tanrı ve ‘efendi (rabb)’ olarak görülen imparatoru tanımak, dolayısıyla Allah’ı tanımamak (kufr) ile eşdeğerdi. Bu nedenle onlar özellikle Roma İmparatorluğu adına kendi halklarından vergi toplayan

yüzden olsa gerek Allah elçisinin birinci ardıl (*halîfeh*)ı Ebubekir ‘*zekât*’ vermek istemeyen ‘*mu’min*’(!) kimseleri ‘dönek (*murtedd*)’ saymış ve onlarla savaşmıştır.⁶¹⁷

Öte yandan Allah’a sadık olmayan kimselerin ödemekle yükümlü olduğu vergiler ‘*cizyeh* (cizye)’ ve ‘*harâc* (haraç)’ olarak adlandırılmıştır. Arapça’da ‘*cizyeh*’ sözcüğü, ‘Borcunu ödedi.’ demek olan ‘*Cezâ deyneh.*’ cümlesindeki ‘*cezâ*’ fiilinden türetilmiş bir isimdir. Can, mal ve özgürlüklerin korunması karşılığında kendisi ile anlaşma yapılan kimsenin ödemesi gereken vergi anlamında kullanılmıştır. Aslında bu vergi çeşidi İslam’dan önceki çağlarda ihdas edilmişti. Yunanlılar’ın M.Ö. V. yüzyıllarda Fenikeliler’in saldırılarından korumak karşılığında küçük Asya sahillerinde yaşayan halklardan, İranlılar’ın ise hâkimiyetleri altındaki reayadan cizye aldıkları bilinmektedir.⁶¹⁸ Kuran’da ise Allah’ı, son günün varlığını ve gerçek töreyi tanımayanlarla ‘cizye’ verecekleri ana kadar savaşılması istenmektedir:

Yahudi vergi görevlilerinden nefret ederlerdi. İncil’de bir Ferisi’nin şöyle dua ettiği hikâye edilir: “Ferisi ayakta kendi kendine şöyle dua etti: ‘Tanrım, öbür insanlara -soygunculara, hak yiyenlere, zina edenlere- ya da şu vergi görevlisine benzemediğim için sana şükrederim. Haftada iki gün oruç tutuyor; bütün kazancımın ondalığını veriyorum.” Luka, (18.11, 12).

⁶¹⁷ Krş. “Yüce Tanrı’nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek [Melki-Tsedek] ekmek ve şarap getirdi. Avram’ı kutsayarak şöyle dedi: ‘Yeri göğü yaratan yüce Tanrı Avram’ı kutsasın, düşmanlarını onun eline teslim eden yüce Tanrı’ya övgüler olsun.’ Bunun üzerine Avram her şeyin ondalığını Melkisedek’e verdi [Yaratılış, (14, 18-20)].” “Demek ki Melki-Tsedek, aynı anda hem hükümdar hem de bir rahip. Adı, ‘Adaletin Hükümdarı’ anlamına gelmekte ve aynı zamanda Salem’in de hükümdarıdır yani ‘Barış’ın... Diğer yandan İbrahim bu üstünlüğü tanımaktadır, zira ona ondalık vermektedir ki bu, bağlılığın bir işaretidir.” Guénon, a.g.e., s.44, 45.

⁶¹⁸ Bkz. “Cizye” mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c.1, s.321.

‘Gâtîlu’llezîne lâ yu’minûne bi’llâhi ve lâ bi’l-yevmi’l-âhiri ve lâ yuharrimûne mâ harrame’llâhu ve rasûluhû ve lâ yedînûne dîne’l-haggi...
(9.29)’

‘Buyruk ailesinden olup da Allah’ı tanımayan, son günün varlığını inkâr eden, Allah’ın ve elçisinin yasakladıklarını yasak kabul etmeyen ve gerçek töreyi töre edinmeyenlerle boyun eğdirilecekleri ve kendi elleriyle cizye verecekleri ana kadar savaşınız!’

‘Harâc’⁶¹⁹ vergisine gelince, *İslâm Ansiklopedisi* [TDV]’nde bu kelimenin kökeni ile ilgili şu tarihi bilgilere tesadüf edilir: “Arapça ‘harc’ kökünden gelen ve sözlük anlamı ‘toprakta çıkan şey’ olan ‘harâc’ kelimesinin Arapça’ya Akkadca veya Aramice’den yahut Süryanice aracılığıyla Grekçe’den geçtiğine dair farklı görüşler vardır. Talmut’ta ‘baş vergisi’, Pehlevi’de ‘vergi’ (özellikle araziden alınan) ve Aramice’de yine ‘vergi’ anlamlarına gelen söylenişleri birbirlerine yakın kelimelere rastlanmaktadır. İslam fütuhatından önce Arapça’da yer aldığı bilinen kelimeye toprak, bina, hayvan, köle gibi kaynakların ürün, kira, ücret türü getirileri ve devlet gelirleri olmak üzere birbiriyle alakalı çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan vergileri ifade eden ‘harâc’ zaman içinde özellikle toprak vergisi için kullanılmıştır.”⁶²⁰

⁶¹⁹ Krş. Kuran, (18.94; 23.72). Ayrıca bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.278.

⁶²⁰ “Haraç” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.16, s.71.

3.4. Kral Tanrının Yargısı

Bu dünya Allah’a kul olmaya ve has bahçeye girmeye liyakat kespedilen bir imtihan dünyasıdır. Gerçi Allah’ın lütfu, inayeti ve şefkati olmasa bu kesbin de pek bir değeri olduğu söylenemez. Öte dünya/ memleket (*ed-dâru’l-âhirah*) ise öncelikle insanların dünyada iken yapıp ettiklerinden ve söylediklerinden dolayı hesaba çekildikleri yerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi göklerin ve yerin kralı olan Allah her iki anlamda da bir ‘hâkim’dir. Duruşma günü (*yevme’l-gıyâme*) sıra sıra dizilmiş erklerin refakat ettiği ve ancak sekiz erkin taşıyabildiği tahtında/ tahtırevanında oturduğu halde duruşma/ mahkeme alanına gelecektir. O geldiğinde herkes ayağa kalkacak⁶²¹, tek tek sorgulanacak⁶²² sonra da şahitlerin ve ortaya konulan sicillerin/ eylem raporlarının tanıklığında adil bir biçimde yargılanacaktır. Siciller, iyilere, has bahçeye gireceklerinin bir nişanesi olarak sağ/ uğurlu (*el-yemîn*) taraflarından; kötülere ise Cehennem’e gireceklerinin bir nişanesi olarak sol/ uğursuz (*şimâl*) taraflarından verilecektir.

‘Ve yahmilu ‘arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh (69.17).’

‘O gün sekiz erk efendinin tahtını taşır.’

‘Ve câe rabbuke ve’l-meleku saffen saffâ (89.22).’

‘Efendin sıra sıra dizilmiş erklerle beraber gelir.’

‘Ve eşragati’l-ardu bi nûri rabbihâ ve vudı’a’l-kitâbu ve câe bi’n-nebiyyîne ve’ş-şuhedâi... (39.69, 70)

⁶²¹ Bkz. Kuran, (83.6).

⁶²² Bu dünyada iftira suçunu işleyenler öte dünyada dilleri susturularak ve diğer azaları konuşurularak sorgulanacaklardır. Bkz. Kuran, (24. 23, 24).

‘Yer efendinin saldığı ışıkla aydınlanacak. Siciller ortaya konulacak ve habercilerle tanıklar getirtilecek. İnsanlar arasında haksızlık yapılmadan; gereği gibi hüküm verilecek. Herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Zaten Allah herbirinin ne yaptığını herkesten daha iyi bilir.’

‘*Fe emmâ men ûtiye kitâbehû bi yemînihî fe yegûlu hâumu’graû kitâbiyeh...*
Ve emmâ men ûtiye kitabehû bi şimâlihî... (69.19-26)’

‘Sicilleri uğurlu tarafından; sağından verilen kimse, ‘Alın sicilimi siz de okuyun!’ diyecek... Uğursuz tarafından; solundan verilen ise, ‘Keşke sicilim bana verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’ diyecek.’

Bu arada insanlar yaşadıkları bu gayet sıkıntılı hesap verme sürecinden kurtulmak ve affedilmek için araya haberciler (*el-enbiya*’) koyacaklar; onlardan Allah nezdinde tavassut (aracılık)ta bulunmalarını (*eş-şefâ’ah*)⁶²³ talep edecekler ama bu görevi ilk önce Allah Elçisi Muhammet üstlenip yerine getirecektir. el-Buhâriyy’in, Muslim’in ve et-Tirmîziyy’nin Ebuhureyre’den aktardıkları esasen uzun denebilecek bir rivayete göre Allah Elçisi Muhammet, bir davette kendisine ikram edilen etten yemeye başladıktan sonra ‘Ben duruşma günü (*yevme’l-gıyâme*) Âdemoğlunun efendisiyim! Acaba bunun niçin böyle olduğunu biliyor musunuz?’ diye sorar ve ardından anlatmaya başlar. Anlattığına göre o gün Allah, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükle toplar. Çağıran onlara sesini duyurur; bakan onları görür. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye varır. Öyle ki insanlar birbirlerine, ‘İçinde

⁶²³ Krş. ed-Dârimiyy, el-Hudûd/ 5 (*Bâbu’ş-Şefâ’ati fi’l-Hudûdi dûne’s-Sultân: Cezaların Affı İçin Sultan Nezdinde Aracılıkta Bulunmak*).

bulunduğumuz şu hale bakın. Bizlere efendimiz nezdinde aracılık (*eş-şefâ'ah*) edecek birini görüyor musunuz?’ diye sormaya başlarlar. Sırasıyla Allah habercileri Âdem’e, Nuh’a, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya giderek hallerini arz ederler. Kendileri için efendileri nezdinde aracılık (*eş-şefâ'ah*) yapmalarını talep ederler. Haberciler önce efendilerinin o gün çok kızgın olduğunu söylerler. Sonra da İsa dışında hepsi zamanla yaptığı hatayı hatırlatarak artık canının derdine düştüğünü dolayısıyla kendisinden sonraki haberciye gitmelerini salık verir. Son olarak İsa da Muhammet’e gitmelerini salık verince insanlar ona giderler ve aynı istekte bulunurlar. Bundan sonrasını Allah elçisi şöyle anlatır: ‘Bunun üzerine ben oradan ayrılıp taht (*‘arş*)ın altına gideceğim. Efendimin huzurunda yere kapanacağım. Derken Allah, daha önce hiç kimseye nasip etmediği minnet ve övgü dolu sözleri söylemeyi bana nasip edecek. Sonrasında ise ‘Muhammet, başını kaldır ve iste! İstedğin sana verilecek! Aracılık talep et! Aracılığın yerine getirilecek!’ denilecek. Ben de başımı kaldıracam ve ‘Efendim, önderlik ettiğim grubum (*ummetî*)! Efendim, önderlik ettiğim grubum! Efendim, önderlik ettiğim grubum!’ diyeceğim. Bunun üzerine, ‘Muhammet! Önderlik ettiğin gruptan üzerinde hesap olmayanları has bahçenin sağ kapısından içeri al! Aslında onlar diğer insanlarla başka kapılardan da girebilirler!’ denilecek...’⁶²⁴

⁶²⁴ et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/ 10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/ 36; Muslim, el-Îmân/ 84.

3.5. Kral Tanrının Kolluk Kuvvetleri ve Orduları

Bir Arap atasözü şöyledir: ‘Sultan’ın idarecileri; emniyet amirleri ve ordu kumandanları olmalıdır (*Lâbudde li’s-sultâni min veze‘ah*).⁶²⁵ Dolayısıyla bir kralın/ krallığın, şahısların ve mekânların güvenliğini sağlamak yanında suçluların yakalanmasını ve tutuklanmalarını temin etmek için muhafız, bekçi, polis, gardiyan gibi emniyet güçleri; düşmanlarla mücadele etmek ve savaşmak için orduları bulunmalıdır. Daha önce gerek has bahçeler (*cennât*)ın ve gerekse Cehennem’in kapılarında bekleyen bekçiler (*hazeneh*)in varlığından söz etmiş; ateşin başında on dokuz gardiyan (*zebâniyy*)ın bulunduğunu belirtmiştik.⁶²⁶ Ayrıca Kuran’da ‘*hafazah* (6.61)’ ve ‘*mu‘aggibât* (13.11)’ olarak nitelenen erklerin insanların yaptıklarını kaydetmekle yükümlü erkler olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte bu veya başka erklerin insanları kolladıklarına ve onlara bir nevi muhafızlık yaptıklarına dair rivayetlere ve yorumlara da rastlamak mümkündür.⁶²⁷

Bir kral olarak betimlenen Yahve’nin ‘orduların sahibi ve efendisi’ olduğu Kitabı Mukaddes’te birçok kez açıkça dile getirilir. Bu tamlamanın/ tanımlamanın geçtiği yerlerden birisi şöyledir:

‘Orduların sahibi ve efendisi kutsal, kutsal, kutsaldır. Şanı yeryüzünü doldurur.’⁶²⁸

⁶²⁵ Bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.868.

⁶²⁶ Hem has bahçelerin ve hem de Cehennem’in başında birer idareci/ müdür (*mâlik*) bulunmaktadır. Öte yandan Bedir savaşına katılan erk askerlere de Cebrail kumanda etmişti.

⁶²⁷ Bkz. İbnu Kesîr, *Bidâyetu Halqı’l-Kevn* (tahgîg: ‘Âdil Ebu’l-Ma‘âfî), Dâru’l-Beşîr, el-Gâhirah, t.siz, s.139.

⁶²⁸ Yeşaya, (6.3). Ayrıca bkz. Yeşaya, (5.24; 54.5). Kullandığımız Kitabı Mukaddes çevirisi (*Kutsal Kitap-Yeni Çeviri*)-nin belirtilen metni doğru olmadığını düşündüğümüz şekilde (Her Şeye Egemen

Yine bir kral olarak betimlenen Allah'ın da sayısını ancak kendisinin bilebileceği kadar çok ordularının/ askerlerinin olduğu Kuran'da ifade edilir.⁶²⁹ Yalnız Kuran'da bunu ifade etmek için kullanılan '*cund* (çoğ. *cunûd*)' kelimesi bildiğimiz savaşı 'ordu' ve 'askerler' anlamına geldiği gibi Allah'a tabi olan; onun belirlediği gaye için toplanan⁶³⁰, çalışan ve mücadele eden bütün varlıklar; topluluklar⁶³¹ anlamında da kullanılmıştır. Dolayısıyla erk, insan, kuş veya çekirge⁶³² gibi Allah'ın yarattığı ve ona tabi olan bütün göksel ve yerel güçler onun memurları⁶³³ ve -savaşsınlar ya da savaşmasınlar- askerleri olmaktadır. Sadi'nin dediği gibi, "Çünkü adil bir padişah için bütün tebaa askerdir."⁶³⁴ Öte yandan İblis'e

Rab) tercümesinden dolayı yukarıdaki çeviri Arapça Kitabı Mukaddes çevirisine bakılarak tarafımızdan yapılmıştır. Anılan Arapça Kitabı Mukaddes çevirisi şöyledir: "*Guddûsun guddûsun guddûs. Rabbu'l-cunûdi mecduhû mil'u kulli'l-ard.*" (Komisyon), *el-Kitâbu'l-Mugaddes*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mugaddesi fi'ş-Şargı'l-Avsat, 1995, s.998.

⁶²⁹ Allah elçisinin savaşı süvarilerin atlarını 'Allah'ın atları (*haylu'llâh*)' olarak nitelemesi ile ilgili bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/ 54.

⁶³⁰ Krş. "ordu... 3. *mec.* Aynı gaye etrafından birleşen veya aynı işi yapan kimselerin meydana getirdiği topluluk. 'Fikir ordusu, feyz ordusu, nûr ordusuyuz biz.' Tevfik Fikret" Akyüz vd., a.g.e., c.3, s.2174.

⁶³¹ "*Yugâlu li kulli muctema'in cund* (Arapça'da her topluluğa '*cund*' denir)." el-Isfehâniyy, a.g.e., s.207.

⁶³² Bazı rivayetlerde 'çekirgeler' için '*cundu'llâh* (Allah'ın ordusu)' şeklinde tanımlama yapılmıştır (Bkz. İbnu Mâceh, es-Sayd/ 9; Ebû Dâvûd, el-Et'imeh/ 35). Öte yandan Kâbe'yi yıkmak isteyen Habeşistan kralı Ebrehe'yi ve ordusunu mahveden 'kuşlar' da Allah'ın ordularından sayılmıştır. Bkz. es-Sâbûniyy, Muhammed, 'Aliyy, a.g.e., c.3, s.605.

⁶³³ Bu haliyle '*cund*' kelimesi 'memurlar' şeklinde de çevrilebilir.

⁶³⁴ Sadi, *Gülüstan*, s.38.

asker olanlar gün gelecek bu intisabın bedelini Cehennem’e tepetakla atılmakla ödeyeceklerdir.

‘*Ve li’llâhi cunûdu’s-semâvâti ve’l-ard* (48.4).’

‘Göklerin ve yeryüzünün orduları Allah’a aittir.’

‘*Ve mâ ya’lemu cunûde rabbike illâ hû* (74.31).’

‘Efendinin ordularının sayısını kendisinden başkası bilmez.’

‘*İnnehum lehumu’l-munsarûn. Ve inne cundenâ lehumu’l-ğâlibûn* (37.172, 173).’

‘Destek görecek olanlar elbette ki kullarımız olacaktır. Evet, bizim ordumuz kesinlikle galip gelecektir.’⁶³⁵

‘*Legad nasarakumu’llâhu fî mevâtine kesîraten ve yevme Huneynin iz a’cebetkum kesratukum fe lem tuğni ‘ankum şey’â...* (9.25, 26)’

‘Allah için, o birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etti. Nitekim o gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş ama bu durum size hiç bir yarar sağlamadığı gibi bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti. Sonra da arkanızı dönüp kaçmıştınız. Daha sonra ise Allah, elçisine ve bağlılık gösteren kimselere huzuru ve görmediğiniz askerleri indirmişti.’

‘*Fe kubkibû fihâ hum ve’l-ğâvûn. Ve cunûdu İblîse ecma’ûn* (26.94, 95).’

‘Şeytan’ın bütün askerleri de dâhil Allah’ın dışındakilere kulluk yapanlar ve azgınlar tepetakla Cehennem’e atılacaklardır.’

⁶³⁵ Kuran’da geçtiğine göre Allah, elçisi aracılığıyla kendisine biat eden kullara, savaşmaları mukabilinde bol ganimet (*meğânime kesîrah*) elde edeceklerini vaat etmişti. Bkz. Kuran, (48.19, 20).

3.6. Kral Tanrının Taraftarları ve Muhalifleri

Kuran’da ‘Allah’ın taraftarları (*hizbu’llâh*)’ndan genel olarak ‘bağlılık duyanlar/ sadakat sahipleri (*mu’minûn*), yüksek sadakat sahipleri (*sıddîgûn*)’ veya ‘teslim olanlar (*muslimûn*)’ olarak bahsedilir. Ancak yeri geldikçe, ‘doğru yolda yürüyenler (*muhtedûn*), himaye edilen dost ve müttetikler (*evliyâ*), ordular/ askerler (*cund/ cunûd*), kendilerine emanet edilenleri ve ahitleri gözetenler (*ve’lliezînehum li emânâtihim ve ‘ahdihim râ’ûn*), kazançlı çıkanlar (*muflîhûn/ fâizûn*), Allah’ı vekil seçenler (*mutevekkilûn*), sabır ve metanet gösterenler (*sâbirûn*), müteşekkir olanlar (*şâkirûn*) övgüler sunanlar (*hâmidûn*), sadece Allah’a intisap edenler (*muhlisûn*), yetkin kullar (*muhsinûn*), tanıklar (*şahidûn/ şuhedâ*), çaba sarfedenler (*mucâhidûn*), boyun eğenler (*gânitûn*), itaat edenler (*tâi’ûn*), iyi/ sadık kullar (*ebrâr*), efendinin adamları/ erleri (*rabbaniyyûn*), kullar/ hizmetkârlar (*‘abîd/ ‘ibâd*)...’ gibi değişik vasıflarla da söz edilmektedir.⁶³⁶ Bu vb. vasıflarda olan bütün insanlar bir cemaat/ grup (*ummeh*) olarak da tarif edilmiştir.

Allah’a muhalefet edenlere gelince onlar baş düşman (*‘aduvv*) ‘Şeytan’ın taraftarları/ avenesi (*hizbu’ş-şeytân*)’ ya da başka bir deyişle ‘İblis’in ordusu/ askerleri (*cunûdu İblîs*)’⁶³⁷ olmaktadır. Fakat onlardan genellikle ‘nankörler/ tanımazlar (*kâfirûn*)’ olarak söz edilir. Nankörler/ tanımazlar dışında ise yer yer

⁶³⁶ Bilindiği gibi bunların bir kısmı ‘haberci (*nebiyy*)’ veya ‘elçi (*rasûl*)’ olarak tayin edilmiş Allah’ın ‘seçkin kullar (*muhlesûn*)’ıdır.

⁶³⁷ Kuran’da, insana karşı ordu kurması için Allah tarafından Şeytan’a izin verildiği şöyle aktarılır: ‘Haydi git, gücünün yettiğini yerinden oynat; onlara karşı süvariler ve piyadeler topla... (17.64)’ Abdullah oğlu Cabir’den rivayet edildiğine göre de Allah elçisi şöyle demiştir: ‘İblis’in tahtı denizin üzerindedir. Oradan müfrezelerini insanları ayartmak için yollar...’ Muslim, Sıfatu’l-Munâfigîne ve Ahkâmuhum/16; et-Taberâniyy, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, no:4127, c.4, s.255.

‘düşmanlar (*a‘dâ*), cahillik yapanlar (*câhilûn*), azıtanlar (*ğâvûn*), azgınlar (*tâğûn*) ortaksayanlar/ ortakedenler (*muşrikûn*), yollarını kaybedenler (*dâllûn*), köstebekler (*munâfigûn*), pörtlekler (*fâsigûn*), Allah’ın emrinden çıkanlar (*fuccâr*), suçlular (*mucrimûn*), hatalılar (*zâlimûn/ hâtûn*), kaybedenler (*hâsirûn*), büyüklenenler (*mutekebbirûn*), mücadeleyi engelleyenler (*mu‘avvigûn*), hainler (*hâinûn*)... gibi çoğul kipinde kullanılan vasıflarla ya da ahdini bozan/ hain (*hattâr*), çok hain/ alçak (*havvân*), iyiliğe mani olan (*mennâ*), hatalı (*esîm*), zorba (*cebbâr*), şımarık (*eşîr*), böbürlenlen (*fahûr*), kendini beğenen (*muhtâl*)...’ gibi tekil olarak ifade edilen niteliklerle de anılmışlardır. Bunlardan başka onların ‘yoldan saptıkları (*yulhîdûn*), döndükleri (*irteddev*), Allah’a karşı geldikleri (*yuhâddûn*), ona isyan ettikleri (‘*asav*) ve onun hakkında tartıştıkları (*yuhâccûn*)...’ değişik vesilelerle belirtilmektedir.

D) KRALLIKTA İLETİŞİM

1. Kral Tanrının Elçileri Habercileri ve Ulakları

Allah’ın kendi krallığındaki varlıklar ile olan iletişim biçimini anlamak için eski dünyadaki iletişim biçiminin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü ilk muhataplar başka bir iletişim şekli bilmiyorlardı. Eski zamanlarda bir hükümdar, sarayının dışındaki tebaasıyla olan iletişimini, gönderdiği bir ulak, bir haberci ya da bir elçi⁶³⁸ aracılığıyla gerçekleştirirdi.⁶³⁹ Kuran’daki kral tanrı Allah’ın da bundan başka türlü bir iletişim biçimi kullandığı söylenemez. O da iletişim kurmak istediği

⁶³⁸ Şair Zibara oğlu Abdullah’a ait bir Arapça şiirde şu dizelere rastlanır. “*Yâ rasûle’l-melîki inne lisânî-Râtigun mâ fetegtu iz ene bûr* (el-İsfehâniyy, a.g.e., s.153).” ‘Ey kralın elçisi, dilim-Tutuktur; tükenmiş biri olduğum için onu açamadım.’

⁶³⁹ Nizâmü’l-Mülk, bu konuda kitabında “İşlerin Yoluna Girmesi İçin Ulaklar (Peykân) ve Postacılar (Perendegân) Gönderilmesine Dair” diye bir ‘fasıl’ açar. Bkz. Nizâmü’l-Mülk, a.g.e., s.63.

dünyadaki beşer kullarına beşer haberciler veya elçiler⁶⁴⁰ göndermiştir.⁶⁴¹ Şu da var ki, Allah yeryüzündeki beşer habercilerle veya elçilerle iletişimini de genellikle yolladığı erk elçiler -maiyetiyle beraber elçi Cebrail ya da başka elçiler de olabilmıştır- vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Musa örneğinde olduğu gibi yeryüzüne inip bizzat konuştuğu da olmuştur.⁶⁴²

Gökler ile yerin sahibi ve kralı olan Allah, sadece insanlarla veya ‘gizil (*cinn*)’lerle iletişim kurmamaktadır. O canlı cansız bütün mahlûkatla iletişim halindedir. Cansız varlıklarla olan iletişimini de yine ‘*melek*’ denen erkleri/ ulakları vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Daha doğrusu erkler/ ulaklar Allah’ın emirleri uyarınca cansız varlıkları sevketmektedir. Çünkü güneşten tutun bir yağmur damlasına kadar her cansız varlık kendisinden sorumlu bir erk/ ulak tarafından idare edilmektedir.

2. Kral Tanrının Fermanları ve Adaletnameleri

Eski zamanlarda hükümdarlar sadece sözlü değil, yazılı iletişimi de kullanıyorlardı. Onlar habercilerine ve elçilerine sözlü direktifler yanında yazılı direktifler de veriyorlar; dikte ettirdikleri fermanların tebaalarına ulaştırılmasını ve

⁶⁴⁰ Kuran’da Allah Elçisi Muhammet’ten ‘*munâdî* (tellal; çığırkan)’ olarak da bahsedilmektedir. Bkz. Kuran, (3.193).

⁶⁴¹ Daha önce temas ettiğimiz sadık rüyalar da Allah’ın ulaklar vasıtasıyla ve çoğu kez sembolik görüntülü bir dil (*vahy*) kullandığı bir iletişim aracıdır. Bunlara ‘müjdecî rüyalar (*mubeşşirât*)’ da denmektedir. Bkz. el-Buhâriyy, et-Ta’bîr/ 5; Muslim, er-Ru’yâ/ 1; el-Isfehâniyy, a.g.e., s.126, 859.

⁶⁴² Allah’ın, Yükseliş (*Mi’râc*) olayında elçisi Muhammet’i makamına davet ettiği ve onunla konuştuğu bilinmektedir. Yalnız bu olay rüyada gerçekleşmiştir. Bkz. Kuran, (17.60), Esed, a.g.e., c.3, s.1337-1339 (Ek IV).

gereğince muamele yapılmasını emrediyorlardı.⁶⁴³ Göklerin ve yerin kralı olan Allah da elçisi Muhammet’e kimi zaman sözlü ve kimi zaman da lütfettiği fermanlar (*kitâb*)⁶⁴⁴ vasıtasıyla yazılı olarak direktiflerini belirtmiştir. Kuran’daki ‘*el-hurûfu’l-mugatta‘ah*’, sözünü ettiğimiz yazılı fermanların kodları/ alametleri, daha doğrusu yazılı fermanlar bu kodlardan/ alametlerden ibaret sayılmalıdır.⁶⁴⁵ Doğal olarak bu fermanlar birtakım ‘emirler (*vasiyyeh*), talimatlar (*emr*), serbest ve yasak şeylerle ilgili hükümler (*helâl-harâm*)⁶⁴⁶, ültimatolar (*berâeh*), vaatler (*va‘d*), tehditler (*va‘îd*), uyarılar (*nuzur*)...’ içermektedir.⁶⁴⁷ Bir de Allah’ın, fermanlarıyla aynı işlevi

⁶⁴³ Krş. Çoğu Osmanlı fermanının bir köşesinde ‘Mücebince amel oluna!’ şeklinde bir not bulunur. Bkz. “Ferman” mad., *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.12, s.402, 403.

⁶⁴⁴ Hükümdarların ‘mektuplar’ına ‘ferman (Far. *fermân*: emir; buyruk)’ denilmesinin nedeni onların sözlerinin, işaretlerinin, işmarlarının ve imalarının olduğu gibi yazılarının da kulları tarafından birer ‘emir/ buyruk’ telakki edilmesidir. es-Seâlibî kendi hükümdarı için, “.... kelimesinin ferman... olmasına samimi bir gönülle dua ediyoruz (es-Seâlibî, a.g.e., s.28).” şeklinde Allah’a dileklerde bulunur. Ayrıca krş. Osm. fermân-ı İlâhî: “Allah’ın fermanı.” Yeğin vd., a.g.e., s.273.

⁶⁴⁵ Bu konuda bkz. Hacımuftüoğlu, a.g.e., s.140-146.

⁶⁴⁶ Allah Elçisi Muhammet, Allah’ın yasak ettiği alanları bir ‘kralın korusu’na benzetir: ‘Beşir oğlu Numan Allah elçisinden şunu işittiğini rivayet eder: ‘Serbest alan da bellidir yasak alan da. Ancak ikisi arasında şüpheli birtakım alanlar da vardır ki insanların çoğu bunları bilmez. Her kim bu şüpheli alanlardan sakınırsa töresini de namusunu da kurtarmış olur; her kim de şüpheli alandaki şeyleri yaparsa yasak alana girmiş olur. Tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan bir çoban gibi. Her an sürüsünü oraya sokup otlatılabilir. Dikkatinizi çekerim! Her kralın bir koruluğu olur. Allah’ın koruluğu da yasak ettiği alanlardan ibarettir...’ Muslim, el-Musâgât/ 20. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Îmân/ 39.

⁶⁴⁷ Kuran’da Allah’ın ortaksayanlar (*el-muşrikûn*) hakkındaki bir kararının ilan edilmesinden ‘*ezân* (çağrı; duyuru; ilan)’ olarak söz edilir [Bkz. Kuran (9.3)]. Nitekim kültürümüzde kut tören (*salât*) için yapılan çağrıya da ‘*ezân*’, bu çağrıyı seslendiren kimseye de ‘*muezzin* (çağrıcı; ilancı; tellal)’ denir.

gören ancak özellikle ‘adalet’ ve ‘ticaret’ konusunda vuku bulabilecek suistimallere karşı gönderdiği ‘adaletnameler/ adalet hükümleri (*el-mîzân*)⁶⁴⁸ bulunmaktadır.⁶⁴⁹ Bunları ifade etmek için kullanıldığını düşündüğümüz ‘*el-mîzân*’ kelimesi aslen Arapça’da, ticaret erbabınca kullanılan iki kefeli ‘terazi’ anlamına gelmektedir. Ancak bilindiği gibi bu çeşit ‘terazi’ geçmişte olduğu gibi günümüzde de ‘adalet’ sembolü olarak kullanılmaktadır. Filhakika ‘*el-mîzân*’ kelimesinin geçtiği Kuran ifadelerine bakıldığında bunların çoğunlukla ölçü ve tartı konusundaki suistimallere karşı yasaklayıcı hükümler olduğu görülmektedir.

‘*Ve evfu’l-keyle ve’l-mîzâne bi’l-gıst* (6.152).’⁶⁵⁰

‘Ölçeği ve teraziyi adil bir şekilde kullanın.’

‘*Legad erselnâ rusulenâ bi’l-beyyinâti ve enzelnâ me’ahumu’l-kitâbe ve’l-mîzâne li yegûme’n-nâsu bi’l-gıst* (57.25).’

Zira ‘*muezzin*’ ‘bu çağrının sahibi (*rabbe hâzihi’d-da’veh*)’ olan Allah adına ilan etmektedir. Krş. Kuran, (12.76).

⁶⁴⁸ “‘Adaletnâme veya adalet hükmü, padişahın verdiği bir emir olup diğer fermanlarla aynı özelliği gösterir... Bu da idaredeki suiistimallerin genel olarak önlenmesi gayesini ön plana çıkarır... Bu sebeple adaletnamelerde, ‘Almayasız ve aldırmayasız.’; ‘Etmeyesiz ve ettirmeyesiz.’ gibi ibarelere çok sık rastlanır.” (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.1, s.346. Ayrıca bkz. ve krş. “Adalet Belgeleri Toplumsal Sorunlara Bir Çözüm Mü?”, Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yay., İstanbul , 2001, s.269-273.

⁶⁴⁹ Müfessirler Allah tarafından lütfedilen ‘*el-mîzân* (42.17; 57.25)’ı genellikle ‘adalet (*el-‘adl*)’ olarak yorumlamaktadırlar. Bkz. Mugâtilu’bnu Suleymân, *Tefsîru Mugâtili’bni Suleymân* [*Kitâbu’t-Tefsîri’l-Kebîr*] (tahgîg: Ahmed Ferîd), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2003, c.3, s.176, 326; et-Taberiyy, a.g.e., c.11, s.139, 688, 689; İbnu Kesîr, *Tefsîru’l-Gur’âni’l-‘Azîm*, c.7, s.184, 185.

⁶⁵⁰ Ayrıca bkz. Kuran, (7.85; 11.84; 55.8, 9).

‘Elçilerimizi açık işaretlerle gönderdik. Bunlardan başka fermanlar ve insanların adaletle muamele etmeleri için adaletnameler lütfettik.’

3. Kral Tanrının İstihbaratı

Bir hükümdar, ülkesini iyi yönetmek istiyorsa memleketinde iyi veya kötü; olan biten her şeyden; memurlarının, askerlerinin ve tebaasının yaptıklarından; emir ve talimatlarının yerine getirilip getirilmediğinden ve düşmanlarının faaliyetlerinden haberdar olmalıdır. Aksi takdirde yapması gereken işleri yürütemez; zamanında alması gereken tedbirleri alamaz ve tam anlamıyla adaleti sağlayamaz.⁶⁵¹ Abbasi halifelerinden Ebû Mansûr’un, bir sohbet esnasında yanında oturan kimselere birincisi, unutursa hatırlatacak, konuşursa yardımcı olup arka çıkacak sâlih bir vezir; ikincisi, ahvali sağlıklı ve doğru bir şekilde yazacak bir kâtip; üçüncüsü, mazlumların kendisi ile görüşmesini sağlayacak güvenilir bir hâcib ve dördüncüsü de askerin ve reayanın durumunu ve memlekette olup bitenleri kendisine sağlıklı bir şekilde haber verecek sâdik bir muhbir yani hafiye olmak üzere dört adama ihtiyacı olduğunu söylediği aktarılır.⁶⁵² Osmanlı devletinde de ta ilk devirlerden itibaren padişahlar hem halkın şikâyet ve düşüncelerini öğrenmek ve hem de memurlarını denetlemek gayesiyle hafiyeler görevlendirmişlerdir. Bazen de bu iş için bizzat kendileri tebdil-i kiyafetle halkın arasına karışmışlardır. Özellikle II. Abdulhamit devrinde bu

⁶⁵¹ “Aklı başında disiplinli hükümdarların siyasetle ilgili tedbir ve ilkeleri arasında; memlekete uzak ve yakın yerlerde cereyan etmiş hadiselerden haberdar olmak, çevre beylik ve krallıklarda neler olup bittiğini anlamak için adam göndermek gibi hususlar vardır. Onlar, güvenilir adamlarını bu işlerde görevlendirirler.” es-Seâlibî, a.g.e., s.110.

⁶⁵² Bkz. Unan, a.g.e., s.235, 236.

hafiyelerin/ jurnalcilerin⁶⁵³ sayısı o kadar artmıştı ki padişah memlekette ve hatta memleket dışında olup biten her şeyden derhal haberdar olabiliyordu.⁶⁵⁴

Hakikatte Allah, krallığında meydana gelen her olayı yakın veya uzak olsun görmekte, gözetlemekte ve bilmektedir.⁶⁵⁵ Kitabı Mukaddes'te ve Kuran'da onun bu özelliği ilgili şu ifadelere rastlayabiliriz:

Rab göklerden bakar, bütün insanları görür. Oturduğu yerden, yeryüzünde yaşayan herkesi gözler.⁶⁵⁶

Bütün yaptıklarımın haberin var. Daha sözü ağzıma almadan, Söyleyeceğim her şeyi bilirsin, ya Rab.⁶⁵⁷

‘İnne rabbeke le bi’l-mırsâd (89.14).’

‘Efendin gözetleme yerindedir.’

‘İ‘melû mâ şî‘tum innehû bi mâ ta‘melûne basîr (41.40).’

‘Dilediğinizi yapın; Allah yaptıklarınızı görür.’

‘Gul in tuhfû mâ fî sudûrikum ev tubdûhu ya‘lemhu’llâh (3.29).’

‘Şöyle söyle: ‘Yüreklerinizde olanı gizleseniz de, açıklasanız da Allah onu bilir.’

⁶⁵³ La Boétie, “Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? (La Boétie, a.g.e., s.28)” diyerek kral lehine jurnalcilik yaptıkları için vatandaşlarını eleştirir.

⁶⁵⁴ Bkz. “Hafiye” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.15, s.115.

⁶⁵⁵ “Ebubekir el-Harezmi'den şöyle bir söz işittim: ‘Bravo şu bedeviye!’ Emir’in siyasetini anlatırken şu cümleleri kullanıyor: ‘Vallahi tayin ettiği adamı, gözünü hiç kırpmadan dikizliyor. Gözleri onun gözlerinin üstünde... Yanında olmasa da her şeyini biliyor, takip ediyor. Bu adamın idaresinde iyiler rahat, kötüler diken üstünde!’ es-Seâlibî, a.g.e., s.89.

⁶⁵⁶ Mezmurlar, (33.13, 14).

⁶⁵⁷ Mezmurlar, (139.3, 4).

Öyle de olsa, Allah krallığında gerek kendisine sadık ve gerekse sadık olmayan kulların yaptıklarını ve söylediklerini kaydetmek ve yargılanma günü onlardan hesap sormak amacıyla erklerden müteşekkil hafiye (dedektif)ler görevlendirmiştir. Bu hafiyeler, beşer kulları, bazı özel haller dışında gözetler; yaptıklarını rapor eder ve efendilerine sunarlar.

‘Ve legad halagne’l-insâne ve na‘lemu mâ tuvesvisu bihî nefsu. Ve nahnu agrabu ileyhi min habli’l-verîd. İz yetelegga’l-muteleggyâni ‘ani’l-yemîni ve ‘ani’ş-şimâli ga‘îd... (50.16-18)’

‘Allah için, insanı biz yarattık. Benliğinin ona ne fısıldadığını da biliriz. Zira biz ona şah damarından daha yakınız. İnsanın sağında ve solunda kaydetmekte olan iki erk oturur; telaffuz edilen herhangi bir söz için ikisinden biri muhakkak hazır ve nazır bulunur.’

‘Kellâ bel tukezzibûne bi’d-dîn. Ve inne ‘aleykum lehâfızîn. Kirâmen kâtibîn. Ya‘lemûne mâ tef‘alûn (82.9-12).’

‘Hayır, hayır. Siz yargılanmanın varlığını inkâr ediyorsunuz. Oysa yanbaşınızda kaydedici asil yazıcılar vardır. Onlar yaptıklarınızı bilirler.’

‘Ve’l-‘amelu’s-sâlihu yerfe‘uh (35.10).’

‘Liyakatli eylemler onun katına yükselir.’

‘Ebu Musa anlatır:

‘Allah elçisi aramızdayken ayağa kalkıp şu beş cümleyi söylemişti: ‘Yüce Allah uyumaz; zaten ona uyku da gerekmez. Teraziyi indirir ve kaldırır. Geceleyin yapılan eylemler, gündüzleyin yapılanlardan önce; gündüzleyin

yapılan eylemler de geceleyin yapılanlardan önce Allah'ın katına yükseltilir...'⁶⁵⁸

Kuran'da geçtiğine göre Allah, kendisine bağlı (*mu'minûn*) kulların arasına sızmış, savaşa katılmak istemeyen, Hendek savaşı öncesi birtakım mazeretler ileri sürerek hendek kazmaktan kaçan, Uhut savaşına katılmamak için bahaneler uyduran ya da güya iyilik olsun diye bir '*mescid*' inşa eden köstebekler (*munâfigûn*)'in asıl hedefini ve çevirdikleri entrikayı elçisine bildirmişti. Ayrıca o, Yahudiler'in kendi aralarında yaptıkları bazı konuşmaları da haber vermişti.⁶⁵⁹ Daha önce sözünü ettiğimiz "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine" adlı tebliğinde bu hususlara işaret eden Albayrak'ın da isabetle belirttiği gibi, "Allah'ın verdiği bu bilgiler, büyük ölçüde güçlü istihbarat teşkilatlarının oluşturulmasıyla elde edilebilecek ve değerlendirilebilecek türdendir. Allah, toplumu bir yerden bir yere doğrudan desteğiyle taşımayı murat ettiği için bu bilgileri resulün ve müminlerin yararına sunmuştur."⁶⁶⁰

Öte yandan bazen Allah'ın, verdiği istihbari bilgileri kendisine sadık kulları yönlendirmek ve cesaretlendirmek adına kullandığı başka bir deyişle onların cesaretlerini kırmamak için bu bilgileri kısmen eksik verdiği de olmuştur. Dolayısıyla o, istihbarat konusunda ulu orta her şeyi paylaşmamış; gereği kadar bilgi aktarmında bulunmuştur.

⁶⁵⁸ Muslim, el-Îmân/ 79. Krş. "Herkesin yüreğini yaratan, yaptıkları her şeyi tartan O'dur." Mezmurlar, (33.15).

⁶⁵⁹ Bkz. Kuran, (2.14; 3.72, 167, 168; 9.45-49, 107-110; 33.12-20, 24; 24.63; 58.8; 63.1-8).

⁶⁶⁰ Albayrak, a.g.e., s.39.

‘İz yurîkumu’llâhu fî menâmike galîlâ. Velew erâkum kesîran lefeşiltum ve letenâze‘tum fî’l-emri ve lâkinne’llâhe sellem. İnnehû ‘alîmun bi zâtî’s-sudûr (8.43).’

‘Hani Allah, uykunda onları sana az göstermişti. Çok göstermiş olsaydı kesinlikle korkacak ve savaşıp savaşmamak konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz. Ancak o, bu duruma düşmekten sizi kurtardı. O, insanların yüreğinden geçen şeyleri çok iyi bilir.’

E) KRALLIKTA TÖRENLER

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ister krallık yönetimine, ister başka bir yönetim biçimine sahip olsun, bütün devletlerde birtakım resmî törenler icra edilmektedir. Zira törenler, bir kişiyi ya da önemli bir olayı/ olayın zamanını anma ve kutlama gibi amaçlar yanında temelde mevcut otoritenin ve kurulu düzenin onaylanması ve desteklenmesi için gerçekleştirilen bir dizi bedensel hareketten ve konuşmalardan oluşur. Bu bakımdan bir devlet için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. *Ayinden Törene* adlı değerli çalışmasında Özbudun, törenin, erken ön Asya devletlerinde, kralın konumunun ve toplumsal hiyerarşinin yeniden kurgulandığı, onaylandığı ve meşruluk kazandığı bir alan işlevi gördüğünü belirtmektedir.⁶⁶¹

Kültürümüzde ‘namaz (Ar. *salât*)’ ve ‘hac (Ar. *hacc*)’ olarak adlandırılan ‘ibadet’lerin –ki bunlar fıkıhta ‘*el-‘ibâdâtü’l-mersûmeh*’ olarak da adlandırılır– Allah’ın krallığında icra edilen belli başlı ‘törenler’ olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de olduğu gibi burada da biz, törenlerin adlarını, yukarıda zikredilen ödünçlenmiş kelimelerle değil, Türkçe karşılıkları ile aktarmaya ve izah etmeye

⁶⁶¹ Bkz. Özbudun, a.g.e., s.113.

çalışacağız. Zira Allah'ın krallığında din-dünya veya dinî-dindışı şeklinde bir ayrımın varlığını kabul etmediğimiz için bu ayrımı çağrıştıran 'ayın' (dinî tören)' ve 'ibadet' kelimelerini olabildiğince kullanmıyoruz.⁶⁶²

1. Kut Tören/ Kutsama Töreni

Kuran'daki 'salât' kelimesinin değişik kaynaklarda geçen 'dua/ dilek, kutlama, hayırduda bulunma, iyilik/ şans / kazalardan-belalardan muhafaza dileme' ve 'övme/ yüceltme/ şereflendirme'⁶⁶³ gibi anlamlarını 'kut' veya 'kutsama' kelimesinin bir bütün halinde oldukça karşılayabileceğini düşünüyoruz.⁶⁶⁴ Çünkü 'kut'⁶⁶⁵ kavramında ve 'kut-sama' olayında 'iyi dileklerde bulunma; şans/

⁶⁶² Esasen 'ayın (Far. *Âin*; *âyin*) kelimesi de kaynak dil Farsça'da dinî veya dindışı olsun, bütün 'tören'ler için kullanılmaktadır. Kelimenin 'düstûr' ve 'düzen' anlamlarının yanında 'tören' anlamı için bkz. Olgun, İbrahim; Cemşid, Draşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Elhan Kitabevi Yay., Ankara, 1984, s.1.

⁶⁶³ Bkz. el-İsfehâniyy, a.g.e., s.490, 491; İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.140, 141; Çelik, a.g.e., s.57, 58.

⁶⁶⁴ Esed, Ahzap suresindeki '*İnne'llâhe ve melâiketehû yusallûne 'ale'n-nebiyy...* (33.56)' ifadesini "Allah ve melekleri, şüphesiz Peygamberi kutsarlar: [O halde] ey imana ermiş olanlar, siz de onu kutsayın... (Esed, a.g.e., c.2, s.865)" şeklinde çevirir.

⁶⁶⁵ Kut: "1. Uğur; talih, ikbal, baht, saadet ('mut' da aynı manadadır)... 2. Hayır, bereket. 3. Kutsiyet, mübareklik... kutlamak:... 2. Mühim bir hadisenin yıldönümü münasebetiyle tören düzenlemek... kutsamak: kutlu saymak; takdis etmek (Akyüz vd., a.g.e., c.2, s.1808; 1809)." 'Devlet' kelimesi de 'kut' kelimesi ile aynı anlamlarda 'talih, baht, saadet' anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin anılan anlamları yanında 'devlet kuşu', 'devlet-i ezeli' ve 'devletle!' gibi deyimlerin anlamları için bkz. Akyüz vd., a.g.e., c.1, s.642, 643; Parlatur vd., a.g.e., c.1, s.573. Ayrıca krş. "Tanrı tarafından Türk hükümdarlarına bahşedilen 'kut (baht, devlet, talih)' Türk devletlerinin ve Türk hâkimiyet anlayışının temelini teşkil eder." Elmalı, a.g.m., s.20.

kazalardan-belalardan muhafaza dileme’ yanında ‘övme’ suretiyle ‘yüceltme/şereflendirme’ anlamı da bulunmaktadır.

Eskiden monarşi ile yönetilen memleketlerde tebaa ve kullar bağıllık duydukları hükümdarın sağlıklı ve uzun yaşaması; devletin sonsuza kadar ayakta kalması; kazalardan, belalardan ve düşman şerrinden korunması için hayırduada bulunmayı/ iyilikler dilemeyi yerine getirilmesi gereken bir borç/ vazife sayarlardı.⁶⁶⁶ Zaten o devirde iyi bir hükümdarın veya idaresinin uzun sürmesini kim istemezdi ki? Birkaç misal vermek gerekirse Sümerler tarafından yazılan kraliyet ilahilerine bakıldığında bunların kralın uzun yaşaması için yapılan dualarla dolu olduğu görülür.⁶⁶⁷ Sadi topraklarında yaşadığı devlet için, “Bir kul gibi bu devletin duacısıyım: Bu devleti ebedî yaşat, Yarabbi!”⁶⁶⁸ demektedir. Yine onun aktardığına

⁶⁶⁶ Krş. Eski Türkçe’de ‘övmek, medhüsena etmek, teşekkür etmek’ anlamındaki ‘alkamak’ kökünden gelen ‘alkış’ kelimesi günümüzde sadece el çırpma suretiyle ifade edilen takdir gösterisi olarak anlaşılmaktadır. Ancak bu kelime Türk-İslam tarihinde devlet büyükleri için söylenen ‘övgü, teşekkür’ ve ‘iyi dilek’ ifadeleri için kullanılmaktaydı. Kaşgarlı Mahmut ise kelimeyi Allah elçisi için söylenen ‘*salâvât*’ anlamında kullanmıştır. Divân-ı Hümâyûn çavuşlarının merasimlerde ve özellikle bayram törenlerinde padişah ve vezirleri için yüksek sesle söyledikleri ‘alkış’, Osmanlı devlet teşrifatının vazgeçilmez bir unsuruydu. Protokol kurallarına göre, padişah bir merasim için tahtına oturduğu, atına bindiği veya bayram törenlerinde kutlamaları kabul ettiği sırada alkış çavuşları teşrifatçıbaşının işaretiyle, “‘Aleyke ‘avnu’llâh; Uğurun açık olsun, ikbâlin efzûn, padişahım, ömr ü devletinle bin yaşa!...’ diyerek bir ağızdan alkış okurlardı. Halk arasında söylenen, ‘Allah’a ısmarladık; Hoşça kalın; Allah selamet versin; Bereketli olsun...’ gibi iyi dilek ifade eden sözler de aslında folklorik bakımdan birer alkış örneğidir. Bkz. “Alkış” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.2, s.470, 471.

⁶⁶⁷ Bkz. Kramer, *Sümerler*, s.347.

⁶⁶⁸ Sadi, *Bostan*, s.37.

göre, bilgelere biri Keykubad'a "Saltanatın zeval görmesin!"⁶⁶⁹ diye iyi dileklerini sunmuştu ki muhtemelen diğer insanlar da sultan için aynı veya benzer dileklerde bulunuyorlardı.⁶⁷⁰ Günümüzde bile halk arasında bu vb. hayırdualara/ iyi dileklere rastlamak mümkündür. 'Allah falanı başımızdan eksik etmesin! Ona sağlıklı ve uzun bir ömür versin!'⁶⁷¹; 'Allah devlete zeval vermesin!' gibi hayırdualar/ iyi dilekler bu bağlamda düşünülmelidir.

Kuran'da göklerin ve yerin kralı olan Allah için kullanılan '*salât*' kelimesi de esasen yukarıdaki 'kutsama'larla aynı anlama sahiptir. Yalnız burada akla bir soru gelebilir: 'Ezelî, ebedî; zeval bulmayan; bütün iyiliklere, güzelliklere ve sonsuz güce sahip; kusursuz/ mükemmel olan ve kimsenin zarar veremeyeceği Allah'a hayırduada bulunmak/ iyilikler dilemek mümkün veya gerekli midir?' Onun ihtiyacı var mı ki kendisi bizden hayırdua/ iyi dilekler istesin? Haliyle, bu gibi sonsuz ve mükemmel nitelikleri olan Allah'ın bir kimsenin hayırduasına/ iyi dileklerine ihtiyacı yoktur ve olamaz. İşte bu yüzden Kuran'da geçen '*salât*' kelimesi ve bu kelimenin

⁶⁶⁹ Sadi, *Bostan*, s.71.

⁶⁷⁰ Mesela, âbid, zâhid ve âlimlerin devlet adamlarından uzak durması gerektiğini ileri süren ve münzevi bir hayat süren İyâz oğlu Fudayl bile devlet adamlarının adil ve dürüst olmaları için dua etmiş ve "Allah katında mutlaka kabul edilecek bir tek duam olsa devlet başkanının iyi olması için dua ederdim. Zira devlet başkanı dürüst olursa beldeler mamur, insanlar güven içind olur.' demiştir." "Fudayl b. İyâz" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.13, s.209.

⁶⁷¹ Bir Arap şairi, muhtemelen yüksek bir mevkide olan bir şahıs için şu şekilde hayırdua ediyordu: "*Bağîte begâe'd-dehri yâ kehfe ehlih-Ve hâzâ du'âun li'l-beriyeti şâmil*. 'Ey ailesinin sığınağı! Zaman devam ettikçe sen yaşayasın! Bu, bütün insanları kapsayan bir duadır.' (Çünkü senin yaşaman, onların işlerinin düzene girmesine ve durumlarının düzelmesine sebep olur)" Teftâzânî, *Muhtasarı'l-Me'ânî*, s.463, tercümesiyle nakleden: Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s.156.

değişik fiil formları Allah dışındaki varlıklar için yapılan kutsamalarda daima ‘‘alâ’ edatı (*harfu cerr*) ile kullanılmışken Allah için ‘li’ edatı ile kullanılmıştır. Yani bir kul, ezelî, ebedî; zeval bulmayan; bütün iyiliklere, güzelliklere ve sonsuz güce sahip; kusursuz/ mükemmel olan ve kimsenin zarar veremeyeceği efendisine/ Allah’a zaten hayırduada/ iyi dileklerde bulunamaz. Sadece onun bütün bu vb. mükemmel özelliklere ve güzelliklere sahip olduğunu itiraf edebilir.⁶⁷²

Şimdi de özellikle ‘kut tören (*salât*)’in icra (*igâme*)sı esnasında yapılan değişik beden hareketlerinden yola çıkarak bu törenin anlam ve önemini kısaca irdelemeye çalışacağız. Çünkü kut törende sergilenen bedensel hareketler farkında olunsun veya olunmasın bu törenin mahiyetinin anlaşılması ve öneminin kavranması sürecinde elimize bazı önemli ipuçları vermektedir.

Bilindiği gibi bir kul, Arapça’sını ‘kut tören’ olarak çevirdiğimiz ‘namaz’a belli uzuvlarını yıkayarak hazırlık yapar. Çünkü bir hükümdarın huzuruna çıkacak kişi özellikle de onun bir kulu yani hizmetkârı veya memuru ise o makamın yüceliğine ve nezahetine uygun olarak nezih olmak, derli toplu ve güzel giyinmek durumundadır. Bir kralın veya herhangi bir devlet başkanının huzuruna pejmürde

⁶⁷² Kuran’da kullar tarafından Allah için kullanılan ‘salât’ kelimesinin ilk iletisi (*gur’ân*) parçaları dışında neredeyse fiil formunda (*sallâ/ yusallî*) hiç geçmemesinin ya da başka bir deyişle ‘igâme’ (icra etmek)’ mastarının değişik fiil formları (*egâme’s-salât/ egâmu’s-salât; yugîmu’s-salât/ yugîmûne’s-salât*) ile kullanılmasının bir sebebi de bu olsa gerek. Yani fiilen hiç kimse Allah’ı kutsayamaz ancak kutsamaya konu olan niteliklerin mükemmel bir şekilde onda mevcut olduğunu ifade/ itiraf edebilir. Nitekim Allah Elçisi Muhammet’in, eşi Ayşe tarafından rivayet edilen şu dileği de bu hususa işaret etmektedir: ‘Senin için övgüler sıralamaya gücüm yetmez. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin... (*Lâ uhsî senâen ‘aleyk. Ente kemâ esneyte ‘alâ nefsik*).’ Ebû Dâvûd, el-Vitr/ 5.

kıyafetler içinde ve kirli-pasaklı olarak çıkmak yakışık olmaz. Kuran Allah'ın huzuruna çıkacak kimseleri bu manada uyarmaktadır.

‘Yâ eyyuhe’llezîne âmenû huzû zînetekum ‘inde kulli mescid (7.31).’

‘Ey Allah’a güvenip bağlılık duyanlar, Allah’ın huzurunda yere kapandığınızı her yerde ve anda güzel elbiselerinizi giyinmiş olun!’⁶⁷³

Günümüzde beden dili üzerinde yapılan araştırmalar kaliteli iletişim kurmak isteyen bir insanın bütün vücuduyla muhatabına yönelmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir hareket, muhataba verilen değerin, gösterilen ilginin ve saygının açık bir göstergesidir. Nitekim Allah Elçisi Muhammet’in, insanlarla sadece başını çevirerek değil, bütün vücuduyla dönerek iletişim kurduğu rivayet edilmektedir.⁶⁷⁴ Kut törenini icra eden bir kul da, efendisinin evinin (*Beytu’llâh*; *Ka’beh*) bulunduğu yöne (*qibleh*) bütün vücuduyla ve boynunu eğmiş (*huşû*)⁶⁷⁵ olarak dönmek suretiyle ona yöneldiğini; değer verdiğini; itaat ettiğini; ilgi ve saygı duyduğunu göstermiş olmaktadır.

Kut törendeki farklı bedensel hareketlerin anlamının tespitine tam girmeden önce şu hususu belirtme gereği hissediyoruz. İnsanlardaki her hangi bir beden hareketinin veya jestin birden çok anlamı olabileceği gibi birçok farklı beden hareketinin ve jestin de aynı anlamı olabilir. Öte yandan kut törende icra edilen ‘*secdeh*’ gibi bazı bedensel hareketlerin doğu dünyasına mahsus olduğu kesindir.

⁶⁷³ Bununla alakalı bir rivayet için bkz. Muslim, et-Tefsîr/ 2.

⁶⁷⁴ Bkz. et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/ 8.

⁶⁷⁵ Buradaki ‘*huşû*’ (boynunu eğme/ bükme) Türkçe’deki ‘huşu’ değildir. Boynunu eğme/ bükme hareketi itaat (boyun eğme)in, bağlılığın, saygının, itirafın ve mahcubiyetin bir göstergesidir.

Ancak bu hareketlerin büyük bir kısmı insanların ekserisinin aynı veya benzer şekilde yaptığı doğal hareketlerdir.

Allah şerefine yapılan kut törene onun huzurunda ayakta (*gıyâm*) durarak; bir nevi selama durarak başlanır. Bu törende Kâbe'ye yönelen kul, avuçları tamamen açık olan iki elini karşıya bakacak⁶⁷⁶ şekilde kulak seviyesine götürmek suretiyle efendisini selamlamış olur.⁶⁷⁷ Zira kul efendisi ile konuşmaya⁶⁷⁸ ve ona övgüler (*el-hamd*) sunmaya⁶⁷⁹ her normal karşılaşmada olduğu gibi⁶⁸⁰ onu selamladıktan sonra

⁶⁷⁶ Eski çağlarda Avrupa'da sadece askerler değil sivil halk da kılıç taşıdığı için insanlar birbirleri ile karşılaştıklarında sağ ellerini havaya kaldırarak kılıç çekmeye niyetli olmadıklarını karşı tarafa belli ederlerdi. El sıkma ve tokalaşma âdeti de aynı davranış biçiminden gelmektedir. Romalılar zamanında askerler arasında mecburi ve standart hale getirilen selamlaşmada kol, omuz hizasına getirilir, avuç içi ise dışarı bakacak şekilde kaldırılırdı. Bkz. www.msxlabs.org

⁶⁷⁷ Krş. "... Kralı görür görmez kendisini yere atarak ayaklarını öpmüş ve sonra kalkarak iki eliyle kralımızı selamlamış." Çiğ, Muazzez İlmiye, *Sümerli Lidungirra*, Kaynak Yay., İstanbul, 1997, s.183.

⁶⁷⁸ 'Malik oğlu Enes, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder: 'Allah'a sadık kul, kut töreni icra ederken şüphesiz efendisi ile gizlice konuşmuş olur (el-Buhâriyy, es-Salât/ 36).' Mesut oğlu Abdullah'ın da şöyle dediği nakledilir: 'Sen kut içinde bulundukça kralın kapısını çalmış olursun. Kralın kapısı, onun çalan kimseye açılır (*Mâ dumte fî salâtin fe ente tegrâ'u bâbe'l-melik. Ve men yegra'u bâbe'l-meliki yuftehu leh*).' el-İsbehâniyy, Ebû Nu'aym Ahmedu'bnu 'Abdi'llâh, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1987, c.1, s.130.

⁶⁷⁹ es-Seâlibî, İbnü'l-Mü'tezz'in bir hükümdarla karşılaşma adabını anlatan, "Hükümdar sana yanaştıkça sen saygı ve övgünü artır! (es-Seâlibî, a.g.e., s.54)" sözünü nakleder. Ancak tabi ki kut törende yanaşan Allah değil, kuldur. Krş. 'Vescud ve'gterib (96.19).' 'Yere kapan; yaklaş!'

⁶⁸⁰ Abdullah oğlu Cabir'e dayandırılan bir rivayete göre, Allah Elçisi Muhammet insanlarla karşılaşma adabını anlatırken, '*es-Selâmu gable'l-keâm* (et-Tirmiziyy, el-İsti'zân/ 11; el-'Aclûniyy, a.g.e., no:1481, c.1, s.402).' yani 'Önce selam verilir, sonra konuşulur.' demiştir. Bunun bir yansıması Topkapı Sarayı'nın mimarisinde de görülebilir. Sarayın esas giriş kapısı '*Bâbu's-Selâm*

başlamalıdır. Dikkat edilirse, bu selamlama, ‘Allah’a selam olsun/ esenlikler dilerim! (es-Selâmu ‘ale’llâh)’ gibi sözlü bir selamlama değil, tamamen bedenle gerçekleştirilen bir selamlama olmaktadır.⁶⁸¹ Bunun nedenini yukarıda ‘salât’ kelimesini yani ‘kut/ kutsama’ kavramını izah ederken dolaylı olarak da olsa aslında izah etmiştik. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, Allah’a esenlik dilenmez. Onun böyle bir dileğe ihtiyacı yoktur. Çünkü zaten kendisi baştan ayağa esenlik (es-selâm)tir ve bütün esenliklerin kaynağıdır (Allahumme ente’s-selâmu ve minke’s-selâm). Dolayısıyla ‘Tahiyyât’ selamlamasında olduğu gibi sözlü bir selamlama yapılacaksa bu farklı bir şekilde dile getirilmelidir. Sözünü ettiğimiz bu gerçeğe işaret eden bir rivayet şöyledir:

‘Mesut oğlu Abdullah anlatır:

‘Önceleri Allah elçisi ile kut töreni icra ederken, ‘Allah’a esenlikler dilerim (es-Selâmu ‘ale’llâh); Cibril’e esenlikler dilerim; Mikail’e esenlikler dilerim (es-Selâmu ‘alâ Cibrîl; es-Selâmu ‘alâ Mîkâîl).’ diyorduk. Ancak Allah habercisi, ‘Allah’a esenlikler dilerim.’ şeklinde değil, çünkü Allah’ın bizzat kendisi esenliktir, şu şekilde söyleyin!’ dedi: ‘Allah yaşama, kutsama ve güzellik adına dilenen her şeyi haizdir!...’⁶⁸²

(Selamlama Kapısı)’ adını taşır. Bkz. “Bâbüsselâm” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.4, s.410, 411.

⁶⁸¹ İnsanlar, birbirlerini selamlarken, birilerine teslim olurken, bir hakikatı/ olguyu teslim ederken veya pes ettiklerinde gayri ihtiyari olarak ellerini yukarı kaldırır. İlginçtir Arapça’da ‘selleme’ fiili hem ‘selam vermek (‘alâ edatı ile) ve hem de ‘teslim etmek’ anlamına gelmektedir. Ayrıca bu selamlama kulun Allah’a olan güvenini de göstermektedir. Çünkü kul efendisine güveniyor (yu’min) ki ona teslim olmaktadır.

⁶⁸² en-Nesâiyy, et-Tatbîg/ 100. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Ezân/ 150; Ebû Dâvûd, es-Salât/ 183.

İki eli kaldırarak yapılan selamlamadan sonra aynı eller bu sefer karşı tarafa gösterilen saygıyı, teslimiyeti, bağlılığı, emre amade oluşu ve belki mahcubiyeti de ihsas ettirecek tarzda bağlanır. Bilindiği gibi bu harekete Türkçe’imizde ‘el pençe divan durmak’ denir. Zira geçmişte kullar genellikle hükümdarlarının makamında bu şekilde ayakta durarak onlara olan derin saygılarını ve bağlılıklarını sunmuş olurlardı. Ayakta yapılan bir diğer hareket eğilmek (*rukû*)’tir. Birisinin önünde eğilmenin birden çok anlamı olabilir. İnsanlar selamlarken, bir şey isterken; dilerken; rica ederken; istirham ederken; yalvarırken-yakarırken, af dilerken, teşekkür ederken ve hatta birisini överken ve kutlarken bile az ya da çok eğilirler. Ayrıca bir kimsenin önünde eğilmek o kimseye duyulan saygının da bir göstergesidir. Zira insanlar saygı duymadıkları bir kimsenin önünde eğilmezler.

Diz üstü yere oturmadan önce yapılan son hareket ise ‘*secdeh*’ yani diz çöküp⁶⁸³ yere/ yerlere kapanma (yükünme) hareketidir.⁶⁸⁴ Birisinin önünde yerlere kapanmak her şeyden önce o kimseye duyulan derin saygıyı gösterir. Kişi gösterdiği bu derin saygıyla orantılı olarak ne kadar alçakgönüllü olduğunu da ispat etmiş olur. Bir kul da ‘yüz (*vech*)’ünü/ alnını yere sürmek suretiyle –ki Arapça’da ‘yüz’ insanın

⁶⁸³ Krş. “Daniel daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp dua etti, Tanrısı’na övgüler sundu (Daniel, (6. 10).” Rodinson Pers kralları olan kisralar için yapılan şaşaalı törenleri anlatırken şu ifadeleri kullanır: “... Bu şaşaalı görüntü, hele bir de kubbedeki yüz elli delikten süzülen esrarengiz ışığın içinde ortaya çıktığı zaman, ilk defa törene katılanları öylesine derinden etkiliyordu ki, insanlar kendiliklerinden diz üstü düşmekteydiler.” Rodinson, Maxime, *Hız. Muhammed* (çev. Atillâ Tokatlı), Sosyal Yay., İstanbul, 1994, s.9.

⁶⁸⁴ Ancak bir saygı, yalvarma, rica etme, af dileme, boyun eğme ve pes etme ifadesi olan ‘diz çökme’ hareketi kut törende sabit bir hareket olmaktan çok yere kapanırken yapılan bir geçiş hareketidir. Bu yüzden olsa gerek kaynaklarda ayrı bir hareket olarak ele alınmaz.

varlığını sembolize eder- adeta Allah'ın huzurunda kendi varlığını hiçe saydığını beden diliyle gösterir.⁶⁸⁵ Bu harekete 'eğilme (*rukû*)' hareketinin daha aşırı bir tezahürü gözüyle de bakılabilir. Zira eğilme hareketi gibi bu hareket de (özellikle kralları) selamlarken⁶⁸⁶, bir şey isterken; dilerken; rica ederken; istirham ederken; yalvarırken-yakarırken, af dilerken (krş. ayaklara kapanmak)⁶⁸⁷ ve teşekkür ederken (krş. şükür secdesi) kullanılmaktadır.⁶⁸⁸

'Yere kapanma' eylemine doğu dünyasının 'reverans'ı demek herhalde yanlış olmaz. Genellikle eski doğu hükümdarları ve onlara bağlı yöneticiler tebaa tarafından 'yere kapanarak' selamlanır; onlara olan bağlılık ve sadakat bu şekilde izhar

⁶⁸⁵ 'Secdeh', padişahlar karşısında 'yere yüz sürmek; yer/ saçak öpmek' gibi de görülebilir.

⁶⁸⁶ Âdem'i, erklerin; Yusuf'u ise anne-babasının ve kardeşlerinin yere kapanarak selamları için bkz. Kuran, (2.34;12.100).

⁶⁸⁷ Bir çocuğun, hata yapsa bile annesinin kucağına sığınması gibi. Eşi Ayşe, Allah elçisinin gecenin bir yarısı yere kapanarak efendisine şöyle yakardığını rivayet eder: '... *Ve e'ûzu bike mink...* (Ebû Dâvûd, el-Vitr/ 5)' 'Senden yine sana sığınırım.' Çünkü bazen çok güçlü birinin verebileceği muhtemel zararlara karşı en etkili savunma ona tamamen teslim olmaktır. Asil ve şeref sahibi bir kimse kendisine teslim olan ve ayaklarına kapanan birine karşı güç kullanmaz. Öyle bir durumda öfke veya intikam duygusu ortadan kalkar.

⁶⁸⁸ Ayrıca 'yere kapanma' hareketinin bir hayranlık göstergesi olduğu, Kuran'daki 'Sana emredileni kafalarını çatlatırcasına açıkla.' anlamındaki '*Fa'sde' bi mâ tu'mer* (15.94).' ifadesini duyan bir bedevinin anılan ifadenin fesahati karşısında hayranlıkla yere kapanması olayından da anlaşılmaktadır (Bkz. el-Mâverdiyy, Ebu'l-Hasan Aliyyu'bnü Muhammed, *A'lâmu'n-Nubuvveh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrût, 1986, s.55). Bu hareketin hayranlık neticesi gerçekleştirildiği ile ilgili şair en-Nâbiğâh'nın bir şiiri için bkz. en-Nâbiğâh, *Dîvânu'n-Nâbiğâti'z-Zubyâniyy* (Yayına haz. ?), Matba'atu Hilâl, Mısır, 1911, s.44.

edilirdi.⁶⁸⁹ Rivayet edildiğine göre, doğuyu fetheden İskender, zamanla Pers İmparatorluğu’nun gelenek ve göreneklerini benimsemeye başlamıştı. O kadar ki, kisralara özenerek onlar gibi taç giyiyor ve huzurunda herkesin yere kapanarak kendisini selamlamasını istiyordu.⁶⁹⁰ Buna mukabil Allah Elçisi Muhammet, Hîre halkının kendi liderleri Merzuban’ı yere kapanarak selamladıklarını gören Sad oğlu Kays’ın, Allah elçisinin daha layık olduğu düşüncesiyle yaptığı yere kapanarak selamlama (*secdeh*) teklifini reddetmişti.⁶⁹¹ Allah Elçisi Muhammet sadece kendisinin değil, kral veya başka herhangi önemli bir mevkide olan bir insanın önünde bile yere kapanmayı ve eğilmeyi yasaklamıştı. Ona göre insanlar sadece göklerin ve yerin kralı olan Allah’ın önünde yere kapanabilirler ve eğilebilirlerdi.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Eski Ahit’te geçtiğine göre bir defasında Allah habercisi Yusuf, rüyasında kardeşleriyle beraber tarlada demet bağladığını, kendine ait demetin kalkıp dikildiğini, kardeşlerine ait demetlerin ise onun çevresinde toplanıp önünde yere kapandığını görür. Kardeşlerine bu rüyayı anlattığında onlar kendisine, ‘Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?’ diye çıkışırılar [Bkz. Yaratılış, (37.5-8)]. Kitabı Mukaddes’in Türkçe çevirisinde ‘yere kapanmak (*secdeh*)’ anlamındaki kelime yanlış olarak ‘önünde eğilmek (*rukû*)’ anlamında tercüme edilmiştir. Bkz. ve krş. (Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, s.46; (Komisyon), *el-Kitâbu’l-Mugaddes*, s.61.

⁶⁹⁰ Bkz. “İskender” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.22, s.556. Krş. Günaltay, Araplar tarafından kurulan Tedmur Devleti’nde Pers ve Roma saraylarında uygulanan protokolünün uygulandığını, dolayısıyla kraliçe Zenubiya’nın karşısında ayakta durma şerefine nail olanların da kisraların huzuruna çıkanlar gibi yerlere kapandığını nakleder. Bkz. Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (sadeleştiren: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s.82.

⁶⁹¹ Bkz. Ebû Dâvûd, en-Nikâh/ 41.

⁶⁹² Ebutalip oğlu Cafer liderliğinde Habeşistan’a sığınan kafilenin Habeş kralı (necaşi)nın önünde eğilmeyi reddetmesini bu meyanda zikredebiliriz. Bkz. el-Isbehâniyy, a.g.e., c.1, s.114.

Bir kul efendisi karşısında daima emre amade bir vaziyette ayakta durmalıdır, ama oturacaksa da ancak diz kırarak oturabilir. Diz kırarak yere oturmak, saygının ve bağlılığın bir ifadesidir.⁶⁹³ Günümüzde dahi birçok Anadolu köyünde özellikle genç kızlar ve çocuklar evde bulunan büyüklerin yanında bir sandalyede veya divanda oturmak yerine yerde diz kırarak otururlar.⁶⁹⁴ Kut törende de bir kul diz kırarak oturur ve efendisini daha önce zikrettiğimiz (*et-Tahiyyâtu li'llâhi ve...*) şekilde sözlü olarak selamlar. Aslında bu selamlama Yükseliş (Ar. *Mi'râc*) gecesi huzura çıkan Allah Elçisi Muhammet'in efendisi ile olan karşılıklı selamlaşmasını sözlü olarak tekrar etmekten ibarettir.⁶⁹⁵ Bu nedenle pek haklı olarak kut tören, Allah'a bağlı kimsenin huzura yükselişi (*es-Salâtu mi'râcu'l-mu'min*) olarak görülmüştür.⁶⁹⁶ Kul bu töreni icra etmekle bir bakıma Allah elçisinin huzura yükselişini de anmış ve kutlamış olur.

Kut törenin sonunda yüzü sağa ve sola döndürerek selam vermeye (*es-Selâmu 'aleykum ve rahmetu'llâh*)ya gelince, bu hareket, başta Cebrail ve Mikail gibi Allah'ın huzurunda bulunan büyük erklerin selamlanmasıdır.⁶⁹⁷ Yukarıda zikredilen

⁶⁹³ İnsanlar bazen birine yalvarırken de diz kırıp otururlar.

⁶⁹⁴ Yıllar önce şahit olduğumuz bir tv programına katılan bir baba, kocaya kaçmış ve sonrasında pişman olmuş kızı için, 'Eve gelsin; diz kırıp otursun. Ona hiç bir kötülük yapmayacağım.' diyordu.

⁶⁹⁵ Bkz. "Teşehhüd" mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s.201; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, s.127.

⁶⁹⁶ Bkz. Ebu's-Su'ûdi'bnu Muhammed, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd* (tahgîg: 'Abu'l-Gâdir Ahmed 'Atâ), Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîseh, er-Rıyâd, t.siz, c.1, s.286; el-Âlûsiyy, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn, *Rûhu'l-Ma'ânî*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.siz, c.1, s.89.

⁶⁹⁷ Krş. "Amida [ayakta durma ibadeti]nın sonunda ibadet eden kimse geriye üç adım atmalı, sağa ve sola eğilmelidir. Eski zamanlarda insanların, kralların yanından bu şekilde ayrıldıkları ifade edilir." Özen, a.g.e., s.150.

rivayetdeki ‘*es-Selâmu ‘alâ Cibrîl; es-Selâmu ‘alâ Mîkâîl*’ şeklindeki selamlamalar bu hususu teyit etmektedir. Demek ki başta açıkça belirtilen bu isimlerin daha sonraları tasrih edilmesine gerek duyulmamıştır.

Özetle söylemek gerekirse, kut tören, kulun efendisi Allah’a olan sevgisini, saygısını, bağlılığını, sadakatini⁶⁹⁸, itaatini, minnettarlığını, hayranlığını... gösteren bir törendir. Bilindiği gibi, belli periyodik (*kitâben mevgûtâ*) aralıklarla gerçekleştirilen günde beş vakit dışında haftada bir gün (*salâtu’l-cumu‘ah*) ve yılda iki kez (bayramlarda) gerçekleştirilen zorunlu kut törenler de bulunmaktadır.

2. Ziyaret Töreni

Arapça ‘*hacc*’ sözcüğü ‘ziyaret/ ziyaret etmek’⁶⁹⁹ anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen İbranca kelime ise ‘*hag*’ şeklinde telaffuz edilir. ‘Bayram’ anlamına gelen bu kelime ‘bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak’ manasındaki ‘*hvg*’ kökünden türemiştir.⁷⁰⁰ Arapça ‘*hacc*’ kelimesi ‘ziyaret/ ziyaret etmek’ anlamına

⁶⁹⁸ Kuran’da ‘*Ve mâ kâne’llâhu liyudî‘a îmânekum* (2.143).’ ifadesinde olduğu gibi ‘*îmân* (bağlılık)’ kelimesi ‘*salât* (kut tören)’ anlamında da kullanılmıştır (Bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.91). Bu ayrıntı da ‘kut tören’in bir bağlılık göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

⁶⁹⁹ el-Isfehâniyy, anılan kelimeyi ‘ziyaret için yola koyulmak/ yönelmek (*el-gasdu li’z-ziyârah*)’ olarak açıklar (Bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.218). Ancak yalnızca ‘ziyaret için yola koyulma’nın/ yönelme’nin ‘*hacc*’ için yeterli olmadığı ortadadır. Yani ziyaret olayı gerçekleştirilmedikçe ‘*hacc*’ görevi yerine getirilmiş sayılmaz. Öte yandan ‘*umrah*’ sözcüğü de ‘sevginin inşa edildiği ziyaret’ veya sadece ‘ziyaret’ olarak tanımlanmaktadır. Bkz. el-Isfehâniyy, a.g.e., s.586; el-Fîrûzâbâdiyy, a.g.e., s.579.

⁷⁰⁰ Bkz. Özen, a.g.e., s.191. Arapça’daki ‘*tavâf*’ sözcüğü ile İbranca’daki ‘*hvg*’ sözcüğünün anlamı çakışmaktadır.

geldiğine göre bu kelimenin ‘fâ’il’ kalıbı olan ‘hâcc (çoğ. *huccâc*)’ kelimesi de ‘ziyaretçi’⁷⁰¹ olarak çevrilebilir.⁷⁰² Kuran’da direkt olarak ‘Allah’ı ziyaret etmek’ten bahsedilmez. Bunun yerine ‘evi ziyaret (*hiccu’l-beyt*)’⁷⁰³ etmekten söz edilir. Ancak bir evi ziyaret, hakikatte o evin sahibini ziyaret etmek için gerçekleştirilir. Kâbe adındaki evin sahibi (*rabbu’l-beyt*) ise Allah’tır. O halde bu evi ziyaret eden Allah’ı ziyaret etmiş ve ona misafir olmuş sayılmalıdır. Bundan dolayı günümüzde Araplar Kâbe’yi ziyarete gelen ‘ziyaretçiler (*huccâc*)’i ‘Duyûfu’r-Rahmân’ yani ‘Mutlak İnsaflı’nın Misafirleri’ diye nitelemektedirler.⁷⁰⁴

Bilindiği gibi ‘ziyaretçi (*hâcc*)’, şimdilik ayrıntılarına fazla girmeyeceğimiz bu büyük törene, Kuran’da ‘başkent (*ummu’l-gurâ*)’ olarak tanımlanan Mekke’ye daha varmadan, kefen gibi dikişsiz, cepsiz –Kefenin cebi yok!- ve beyaz renkli iki parça bezden oluşan bir giysi (peştemal) giyerek başlar.⁷⁰⁵ Öyle anlaşıyor ki bu giysi, belli yasakların olduğu alan (*el-Harem*)a girmeyi (*ihrâm*)⁷⁰⁶ sembolize ettiği gibi, hem bu dünyada ve hem de öteki dünyada, zengin ya da fakir; efendi veya kul olsun, bütün insanların Allah nazarında eşit olduğunu da sembolize etmektedir.

⁷⁰¹ Bu anlam ile ilgili olarak bkz. Bayraktar, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1987, s.69.

⁷⁰² ‘Ziyaretçiler (*huccâc*)’in ve ‘umre’ yapanların ‘Allah’ın heyeti/ Allah’a gelen heyet (*vefdu’llâh*)’ olarak nitelendirildiği rivayetler için bkz. İbnu Mâceh, *el-Menâsik*/ 5; es-Suyûtîyy, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, no:3789-3791, s.231.

⁷⁰³ Kuran, (3.97).

⁷⁰⁴ Kâbe’ye yakın oturan kimseye ‘*câru’llâh*’ denir. Bilindiği gibi müfessir ez-Zemahşeriyy’e tefsirini Kâbe’nin yakınında ikamet ederken yazdığı için ‘*Câru’llâh*’ namı verilmişti.

⁷⁰⁵ Normal olarak İslam’da ‘ziyaret töreni’ hariç hiçbir tören için özel bir elbise tahsis edilmemiştir.

⁷⁰⁶ Arapça ‘*ihrâm*’ sözcüğü, yasaklı alan (*el-harâm*) olan ‘Kâbe’ye girmek’ anlamına gelir. Bkz. Atay, Mustafa, a.g.e., c.1, s.362.

Ziyaretçi, Mekke'ye varıncaya kadar ve daha sonraları yeri geldikçe, '*Lebbeyk! Allahumme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnnel-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mulk. Lâ şerîke lek.*' yani 'Buyur efendim!⁷⁰⁷ Allah'ım buyur! Buyur efendim! Senin ortağın yoktur; buyur efendim! Bütün övüncelere, lütuflara ve de krallığa sen sahipsin. Ortağın yoktur.' şeklinde Allah'ın Kuran'daki ziyaret davetine (22.27) icabet (*telbiyeh*) ettiğini sık sık tekrarlar.

Ziyaretçi Mekke'ye varınca, 'Allah'ın Evi (*Beytu'llâh*)'ne gider ve etrafında yedi kez 'döner/ dolanır (*tavâf*).' Bu yedi kez 'dönme/ dolanma'nın anlamı ne olabilir acaba? Bir kimsenin etrafında dönmek ve dolanmak, o kimseye olan ilginin, sevginin ve bağlılığın bir göstergesidir.⁷⁰⁸ Çünkü dönen/ dolanan kimse bütün ilgisini ona yönlendirdiğini ve onu dünyasının merkezine oturttuğunu davranışlarıyla

⁷⁰⁷ Eskiden Araplar'da kullar/ hizmetkârlar/ köleler efendileri onlara seslendiklerinde bu şekilde karşılık verirlerdi.

⁷⁰⁸ Âşıklar sevdiklerine pervane olurlar/ kesilirler. Kullar ve hizmetkârlar da yanlarından hiç ayrılmadıkları ve son derece bağlı oldukları krallarının etrafında pervane gibi dönerler. Kuran'da hizmetli uşakların, krallar gibi ağırlanan has bahçe sakinlerinin etrafında pervane gibi dönerek hizmet ettiği, '*Yetûfu 'aleyhim vildânun muhalledûn* (56.17).' yani 'Ölümsüz uşaklar etraflarında pervane gibi dönerler.' ifadesiyle anlatılır. Krş. "Pervâne gibi:... 2. mec. Bir kimsenin yanından hiç ayrılmayan çok bağlı ve çok hizmet eden kimseler için kullanılır. *Kont, Gönül Hanım'ın etrafında pervane gibi uçar, dolaşırdı.* (A. H. Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, 16)... (birine) pervâne olmak (kesilmek): Büyük bir bağlılıkla yanından ayrılmamak; büyük bir aşk, fedakârlık ve sadakatle bağlanmak. ... *Gönüm ona pervane kesildi.* (A. Haşim) [Akyüz vd., a.g.e., c.3, s.2294]". Öte yandan Arapça'da ağaca dolanıp sarıldığı için 'sarmaşık'a '*aşagah*' denir ki 'aşk' anlamına gelen '*ışg*' kelimesi de bu kökten türemiştir. Bkz. Atay, Mustafa, a.g.e., c.3, s.382.

göstermiş olur.⁷⁰⁹ Ayrıca insanlar hayran oldukları birine kavuştuklarında kavuşmalarının coşkusu ile bilinçli ya da gayri ihtiyarî olarak o kimsenin etrafında dolanırlar.⁷¹⁰ Böyle bir durum sevinçli bir haber kendilerine ulaştığında veya değerli bir şey elde ettiklerinde de yaşanmaktadır. Abbas oğlu Abdullah, Allah elçisinin bir meselede Ebutalip oğlu Cafer lehine karar vermesi üzerine Cafer'in sevincinden dolayı tek ayağı üzerinde sıçrayarak onun etrafında dolandığını; Allah elçisinin bunun nedenini sorması üzerine, 'Necaşi ne zaman birine memnun kalacağı bir şey verse, o kimse ayağa kalkar ve onun etrafında tek ayağı üzerine dolanır.' dediğini nakletmektedir.⁷¹¹

Yalnız burada 'Allah'ın Evi'nin bir köşesine yerleştirilmiş 'Kara Taş (*el-Haceru'l-Esved*)'tan ve bu taşın anlam ve işlevinden de söz etmek gerekir. Dolanma esnasında bu taş dokunulur. Taşın öpüldüğü de olur. Bazı rivayetlerde ise 'Kara

⁷⁰⁹ Düğünlerde gelinin etrafında türkü ve mani okuyarak; bazı halk oyunlarında ise genç ve güzel bir kızın etrafında raks ederek dönmek de bunu ima etmektedir.

⁷¹⁰ Özellikle günümüzde müzik starlarının etrafı kendilerine hayran olan kitleler tarafından sarılmaktadır. Bazen bu kitleler kavuşmanın coşkusu ile onların etrafında dolanmaktadır. Benzer davranışı hayvanlarda da müşahade etmek mümkündür. Genellikle köpekler ve maymunlar sevinçlerini ve coşkularını çoğu kez sahiplerinin etrafında hızlı ve dairesel bir şekilde dönerek gösterir.

⁷¹¹ el-Muttegî'l-Hindiyy, a.g.e, no:14033, c.5, s.581. Dikkat edilirse 'dönme/ dolanma' eylemi ile 'bayram' yapma arasında bir ilişki olduğu yukarıda konunun başında değindiğimiz İbranca '*hag* (bayram)' kelimesinin 'bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak' anlamındaki '*hvg*' kökünden türemesiyle ve Arapça '*îd* (bayram)' kelimesinin 'dönmek; tekrar etmek' anlamındaki '*avd*' kökünden gelmesiyle de ortaya çıkmaktadır.

Taş'tan 'Yemînu'llâhi fi'l-ard (Allah'ın yeryüzündeki sağ eli)'⁷¹² ya da 'Yedu'l-İstilâm (Selamlama eli/ Öpmelik el)' diye bahsedilir. Hattâbî 'Kara Taş'a 'Allah'ın yeryüzündeki eli' denilmesini şöyle izah etmektedir: "Onun yeryüzünde Allah'ın eli olması, onunla yeryüzünde iken musâfaha edenin 'inde'llâh bir ahdi bulunmasının mânası şudur: Âdet olduğu üzere, melik (kral), kendisine dost olmak, hususiyet kazanmak isteyenlere biat akdini musafaha ederek gerçekleştirir ve onlara ahdettikleri şeyleri hatırlatarak hitab eder."⁷¹³

Günümüzde bir babanın veya büyük birinin eli genellikle sevgi ve saygı için öpülür. Ancak özellikle eski çağlarda yaşı küçük olsa bile bir hükümdarın elini öpmek, sevgi ve saygı yanında ona olan sadakatin; bağlılığın ve teslimiyetin bir nişanesi olarak algılanıyordu.⁷¹⁴ "Muhibbu't-Taberî, Haceru'l-Esved'in öpülmesindeki mânayı şöyle açıklar: 'Bir melik için uzaktan ziyarete gelenler onun

⁷¹² 'Taş, Allah'ın yeryüzündeki elidir; onun vasıtasıyla kullarıyla tokalaşır (*el-Haceru yemînu'llâhi fi'l-ardi yusâfihu bihâ 'ibâdeh*). ve 'Taş yüce Allah'ın elidir. Ona eliyle dokunan Allah'a biat etmiştir (*el-Haceru yemînu'llâhi te'âlâ, fe men mesehahû fe gad bâye'e'llâh*).' rivayetleri için bkz. es-Suyûtîyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no:3804, 3805, s.231, 232; el-Isfehâniyy, a.g.e., s.894, dipnot:1.

⁷¹³ Canan, a.g.e., c.5, s.459.

⁷¹⁴ Oscar ödüllü 'Gladiator' filminde, imparator olmak isteyen imparator Marcus Orellius'un oğlu Commodus, uzattığı ve sadakatin göstergesi olarak öpülmesini istediği sağ elinin komutan Maximus tarafından öpülmediğini görünce bunu bir sadakatsizlik olarak algılar; Maximus'un derhal öldürülmesini emreder. Günümüzde mafya liderlerinin de el öptürmek suretiyle sadakat kabul ettikleri bilinmektedir. Burkert'e göre, sağ elin tutulması, aslında eski Persler'e özgü bir bağlılık sözü verme biçimidir. Bkz. Burkert, a.g.e., s.38.

elini öperler. Hacı da Kâbe'ye gelince Hacerü'l-Esved'i öper. Şu halde bu, melikin elini öpmeye benzetilmiştir. Ve lillâhi'lmeselü'l-a'lâ.”⁷¹⁵

Bütün buraya kadar anlattıklarımızdan özetle şu sonucu çıkarabiliriz. ‘Ziyaret’ töreni kulların, başkent Mekke'ye gitmek ve evini ziyaret etmek suretiyle efendileri ve kralları olan Allah'a olan sevgilerini, saygılarını, bağlılıklarını, teslimiyetlerini; emre amade oluşlarını ve hayranlıklarını sundukları/ teyit ettikleri bir törendir.

‘Ziyaret’ töreninin bir özelliği de geçmişte yaşanmış birtakım önemli olayların anılıp kutlanması ve gelecekte karşılaşılabilecek bazı durumların bir ön provası için yapılıyor olmasıdır. Mesela Safa ile Merve arasında ‘koşuşturma (sa'y), / seri yürüme (herveleh)', ‘Şeytan' taşlama' ve ‘Kurban' kesme' ritüelleri ziyaretçiye, bunları ilk gerçekleştiren İbrahim'i, cariyesi Hacer'i ve oğlu İsmail'i hatırlatır; onların yaşadıkları imtihanları ve olayları tekrar yaşatır. Bilindiği gibi yıllarca çocuk sahibi olmak isteyen Allah'ın yaşlı habercisi İbrahim, bu arzusuna Allah'ın özel bir lütfu sayesinde ancak seksenli yaşlarında nail olmuş; cariyesi Hacer ona İsmail adında bir oğul dünyaya getirmişti. Bir süre sonra eşi Sara da oğlu İshak'ı dünyaya getirince ailede bir geçimsizlik baş gösterir. İbrahim, bu geçimsizliğe son vermek amacıyla henüz bebek yaşta olan oğlu İsmail ile annesi Hacer'i Mekke yakınlarındaki Safa ile Merve tepeleri arasında götürüp bırakır; onları Allah'a emanet ederek geri döner. Ancak belli bir zaman sonra Hacer, susadığı için ağlamaya

⁷¹⁵ Canan, a.g.e., c.5, s.459. “Bir eve gelen misafirin ev sahibine selam vermek, müsafaha etmek gibi ta'zim merasiminde bulunması gibi, Beytullah'a girenler de Hacerü'l-Esved'in istilâmiyle beytin sahibine ta'zim ve ubudiyyet resmini ifa etmiş, ta'bir caizse ilahî tahtın saçağını öpmüş olurlar.” Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (yayına haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 1998, s.237, 238.

başlayan bebeğine su bulmak ümidiyle Safa ile Merve tepeleri arasında koşuşturur durur. Sonunda Allah, İsmail'in bulunduğu yerden bir su (Zemzem) fışkırtır. Bu sayede onları susuzluktan ve ölümden kurtarır. Bu olay Allah'ın bir anne gibi şefkatini temsil etmesi ve hatırlatması bakımından ziyaretçiler tarafından temsilî olarak canlandırılmakta ve kutlanmaktadır.

Yine bilindiği gibi, Allah rüya vasıtasıyla İbrahim'e, büyüyüp serpilen büyük oğlu İsmail'i kurban etmesini emretmişti. Emir kesindi. Biri canından, diğeri can ciğerinden olacaktı. Buna rağmen, her ikisi de yüksek sadakat sahibi (*sıddîğ*) birer haberci olan İbrahim ile oğlu İsmail derhal emre itaat etmişti. Baba oğul kurban edilecek yere giderken, 'Şeytan' yolda karşılarına çıkar; onları vazgeçirmeye çalışır. Ama her karşılarına çıktığında İbrahim tarafından taş atılarak kovalanır.⁷¹⁶ Nihayet İbrahim, oğlu İsmail'i kesmeye davranınca bunun bir imtihan olduğu ve ikisinin de imtihanı kazandığı kendilerine müjdelendir. İşte Allah'a bağlı olup da ona ziyarete giden bir kul da İbrahim gibi, Mina'da 'Şeytan'ı taşlamak ve daha sonra kurban kesmek suretiyle anılan olayı anmış, kutlamış; Allah'ın emrine itaat ve teslimiyet yolunda karşısına çıkan Şeytan'a aldırmayacağını; onu kovacağını ve en sevdiği varlıkları bile Allah'ın yoluna feda edebileceğini göstermiş olur.⁷¹⁷

Öte yandan ziyaretçilerin 'Şefkat Dağı (*Cebelu'r-Rahmeh*)'ın da bulunduğu Arafat'ta bir süreliğine dahi olsa 'durma (*vagfeh*)'ları duruşma günü yargılanan insanların, Allah'ın şefkat gösterip bağışlayacağına dair hükmü beklerken

⁷¹⁶ 'Şeytan'ın önemli bir sıfatı olan '*er-racîm*' gerçekte 'taşa tutulan kimse' anlamına geldiği gibi mecaz olarak 'kovulan/ uzaklaştırılan/ lanet edilen' anlamına da gelmektedir.

⁷¹⁷ Bundan dolayı olsa gerek Arapça'da Kurban Bayramı'na '*İdu'l-Edhâ* (Fedakârlık Bayramı)' denir. Bkz. Mutçalı, a.g.e., s.500.

‘durma’larına⁷¹⁸ benzetilebilir. Dolayısıyla bu tören sayesinde önceden dünyada o büyük ve önemli olayın bir nevi provasını yapılmaktadır denebilir.

⁷¹⁸ Nitekim yargılanma günü ‘toplanma alanı (*maḥşer*)’na ‘durulan yer/ mahal’ anlamında ‘*mevgif*’ dahi denmektedir. Bkz. “Haşır” mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], c.16, s.416.

SONUÇ

Helen geleneğiyle Sam geleneğinin karşılaşması insanlığın, en büyük olduğu kadar en ciddi ve sarsıntılı tecrübelerinden biri olarak kabul edilir. Özellikle Hristiyan ve Müslüman düşünürler Helen filozoflarının yöntem ve terminolojilerini kullanmak suretiyle din ve felsefeyi uzlaştırmak için yoğun çabalar sarf etmişlerdir.⁷¹⁹ Bu çabalar Hristiyanlık'ta, Helenizm'in entegrasyonu şeklinde Patristik Dönem'de ortaya çıkmış, Müslümanlık'ta ise farklı tarihsel konjonktürlere bağlı olarak Meşşailik'e özgü bir biçimde tezahür etmiştir. Ancak bütün çabalara rağmen felsefe ile bu dinler arasında nihai ve tavizsiz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Öte yandan aralarındaki temel farklılıklara rağmen aynı geleneği paylaşmaları itibarıyla Hristiyanlık ile Müslümanlık, felsefe-din ilişkisi bağlamında tarih boyunca birtakım ortak problemlerle yüz yüze gelmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁹Daha önce sözünü ettiğimiz Yahudi filozof Filo örneğinde olduğu gibi Helen felsefesi ile Yahudilik'i uzlaştırmaya çalışmış Yahudi filozoflara da rastlanmaktadır. Bkz. Besalel, a.g.e., c.1, s.174, 175.

⁷²⁰ Bkz. Özcan, Zeki, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1999, s.4. Watt, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu* adlı kitabında Müslümanlar'ın ve Hristiyanlar'ın Grek felsefesiyle karşılaşmasını anlattuktan sonra şu tespitleri yapmaktadır: "Galileo'ye karşı felsefi muhalefet, Grek düşüncesi içinde yapılması zorunlu olan bir ayırma, yani hususi felsefi doktrinleri ve her nereye götürürse götürsün delili takip etmeye yönelik genel tutum arasındaki bir ayırma işaret eder. Bu sonuncu, Grekler'in dünyaya yaptıkları en önemli katkıdır... Yine de söylenilen, felsefenin, Cizvitler'de ve Galileo'nin zamanındaki diğer ekollerde fosilleştiği gibi, yaklaşık olarak onbeşinci yüzyıldan sonra İslamî ekollerde de aynı şekilde fosilleşmiş olduğudur. Bir diğer ifadeyle, Grek

Felsefe ile din arasındaki temel çatışmalardan biri şüphesiz Tanrı algısında yaşanmaktadır. “İbrahimî dinler yaşayan, aktif, insan ve tabiatla sürekli bir ilişki içinde bulunan bir Tanrı tasavvuruna sahipken, filozoflar Tanrı’nın münezzeh olduğu öğretisinden hareketle onun hakkında olumlayıcı hiçbir yüklem kullanmamaya özellikle dikkat ederler. Aslında felsefenin aksine tek Tanrı inancına dayalı herhangi bir din ve teolojik sistem Tanrı’nın bilinebileceğini ve hakkında olumlu yüklemeler kullanılabileceğini kabul etmek durumundadır.”⁷²¹ Nitekim bunun bir tezahürünü Kuran’da ve rivayetlerde Allah için kullanılan olumlu yüklemelerde ve sıfatlarında görmek mümkündür. Zira Kuran’da ve rivayetlerde Allah’ın ne olmadığını bildiren yüklemelerden ve sıfatlardan çok, ne olduğunu bildiren yüklemeler ve sıfatlar kullanılmıştır.⁷²²

Her fırsatta bilimin ve felsefenin kutsandığı ve 1300 yılı aşkın süredir felsefe temelli kelam ilminin telkinleri altında yaşandığı bir dünyada ve zamanda bunların var olmadığı bir dünyadaki ve zaman dilimindeki Allah algısı bazı insanlara cazip gelmeyebilir. İster cazip gelsin ister gelmesin ya da ister kabul edilsin, ister kabul edilmesin bu algının veya algı tarzının, algı dünyamızın bir yerine –bize göre ilk

doktrini büyük ölçüde kabul edildi ancak, delili takip etmeye yönelik Grek yaklaşımının hiçbir işareti yoktu... Bu yüzden, İslam’ın modern Avrupa düşünce tarzıyla meşgul olmadaki zaafı, Grek düşüncesinin hususiyetlerini reddetmesinde değil, fakat yeni hakikate –Grekler’e özgü- açık olmanın reddinden kaynaklanır.” Watt, W. Montgomery, *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu* (çev. Fuat Aydın), Birey Yay., İstanbul, 2000, s.82, 83.

⁷²¹ Ay, Mahmut, “Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 2005, c. XLVI, sayı:2, s.107, 108. Ayrıca bkz. Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995, s.61, 62.

⁷²² Bkz. “Tanrı” mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c.4, s.61.

olması bakımından başında bir yerine- yerleştirilmesi ve göz önünde tutulması gerekir. İşte bu çalışmamızda, felsefe ve kelam öncesi Kuran’da ve rivayetlerde var olan bu algı, o devrin zihniyeti ortaya konularak ve kullanılarak tasvir edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda felsefi bir tanrı imajı çizmediğimizin, başka bir deyişle amacımız ve metodumuz gereği bilinçli olarak felsefi bir dil ya da argümanlar kullanmadığımızın oldukça farkındayız. Diğer taraftan yaptığımız tasvirin tek olmadığını biliyor; bundan da öte felsefe ve kelam sonrası oluşan Allah algılamalarını birer çaba olarak göz ardı etmiyoruz. Ancak bu algılamaların bir gelişme mi, yoksa bir değişme/ dönüşme mi, kabul edilmesi gerektiği konusunda birtakım şüphelere sahibiz. Ne var ki şu aşamada bu konuya girmeyi veya felsefe ve kelam öncesi Allah algısı ile sonraki algılamaların geniş bir mukayesesini yapmayı mümkün görmüyoruz.

Dikkat edilirse çalışmamızda olabildiğince, tasvir ettiğimiz zihniyete uygun bir dil yani maddî-manevî, dinî-dindışı ve soyut-somut ayrımı yapmayan bir dil kullanmaya çalıştık.⁷²³ Çünkü hâlihazırda kullanılan dilin yapısı mevcut zihniyete göre şekillendiği için bu dili ve kelimelerini kullanmamız durumunda tasvir ettiğimiz zihniyeti gereği gibi aktarmış olamazdık.⁷²⁴ Bu sebeple Arapça ‘*minber, nebiyy, melek, dîn, ahlâg...*’ gibi kelimeleri maddî-manevî, dinî-dindışı ve soyut-somut ayrımının bulunmadığı Allah elçisi devrindeki anlamlarla çevirmeye gayret

⁷²³ Tasvir ettiğimiz zihniyeti iyi kavramak için ‘I. Bölüm’ün ‘Gerçek Efendi/ Sahip Kral Tanrı’ konusunda verdiğimiz izahların dikkatlice okunması ve anlaşılması gerekmektedir.

⁷²⁴ Genel olarak dil, özel olarak kelimeler birer iletişim aracıdır. Hâlihazırda kullandığımız dilin ve kelimelerin Kuran’ın ihtiva ettiği anlamları yeterli düzeyde aktarıp aktarmadığı ve bunun için uygun olup olmadığı araştırılmaya değer bir konudur. Ama bundan da önce, Kuran dilinin yapısı ve o yapı ile sunulan evren ve zihniyet modeli iyice araştırılmalıdır.

gösterdik. Ayrıca ‘töre, kul, kut...’ gibi günümüzde kullanılan ama anlam ve değeri kısmen kaybolan ve değişen eski dünya kavramlarını yeniden tanımladık. Şüphesiz ulaştığımız sonuçlar, kullandığımız dil ve yaptığımız çeviriler ilk bakışta garip ve alışılmadık gelebilir. Hatta konu ile alakalı yaptığımız bütün izahlara rağmen bazı hususların kapalı olduğu da düşünülebilir. Bunu büyük ölçüde, daha önce konu ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamasına, tasvir etmeye çalıştığımız zihniyetin pek bilinmemesine ve mevcut zihniyetin tamamen terk edilmemesine bağlıyoruz.⁷²⁵ Ancak tabi ki gelecekte yapılabilecek müstakil çalışmalarla (kitaplar, makaleler) konu değişik boyutlarıyla çok daha geniş olarak ele alınabilir.

Çalışmamız boyunca ispat etmeye çalıştığımız gibi Kuran’da ve rivayetlerde, Allah’tan ve krallığından bahsedilirken iddia edilenin aksine teşbih yapılmamakta veya teşbihe dayalı bir dil kullanılmamaktadır.⁷²⁶ Dolayısıyla ortaya koyduğumuz zihniyeti dikkate alarak genel anlamda ifade etmek gerekirse, Kuran’da ve rivayetlerde Allah ile ilgili kullanılan antropomorfik ifadeler ve onun krallığını tasvir eden cümleler gerçek anlamda anlaşılmalıdır. Bazen Allah için birtakım mecaz kelimelerin ve ifadelerin kullanıldığı da olmuştur.⁷²⁷

⁷²⁵ Çalışmamızı daha iyi anlamak için, araştırma safhasında bizim yaptığımız gibi hâlihazırdaki genel zihniyetin ve algılamının geçici de olsa bir kenara konularak tamamen tarif ettiğimiz algılama ve zihniyete göre konulara bakılması gerekmektedir. Zira her iki algılamayı ve zihniyeti bağdaştırmak mümkün değildir.

⁷²⁶ Biz de buna uygun olarak Allah ve krallığı hakkında konuşurken onun hakikaten öyle olduğunu söylemek suretiyle –zaten insan suretinin aslı Allah’ın sureti olduğu gibi asıl ve gerçek kral (*el-meliku’l-hagg*) da Allah’tır- teşbih yapmamış oluyoruz. Dolayısıyla hakkımızda teşbih iddiası ileri sürülemez.

⁷²⁷ Bazı kelimeler de yerine göre mecaz, yerine göre gerçek anlamda kullanılmıştır.

Sonuç olarak, çalışmamız baştan sona dikkatlice okunduğunda günümüzde pek farkında olunmayan, neredeyse kaybolmuş âlemşümül bir tablo tekrar zihinde canlanmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, gerek Kuran’da ve gerekse rivayetlerde bahsedilen Allah, bir krala benzetilmesi bir yana, her şeyiyle; adı, namları, sanları (unvanları), sıfatları, hasletleri, değişik özellikleri, krallığı, başkenti, evi (sarayı), tahtı, bağları, bahçeleri, has bahçeleri, erzak ambarları, su sarnıçları, arşiv depoları, zindanı; kulları, köleleri/ halayıkları, işçileri, memurları, hizmetçileri, kâtipleri, yüksek konseyi, elçileri, habercileri, ulakları, kolluk kuvvetleri, askerleri/ orduları, hafiyeleri, tebaası; vergileri, yargısı, töresi/ kanunları, fermanları, adaletnameleri, törenleri... ile baştan ayağa bir kral olarak tanıtılmaktadır. Kısacası o, ‘gerçek kral (*el-meliku’l-hagg*)’dır.⁷²⁸ Öte yandan Kuran’daki bütün kelime ve kavramlar uzaktan veya yakından; bir şekilde bu krallık algılaması ile irtibatlı olduğu için, günümüzde kapalı olduğu veya anlaşılmadığı düşünülen birçok kelime ve kavram da ortaya konulan bu tablo sayesinde netlik kazanmaktadır. Çünkü ‘Allah’ın Krallığı’ bağlamında kullanılan bütün kelime ve kavramlar bir ‘*puzzle*’ resminde olduğu gibi biraz çaba gösterilince kolaylıkla fark edilebilecek bir insicam içinde birbirini tamamlamaktadır.

⁷²⁸ Kuran, (20.114).

KAYNAKÇA

‘Abdu’l-Bâgî, Muhammed Fuâd, *el-Lu’lu’u ve’l-Mercân*, Dâru Temel li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, İstanbûl, 1985

_____, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Gur’âni’l-Kerîm*, Dâru’d-Da‘veh, İstanbûl, 1990

el-‘Aclûniyy, İsmâ‘îlu’bnu Muhammed, *Keşfu’l-Hafâi ve Muzîlu’l-İlbâs* (tashîh: Muhammed ‘Abdu’l-‘Azîzi’l-Hâlidîyy), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2002

Ahmedu’bnu Hanbel, *Musnedu’l-İmâmi Ahmede’bni Hanbel* (işrâf: İbrâhîm ez-Zeybeg vd.), Muessesetu’r-Risâleh, Beyrût, 2001

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul, 1998

Akdemir, Salih, *Kur’an ve Laiklik*, Form Yay., İstanbul, 2000

_____, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004

Akpınar, Ali, *Kur’an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara, 2002

Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., Ankara, 1998

Akyüz, Zeki vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996

Alalu, Suzan, *Yahudilik’te Kavram ve Değerler*, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 1996

Albayrak, Halis, “Allah’ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü’minin Kur’an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine” *II. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara, 1996

Algül, Hüseyin vd., *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2006

- el-Âlûsiyy, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn, *Rûhu'l-Ma'ânî*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.siz
- Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992
- _____, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002
- Atay, Mustafa; Atay, İbrahim; Atay, Hüseyin, *Mu'cemu'l-Luğah Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Atay Kardeşler, Ankara, 1964
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı-Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.siz
- Avery, Robert vd., *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yay., İstanbul, 1995
- Ay, Mahmut, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 2005, c. XLVI, sayı:2
- Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yay., İstanbul, 2003
- Bayraktar, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1987
- Berki, A. Himmet, *250 Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1983
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 2002
- el-Beydâviyy, Nâsıru'd-dîn Ebû Sa'îd 'Abdu'llâhi'bnu 'Umara'bni Muhammed, *Tefsîru'l-Beydâviyy (Envâru't-Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl)*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.siz
- el-Beyhagıyy, Ebû Bekr Ahmedu'bnu'l-Huseyni'bni 'Aliyy, *el-Esmâu ve's-Sıfât* (tahgîg: eş-Şeyh 'Îmâdu'd-dîn Ahmed Haydar), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2002
- Black, Jeremy; Green, Antony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (yayına haz. Necdet Hasgöl), Aram Yay., İstanbul, 2003

- La Boétie, Etienne de, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993
- Bottero, Jean, *Mezopotamya* (çev. Ayten Er; Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003
- Boztaş, İsmail; Okyavuz, Yener, *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005
- el-Buhâriyy, Ebû ‘Abdi’llâh Muhammedu’bnu İsmâ’îl, *Sahîhu’l-Buhâriyy* (tahgîg: Halîl Me’mûn Şeyhâ), Dâru’l-Ma‘rifeh, Beyrût, 2004
- Burkert, Walter, *İlkçağ Gizem Tapıları* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1990
- Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar* (çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003
- el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *İ‘lâmu’l-Muvaggi‘îne ‘an Rabbi’l-‘Âlemîn* (ta‘lîg: Tâhâ ‘Abdu’r-Raûf Sa’d), Dâru’l-Ceyl, Beyrût, 1973
- _____, *İctimâ‘u’l-Cuyûşi’l-İslâmiyyeti ‘alâ Ğazvi’l-Mu‘attılatı ve’l-Cehmiyyeh* (tahgîg: ‘Avvâd Muhammed ‘Abdu’llâhi’l-Mu‘tag), er-Riyâd, 1988
- Chittick, William C.; Murata, Sachiko, *İslam’ın Vizyonu* (çev. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 2000
- Clot, André, *Muhteşem Süleyman* (çev. Turhan Ilgaz), Milliyet Yay., İstanbul, 1998
- Cundioğlu, Düccane, “Vahiy Dili Kur’an Dili”, *I. Kur’an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1996
- Çanga, Mahmud, *Kur’an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul, 1991

- Çantay, H. Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (naşir: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul, 1996
- Çelik, Ahmet, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002
- Çiğ, Muazzez İlmiye, *Sümerli Lidungirra*, Kaynak Yay., İstanbul, 1997
- Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Yay., Ankara, 2000
- ed-Dârimiyy, Ebû Muhammed 'Abdu'llâhi'bni 'Abdi'r-Râhmâni'bni'l-Fadli'bni Behrâm, *Sunenu'd-Dârimiyy*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyyeh, t.siz
- Doğan, Lütfi, *İslam Ahlakının Esasları*, İslamî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı Yay., Ankara, 2004
- Ebû Dâvûd, Suleymânu'bnu'l-Eş'as, *Sunenu Ebî Dâvûd* (tergîm: Heysemu'bnu Nizâr Temîm), Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, 1999
- Ebu's-Su'ûdi'bnu Muhammed, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd* (tahgîg: 'Abu'l-Gâdir Ahmed 'Atâ), Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîseh, er-Rıyâd, t.siz
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'ân Te'vîli' Sorunsalı (çev. Ömer Özsoy)", *İslâmî Araştırmalar*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Araştırma Vakfı Yay., Ankara, 1996
- Elmalı, Murat, "Kutadgu Bilig'de Töre", *Hüzün Coğrafyası: Doğu Türkistan*, B.Ü. Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu Yay., İstanbul, 1997
- Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Gözyaşı Yay., Konya, 1991
- Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 1998
- Erdem, Hasan Hüsnü, *İlahî Hadisler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1985
- Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul, 2000

- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (çev. Ahmet Ertürk; Cahit Koytak), İşaret Yay., İstanbul, 1996
- Evola, Julius, *Modern Dünyaya Başkaldırı* (çev. Fevzi Topaçoğlu), İnsan Yay., İstanbul, t.siz
- el-Fahru'r-Râziyy, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Tehrân, t.siz
- el-Fîrûzâbâdiyy, Mecdu'd-dîn Muhammedu'bnü Ya'gûb, *el-Gâmûs'ul-Muhît* (işrâf: Muhammed Na'îm el-'Argasûsiyy), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1993
- Frazer, James G., *Altın Dal* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul, 1991
- Goldziher, Ignaz, *el-'Agîdetu ve's-Şer'atu fi'l-İslâm* (çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ vd.), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîseti bi Mısır, el-Gâhirah, 1959
- Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim* (yayına haz. Turhan Gürkan), Hürriyet Yay., İstanbul, 1973
- Guénon, René, *Âlemin Hükümdarı-Dinlerde Merkez Sembolizmi* (çev. İsmail Taşpınar), İnsan Yay., İstanbul, 2004
- el-Gurtubiyy, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnü Ahmede'l-Ensâriyy, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Gur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1965
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000
- Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (sadeleştiren: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006
- Gündüz, Şinasi; Ünal, Yavuz; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yay., Ankara, 1996
- Gürbüz, Faruk, *Tercüme Problemleri ve Mealler*, İnsan Yay., İstanbul, 2004
- Hacımüftüoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 2008

- el-Halebiyy, ‘Aliyy Hasan ‘Aliyy vd., *Mevsû‘atu’l-Ahâdîsi ve’l-Âsâri’d-Da‘îfeti ve’l-Mevdû‘ah*, Mektebetu’l-Ma‘ârifî li’Neşri ve’t-Tevzî‘, er-Riyâd, 1999
- el-Halîlu’bnu Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn* (tahgîg: ‘Abdu’l-Hamîd Hendâviyy), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2003
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur’an Çeviri ve Açıklama* (çev. Abdülaziz Hatip; Mahmut Kanık), Beyan Yay., İstanbul, 2000
- _____, *İslâm Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004
- Hizmetli, Mustafa, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Anlamı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005
- Hobbes, Thomas, *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008
- Homer, *İlyada* (çev. Azra Erhat; A. Kadir), Can Yay., İstanbul, 1993
- el-Humeyyis, Muhammed, *Selef İmamlarının Akîdesi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, 2004
- el-Isbehâniyy, Ebû Nu‘aym Ahmedu’bnu ‘Abdi’llâh, *Hilyetu’l-Evliyâ*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 1987
- el-Isfehâniyy, er-Râğıb, *Mufredâtu Elfâzi’l-Gur’ân* (tahgîg: Safvân ‘Adnân Dâvûdiyy), Dâru’l-Galem, Dimeşg, 1992
- İbnu Fûrak, Ebû Bekr Muhammedu’bnu’l-Hasan, *Beyânu Muşkili’l-Ahâdîs* (i’tinâ’: Raimund Köbert), Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1941
- İbnu Hişâm, Ebû Muhammed ‘Abdu’l-Melik, *es-Sîretu’n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Mustafâ es-Sigâ), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, 1936
- İbnu İshâg, *es-Sîretu’n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Ahmed Ferîdu’l-Mezîdiyy), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 2004
- İbnu Kesîr, *el-Bidâyetu ve’n-Nihâyetu*, Matba‘atu’s-Sa‘âdeh, Mısır, 1932

- _____, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm* (tahgîg: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ vd.), Kahraman Yay., İstanbul, 1992
- _____, *Bidâyetu Halqı'l-Kevn* (tahgîg: 'Âdil Ebu'l-Ma'âtî), Dâru'l-Beşîr, el-Gâhirah, t.siz
- İbnu Mâceh, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Yezîd, *Sunenu İbni Mâceh* (zabt: Ahmed Şemsu'd-Dîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2004
- İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (tahgîg: 'Abdu'llâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd.), Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, t.siz
- İbnu Ruşd, Muhammedu'bnu Ahmed, *Faslu'l-Magâl*, Dâru's-Sâviyyi li't-Tab'ı ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.siz
- el-İmâmu'l-Ğazâliyy, *Mecmû'atu Resâili'l-İmâmi'l-Ğazâliyy* [*Mişkâtul-Envâr*] (tahgîg: İbrâhîm Emîn Muhammed), el-Mektebetu't-Tevfîgiyyeh, el-Gâhirah, t.siz
- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İstanbul, 2000
- _____, *Şair ve Patron*, Doğu ve Batı Yay., İstanbul, 2003
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, t.siz
- _____, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar* (çev. Selâhattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997
- Karaman, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006
- Ken'ân, Muhammed, *Gurratu'l-'Ayneyni 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, 1993
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul, 1982

- Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (çev. Nesrin Oral), Telos Yay., İstanbul, 2001
- Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2005
- Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995
- Koçin, Abdulhakim, *Za'îfi-Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay., Ankara, 2005
- Koçyiğit, Talat, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Nükte Yay., Konya, 2005
- Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul, 1999
- _____, *Sümerler* (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yay., İstanbul, 2002
- Machiavelli, Nicolo, *Hükümdar* (çev. Selahattin Bağdatlı), Der Yay., İstanbul, 1999
- Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996
- el-Mâverdiyy, Ebu'l-Hasan Aliyyu'bnu Muhammed, *A'lâmu'n-Nubuvveh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrût, 1986
- Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim* (çev. İsmail Kaya; Osman Cilacı), Beyan Yay., İstanbul, t.siz
- Mevlâna, *Mesnevî Tercümesi* (ter. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008
- Mısıroğlu, Kadir, *Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay., İstanbul, 1980
- Mîr, Mustansır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü* (çev. Murat Çiftkaya), İnkılâb Yay., İstanbul, 1996
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul, 1998
- Mugâtîlu'bnu Suleymân, *Tefsîru Mugâtîli'bni Suleymân [Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr]* (tahgîg: Ahmed Ferîd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrût, 2003

- Mumcu, Ahmet; Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1981
- Muslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahîhu Muslim* (tahgîg: Ahmed Zehveh; Ahmed 'Înâye), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2008
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995
- el-Muttegî'l-Hindiyy, 'Alâu'd-dîn 'Aliyy, *Kenzu'l-'Ummâl* (tashîh: eş-Şeyh Bekriyy Hayyâniyy; eş-Şeyh Safvetu's-Sigâ), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1979
- en-Nâbiğah, *Dîvânu'n-Nâbiğati'z-Zubyâniyy* (Yayına haz. ?), Matba'atu Hilâl, Mısır, 1911
- en-Nesâiyy, Ahmedu'bnu Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâiyy* (tahgîg: eş-Şeyh Halîlu'bnu Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2007
- en-Nesefiyy, 'Abdu'llâhi'bnu Ahmede'bni Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefiyy*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1988
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (yayına haz. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999
- Oğuz, Berkay, *Unutulmayan Espriler*, Mavi Yelken Yay., İstanbul, 2005
- Olgun, İbrahim; Cemşid, Drahşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Elhan Kitabevi Yay., Ankara, 1984
- Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (yayına haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 1998
- Ong, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul, 2003
- Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yay., İstanbul, 1995

- Özbudun, Sibel, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 1997
- Özen, Adem, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul, 2001
- Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılab ve Aka Kitabevleri, 1979
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 1994
- _____, “Dinsel Bir Metin Olarak Kur’an’ın Bazı İfade Özellikleri”, *I. Kur’an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994
- Öztürk, Y. Nuri, *Kur’an’ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997
- Öztürk, Mustafa, “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2001, c.4, sayı:1
- _____, “Kur’an’da Uhrevi Azap Figürleri”, *İslâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, c.5, sayı:1
- _____, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002
- Özcan, Zeki, *Augustinus’ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1999
- Pala, İskender, “Bizans Surları Önünde Son Nutuk”, *Zaman* [Gazetesi], (27.05.2008)
- Parlatır, İsmail vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998
- Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2004
- Pettazzoni, Rafaella, *Tanrı’ya Dair* (çev. Fuat Aydın), İz Yay., İstanbul, 2002
- Price, S.R.F., *Ritüel ve İktidar* (çev. Taylan Esin), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2004
- Rodinson, Maxime, *Hız. Muhammed* (çev. Atillâ Tokatlı), Sosyal Yay., İstanbul, 1994
- es-Sâbûniyy, Muhammed ‘Aliyy, *Safvetu’t-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.siz

- es-Sâbûniyy, Nûru'd-dîn Ahmedu'bnu Mahmûdi'bni Ebî Bekr, *el-Bidâyetu fî Usûli'd-Dîn*, Matba'atu Muhammed Hâşimu'l-Kutubiyy, Dimeşg, 1979
- Sadi, *Gülistan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1946
- _____, *Bostan* (çev. Hikmet İlaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2001
- es-Sâlih, Subhî, *Menheli'l-Vâridîne Şerhu Riyâdı's-Sâlihîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1977
- es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Hükümdarlık Sanatı* (çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul, 1997
- Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000
- Shuon, Frithjof, *İslam'ı Anlamak* (çev. Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul, 1999
- Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997
- Stark, Rodney, *Tek Gerçek Tanrı* (çev. Çiğdem Özür), Literatür Yay., İstanbul, 2005
- es-Suyûtıyy, Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân, *el-Fethu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.siz
- _____, *el-Habâiku fî Ahbâri'l-Melâik* (tahgîg: Ebû Hâcir Muhammeduni'-s-Sa'îdu'bnu Besyûniyy Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrût, 1988
- _____, *ed-Durru'l-Mensûru fî't-Tefsîri'l-Me'sûr* (tahgîg: 'Abdu'llâhi'bnu 'Abdi'l-Muhsini't-Turkıyy), Merkezû Hacere li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeh, el-Gâhirah, 2003
- _____, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrût, 2004

_____, *el-İtgânu fî ‘Ulûmi’l-Gur’ân* (ta‘lîg:

Mustafâ Dîbu’l-Buğâ), Dâru İbni Kesîr, Dimeşg, 2006

eş-Şehristâniyy, Muhammed ‘Abdu’l-Kerîmi’bni Ebî Bekr Ahmed, *el-Milelu ve’n Nihal* (tahgîg: Emîr ‘Aliyy Mehnâ; ‘Aliyy Hasan Fâ‘ûr), Dâru’l-Ma‘rifeh, Beyrût, 1996

eş-Şevkâniyy, Muhammedu’bnu ‘Aliyy, *el-Fethu’r-Rabbâniyy* (tahgîg: Ebû Mus‘ab Muhammed Subhi’bnu Hasan Hallâviyy), Mektebetu’l-Ceyli’l-Cedîd, San‘â’, 2002
et-Taberâniyy, Ebu’l-Gâsim Suleymânu’bnu Ahmed, *el-Mu‘cemu’s-Sağîr* (tahgîg: Muhammed Suleymânu’bnu İbrâhîm Semârah), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz

_____, *el-Mu‘cemu’l-Evsat* (tahgîg:

Ebû Mu‘âz Târigu’bnu ‘Avdî’llâhi’bni Muhammed; Ebu’l-Fadl ‘Abdu’l-Muhsini’bni İbrâhîme’l-Huseyniyy), Dâru’l-Harameyn, el-Gâhirah, 1995

et-Taberiyy, Ebû Ca‘fer Muhammedu’bnu Cerîr, *Tefsîru’t-Taberiyy (Câmi‘u’l-Beyâni fî Te’vîli’l-Gur’ân)*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyyeh, Beyrût, 1991

Tan, Bilal, *Kur’an’da Hikmet Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2000

et-Tirmiziyy, Ebû ‘Îsâ Muhammedu’bnu ‘Îsâ, *Sunenu’t-Tirmiziyy*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, Beyrût, t.siz

Tuncay, Faruk vd., *Ellino-Tourkiko Lexiko Yunanca-Türkçe Sözlük*, Rodamôs Ekdoseis, Athîna, 1994

Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1949

Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yay., Ankara, 2004

- Ünal, Ali, *Kuran’da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999
- Vâfiyy, ‘Aliyy ‘Abdu’l-Vâhid, *Fıghu’l-Luğah*, Dâru Nahdati Mısra li’t-Tab‘i ve’n-Neşr, el-Gâhirah, t.siz
- Wach, Joahim, “Din ve Felsefede Kurtuluş Düşüncesi (çev. Ali Coşkun)”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997, sayı:13-15
- Watt, W. Montgomery, *H. Muhammed’in Mekke’si* (çev. M. Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995
- _____, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu* (çev. Fuat Aydın), Birey Yay., İstanbul, 2000
- Wells, H. G., *Görünmez Kral Tanrı* (çev. Hatice Çoban), İzdüşüm Yay., İstanbul, 2000
- Yardım, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, Damla Yay., İstanbul, 2008
- Yavuz, Hilmi vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul, t.siz
- Yeğin, Abdullah vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yay., İstanbul, 1990
- Yıldırım, Suad, *Kur’an’ da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997
- _____, *Kur’ân-ı Hakîm’in Açıklamalı Mealı*, Işık Yay., İstanbul, 2005
- Yüksel, Edip, *Mesaj Kuran Çevirisi*, Ozan Yay., İstanbul, 2003
- ez-Zebîdî, Zeynü’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (tercüme ve şerh: Ahmed Naîm), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982
- Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991
- www.film.gen.tr

www.kultur.gov.tr

www.msxlabs.org

www.sporvideo.net

www.tathli.com

Değişik Komisyonlar Tarafından Yazılan Kaynaklar

(Komisyon), *el-Ahâdîsu'l-Gudsiyyeh*, Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, t.siz

(Komisyon), *İncil-Müjde*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 1991

(Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1950

(Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994

(Komisyon), *el-Kitâbu'l-Mugaddes*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mugaddesi fi'ş-Şargı'l-Avsat, 1995

(Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003

(Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul, 1990

(Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 1990

Hacımüftüoğlu, Halil, Kuran'da Allah'ın Krallığı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Halis Albayrak, 270 s.

ÖZET

Bu tez giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Birinci bölümde 'Kral Tanrı (Allah)'nın Kimliği' ana başlığı altında 'Kral Tanrının Özel Adı', 'Kral Tanrı'nın Belli Başlı Namları Sanları (Unvanları) ve Sıfatları', 'Kral Tanrının Hasletleri', 'Kral Tanrının Temel Özellikleri' ele alınmıştır.

İkinci bölümde 'Krallığın Haritası ve Yönetim Yapısı' ana başlığı altında 'Krallığın Sınırları', 'Krallığın Yönetim Merkezi (Başkenti)', 'Krallığın Hiyerarşik Yapısı ve Kurumları', 'Krallıkta İletişim', 'Krallıkta Törenler' adlı konular incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise 'Tanrı'nın Krallığı' kavramının sadece Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta değil, İslam'da da var olduğu; Kuran'da ve rivayetler (ahâdîs)'de yoğun bir şekilde işlendiği ve Allah'ın tamamen gerçek bir kral (el-meliku'l-hagg) olarak takdim edildiği sonucuna varılmıştır.

*Hacımüftüoğlu, Halil, The Kingdom of Allah in the Koran, PhD thesis,
Supervisor: Prof. Dr. Halis Albayrak, 270 p.*

ABSTRACT

This thesis consists of an introduction, two main chapters and conclusion.

The first chapter deals with ‘The Special Name of God The King’, ‘God The King’s Basic Reputations Titles and Attributes’, ‘God The King’s Character’ and ‘God The King’s Basic Specialties’ under the main title of ‘God (Allah) The King’s Identity.’

The second chapter examines ‘The Limits of Kingdom’, ‘The Centre (Capital) of Kingdom’, ‘The Hierarchical Structure and Associations of Kingdom’, ‘The Communication at Kingdom’, ‘The Ceremonies at Kingdom’ under the main title of ‘The Kingdom’s Map and Its Administrative Structure.’

It was concluded that the concept of ‘The Kingdom of God’ exists not only in Judaism and Christianity but also in Islam. Allah is presented as a ‘real king (al-maliku’l-haqq)’ according to the Koran and Tradition (Hadith).